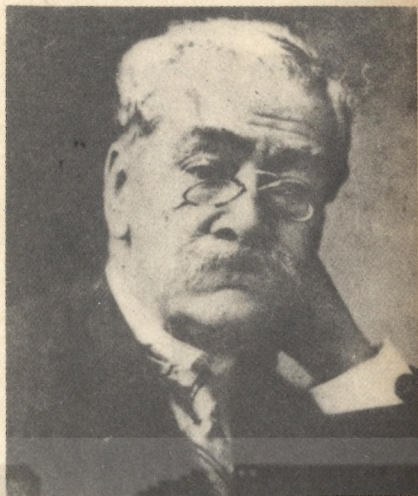

ricardo palma

1006

ricardo palma
tradiții peruane

ricardo palma

«Ricardo Palma este un răspînditor
al spiritului cervantin — surîs și lance —
între hotarele înguste ale unui gen
literar, *tradiția*, pe care îl creează cu
strălucitor talent, dar și între hotarele
vaste ale unei lumi noi.»

PAUL ALEXANDRU GEORGESCU

Lei 5

editura minerva

ricardo palma **tradiții peruane**

SELECȚIE, TRADUCERE ȘI NOTE DE
CASANDRA MARIA GRECEANU

PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
PAUL ALEXANDRU GEORGESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1979

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru versiunea românească
toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B.P.T.)

Ricardo Palma :
TRADICIONES PERUANAS COMPLETAS
Sexta Edición, 1968
AGUILAR, S.A. de Ediciones
Madrid — ESPAÑA

PREFAȚA

Ricardo Palma constituie un caz literar puțin obișnuit, în care valoarea și semnificația scriitorului s-au văzut diminuate nu prin efectul criticii, ci prin acela al elogiului. Existența umană și artistică a scriitorului peruan a fost îndeobște prezentată și păstrată înăuntrul unei simplități liniștitoare și a unei transparențe plăcute, ambele incompatibile însă cu adîncimea și complexitățile. În mod paradoxal, nici succesul extraordinar al principalei sale opere, *Tradiții peruane*, nici simpatia aproape unanimă a comentatorilor ei nu a împiedicat, ci dimpotrivă a încurajat fenomenul de neîndreptățită reducere a lui Ricardo Palma la agreabil și miniatural. Scriitorul a fost lăudat, dar îngrădit; admirat, dar închis într-un fel de *image d'Epinal*: aceea a bibliotecarului cu mustață căruntă și zîmbet de bunic, autor de scenete istorice alerte și pitorești, străvezii și scilpitoare, dar nu mai mult. Tul și paiete, ca fusta Colombinei.

Timpul, reflecția și metodele criticii actuale fac posibilă și necesară eliberarea acestui ciudat prizonier al elogiului reducționist sau frivol. O privire mai atentă asupra omului și o examinare mai pătrunzătoare a operei pot și trebuie să redea figurii lui Ricardo Palma complexitatea ei reală, și creației sale, autentică ei semnificație, importantă și cuprinzătoare. Paginile de față propun o altă imagine despre scriitorul peruan: promotor luminos al valorilor umane, trăite în spirit progresist și profund popular, creator al unei sinteze *sui generis* de ficțiune și istorie, cristali-

zată într-o nouă specie literară, stăpînitor al unui neîntrecut exercițiu narativ, clasic prin structură și comunicabilitate, dar contemporan prin atitudine și deschidere.

Pentru aceasta, se cere în primul rînd revizuită substanțial, în sensul îmbogățirii și explicării dialectice, imaginea omului, descris de obicei în ultima sa ipostază, aceea de director al Bibliotecii Naționale din Lima, cînd, retras între cărți și documente, purta, cu pince-nez și ironie, povara bătrîneții și a faimei literare. Rubén Dario, în 1887, tinerel timid și temător de a găsi un autor distant, devorator de debutanți — un „căpcăun“, — atestă cu plăcută surpriză existența acestui personaj bonom. „În fața unei mese pline de hîrtii noi și vechi, mai ales vechi, sta Ricardo Palma și mă privea cu un surîs amabil, încurajator, de sub groasele și căruntele lui mustăți răsucite. Figură cu adevărat interesantă și simpatică ! Statură mijlocie, ager în pofida anilor, ochi strălucitori, care vorbesc, și pleoape mișcătoare, subliniind adesea ceea ce spun ochii, gest rapid de bun susținător de conversație, vorba ușoară și agreabilă, acesta era «căpcăunul»“.

Personajul acesta este însă termenul final al unei serii, rezultatul succesiunii altor personaje, care l-au precedat, au ajuns la el și continuă chiar în el, printr-un joc de prelungiri și depășiri asupra căruia merită să ne oprim. În fond, naratorul din pragul bătrîneții este un personaj aluvionar : darurile și împlinirile lui ca scriitor se explică prin avatarurile celorlalte personaje anterioare; ale celorlalți Ricardo Palma ale căror aventuri, dezamăgiri sau izbînzi se varsă și se limpezesc în el și în proiecția lui literară. În *Tradiții peruane* trăiesc, într-un fel sau altul, toți acești Ricardo Palma; iar autenticitatea, umorul și iradianta lor simpatie ne amintesc, *mutatis mutandis*, de Creangă al nostru. În realitate, uneori direct, de celelalte ori indirect, *Tradițiile peruane* sînt o autobiografie.

Primul personaj din cele care urmau să se integreze în personalitatea finală a lui Ricardo Palma este băiețandru' hoinar dintr-o capitală. — Lima —, în care răsunau, încă puternice, ecourile războiului pentru independență, lung și sfîngeros, condus de

Bolívar, și chiar acelea ale epocii anterioare, de dominație spaniolă, când orașul era centrul unui vast viceregal colonial. În cursul peregrinărilor sale picarești, și datorită lor, micul Ricardo ajunge să cunoască deplin ceea ce am putea numi geografia secretă a străzilor și clădirilor, dar mai cu seamă se pătrunde de topologia încă mai secretă a oamenilor pe care îi privește cu ascuțimea de spirit și cu ironia ireverențioasă a „celor de jos“, a păturilor populare cărora el, ca mulatru și fiu nelegitim, le aparținea cu trup și suflet. Privește, dar și ascultă : pe străzi — dialoguri, expresii colorate, sumedenie de proverbe și zicale pline de miez și de duh ; în casele unor bătrâne uitate de vreme — povești fioroase cu stafii, draci, și comori ascunse ; la colegiu — lecții profesoriale întrerupte de aplicații contondente. Cît și cum se însumează și se valorifică artistic, în elaborarea *Tradițiilor*, trăirile adolescenței hoinar ? Experiența străzii și perspectiva populară au dăinuit în surdina pînă în ultimul personaj — directorul bibliotecii și scriitorul sărbătorit — de la care, filtrate prin tandrețea amintirilor și scăldate în umor benign, au trecut în *Tradiții*, fie ca pagini de evocare directă, fie, așa cum vom vedea, ca modalitate compozițională.

Al doilea personaj, poetul romantic, apare destul de brusc, în 1851, când Ricardo Palma împlinește 18 ani și trebuie înțeles în contextul social al dublei turbulențe caracteristice epocii : turbulență politică, datorită permanentelor războaie civile care sfișie tinăra și instabila republică peruană, și turbulență literară, pricinuită de revolta violentă, sub semnul lui Lamartine, Byron și Espronceda, împotriva literaturii clasice osificate și retrograde. Purtat de ardoarea tinereții, poetul romantic scrie piese de teatru hiperbolice și mirobolante — *Moarte sau libertate* și *Sora călăului* — despre care naratorul realist de mai târziu va vorbi cu metafore indulgente : „Eu militam pe atunci în rîndurile romantismului și făceam parte din grupul poeților care își aprind țigara de la o stea“, iar alteori, fără metafore și fără indulgențe : „*Sora călăului*, abominație patibulară în patru acte, a fost opera mea de debut. Protagonistul era Juan Enríquez, călăul regal din Cuzco, acela care i-a trimis pe alte meleaguri mai fericite pe

Gonzalo Pizarro și pe Francisco de Carbajal, dar personajul meu semăna cu acela al istoriei ca o barcă de pescar cu o navă cu trei punți. Subiectul și caracterele erau atît de aiurite, încît pînă la urmă nu mai erau deloc“.

Să fi fost oare scrisul acestui personaj romantic un „păcat al tinereții“ vrednic doar de a fi repudiat mai tîrziu de prozatorul matur? Nu tocmai. Pasajul citat, ca și altele asemănătoare, cenzurau exagerarea și superficialitatea boemiei literare a vremii, căreia nu putea să nu-i plătească tribut învățaculul Palma, dar nu și autenticele valori romantice, precum gustul pentru pitoresc și jocul ironiei, pe care ultimul Ricardo, autorul *Tradițiilor*, le va păstra și, încorporează, în special cînd va evoca epoca incasă. Scriitorul matur va renunța inevitabil la anumite forme romantice — drama abracadabrantă și poezia declamator-sentimentală — dar va folosi cu măiestrie culoarea locală, tonul de confesiune și prezența activă a naratorului, specifice esteticii romantice.

Apare acum al treilea personaj: Ricardo Palma, om de acțiune, în care intră ziaristul satiric, participantul la luptele politice, exilatul, călătorul și chiar aventurierul fără voie. Între 1852 și 1860, noul personaj se interferează cu poetul romantic, pe care apoi îl înlătură, dar nu total. După ce întrerupe studiile superioare începute de tînărul bard, acest ins energic se îmbarcă pe vasul Rímac, în uniformă de ofițer de marină, scapă cu viață dintr-un naufragiu pe mare și dintr-un marș prin deșert, se amestecă, alături de liberalii de stînga, în războaiele civile care se țin lanț, conspiră cu un *caudillo* din opoziție contra unui *caudillo* la guvern, vede eșuînd rebeliunea și ca urmare trebuie să petreacă trei ani de exil în Chile. Exil care, în mod curios, are mai mult un caracter literar decît politic. Nu dispăruse oare poetul? Începea să dea semne de viață viitorul prozator? Fapt este că popasul acesta într-un mediu cultural favorabil înseamnă pentru Palma relații literare cu importante personalități chiliene — romancierul Blest Gana, istoricul Vicuña Mackenna — curajoase articole de ziar scrise în apărarea independenței americane amenințate de impietările spaniole și începutul activității

sale de cercetător și narator al trecutului. În Chile scrie Palma articolele care vor alcătui partea principală a lucrării sale *Analele Inchiziției din Lima*, precum și primele, timide, *Tradiții peruane*. Omul de-acțiune nu își spusese însă ultimul cuvânt. Schimbându-se președintele și terminându-se perioada de exil, Ricardo Palma este numit consul în Brazilia, post unde nu se duce nici o zi, dar de la care își ia concediu un an, bine folosit în călătorii și impresii. Merge întâi la Rio de Janeiro, unde este profund mîhnit „de umilirea și durerile rasei (negre) înrobite și de anacronica pompă imperială”, trece oceanul în Europa și poposește la Paris, unde Lamartine, poetul odinioară admirat, îl dezamăgește, părăindu-i „un simplu muritor cu redingotă neagră și cu cravată șnur, unul din atîția care se plimbă pe bulevardul Madeleine”, se repede la Veneția, tristă sub stăpînirea austriacă, revine în capitala Franței pentru a publica un volum de poezii și se întoarce în patrie, trecînd printr-un New York zguduit de asasinatul lui Lincoln. Atinge acum culmea reușitelor sale politice : devine senator și secretar personal, ascultat și influent, al președintelui Balta. Acesta este întemnițat și omorît nu de adversari, ci de complicități săi într-o proiectată și neizbutită lovitură de stat, asasinii sînt vînați pe străzi, spînzurați și arși, într-o sarabandă a violenței și urii, care îl afectează direct pe Ricardo Palma. Atacat vehement, înainte și mai ales după uciderea președintelui, Palma este iremediabil dezgustat de o politică redusă la prepotență și rivalități personale. Anul acestor evenimente, 1872, marchează sfîrșitul omului de acțiune : Palma se retrage din păienjenisul luptelor și intrigilor politice, pentru a se dedica cu exclusivă pasiune scrierii și publicării de *Tradiții*, care apar la strînse intervale : prima serie în 1872, a doua în 1874, a treia în 1875, a patra în 1877. Prin aceasta, Palma nu înțelege să se izoleze de viața adevărată a patriei ; dimpotrivă, el socotește că noua direcție a străduințelor și a talentului său are o utilitate națională superioară sterilei agitații politice : „Coplesit de decepții, trăiesc de patru ani departe de politica militantă din țara mea și mă consacru exclusiv studiilor istorice. Cred că în felul acesta servesc mai folositor patria mea și America”.

Personajul „actant” nu dispăre însă fără a lăsa, la rîndul lui, aluviuni fertilizatoare, trăiri și alitudini care, elaborate, vor ocupa un loc important în *Tradiții peruane*. Datorită celor două decenii de frământări politice pe care le cunoaște de aproape și dinlăuntru, omul de acțiune pune în primul rînd la dispoziția scriitorului o incomparabilă bogăție de fapte, o fenomenologie vie, palpitantă, care umple paginile referitoare la Peru republican, iar în al doilea rînd îi oferă sistemul luminos de valori sociale și opțiuni ideologice pe care și-l făunise în cursul luptelor și care domină întregul corp al *Tradițiilor peruane*. Sub farmecul și dezinvoltura acestora, se fac simțite elementele componente ale sistemului valoric preluat de la personajul politic: revendicarea demnității și libertății omenești, încrederea în luminile rațiunii, exigența muncii productive, a justiției și a progresului social. În sfîrșit, tot în timpul anilor combativi, Ricardo Palma învață să conteste învechitul, anacronicul. El este — și tot așa va fi și scriitorul — contra privilegiilor și aristocrației, contra fanatismului și clerului bigot, contra asupririi și puterilor coloniale.

Desigur, toate acestea sînt asumate și asimilate de al patrulea și ultimul personaj, scriitorul matur, potrivit altei concepții despre viață, făcută din înțelepciune și omenie, altei ierarhii de valori, culminînd în cunoaștere și creație, dar mai ales potrivit altui stil de viață, definit prin liniște și limpezime. Liniștea este întărită prin căsătoria sa tîrzie și fericită, ea și prin calma, contemplativă profesiune de bibliotecar, literat și cercetător istoric. Așezarea limpede, tihnită a rosturilor de viață, respectul și afecțiunea cu care e înconjurat cresc acum din împrejurări ca sarcina de onoare de a reprezenta țara sa la serbările din Spania cu prilejul a cinci sute de ani de la descoperirea Americii, sau alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Spaniole. Sînt mulțumiri demne, odihnitoare, de om intrat în peisajul alb al bătrîneții. Și totuși... Un incendiu care distruge scumpa lui Bibliotecă Națională, înlocuirea lui din postul de director al acesteia cu González Prada, singurul său critic violent, și mai cu seamă boala gravă și progresivă care de la 1900 pînă în anul morții, 1919, îl ține în cleștele ne-

putinței de a scrie și apoi de a se mișca, fac cu liniștea ultimului personaj să fie patetică, și limpezimea să trebuiască a fi apărută. Acceptă una și alta cu ponderație, înțelegere și iubire de oameni, meritând din plin portretul dominat de seninătate antică și luminat de zîmbet modern pe care i-l face Miguel de Unamuno : „Nu numai că m-am desfătat cu spiritul înaripat, ușor și glumeț al lui Ricardo Palma, acest bun umorist — pentru că sînt și rări umoriști — de viață volteriană, dar temperat și îndulcit de aerul suav de pe malurile Rimacului, ci m-am bucurat uneori și de proza intimă a scrisorilor sale familiare. A trăit — și mulți ani — cu seninătatea surizătoare a unui grec antic, făcînd din Lima.. Atena sa.”

★

Dacă acestea sînt — cu un termen împrumutat teoriei sistemelor — intrările (*inputs*) dinspre om și epocă în opera literară a lui Ricardo Palma și în special în *Tradiții peruane*, urmează să arătăm cum au fost ele elaborate, ordonate și potențate în sistemul narativ plăsmuit și folosit de scriitor. Este necesar deci să definim arta narativă a lui Ricardo Palma și aceasta nu o putem face decît raportînd *Tradiții peruane* la un sistem de referință mai larg și mai complex, la un fel de hartă a romanului istoric, din care să rezulte clar elementele componente, tensiunile și soluțiile posibile ale oricărei narațiuni ce își alege ca temă reprezentarea literară a trecutului.

Față de peripețiile celor „șapte sute de ani de roman” social-satiric sau psihologic-sentimental, numărați de cercetătorii și criticii literari, istoria romanului istoric care începe odată cu romantismul sau, mai precis, cu narațiunile lui Walter Scott, este, desigur, mai redusă și mai puțin frământată. Privită atent, ea înfățișează totuși o remarcabilă varietate de formule și realizări, doveditoare că narațiunea istorică cunoaște și ea solicitări divergente, între care oscilează, și că structura ei încorporează com-

ponente diferite, diferit îmbinate¹. Dacă nu ne speriem de termeni, putem spune că orice autor de narațiune istorică are de soluționat, vrînd nevrînd, o aporie — aceea dintre adevărul istoric și invenția artistică — are de efectuat un calcul combinator — acela între faptele trecutului și preocupările prezentului — și are de situat limbajul său undeva și cumva între vorbirea de epocă și exprimarea modernă.

În rezolvarea aporiei menționate, se poate gravita spre unul din polii arătați. Pot domina erudiția și documentul cu exactitatea și amănunțimea lor, în care căz narațiunea tinde, asemeni lui *Salammbô* de Flaubert, spre o reconstituire arheologică impunătoare, monumentală, dar în cele din urmă greoaie și aridă, după cum, dimpotrivă,² poate prevala imaginația în diferite variante: delirantă (E. Th. A. Hoffmann), trepidantă (Al. Dumas) sau luxuriantă (Ramón del Valle Inclán), cu toată seducția, dar și cu toate licențele ei.

În ceea ce privește combinația trecut-prezent, unii romancieri pun la baza narațiunii factorul captivant — culoarea istorică, pitorescul și aventura — așa cum au făcut, în majoritatea lor, romanticii, în timp ce alții dau întâietate factorului edificator, încercînd să dezvăluie sensul epocii, mersul și perspectiva istoriei, raportate inevitabil, într-un fel sau altul, la punctul de referință al prezentului, așa cum procedează mulți autori contemporani. Este distanța dintre *Viconte de Bragelonne* și *Vulpes în via*.

Ultima polarizare generează două modalități expresive posibile: sau se folosesc unele mijloace lingvistice mai mult sau mai puțin arhaizante, sau se recurge, așa cum se întîmplă actualmente de cele mai multe ori, la compoziția și stilul modern.

Interesante sînt posibilitățile de combinație între acești șase termeni, grupați în perechi polarizate. În genere asocierea se face în linie dreaptă, oarecum descendentă, și atunci narațiunea se desfășoară după formula: adevăr istoric → edificare → stil modern sau după aceea: invenție artistică → atractivitate → stil

¹ Vezi culegerea de studii *Le roman historique*, *Revue d'histoire littéraire de la France*, nr. 2-3, 1975.

arhaizant. Sînt însă posibile și combinațiile în diagonală. Romanul *Eu, Claudius, împărat* al lui Robert Graves, care presupune o vastă și adîncită cunoaștere a istoriei romane din epoca respectivă, combină adevărul istoric cu atractivitatea, fiind scris în forma unui jurnal personal, plin de nerv, umor și cu o teribilitate intelectuală între Huxley și Gide, în timp ce *Nicoară Potcoavă*, cel mai edificator roman istoric sadovenian, nu pierde nimic din savoarea și parfumul arhaic realizat prin subtila alchimie verbală proprie marelui povestitor. Și pentru ca varietatea combinațiilor să fie completă, mai dispunem și de romanul istoric *à rebours* — proiectarea prezentului în trecut — și putem urmări în *Toți oamenii sînt muritori* al Simonei de Beauvoir avatarurile unui erou care, descoperind elixirul nemuririi, își plimbă în Italia medievală, Spania lui Carol Quintul și Parisul baricadelor de la 1848 o angoasă clar existențialistă, produsă în cafê-urile pariziene de după al doilea război mondial.

Față de aceste posibilități, mi se pare că Ricardo Palma nu țează în *Tradiții peruane* nici de combinația directă, nici de cea în diagonală, după cum nu narează nici în răspăr. El nu acceptă dualitățile menționate și nu optează pentru vreunul din termenii polarizați. Soluția lui are două trepte și constă fie din efectuarea unei sinteze care să integreze dar și să depășească polarizarea, fie — treapta superioară — din crearea unui al treilea factor deosebit și superior termenilor dualității. Din această cauză, *Tradițiile* sale pot fi încadrate în raport cu harta trasată, dar nu înlăuntrul ei, ci mai degrabă deasupra sau dincolo de ea. Pe un spațiu modest și cu un aer lipsit de pretenții majore, Ricardo Palma este în realitate inventatorul unei formule narrative cu surprinzătoare posibilități de dezvoltare. S-ar putea crede — și mulți critici s-au mulțumit să meargă pe această linie — că formula ar consta din amalgamarea inteligentă a termenilor polarizați. Este drept că pe o primă treaptă, scriitorul era de acord cu sintetizarea virtuților istoriei și literaturii, străduindu-se ca cea dintîi, istoria, să confere narațiunii tangibilitate și credibilitate, iar cea de a doua, imaginația, să asigure narațiunii aromă, poezie. Unele mărturisiri ale autorului merg chiar în acest

sens : „...socotim folositor să împodobim orice narațiune istorică cu datele baladei (*romance*)“.

Și totuși, în practica literară, Ricardo Palma face mult mai mult decât să înfrumusețeze un termen prin altul. Meritul și originalitatea sa rezidă — pe treapta a doua — în capacitatea de a ieși din alternativa : sau istorie reconstituită, adevărată, sau istorie inventată, fictivă. Farmecul *Tradițiilor peruane* nu vine nici din arheologie, nici din fantasmagorie, ci din prezența vie, creatoare a autorului între ele și deasupra lor. Din jocul său cuceritor cu trecutul, din personalizarea, umanizarea și transfigurarea istoriei. *Tradițiile peruane* constituie un captivant balet istoric, pe care Ricardo Palma îl comentează savuros și în care chiar figurile sînt proiecția capacității lui creatoare, sînt el însuși. Personajul principal în ele este, în fond, naratorul.

În a doua polarizare : captivant-edificator, soluția lui Ricardo Palma are același caracter de sinteză personală. Datorită identificării sale profunde cu poporul, sub această perspectivă sigur și constant edificatoare, orice divertisment este posibil și binevenit. Așa se face că ironizarea vanității aristocratice, șarjele împotriva inchiziției, scepticismele sale față de politicieni sînt deopotrivă amuzante și convingătoare.

În sfîrșit, stilul lui nu este nici arhaizant, nici modern. Este, din nou, al său, pentru că este al poporului, aduce prospețimea cîmpului și rumoarea străzii, fără a respinge „cuvintele potrivite“, alese cu migală de șlefuitorul vorbirii care a fost Ricardo Palma.

După ce situarea *Tradițiilor peruane* în cadrul general al narațiunii istorice ne-a oferit imaginea unui autor original, capabil de nebănuite sinteze și depășiri în acest domeniu, ne rămîne acum să cercetăm structura internă a sistemului narativ al lui Ricardo Palma, urmărind modul în care, la toate cele patru nivele de manifestare a structurii, și anume la nivel ideatic, tematic, compozițional și expresiv, se confirmă meritele sale de promotor al valorilor esențiale ale progresului uman și de titular al

unei arte în același timp cristalizată clasic și deschisă modern spre inovații și experiențe. Selectînd, firește, problemele care se pot ivi la fiecare nivel, vom trata, în ordinea indicată despre poziția ideologică, panorama tematică, strategia narativă și elaborarea limbajului specific *Tradițiilor peruane*.

Situîndu-ne la nivel *ideatic*, nu mai revenim asupra sistemului de valori umane încorporat în *Tradiții peruane*, deoarece l-am schișat atunci cînd am prezentat pe al treilea Ricardo Palma: omul de acțiune. Să reținem numai că ideologia politică a scriitorului se întemeiază pe o antroposofie libertară și raționalistă, pe un umanism activ și emancipator, care reunește ecourile iluminismului liberal și filantropic cu vibrațiile patriotice și populare ale luptelor pentru independență. Totul învăluit într-o atmosferă de înțelegere și simpatie care nu își interzice — dimpotrivă! — critica și ironia. Problema este de a considera acest sistem înăuntrul mișcării istorice și în consecințele sale politice, de a determina de pe ce poziții ideologice este el gîndit și aplicat în opera literară. Aici trebuie înlăturate o serie de erori și confuzii provenite, credem, din ceea ce s-ar putea numi: transferuri abuzive între domenii eterogene. Primul transfer duce la negarea posibilității oricărei poziții ideologice din partea lui Ricardo Palma. Este o greșeală săvîrșită chiar de un critic de prestigiu lui Luis Alberto Sánchez, care transpune în ideologic o calitate temperamentală a lui Palma: tendința spre indulgență. Este drept că fostul rector al Universității San Marcos îi iartă autorului această înclinație de a ierta, dar cu aceasta nu îi lipsește mai puțin de posibilitatea aprecierii istorice, a judecății politice, a poziției ideologice, care presupun, toate, capacitatea de opțiune. Al doilea transfer abuziv are efecte mai grave: el răstoarnă sensul opțiunilor ideologice caracteristice scriitorului. Un bun cunoscător al genului și figurii¹ lui Ricardo Palma, cum este José Miguel Oviedo, transformă o calitate artistică — plăcerea de a nara întâmplări din vremea pitorescului viceregal — într-o

¹ *Genio y figura de Ricardo Palma*, Buenos Aires, 1965, p. 176-180.

poziție ideologică : adeziunea la regimul spaniol de dominație colonială. Eroare categorică. Palma este un acerb critic al acelei epoci de aservire pe care însă, cum remarcă însuși José Miguel Oviedo, „o biciuia cu surisul pe buze“. Cel care a pus în deplină lumină sensul progresist al ideologiei lui Palma și substratul ei popular a fost criticul și filozoful marxist José Carlos Mariátegui : „Don Felipe Pardo și don Antonio de Lavalle, conservatori măr-turisiți și recunoscuți, evocau epoca colonială cu nostalgie și voluptate. În ceea ce privește pe Ricardo Palma, el o reconstruia cu un realism burlesc și cu o fantezie ireverențioasă și satirică. Versiunea lui Palma este crudă și vie: Aceea a prozatorilor și poeților care cîntă serenade sub balcoanele Viceregatului, atît de plăcute auzului oamenilor *ancien régime*, este devotată și diti-rambică. Nu există nici o asemănare substanțială, nici o înrudire psihologică între o versiune și alta... *Tradițiile* lui Palma au, po-litic și social, o filiație democratică. Palma interpretează însă în doi peri. Burlescul lui roade surizînd prestigiul Viceregatului și al aristocrației. Traduce nemulțumirea critică a *demos*-ului creol. Satira *Tradițiilor* nu pătrunde foarte adînc și nici nu lovește foarte puternic, dar tocmai din această cauză se identifică cu umorul unui *demos* molatec, senzual, dulcificat.“

Naratorul însuși obișnuia să afirme, cu mîndrie, că adevăratul autor al *Tradițiilor* nu era el, ci poporul¹. Ele au plăcut, adăuga el, „nu pentru că încarnează mult adevăr, ci pentru că revelează spiritul și expresia mulțimilor“.

O privire aruncată la nivel *tematic* asupra peisajului *Tradi-țiilor* sale, confirmă tocmai formele concrete pe care le îmbracă, în diferite epoci, acest *adevăr multitudinar* în mod constant ur-mărit și exprimat de Ricardo Palma. În *Tradițiile*, puține la nu-măr, referitoare la epoca incasă, el se face simțit în neîndoielnică simpatie a scriitorului pentru indienii învinși și exterminați de singeroșii conchistadori spanioli. Palma conferă acestei *tan aba-tida raza* nu numai aureola martirajului, ci și superioritatea

¹ Despre importanța ideologică a caracterului popular al na-rațiunii, György Lukács : *Romanul istoric*, „B.P.T.“, nr. 950—951.

umană care izvorăște din lealitate, generozitate, poezie. Un aer de puritate și nefericire învăluie pe protagoniștii indieni din aceste *Tradiții*, cele mai aproape, prin tonul sentimental și optica idealizatoare, de legenda romantică.

Cu totul altfel se înfățișează peisajul cuceririi țării de către Pizarro și soldatesca lui. Conchistadorii sînt prinși într-un alai demential de jafuri, crime și trădări, care nu ajunge în oroare, fiindcă sufletul și pana scriitorului nu puteau crea monștri, dar care, în *Lope de Aguirre trădătorul*, înspăimîntă și cutremură. În acest grup de *Tradiții* dramatice, în contrast de roș și negru, adevărul multitudinar se satisface în narațiunea opoziției umane și chiar umaniste, reprezentate de figuri ca viteazul și generosul Hernando de Soto, sau cei unsprezece căpitani care au votat împotriva uciderii ultimului inca Atahualpa.

Peisajul tematic al *Tradițiilor* care privesc vicereatul colonial în timpul dinastiei austriece și apoi burbonice, este dominat de corupție, intrigă, frivolitate. Palma reușește un însuflețit și colorat caleidoscop à la Lope de Vega. Par într-adevăr desprinse dintr-o serie de comedii de mantie și spadă întâmplările relatate cu nesecată vervă : certuri de *señoras* în biserică, miraculoase vindecări de tinere în care intră demonii și nu ies decît alungați de călugări chipeși, ucideri de amanți infideli și răzbunări de amante belicoase. O cotidianitate întreruptă însă fulgurant de relatarea unei posibile și misterioase drame istorice — să fi venit oare don Carlos, fiul lui Filip al II-lea, în taină, sub alt nume, în Peru ? — a unor memorabile fapte culturale, precum sosirea primelor exemplare din *Don Quijote* în Peru sau — cele mai importante pentru adevărul popular iubit de Palma — a unor revolte indiene ca aceea din 1749, eșuată din cauza unei trădări.

Odată cu luptele pentru independență și mai cu seamă în timpul epopeii bolivariene, peisajul tematic al *Tradițiilor* se purifică și se înnobilează. Chiar dacă nu abordează fățiș, eroic, frământările epocii, Palma pune în mijlocul *Tradițiilor* patosul libertății, ca în *Regele munților*, istoria unui haiduc negru, cu un discurs aprins împotriva sclaviei, patosul justiției. (*Dreptatea* lui

Bolívar) sau pur și simplu patosul crepusculului (*Ultimele cuvinte ale lui Bolívar*).

Ultima perioadă îmbrățișată de *Tradiții*, aceea a Republicii și a luptelor civile, oferă un peisaj contrapunctistic : pe de o parte prelungirile vitejiei și lealității față de patrie (*Francisco Bolognesi*), pe de alta reînvierea conspirațiilor și machiavelismelor creole.

La nivel *compozițional*, două aspecte ale *Tradițiilor peruane* se impun atenției în mod deosebit : strategia narativă sau, mai exact, schema operațională strategic minuită și apariția unor procedee de tehnică a relatării care își vor afla dezvoltarea și teoretizarea numai în zilele noastre.

Am spus că Ricardo Palma este creaforul unei noi specii narrative : tradiția. Ca substanță, ca tehnică și ca stil, el realizează o sinteză personală alcătuită din legendă romantică, schiță realistă de moravuri și fragment memorialistic, totul pigmentat umoristic și ironic. Exuberanța acestor elemente și libertatea, mereu schimbătoare, a combinării lor au făcut să nu se vorbească de o structură, ci de o strategie a narațiunii în *Tradiții peruane*¹. În realitate, componentele structurii sînt și factorii strategiei ; ele nu se schimbă ca funcție, dar variază strategic dozarea, ordinea și modul lor de folosire. În genere, Palma elaborează *Tradițiile* potrivit unei scheme operaționale cu trei componente : *a* — un *cadru* general, introductiv, de ordin istoric sau psihologic, a cărui funcție este punerea în problemă, *b* — o *digresiune* (sau mai multe) cu caracter personal și cu funcția de a amuza, pregătind atmosfera relatării, și *c* — *întîmplarea* propriu-zisă, cu funcție pitoresc-informativă, terminată de obicei printr-un efect neașteptat, tare, cu o poantă sau o învățătură, pe care abilitatea autorului o situează, ambiguu, între serios și burlesc.

Ceea ce ne impresionează și încîntă în *Tradiții peruane* este varietatea conținutului acestor componente, posibilitatea autorului de a inventa noi purtători ai funcțiilor arătate. Astfel, funcția *a*, de punere în problemă, poate consta în datele istorice precedente, în caracterizarea epocii sau a protagoniștilor, în re-

¹ José Miguel Oviedo : op. cit., p. 169-173.

flexii asupra psihologiei personajelor — acestea sînt cazuri obișnuite și în alte narațiuni istorice — dar și în delicioase posturi autoriale, ca interpelarea autorului de către cititorul care îl provoacă la un fel de pariu narativ (*Gethsemani*), declarațiile de falsă inocență a naratorului (*Despre cum un principe a fost primar în Peru*) sau revelarea secretului de fabricare a unei tradiții. Funcția *b*, de atmosferă festivă, se realizează printr-o varietate încă mai mare de mijloace, Palma se dedă cu o înfinită voluptate la digresiuni și apare personal, cînd calificativ — face portrete în afara datelor istoriei, referă personajele la situațiile prezente —, cînd exclamativ — se sperie în fața inchiziției, apostrofază personajele —, cînd recreativ — introduce o amintire personală, o anecdotă, o zicală sau o poezie. În sfîrșit, funcția *c*, deținută de faptul sau faptele istorice, se vădește, desigur, mai unitară și mai puțin permeabilă la jocul de multiplicare și variație propriu lui Palma. Vom vedea că totuși și aici pot varia vocile narrative. Palma lasă locul cu abilitate unui cronicar de epocă, reproduce un act judecătoresc sau o factură, folosește tot felul de surse relatoare, iar în cele din urmă toarnă materia înfîlării istorice în dialogurile inventate de el.

La fel de variat și atrăgător este jocul combinațiilor în aplicarea schemei operaționale. Uneori Palma respectă ordinea menționată a componentelor, în care caz se succed *a* (cadrul), *b* (digresiunea) și *c* (întîmplarea), dar de cele mai multe ori execută variațiuni: începe în *medias res*, direct cu faptul, și atunci schema devine $c + b + a$ sau preferă întîi să amuze și să se amuze și apoi să nareze, în care caz formula este $b + a + c$. Îndrăzneala merge mai departe, spre suprimarea unei componente sau spre imbricarea ei în celelalte componente. Atunci, de pildă, cînd autorul vrea să dea sentențiozitate faptului, ca în *Ultimele cuvinte ale lui Bolívar*, Palma reduce tradiția la întîmplarea nudă, la *c*. Alteori contopește cadrul cu un comentariu digresionist și formula se prezintă $ab + c$. De asemenea este posibil și chiar de dorit pentru cititori, ca digresiunea amuzantă să apară sub forma de continuu acompaniament ironic de-a lungul

cadrelui și întâmplării, ca un fel de factor comun al lor și atunci formula va fi $b(a + c)$.

În ceea ce privește actualitatea anumitor procedee narative folosite în *Tradiții peruane*, trebuie spus că identificarea și interpretarea lor — făcute aici pentru prima oară — nu înseamnă înfirmarea, ci numai circumscrierea și nuanțarea tezei care susține că arta lui Ricardo Palma este, în ansamblul ei, clasică prin echilibru, organizare, comunicabilitate și, cu precizările aduse mai sus, prin seninătate. Este, însă un clasicism deschis, care se lasă ispitit de nevoia înnoirii. Sub acest raport, trei mi se par a fi inovațiile narative principale introduse de Palma și acceptate abia azi ca procedee „curente în tehnica relatării. Cea dintâi constituie o anticipare surprinzătoare a așa-numitului colaj de elemente reale. Cu o sută de ani înainte ca Julio Cortázar să reproducă literal, în *Libro de Manuel*, știri și articole publicate în ziare și ca Juan Goytisolo să facă, în *Señas de identidad*, același lucru cu afișe și anunțuri de la aerodroame, Ricardo Palma a simțit nevoia acestei autenticități șocante, a acestei irupții de real incontestabil, brutal, care este colajul. Și îl realizează introducând în narațiune, la loc important și în toată literalitatea lor, scrisori ale guvernatorilor corupți și corupători; ordine ale regilor de destituire a viceregilor sau de interzicere a bluzelor prea strâmte și a rochiilor prea înfoiate; lista taurilor puși să lupte la coride, cu numele lor pitorești: Delicatul, Rupe-haine, Paracliserul; acte și fapte din dosarele secrete ale Inchiziției; decretul liberatorului San Martín de emancipare a sclavilor și, în sfârșit, exact ca în romanul cortazarian citat, o grupare de știri, comentarii și corespondențe de uimitoare plasticitate și relevanță satirică, reproduse aidoma din strămoșul ziarelor hispanice, celebrul *Avisos* din secolul al XVII-lea.

Al doilea element anticipator este mai mult o atitudine autorială decât un procedeu narativ. Este vorba de dispoziția ludică, de jocul cu obiectul narațiunii și cu modul de a nara. Despre acest joc am vorbit mereu și l-am urmărit atunci când se raporta, fie la trecut, fie la schema operațională, fie la vocile autoriale, inclusiv la cea proprie. Nu cred că în cazul lui Ricardo Palma

această atitudine ludică însemna superficialitate sau scepticism. Nu cred, pentru că jocul lui Palma nu era indiferent, fără direcție etică și fără adresă socială. El exprima pe de o parte nevoia autorului de a se elibera de constrângeri și opresiuni și atunci se exercita împotriva superstiției, intoleranței, silniciei, iar pe de altă parte dorința lui de apropiere și solidaritate cu oamenii, simpatia lui în favoarea cinstei și modestiei.

În sfârșit, Ricardo Palma cunoaște și aplică o tendință dusă abia astăzi pînă la ultima limită în romane ca *Abaddón el exterminador* de Ernesto Sábato, și anume transformarea autorului în personaj. Am semnalat de mai multe ori pînă acum intervenția autorului în cursul narațiunii. Ea merge de la comentariu la dialogul cu personajele și de la confesiune la intrarea în scenă. Un singur exemplu : *O scrisoare din Indii*. În această tradiție, Palma reproduce scrisoarea prin care procurorul Vaca de Castro îmbogățit prin extorsiuni, sfătuia pe soția sa din Spania să cumpere persoane influente cu clește mici de aur, din cele trimise de el. În acest punct, Palma „sare în povestire”, devine un personaj în ceartă cu personajul său, căruia îi aruncă în față : „Făcînd cadou cleștelețe năzuia domnia ta să ajungă duce ? Hai, ia-o din loc, prostănacule !”

La nivel *expresiv* este de cercetat valoarea literară a stilului și a limbajului lui Ricardo Palma. Constatările curente ale criticii și propriile mărturisiri ale autorului au contribuit la caracterizarea generală a unuia și a altuia ca direct, spontan, popular, ceea ce reprezintă un adevăr brut și aproximativ. Este drept, se poate accepta și sprijini cu argumente convingătoare afirmația repetată a scriitorului în privința originalității stilului și limbajului său. „Stilul meu este exclusiv al meu : amestec de americanism și spaniolism, rezultînd întotdeauna neaoșă fraza și potrivită sintaxa limbii”.

Sinteza aceasta de preocupare rafinată, academică pentru problemele limbii literare și de sevă populară, profundă, abundent revărsată în proverbe și zicale, îmbinarea cunoașterii maestrilor de la Cervantes la Galdós cu darul creol și personal al expresiei înaripate, grațioase, vine să întărească și să întregască

imaginea lui Ricardo Palma, creator al unei noi specii literare. Rămâne totuși o problemă — rezolvabilă numai cu mijloacele cercetării erudite — și anume aceea de a determina de unde provine și încotro tinde această fericită expresivitate. O călăuză deosebit de prețioasă în această privință o constituie studiul lui Luis Hernán Ramírez, profesor la Universitatea San Marcos din Lima și actualmente lector la Universitatea din București, care pornind de la analiza riguroasă a stilului în primele tradiții ale lui Ricardo Palma, ajunge la concluzii generale, valabile¹. Spontaneitatea, naturalețea încântătoare, chiar oralitatea caracteristice stilului autorului sint rezultatul unei munci atente și migăloase, provin dintr-o elaborare neobosită a textului, iar corecturile și îmbunătățirile tind toate spre accentuarea valorilor stilistice de vigoare și pitoresc. Profesorul Ramírez schițează un proces de trecere, care a avut loc în mijloacele expresive ale lui Palma: de la liric și dramatic (serios, tandru și delicat) la proza tipică tradițiilor (malițioasă, umoristică, jucăușă).

★

O îndoită laudă, umană și istorică, devine posibilă la sfârșitul paginilor de față destinate a înfățișa chipul și valoarea lui Ricardo Palma așa cum apar ele cititorului de azi. Ca tip uman, el aparține neîndoiește familiei de spirite prezidate de Miguel de Cervantes: este un leal păstrător al luminii bune și nobile răspândite de acest prinț al geniului omenesc. Ca situație istorică, este un răspînditor al spiritului cervantin — suris și lance — între hotarele înguste ale unui gen literar pe care îl creează cu strălucitor talent, dar și între hotarele vaste ale unei lumi noi al cărei mers spre un om mai demn și o societate mai justă îl înțelege, îl sprijină și îl reprezintă artistic în *Tradiții peruane*.

PAUL ALEXANDRU GEORGESCU

¹ Luis Hernán Ramírez: *El estilo de las primeras Tradiciones de Palma*, Universitatea San Marcos, revista Sfinx, nr. 14, 1961, Lima.

TABEL CRONOLOGIC

1833 Se naște, la 7 februarie, la Lima, Ricardo Palma, fiu nelegitim al lui Pedro Palma, mic negustor.

Peru și Lima sînt prinse în luptele civile care caracterizează epoca următoare independenței : în locul generalului Gamarra (conservator) e ales generalul Orbegoso (liberal), care e răsturnat de generalul Salaverry, împușcat în 1836. Intervenție boliviană în Peru și apoi chiliană.

1834 Succesul dramei romantice în Spania : *Conjurația din Veneția* de Martínez de la Rosa.

1835 *Don Alvaro sau puterea destinului*, de ducele Rivas.

1837 Sinuciderea lui José de Larra, creatorul prozei costum-brite (de moravuri).

1833-1843 Copilărie în casa părintească și pe străzile Limei. Elev la școala lui Pascal Guerrero, apoi la colegiul lui Antonio Orrego.

Continuă să se succedă insurecțiile și dictaturile.

Mari compoziții romantice în Spania : *Studentul din Salamanca* și *El diablo mundo* (1840) de Espronceda, iar în teatru *Don Juan Tenorio* (1844) de José Zorilla.

1839-1849 Povestirile fantastice ale lui Edgar Allan Poe.

1848 Ricardo Palma aderă la grupul romantic de avangardă și publică primele versuri. Continuă studiile la Convictorio Carolino, instituție de învățământ întemeiată de tînăra republică peruană.

Revoluție în Europa, *Manifestul Comunist*.

1851 Palma scrie trei drame romantice pe care le va repudia mai tîrziu. Începe să lucreze ca redactor la *El Correo de Lima*.

1851-1855 José Mármol publică romanul *Amalia*.

1852 Obține o nuntă în marină și își întrerupe studiile.

1854 Naufragiul vasului Rimac, pe care se afla Palma. Apare primul său volum de poezii.

1856 O nouă constituție peruană cu caracter liberal. Castilla președinte.

1857 Apar *Les fleurs du mal* de Baudelaire și *Madame Bovary* de G. Flaubert.

1859 Palma participă la debarcarea peruană la Guayaquil, în cadrul conflictului cu Ecuador.

Originea speciilor de Ch. Darwin.

1860 Altă constituție peruană, conservatoare. Insurecția lui Gálvez eșuează, și Palma, care aderase la ea, trebuie să plece, ca exilat, în Chile.

1860-1863 Exil în Chile, activitate literară fructuoasă la Valparaíso.

1861 Moare asasinat liderul mișcării revoluționare țărănești din Venezuela, Ezequiel Zamora.

1861-1866 Războiul de secesiune în Statele Unite ale Americii.

1861-1867 Intervenție franceză în Mexic, înfrângerea și executarea împăratului Maximilian.

1862 Apar *Salammbô* de G. Flaubert și *Mizerabilii* de V. Hugo.

1863 Lege de amnistie. Palma se întoarce în patrie. Publică *Analele Inchiziției din Lima*.

1864-1865 Palma e numit consul la Para, în Brazilia; Călătorie în Europa. Publică la Paris două volume de versuri : *Lira și Arminia*.
Revine în patrie prin New York și Brazilia.

1866-1867 Apogeul carierei politice a lui Palma : luptă alături de Gálvez și, după moartea acestuia, pentru Balta.

Devine redactor principal al periodicului politico-satiric *La campana*.

1867 *Capitalul* de Karl Marx.

1868 Balta președinte — Palma ocupă funcția importantă de secretar particular. Este ales de asemenea senator. Progrese materiale în Peru.

1870 Războiul franco-prusian.

1871 Comuna din Paris.

1872 Căderea și împușcarea lui Balta — atacuri împotriva lui Palma, retragerea lui din viața politică. Se dedică exclusiv literaturii și publică, la scurte intervale, primele patru serii de *Tradiții peruane*.

1873-1875 Prima serie de romane istorice ale lui Galdós.

1876 Se căsătorește cu Cristina Roma. Din viața conjugală, liniștită și unită, se vor naște două fete și un băiat.

1880 Război cu Chile, înfrângere peruană. Casa și biblioteca lui Palma sînt incendiate, scriitorul este deținut cîteva zile pe un vas militar chilian.

1883 A cincea și a șasea serie de *Tradiții peruane*.

Tratatul de pace cu Chile.

1884 Palma inaugurează, ca director, Biblioteca Națională, refăcută datorită strădaniilor sale și darurilor pe care le primește de la personalități culturale din toată lumea, care îl apreciază.

Maturitatea romanului realist. *La regenta* de Clarín.

1886 Combate vehement, de pe poziții laice, liberale și patriotice, *Compendiul de Istoria Perului*, scris de iezuitul R. Cappa. Gonzáles Prada atacă „legendismul colonial” al lui Palma : „arhaismul înseamnă regres”.

Cáceres, președinte constituțional al Perului.

1887 Adună poeziile sale într-un volum, pe care îl prefațează cu un studiu de „adio muzelor”, intitulat *Boema literară între 1848 și 1860*.

Apar *Azul* de Rubén Darío și *Un iancheu la curtea regelui Artur* de Mark Twain.

1889 A șaptea serie de *Tradiții*.

1891 A opta serie de *Tradiții*.

1892 Numit reprezentant oficial al țării sale la festivitățile cu prilejul a 500 de ani de la descoperirea Lumii Noi de către Columb, Palma călătorește în Spania, unde cunoaște pe Zorilla, Menéndez y Pelayo, Juan Valera.

Se naște César Vallejo.

1893 Palma întreprinde o călătorie la Havana.

1895 Se accentuează retragerea scriitorului între cărțile Bibliotecii Naționale și ale celei personale.

Lupta lui José Martí pentru independența Cubei.

Eseurile lui Unamuno : *En torno al casticismo*.

Sinuciderea poetului colombian José Asunción Silva.

1897 Sănătatea tot mai șubredă începe să-l împiedice de la munca literară.

Febra cauciucului în estul Perului.

Galdós se inspiră dintr-o *tradiție* a lui Palma și scrie piesa *Bunicul*.

1898 Spania pierde războiul cu Statele Unite și, odată cu el, ultimele resturi ale imperiului său colonial.

Independența Cubei.

1899 A noua serie de *Tradiții*.

1900 Palma publică un volum de articole literare și critice.

1903 Soledades, de Antonio Machado.

1904 Întâmpină dificultăți cu guvernul lui Serapio, ostil culturii.

1905 Rubén Darío publică poeziile *Cantos de vida y esperanza*.

1908 Medicul îi interzice să scrie altceva decât scrisori prietenilor.

1910 Revoluția mexicană.

1912 Agravarea bolii. Este înlocuit, la direcția Bibliotecii Naționale, cu adversarul său, González Prada.

1914 Primul război mondial.

1917 Marea Revoluție din Octombrie.

1918 „Cei optzeci și cinci de ani, reci ca luna lui februarie, mă împiedică să mai înnegresc hîrtia, și fiica mea, Angelica, pe care ai cunoscut-o cînd era micuță, îndeplinește funcțiile de secretară, bibliotecară, lectoră și alte treburi anexă.”

1919 La 6 februarie, moare în locuința sa din cartierul Miraflores.

I se fac funeralii naționale.

P.A.G.

NOTA TRADUCĂTOAREI

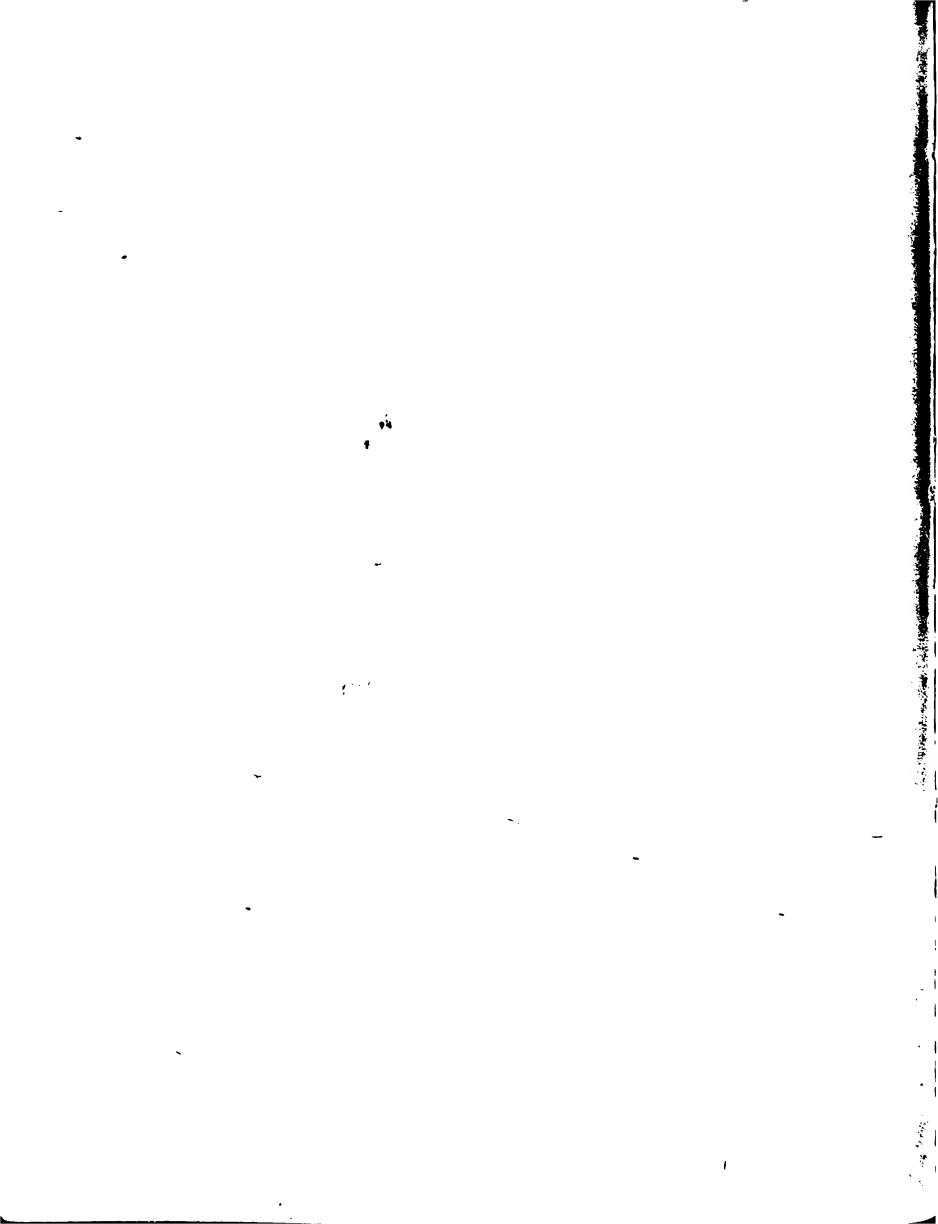
Prezenta selecție este rodul parcurgerii a cca. 2.000 pagini bibliofile, reunind peste 600 de povestiri și legende tradiționale cuprinse în volumul **TRADICIONES PERUANAS COMPLETAS**, cu șase appendice ample și o culegere a scrisorilor autorului, ediție îngrijită și prefațată de Edith Palma, nepoata scriitorului.

Majoritatea tradițiilor sînt dedicate unor personalități ale vremii, multe de interes restrîns, astăzi poate uitate. Ne-am luat de aceea libertatea de a renunța la o parte dintre dedicații. Am dat cîteva dintre tradiții — valoroase în ansamblu, dar înglobînd episoade de interes strict local — fragmentat, avînd grijă să menționăm acest lucru de fiecare dată.

Ne-am străduit să alcătuim astfel volumul, încît să oferim cititorului român un florilegiu sugestiv și interesant, un tablou desigur nu complet, dar grăitor despre viața, istoria și spiritualitatea poporului peruan. Nu am făcut altceva decît să evidențiem în acest chip însăși intenția care l-a călăuzit pe autor atunci cînd a purces la scrierea tradițiilor, un compendiu în definitiv al istoriei peruane.

PARTEA ÎNȚĂ

TRADIȚII PERUANE
DIN VREMEA INCAȘILOR ȘI A CONCHISTEI
(...-1533)

PEȘTERA MINUNILOR

(1180)

Nu departe de cătunul Levitaca, în ținutul Chumbibilcas, se află o peșteră, adevărată minune a naturii, pe care vin s-o vadă fără încetare oameni de știință și călători curioși, lăsându-și numele săpat în stîncile de la intrare. Între acestea, le găsim pe ale generalilor Castilla, Vivanco, San Román și Pezet, foști președinți ai Perului. Din păcate, nu se poate pătrunde dincolo de primele galerii; cel care s-ar aventura să înainteze cît de puțin, ar pieri sufocat de gazele ce răzbat dinăuntru.

Să depănăm acum legenda care se povestește în popor despre peștera minunilor.

Mayta-Capac, zis Melancolicul, al patrulea *Inca*¹ din Cuzco, după ce-i biruise pe răzvrătiții din Tiahuanaco și își lățise imperiul pînă la malurile lacului Paria, se îndreptă către coastă și cuceri văile roditoare ale rîurilor Arequipa și Moquegua. Pentru întreprinzătorul monarh nu se afla piedică să-i stea în cale și, drept mărturie, cronicarii povestesc cum în timpul uneia dintre campaniile sale, cînd se trezi cu oastea împotmolită deodată în niște smîrcuri

¹ *Inca* : împărat, în vechiul dialect *quichua*, vorbit de băștinași.

întinse, își puse toți soldații să dureze un drum de piatră, lung de trei leghe și lat de șase prăjini, ale cărui vestigii se mai văd și azi. Împăratul și-ar fi socotit știrbită mândria, dacă ar fi făcut un ocol pentru a evita mlaștina.

Prin anul 1181 al erei creștine, Mayta-Capac purcese la cucerirea ținutului locuit de *chumpihuillcas*, a căror căpetenie era un prinț tânăr și trufaș, pe nume Huacari. Îndată ce află vestea năvălirii, acesta se puse în fruntea a șapte mii de oameni și se îndreptă către malul râului Apurimac, hotărât să țină piept vrăjmașului.

Mayta-Capac, pentru care, cum am spus, nimic nu era cu neputință, își puse oamenii să facă la iuteală un pod mare din răchită și trestii, pe sistemul celor suspendate, și trecu pe malul celălalt al râului, cu treizeci de mii de războinici. Invazia pe podul acesta, primul de felul lui pe tot cuprinsul Americii, îi ului pe vasalii lui Huacari și le umplu sufletele de atîta groază superstițioasă, încît mulți dintre ei, zvirlindu-și armele, aleseră fuga cea rușinoasă.

Huacari își adună căpitani la sfat și se convinse că ar fi fost în zadar să încerce a ține piept unui atît de mare număr de dușmani și, după ce-și împrăstie puținii oșteni care îi rămăseseră, se duse, urmat de rubedeniile și de sfetnicii mai de seamă, și se ferecă în palatul său. Acolo, pradă durerii și deznădejzii, hotărîră să piară mai bine de foame, decît să ajungă vasalii cuceritorului.

Auquis — zeli cărora ei li se închinaseră — înduioșîndu-se de marea nenorocire a unui prinț pe cît de tânăr, pe atîta de plin de virtute, și pentru a-i răsplăti patriotismul, precum și credința căpitanilor săi, îi preschimbară în minunate stalactite și stalagmite, care se înmulțesc zi de zi, în variate, fantastice și tot mai frumoase alcătuiuri de cristal. Într-unul din tunelele sau galeriile peșterii, ce se pot vizita acum fără teamă de emanațiile otrăvitoare, se vede stindardul prințului Huacari și chipul acestuia care,

după spusa localnicilor, pare să se adreseze prietenilor ei
„Mai bine moartea, decît rușinea sclaviei !“

Aceasta este legenda poșterii celei minunate.

DARUL ÎMPĂRATULUI

(1412)

În 1412, Inca Pachacutec, întovărășit de fiul său, prințul imperial Yupanqui, și de fratele lui, Capac-Yupanqui, porni să cucerească valea râului Ica, ai cărei locuitori, deși pașnici de felul lor, nu erau lipsiți de forța și îndemnarea trebuincioase unui război. Prevăzător și isteț, monarhul înțelese acest lucru și, înainte de a pune mîna pe arme, le propuse iquenilor să intre de bună voie sub oblăduirea lui părintească. Învaindu-se, localnicii îi făcură împăratului, și celor patruzeci de mii de oșteni ai săi, o primire sărbătorească și plină de bucurie.

Mergînd Pachacutec să vadă pămînturile mînoase pe care tocmai și le supusese, poposi vreme de o săptămînă în locul numit Tate. Stăpîna acelui ogor era o bătrînă care trăia împreună cu fiica ei, de o neasemuită frumusețe.

Cel care cucerise popoare întregi socoti că-i va fi la fel de ușor să supună și inima tinerei fete ; ea însă, iubind un flăcău din același ținut, avu curajul, pe care numai o iubire adevărată îl poate da oamenilor, să nu se plece în fața rugilor neostoite ale vestitului și atotputernicului stăpîn.

În cele din urmă, Pachacutec pierdu orice nădejde de a fi iubit la rîndu-i și, luînd mîinile fetei într-ale sale, îi grăi, nu fără a-și înăbuși înainte un suspin :

— Rămîi cu bine, porumbiță a văii acesteia, și fie ca niciodată nîrul întristării să nu umbrească seninul sufletu-

lui tău. Cere-mi orice hatâr, care ar putea să vă amintească de-a pururi, ție și alor tăi, de marea iubire pe care-ai aprins-o în mine...

— Doamne, răspunse tinăra, îngenunchind și sărutînd pulpana mantiei regale, mare ești și pentru tine nimic nu-i cu neputință. M-ai fi înfrînt cu noblețea sufletului tău, de n-aș fi avut deja inima zălogită altui stăpîn. N-ar trebui să-ți cer nimic, căci cea care primește daruri îndatorată rămîne ; dar de-ți ajunge recunoștința poporului meu, rogu-te, dă apă acestui ținut. Seamănă fapte bune și vei culege recoltă de binecuvîntări ! Caută să domnești, slăvite, peste suflete pline de mulțumire, iar nu peste oameni înfricoșați, care se pleacă în fața ta, orbiți de strălucirea-ți grozavă.

— Înțeleaptă ești, fecioară cu neagră cosiță, și vorbele tale mă ard ca și focul din privire-ți. Rămii cu bine, vis frumos al vieții mele ! Așteaptă zece zile numai și ai să vezi cum ceea ce îmi ceri va deveni faptă. Rămii cu bine, și nu uita de regele ce te-a iubit !

Și tinărul împărat, urcîndu-se în lectica de aur purtată pe umeri de nobilii regatului, își continuă drumul triumfal.

Vreme de zece zile, cei patruzeci de mii de războinici săpară necontenit albia ce începe pe pămînturile dintre Molino și Trapiche și se sfîrșește la Tate, moșia unde sălășluia frumoasa fată de care se îndrăgostise cu patimă Pachacutec.

Bogăția de ape din *achirana del Inca* face să rodească întinderile cunoscute azi sub numele de Chabalina, Belén, San Jerónimo, Tacama, San Martín, Mercedes, Santa Barbara, Chamchajaya, Santa Elena, Vistaalegre, Sáenz, Parcona, Tayamana, Bongo, Pueblo Nuevo, Sonumpe și, în sfîrșit, Tate.

Aceasta este, după tradiție, legenda achiranei, cuvînt care înseamnă „ceea ce curge limpede către frumos“.

PALLA-HUARCUNA

(1430)

Încotro se îndreaptă Fiul Soarelui, cu un alai așa de numeros ?

Tupac-Yupanqui, „cel dăruit cu toate virtuțile“, cum îl numesc cronicarii împărătești din Cuzco, străbate în marș triumfal întinsul său imperiu și, pe ori unde trece, se înalță, într-un singur glas, binecuvîntarea supușilor săi. Poporul își preamărește suveranul, pentru că el îi împarte belșug și bucurie.

Victoria a fost de partea vitezei sale oști, iar neîmblînzitul trib al *pachis*-ilor este acum biruit.

O, războinicule cu *llautu*¹ roșu ; trupul tău s-a îmbăiat în sîngele dușmanilor, iar oamenii ies înainte-ți spre a-ți admira bărbăția.

Femeie, lasă-ți furca deoparte, ia-ți de mînă pruncii și du-i să învețe a lupta pentru pămîntul natal, aidoma oștenilor marelui Inca !

Condorul cu aripi uriașe, rănit mișelește și prea vlaguit acum ca să mai ia în piept albastrul necuprins al cerului, s-a prăbușit pe vîrfurile cel mai semeț al Anzilor, prihănind cu sîngele său albeața zăpezii. Marele preot, văzîndu-l pierind, a prorocit apropiata destrămare a imperiului lui Manco și venirea altor semînții, călătorind pe ape în pirogi scobite adînc, ce le vor impune credința și legile lor.

Zadarnic vă înălțați rugile și aduceți jertfe, o ! fiice ale soarelui : profetia cea sumbră se va împlini !

Ferice de tine, bătrîne, căci numai pulberea oaselor tale va fi călcată de picioarele veneticului, iar ochii tăi nu

¹ *Llautu* : cingătoare, în vechiul dialect al băștinașilor *quichua* ; cînd era de culoare roșie, reprezenta însemnul puterii militare supreme, aparținînd lui *Inca*.

vor vedea ziua umilintei neamului tău ! Dar pînă atunci, tu, fiică a Mamei *Occllo*¹, adu-ți copiii să vadă și să-și amintească de vitejia părinților, cînd pentru patria lor a sunat ceasul primejdiei. Frumoase sînt immurile tale, o, copilă cu buzele ca trandafirul ; dar se simte în ele amărăciunea robiei !

Poate că inima ta și-a lăsat alesul prin văile unde te-ai născut ; iar azi, cînd laolaltă cu suratele tale mergi cîntînd înaintea lecticii de aur purtată pe umerii lor de către nobili, trebuie să-ți înghiți lacrimile și să ridici osanale cuceritorului. Nu, turturică a codrilor !... iubitul sufletului tău se află pe aproape, căci și el e printre ostatecii împăratului.

Noaptea prinde a se lăsa peste munți, și alaiul împărătesc poposește la Izcuchaca. Deodată, alarma cuprinde tabăra.

Frumoasa captivă, tînăra cu colierul din *guairuros*², hărăzită seraiului împărătesc, a fost surprinsă pe cînd încerca să fugă împreună cu iubitul ei, care își dădu viața apărînd-o.

Titu-Yupanqui osîndește la moarte sclava necredincioasă.

Dar ea ascultă sentința cu bucurie, tînjind să fie alături de stăpînul inimii ei și știind că nu pe pămînt e patria iubirii veșnice.

¹ Mama *Occllo* : divinitate feminină, simbol al fertilității și regenerării, în mitologia precolumbiană. Este și numele purtat de mai multe dintre soțiile *Inca*-șilor, dinastie întemeiată în anul 1200 (cca), de către Manco Capac, după cum afirmă Garcilaso de la Vega în *Comentarios Reales (Regesțile Cronici ale Incașilor)*, Editura Univers, 1974).

² *Guairuros* : fructele, mîci și tari, ale unui arbust tropical, folosite pentru coliere și alte obiecte de pozeabă, după colorarea lor de către artizani.

Iar de-atunci, o, călătorule, de vrei să vezi locul unde a fost jertfită captiva, loc căruia cei din Huancayo i-au dat numele de *Palla-Huarcuna*¹, îndreaptă-ți privirea către lanțul de coline și, între Izcuchaca și Huaynampuquio, ai să vezi o stîncă avînd forma unei indience cu un colan la gît și o cunună de pene în creștet. Stîncă pare dăltuită artistic, iar oamenii de prin partea locului, în superstiția lor simplă, o socotesc duhul rău al ținutului, crezînd că nimeni nu se poate încumeta să treacă la vreme de noapte pe lîngă Palla-Huarcuna, fără a fi mistuit de fantasma de piatră.

INCAȘII ȘAHIȘTI

(1532-1533)

I

ATAHUALPA

Maurii, care au stăpînit în Spania vreme de șapte veacuri, au adus în țara cucerită pasiunea pentru jocul de șah. După izgonirea năvălitorilor de către regina catolică *doña Isabel*², era de presupus că, odată cu ei, vor dispărea de asemeni toate datinile și jocurile lor ; departe însă de

¹ *Palla*, sau *paya* (*da*) : cîntec nostalgic, „zis“ de un gaucho în America de Sud, de unde denumirea acestuia de *payador*, *huerco*, sau *lloraduelos* : care plînge, care jalește moartea cuiva. În traducere aproximativă : cîntec duios de jale lungă.

² Regina catolică Isabel I de Castilla, împreună cu soțul ei Fernando de Aragon, au desăvîrșit (odată cu căderea Granadei, ultimul regat maur, în 1492), recucerirea teritoriilor spaniole, după șapte secole de dominație arabă, acțiune istorică cunoscută sub numele de *Reconquista*.

aceasta, tocmai printre vitejii căpitani care, în Granada, au luat cu asalt ultima fortăreață a islamismului, prinsese rădăcini adânci înclinarea pentru tabla cu cele șaiseci și patru de pătrățele, sau *escaques*, cum li se spune în limbajul heraldic.

Curînd, șahul încetă să mai fie jocul favorit și exclusiv al războinicilor, răspîndindu-se și printre oamenii bisericii : abați, episcopi, canonici și călugări cu ifose. Astfel, cînd descoperirea și cucerirea Americii au devenit o realitate glorioasă pentru Spania, îndeletnicirea de a muta piese pe tabla de șah ajunsese un fel de brevet sau pașaport de cultură socială pentru oricine venea în Lumea Nouă, investit cu vreo funcție importantă.

Întîia carte despre șah care s-a imprimat în Spania a apărut în primul pătrar din veacul următor cuceririi Perului, cu titlul : „*Invención liberal y arte de axedrez, por Ruy López de Segovia, vecino de la villa de Zafra*”¹, și s-a tipărit la Alcalá de Henares, în 1561. Ruy López trece azi drept autorul unor teorii noi, iar cărțulia a fost tradusă, la puțin timp după apariție, în limbile franceză și italiană.

Volumașul a circulat mult în Lima, cam pînă pe la 1845, an cînd au apărut unele exemplare din cartea lui *Philidor*, carte de căpătîi odinioară, în zilele atît de îndepărtate ale adolescenței mele, precum *Cecinarrica*, pentru jucătorii de „dame”. Azi nu mai găsești în Lima, nici de ți-ai da ochii din cap, vreun exemplar, al unuia măcar dintre aceste două texte atît de vechi.

Că mulți dintre căpitanii care l-au însoțit pe Pizarro în cucerirea noilor pămînturi, precum și guvernatorii Vaca de Castro și La Gasca, sau cei dinții viceregi din Peru, Núñez de Vela, marchizul de Cañete și contele de Nieva, își îndulceau trîndăvia cu emoțiile unei partide de șah, e

¹ „*Invenția liberă și arta șahului, de Ruy López de Segovia, locuitor al orașului Zafra*”.

un lucru ce nu mai atrage nimănui luarea aminte, de vreme ce însuși primul arhiepiscop al Limei era pînă într-atît de robit jocului de șah, încît, neputînd rezista ispitei de a-i închina timpul său întreg, ajunsese să compromită prestigiul sfintelor însemne. După părerea lui Jimenez de la Espada, atunci cînd *Audiencia*¹ încredințată unuia dintre demnitarii săi și arhiepiscopului *don fray Jerónimo* de Loaiza conducerea campaniei împotriva lui *Hernández Girón*, căpetenia răzvrătiților, muza populară a taberei regale biciui nepăsarea omului legii, precum și patima deșartă a purtătorului mitrei pentru jocul de șah, cu acest cîntecel, sărac în rime, dar bogat în tîlcuri și adevăr :

Unul joacă, altul zace.

Ei, și ce-are a face ? !

Nici mănîncă și nici bea,

oricum — merge treaba !

Sforăit și joc mereu :

Așa război zic și eu !

Oștenii, cuprinși de inerția vieții de tabără, lipsiți și de provizii alimentare, începeau să-și piardă curajul, și poate că sorții victoriei ar fi fost de partea rebelilor, dacă *Audiencia* n-ar fi luat hotărîrea de a rupe cîrdășia celor doi — demnitarul somnoros și arhiepiscopul *șahist*.

(De notat că am subliniat cuvîntul *ajedrecista*², pentru că, deși e foarte răspîndit, nu se află trecut în Dicționarul Academiei, tot așa cum nu figurează în el nici varianta *ajedrista*, pe care am întîlnit-o într-o carte a ilustrului *don Juan Valera*.)

Tradiția ne povestește cum căpitanii *Hernández de Soto*, *Juan de Rada*, *Francisco de Chaves*, *Blas de Atienza*

¹ *Real Audiencia* : Înalta adunare.

² *Șahist*.

și vistiernicul Riquelme se adunau în mai toate după-amiezile la Cajamarca, în clădirea care a slujit drept temniță lui Atahualpa Inca, începînd de la 15 noiembrie 1532, cînd monarhul a fost luat prizonier, pînă cu două zile înainte de nelegiuirea lui osîndire, care s-a săvîrșit la 29 august 1533.

Acolo, pentru cei cinci amintiți mai sus, și încă vreo trei sau patru, ale căror nume nu sînt menționate în scurtele și ciudatele însemnări (pe care le-am cercetat, cuprinse în manuscrisul muced din vechea Bibliotecă Națională), se aflau două table vopsite neîndeminatic, așezate fiecare pe cît o măsută de lemn. Piesele de joc erau făcute din același lut pe care băștinașii îl foloseau la modelarea figurinelor, precum și a celorlalte obiecte tipice de olărie, care, în zilele noastre, se scot la iveală de prin *huacas*¹. Pînă în primii ani ai republicii, nu au fost cunoscute în Peru alte piese de șah decît cele din fildeș, pe care le aduceau spre vînzare neguțătorii filipinezi.

Tare mohorît a fost, pesemne, sufletul împăratului în primele două sau trei luni ale captivității sale, de vreme ce nu arăta că a înțeles felul în care se mutau piesele, nici situațiile critice sau accidentele jocului, deși în fiecare după-amiază se așeza la masa de șah, alături de Hernando de Soto, prietenul și ocrotitorul său. Dar într-o după-amiază, aflîndu-se la ultimele mișcări ale unei înverșunate partide între Soto și Riquelme, Hernando dădu să mute calul, cînd împăratul îi atinse ușor brațul, șoptindu-i :

— Nu, căpitane, nu... Turnul !

Surpriza a fost generală. După cîteva scurte clipe de gîndire, Hernando puse în joc tura, așa cum îl sfătuisese Atahualpa și, din cîteva mișcări, Riquelme primea inevitabilul mat.

¹ *Huaca*, sau *guaca* : pivniță, peșteră, groapă — loc pentru păstrat comorile.

Începînd din după-amiaza aceea și oferindu-i întotdeauna piesele albe în semn de respectuoasă politețe, căpitanul *don* Hernando de Soto îl invita pe Inca să joace cîte o singură partidă, iar după numai două luni, discipolul se dovedi demn de maestrul său. Jucau de la egal la egal.

Se mai spunea, în vechiul manuscris de care am pomenit, că și ceilalți șahiști spanioli, afară de Riquelme, l-au invitat pe Inca să joace șah cu ei; dar acesta le răspundea prin mijlocirea tilmaciului său Felipillo, cerîndu-și mereu iertare că nu poate primi:

— Eu nu știu să joc mai deloc, iar domnia-voastră jucați atît de bine.

Tradiția populară asigură că împăratul n-ar fi fost condamnat la moarte dacă ar fi rămas neștiutor într-ale șahului. Norodul spune că Atahualpa a plătit cu viața matul pe care, datorită sfatului său, l-a înghițit Riquelme în după-amiaza aceea de pomină. În faimosul consiliu al celor douăzeci și patru de judecători, consiliu întrunit de Pizarro, Atahualpa a fost osîndit la moarte, cu treisprezece voturi contra unsprezece. Riquelme a fost unul dintre cei treisprezece care au votat sentința.

II

MANCO INCA

După jertfirea nelegiuită a lui Atahualpa, *don* Francisco Pizarro o porni către Cuzco, în 1534 și, spre a-și cîștiga iubirea localnicilor, anunță tuturor că nu a venit pentru a-i sărăci pe *caciques*¹ de pămînturile și drepturile lor feudale, ori pentru a le nesocoti rangurile și că, odată ce uzurpatorul și ucigașul împăratului lor legitim, Inca Huáscar, a fost pedepsit cu moartea în Cajamarca, el,

¹ *Cacique* : șef de trib, căpetenie militară, nobil indigen.

Pizarro, își propunea să încredințeze însemnele puterii lui Inca Manco, flăcău de optsprezece ani, moștenitor de drept la tronul fratelui său Huáscar. Încoronarea a avut loc cu mare solemnitate, după care Pizarro o porni pe valea râului Jauja, de unde trecu pe cea a Rimacului, numit și Pachacamac, pentru a pune piatra de temelie capitalei viitorului viceregal¹.

Nu am de ce să istorisesc întâmplările și motivele care au dus la ruperea legăturilor dintre tânărul Inca și spaniolii de sub porunca lui Juan Pizarro, și după uciderea acestuia, de sub cea a fratelui său Hernando. Ajunge să consemnez că Manco și-a dat toată silința să fugă din Cuzco și să-și așeze domnia pe platourile înalte ale Anzilor, unde conchistadorilor le-a fost întotdeauna cu neputință să-l învingă.

În gâlceava dintre oamenii lui Pizarro și cei ai lui Almagro, Manco le-a dat o mină de ajutor acestora din urmă și, după înfrângerea și executarea lui Almagro *el Mozo*², doisprezece sau cincisprezece dintre cei învinși, printre care se numărau căpitani Diego Méndez și Gómez Pérez, și-au aflat adăpost pe lângă Inca, ce-și stabilise curtea la Vilcapampa.

Méndez, Pérez și alți patru sau cinci tovarăși întru nenoroc își omorau timpul jucând popice și șah! Inca se spanioliză curînd, dovedind mare pasiune și chiar îndemnare la amîndouă jocurile, dar mai cu seamă ca șahist.

Era scris ca, aidoma împăratului Atahualpa, patima pentru jocul de șah să-l ducă la pierzanie și pe Inca Manco.

Într-o după-amiază, acesta, împreună cu Gómez Pérez, se aflau cufundați într-o partidă de șah, chibițați de către Diego Méndez și încă trei căpetenii de trib.

Manco făcu o mișcare de rocadă, neîngăduită de practicle jocului, iar Gómez Pérez îi atrase luarea amînte :

¹ Lima, fondată în 1535.

² *El Mozo* : Cel Tânăr.

— E târziu pentru rocada asta, *seor fullero* ¹.

Nu știm dacă Inca a reușit să priceapă înțelesul de ocară al acestui cuvântel din graiul castilian ; dar țină să apere ceea ce el credea că este o mișcare corectă și îndreptățită. La care, Gómez Pérez își întoarse capul către compatriotul său, Diego Méndez, și-i spuse :

— Ia te uită, căpitane, cu ce-mi vine indianul ăsta pu... turos !

Mai departe, cedez cuvîntul cronicarului anonim, al cărui manuscris, ajungînd pînă în epoca viceregelui de Toledo, face parte din volumul al VIII-lea de *Documentos inéditos del Archivo de Indias* ² : „Inca ridică atunci mîna asupra spaniolului, lipindu-i o palmă răsunătoare. Acesta scoase pumnalul și, din două lovituri, Manco își dădu duhul. Indienii, însetați de răzbunare, se năpustiră asupra ucigașului și a spaniolilor aflați pe-atunci în provincia Vilcampa, hăcuindu-i.“

Unii cronicari spun că cearta s-a iscat la jocul de popice ; dar alții afirmă că tragica întîmplare s-a datorat unei neînțelegeri la o partidă de șah.

Tradiția populară locală este aceea pe care am povestit-o eu, bazîndu-mă și pe autoritatea scriitorului anonim din veacul al XVI-lea.

SISTEMUL ZECIMAL AL VECHILOR PERUANI ³

Preailustrul domn Daubr  e, membru al Academiei de Științe din Paris, făcînd o apreciere asupra primelor două volume din *Anales de Construcciones Civiles y de Minas* ⁴,

¹ *Seor* ; forma argotică a lui *se  or* (senior, domn). *Fullero* : trișor, viclean.

² *Documente inedite din arhiva Indiilor*.

³ În ediția după care s-a făcut prezenta traducere, acest text figurează la capitolul *Otras Tradiciones (Alte tradiții)*, nedatate.

⁴ *Analele Construcțiilor Civile și Miniere*.

pe care le publică în Lima Școala de Ingineri, se îndoiește că americanii ar fi cunoscut, înainte de cucerirea spaniolă, numărătoarea zecimală, așa cum ne asigură, într-un articol din *Analele* mai sus citate, domnul inginer Chalon.

Desigur că istoria Perului, atât în timpurile ei preistorice, adică dinaintea întemeierii imperiului *Tiahuantisuyo* de către Manco-Capac, cât și în acelea când civilizația incasă a transformat în popoare ducând o viață ordonată și constructivă pe cele care înainte nu erau decît triburi nomade și sălbatice, are momente atât de obscure, încît aproape se confundă cu fabula. Teogonia, cultul religios al Inca-șilor, nu este încă deajuns studiată, iar informațiile culese sînt prea contradictorii ca să ne formăm o imagine clară asupra ei. Același lucru se poate afirma despre legislația, moravurile și obiceiurile lor. Singurul fapt bine determinat și indiscutabil este că dinastia incasă avea obiceiuri războinice, cotropitoare, dar și o înăscută generozitate față de cei învinși.

Vorbind despre literatură, am avut odată binevenitul prilej să subliniem că poemul dramatic, teatrul, a rămas necunoscut vechilor peruani. Singur istoricul Garcilaso notează existența unor reprezentații scenice, opinie acceptată fără un examen critic de mai toți americanistii contemporani. Există și o capodoperă aparținînd acestui gen, *Ollantay*, scrisă în dialectul *quichua*, despre care nimeni în Peru n-a avut vreo veste înainte de 1780, an în care a fost jucată în fața răzvrătitului Tupac-Amaru și a curții sale improvizate. Critica a reușit să demonstreze de curînd că preotul din Sicuanî, *don Antonio Valdés*, cunoscător relativ al teatrului grec și al celui spaniol, este autorul poemului *Ollantay*. Oricît am fi de mîguliți în orgoliul nostru național de a fi cultivat poemul dramatic, bunul simț ne îndeamnă să renunțăm la această glorie, deși, afară de Garcilaso, doi iluștri americaniști moderni, anume Clemente Markham și Sebaștian Barranca, se în-

verșunează încă în a-i susține existența trecută, fără a se lăsa influențați nu atât de modestele argumente prezentate de mine, incidental, ci de acelea pe care, într-o strălucită și conștiincioasă lucrare *ad-hoc*, le-a adus istoricul argentinian *don Bartolomé Mitre*.

Dar dacă sîntem printre cei dintîi în a conveni că numeroase aspecte ale epocii incase admit controverse, este pentru noi deosebit de limpede și de bine lămurit faptul că numărătoarea zecimală, baza sistemului numeric generalizat azi în lumea întreagă, a fost cea folosită de vechii peruani.

Fernando Hoefer, în a sa *Historia de las Matematicas*¹, spune : „Contemplarea celor cinci degete de la mîna dreaptă, alăturate celor cinci degete de la stînga, este actul generator al primului sistem de numărătoare și baza *Aritmeticii*, care este știința numerelor. Adevărata metodă primitivă și universală de a socoti este numărătoarea pe degetele de la mîini. Sălbaticii Americii numără fără greutate pînă la zece ; alăturîndu-și de două ori mîinile, ei exprimă cifra *douăzeci*, și așa mai departe, în mod succesiv, zecile rămase.”

Și afirmația lui Hoefer, coroborată cu mărturiile unor călători din vechime sau moderni, a oferit unui scriitor cu simțul umorului prilejul să spună că sistemul zecimal ar fi de origine divină, fiind singurul la care a putut să recurgă, și a recurs, Adam în Paradis.

Dar argumentele acestea, prin însuși caracterul lor de generalitate, nu ni se par suficiente pentru a dovedi că vechii peruani nu au folosit alt sistem numeric.

Acele *quipus*, specifice Perului și cîtorva popoare asiatice, nu slujeau, după cum au susținut unii, pentru a consemna fapte, ci cantități. Ele nu înlocuiau cuvîntul scris, ci numărătoarea. E vorba de un mănunchi de fire diferit colorate, care, cu ajutorul nodurilor, indicau uni-

¹ *Istoria Matematicilor.*

tățile, zecile, sutele și miile. Cel puțin aceasta este convingerea mea, pe care nu intenționez s-o impun celorlalți.

Alt argument asupra căruia, ca și în cazul acelor *quipus*, sînt unanimi toți cronicarii Indiilor americane, este cel al felului în care vechii Inca își organizau armatele. Așezările populate erau administrate după același principiu, ceea ce asigură o temelie solidă ținerii unor evidențe precise și percepției contribuțiilor obștești. Decuriile și centuriile¹ romanilor au existat și în Peru. Fiecare corp de armată sau batalion la peruani se compunea din zece asemenea centurii, adică dintr-o mie de soldați.

Garcilaso spune textual : „În dialectul *quichua*, toate jocurile se numesc *chunga* (zece), pentru că numărătoarea lor se oprește întotdeauna la zece. Peruani au folosit deci numărul zece spre a denumi cuvîntul *joc*, iar pentru a exprima *ne jucăm* ei spun *chuncasun*, noțiune care, în mod riguros logic, ar însemna „numărăm pe zeci“.²

Se pot aduce și alte argumente în sprijinul credinței mele că numărătoarea zecimală a fost întrebuințată curent de către vechii peruani ; dar mă abțin s-o fac, deoarece sînt lipsite de importanța hotărîtoare a celor prezentate pînă acum. Unul dintre ele ar fi, de pildă, că de-a lungul așa-numitelor „drumuri împărătești“, ce duc dinspre Cuzco către Quito³, distruse aproape în întregime, dar a căror faimă, și numele, *los Caminos del Inca*, au răzbit pînă astăzi, este așezată, la fiecare zece mii de pași distanță, o piatră sau alt semn indicator.

Să punem punct, cu convingerea că cele expuse mai sus constituie o bază solidă pentru opinia noastră istorică.

¹ Formațiuni militare de zece și, respectiv, o sută luptători.

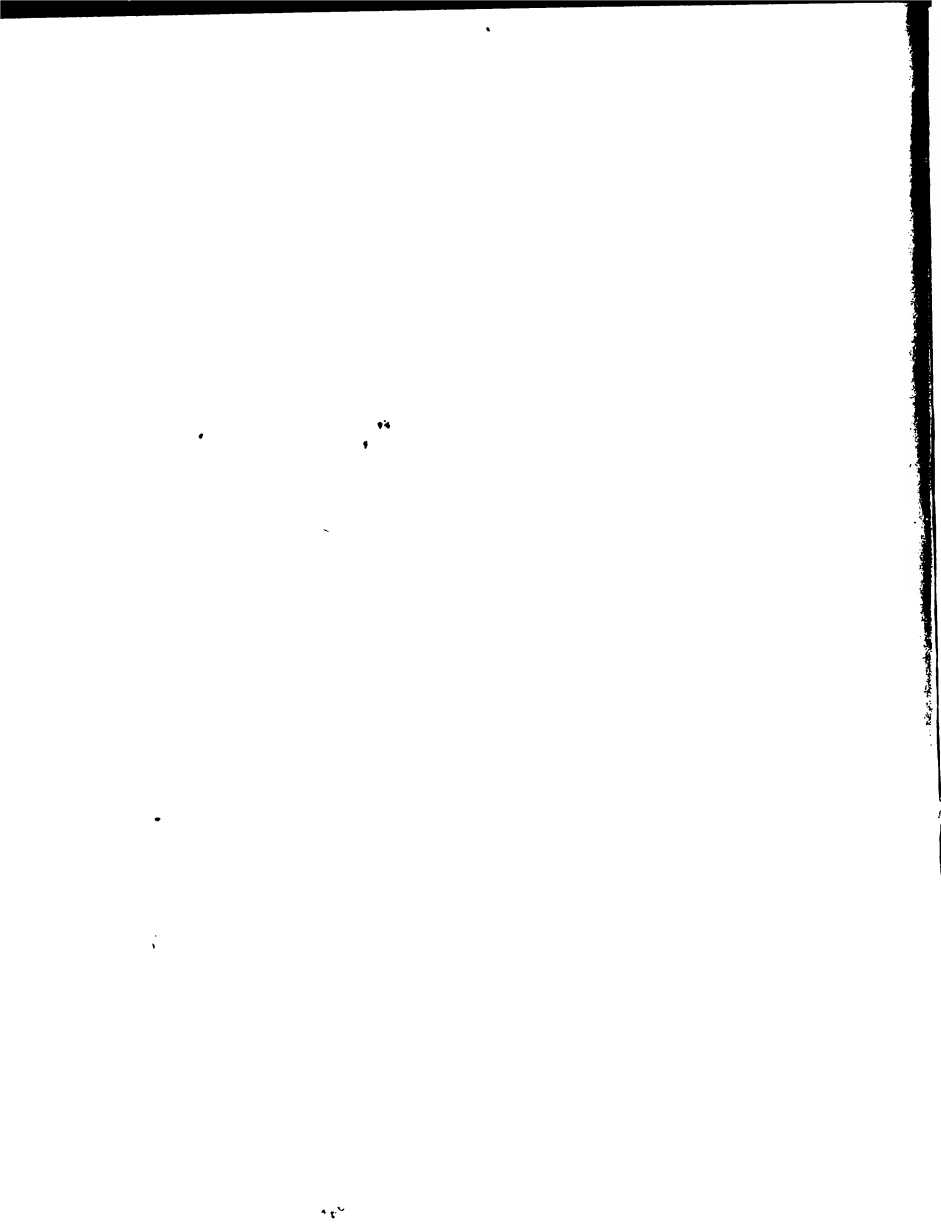
² Garcilaso de la Vega : *Comentarios Reales*, capitolul XIV, cartea XX (n.a.).

³ Capitala actualului stat Ecuador, Pînă la cucerirea Independenței de sub dominația colonială spaniolă (1821), statele sud-americane aveau alte granițe decît cele actuale.

PARTEA A DOUA

TRADIȚII PERUANE
DIN VREMEA DOMNIEI VICEREGILOR

(1533-1820)

CINE A PLĂTIT OALELE SPARTE

(1533)

I

Inca Titu-Atauchi, fratele lui Atahualpa, se îndrepta către Cajamarca, urmat de mare alai de indieni încărcati cu desagi grei de aur și argint, pentru a mări tezaurul răscumpărării, când din urmă îl ajunse vestea că suveranul a fost ucis de către spanioli, la 29 august 1533. Titu-Atauchi ascunse toată bogăția al cărei purtător era și, adunându-și războinicii, se duse să-l întâlnească pe Quizquiz, cel mai viteaz și mai priceput dintre generalii imperiului, aflat în fruntea unei armate care îi hărțuia pe conquistadori.

Aceștia își continuau marșul către Cuzco, purtând zilnic câte o luptă cu oștile lui Quizquiz. Cincizeci de spanioli aflați sub porunca lui Francisco de Chaves, alcătuiau ariergarda lui Pizarro, când, într-o după-amiază, prinși de furtună, poposiră la cinci leghe depărtare de grosul oștilor lor. Deodată, se pomeniră împresurați de șase mii de indieni. Spaniolii se luptară cu obișnuita lor îndrăzneală, dar, luați pe neașteptate și copleșiți de numărul mare al dușmanilor, nu avură altă scăpare decât fuga dezastruoasă, lăsând în urma lor șapte morți și treisprezece prizonieri.

Între aceștia se afla și neînfricatul căpitan Francisco de Chaves, care avea să-și piardă viața la Lima, apărându-l pe marchizul Pizarro, în ziua răzvrătirii almagristilor; Alonso de Ojeda, alt viteaz care avea să-și

piardă mințile un an mai târziu, și Hernando de Haro, nu mai puțin vestit pentru darurile curajului și ale nobleței de sînge.

Tradiția spune că în simulacrul de judecată, începută și isprăvită într-o singură zi, pentru a-l ucide mișelește pe Atahualpa, s-au găsit destui care au luat apărarea osînditului ; și toată lumea crede că dacă în ceasul acela s-ar fi aflat la Cajamarca cinstitul cavaler Hernando de Soto, istoria conchistei nu ar fi rămas pătată de o asemenea crimă, pe cît de nedreaptă, pe atît de nefolositoare. Dintre cei douăzeci și patru de judecători ai lui Atahualpa, numai treisprezece l-au condamnat la moarte. Ceilalți unsprezece, care s-au împotrivit să semneze sentința, sînt demni să le amintim numele ca răsplată pentru purtarea lor cinstită. Ei se numeau : Juan de Rada (cel ce, mai târziu, s-a aflat în fruntea almagriștilor care l-au ucis pe Pizarro), Diego de Mora, Blás de Atienza, Francisco de Chaves, Pedro de Mendoza, Hernando de Haro, Francisco de Fuentes, Diego de Chaves, Francisco Moscoso, Alfonso Dávila și Pedro de Ayala. Cum spune proverbul : „găsim de toate în vie : struguri, vrejuri de viță și aguridă“.

Titu-Atauchi cunoștea nu doar numele celor ce, prin votul lor, îi osîndiseră împăratul, ci și pe ale celor care, aidoma lui Juan de Rada, îi luaseră apărarea, riscînd să piardă bunăvoința lui Pizarro. Francisco de Chaves și Hernando de Haro s-au numărat printre aceștia.

Titu-Atauchi jurase că va răzbuna singele fratelui său prin cel al primului prizonier pe care îl va face dintre călăii lui. Pusese un preț mare și pe capul lui Felipillo, indianul vînzător ce slujise drept tîlmaci spaniolilor și care, spre a răzbuna disprețul cu care îl tratase una dintre soțiile împăratului, ațîțase, cu răutăți și minciuni, pe căpitani mai de seamă, ca să-l condamne pe suveran. Dar, deși Titu-Atauchi nu s-a putut bucura de răzbunare, *don* Diego de

Almagro l-a pedepsit pe Felippillo, după trei ani, poruncind să fie sfirtecat pentru o nouă trădare cu care l-a prins.

Titu-Atauchi întrebă care erau numele prizonierilor, stătu de vorbă binevoitor cu cei mai de seamă, puse să fie îngrijiți răniții cu o atenție deosebită și, cînd aceștia se mai întremară, avu mărinimia să-i pună în libertate, dîndu-le o escortă de indieni care îi purtară pe umeri pînă în împrejurimile cetății Cuzco. Mai mult, dăruî minunate nestemate căpitanilor despre care știa că se opuseseră uciderii lui Atahualpa, arătîndu-și în chipul acesta recunoștința față de osteneala lor în sprijinul monarhului, osteneală ce le făcea cinste, deși se dovedise fără folos.

În clipa despărțirii de tînărul Inca, Francisco de Chaves remarcă lipsa unuia dintre cei treisprezece prizonieri. Titu-Atauchi zîmbi într-un fel ce nu prevestea nimic bun, și se spune că a răspuns în dialectul *quichua*, printr-o frază care, dacă nu e literală în traducere, cel puțin traduce ideile acestea :

— Ah ! Cel care rămîne o să plătească oalele sparte.

Și mai zic unii că numărul treisprezece nu poartă ghinion !

II

Titu-Atauchi se îndreptă spre Cajamarca și îl intențuța pe prizonier în aceeași încăpere unde zăcuse Atahualpa pe timpul captivității sale.

Cine să fi fost spaniolul ales drept victimă ispășitoare ? Și oare de ce împăratul, care se arătase atît de generos cu învinșii, ținea să facă acum paradă de cruzime cu omul acesta ?

Sancho de Cuéllar avusese nenorocul să-și petreacă cei dîntii ani ai tinereții în slujba unui notar din Spania,

ca umil copist ; și spunem nenorocul, pentru că această împrejurare a fost de ajuns ca tovarășii lui, socotindu-l priceput în treburile judecătorești, să-l numească grefier în procesul lui Atahualpa.

Sancho de Cuéllar era, și pe bună dreptate, foarte îndrăgit de *don* Francisco Pizarro. El a fost unul dintre cei treisprezece din insula del Gallo¹, cărora li se dusesese vestea, și vitejiei lor neînficate i se datorează victoria conchistei.

Încă o dată, rău-șortitul număr treisprezece !

În calitatea sa de scrib, Sancho de Cuéllar s-a purtat întocmai ca un *pícaro*² ; nu numai că strecurase niște cuvinte care au îngreunat trista soartă a împăratului captiv, dar, făcându-i cunoscută sentința și însoțindu-l pînă la esafod, fusese necuviincios și plin de batjocură.

Titu-Atauchi porunci ca el să fie dus în același loc unde fusese executat Atahualpa, însoțit de un pristav care striga : „Acest tiran poruncit-a Puchacamac să fie omorît pentru moartea lui Atahualpa-*Inca*“.

Indienii păstrasera măciuca noduroasă ce slujise la schingiuirea monarhului și o botezaseră *el palo maldito*³. O întrebuițară ca să-l ucidă pe Sancho de Cuéllar, al cărui stîrv rămase o zi întreagă în piața publică, pradă furiei mulțimii.

Poate că aceasta a fost singura dată în istoria omenirii cînd un grefier va fi plătit cheltuielile de judecată, și oalele sparte pe deasupra.

¹ Del Gallo : A Cocosului.

² Specimen social tipic pentru Spania secolelor XV—XVI și XVIII, care a generat o întreagă literatură *picarescă* (de la *pícaro* : pușlama, intrigant etc.).

³ *El palo maldito* : Ghioaga blestemată.

CĂPETENIILE SINUCIGAȘE ¹

(1533-1535)

Tinutul Cotac-pampas (Cîmpia Minerilor) era împărțit pe vremea ultimului Inca în două *cacicazgos* ² cărora, drept piatră de hotar, le sluzea lanțul muntos Acca-cata.

Cea mai de seamă dintre aceste două provincii era cunoscută sub numele de Yanahuara, iar vecina ei sub cel de Cotaneras. Și acum se mai văd ruinele celor două palate unde sălășluiau respectivii seniori feudali.

Căpetenia din Yanahuara strînsese deja mulțime de odoare din aur pentru a contribui la răscumpărarea lui Atahualpa, cînd primi vestea că spaniolii îl ucisese pe suveran. Porunci atunci să se construiască o scară de piatră și duse comoara pînă în peștera *Pitic*, aflată la mare înălțime ; apoi puse să fie distrusă scara, iar el se îngropă de viu pe acea culme de neatins.

Cei din partea locului povestesc că uneori, cînd, peste an, se face pomenirea morților, dinspre grotă se vede în bezna nopții o adiere strălucitoare, pe care ei o socotesc duhul căpeteniei rătăcind prin ceruri.

Pe vremea incașilor se extrăgea mult metal galben din pămînturile aurifere de la Cotac-pampas și se povestește încă și acum că, în 1640, patru portughezi trudeau în mina *Hierva uma*, strădania lor dînd roade dintre cele mai bogate. Într-o noapte, s-a iscat între ei o gîlceavă de nedescris, au pus mîna pe arme ; trei muriseră cînd au sosit oamenii legii, iar portughezul rămas în viață, pentru a nu

¹ Aceste *Hilachas*, mai mult decît tradiții de scurtă întindere, sînt, de fapt, însemnări istorice și cuvînte din bătrîni. Găsim în ele lucruri vesele, alături de notații curioase. Autorul a destrămat pînză tare de bumbac și țesătură gîngașă de mătase, depănînd din ele un ghem de *hilachas* (n.a.).

² *Cacicazgo* : domeniu feudal indigen, avînd în frunte un *cacique*.

fi arestat, apropie fitilul lămpii de un butoi cu pulbere care, explodînd, provacă surparea minei.

În primul an după întemeierea Limei, Francisco Pizarro a poruncit să fie prinși cu arcanul indienii de prin împrejurimile cetății, pentru a sluji ca zidari.

Căpetenia din Huansa y Caranpoma se opuse cu dîrzenie la împlinirea acestui ordin, care umilea demnitatea supușilor lui ; nefiind însă chip să se împotrivească despoticei voințe a lui Pizarro, preferă să se îngroape de viu într-o peșteră, a cărei gură puse să fie închisă cu o uriașă stîncă cioplită, decît să fie martorul înjosirii poporului său.

Chiar și acum, de cîte ori indienii din provincia Huaro-chiri își țin sărbătorile, ei urcă în munte flori și merinde, așezîndu-le pe stîncă despre care am povestit și considerînd numele căpeteniei ca pe cel al unui duh bun, ocrotitor al ținutului.

MOARTEA ÎNTR-UN SĂRUT¹

(1534)

I

Oderay e floarea cea mai frumoasă a grădinii americane. Crin alb, suav, înmiresmat de adierea serafimilor.

Sufletul ei e o harfă gîngășă, ce se-nfioară în murmur

¹ Mai mult decît tradiție, aceasta este o nuvelă aparținînd genului romantic, atît de răsîndit pe-atunci, în zorii tinereții mele. Scrisă între pereții de claustru ai colegiului, și-a atras din partea presei fraze de încurajare, binevenite pentru imberbul autor. Deși desuetă acum, îi rezerv o tandrețe aparte, pentru că ea echivalează cu inițierea mea în viața literară și aș păcătui de ingratitudine dacă aș arunca-o astăzi la coșul de hîrtii inutile (n.a.).

de iubire, iar cîntul ei de alean este duios ca trilurile ciocîrliei.

Oderay are cincisprezece ani, iar inima ei nu-și poate stăvili clocotul nebun în fața chipului drag al iubitului.

La cincisprezece ani, să nu iubești e cu neputință ! La vîrsta ei, dragostea aduce sufletului tot atîta bucurie ca raza soarelui de primăvară cîmpiilor.

Buzele ei sînt roșii precum coralul și împrăștie parfum de violete. Linia lor e conturată pe catifeaua unei margarete.

Umbrele ușoare ale neprihanei și sfielii îi colorează chipul, precum căderea amurgului împurpurat pe zăpezile lanțurilor noastre muntoase.

Șuvițele de păr, curgînd răvășite pe albul de hermină al umerilor ei unduiți sînt aidoma firelor de lumină aurie pe care părintele ¹ incașilor le revarsă în văzduh în diminețile de primăvară.

Glasul ei e drăgăstos și adînc, ca ecoul unui cîntec de *quena* ².

Zîmbetul ei are întreg farmecul iubitei din *Cîntarea Cîntărilor*, și simplitatea rugăciunii.

Zveltă ca trestia vailor noastre, trecerea ei se ghicește nu după urmele diafane ale tălpilor mici pe nisip, ci din boarea de îngerească puritate pe care o răsfrînge în jur.

Totul la ea e cast, totul e măreț. Sînt unele femei care poartă în ele aceeași curăție a sufletului ca heruvimii. Poate că au fost zămislite din aceeași cerească plămadă !

¹ *Incașii* erau socotiți de origine divină, fii ai Soarelui.

² *Quena* : instrument specific, cu coarde, asemănător unei ghitare mici, dar mai bombat, oarecum apropiat ca formă de balalaica rusească.

II

America geme sub ghearele Leului Castiliei¹.

Veștmintele ei de hermină au fost stropite cu sângele fiilor Soarelui.

O, conchistadori ! Voi, care trîmbițați creștinismul și, odată cu el, pacea și libertatea, aveți oare nevoie de cadavre pentru a ridica pe ele altarul izbăvirii voastre ? !

Osîrdia însă crunt v-a blestemat-o Cel de-a Pururi, și s-a năruit aidoma turnurilor din Pentápolis în fața miniei lui Dumnezeu. Soarele libertății a străpuns vâlul de negură așternut peste trei vîecuri, și, precum nemuritoare hieroglifice de diamant, stau numele Junín și Ayacucho.

Patria ! Cîtă vrajă stă în miezul acestui cuvînt ! Ea este steaua ce-l călăuzește pe călător și-l ferește de căderea în abis ; e arborele ce-și desface ramurile și-l adăpostește cînd se dezlănțuie turbat uraganul pustiitor.

Patria ! În cuvîntul acesta începe toată istoria omului. Iubirea lui față de ce-i sfînt, iubirea de mamă, iubirea pentru stăpîna visurilor noastre și iubirea de prietenul care, la grea cumpănă, ne-a rămas aproape.

III

O seară de aprilie a anului 1534.

Amurgul își revarsă peste plaiuri splendoarea lui nehotărîtă. Soarele își descînge cununa de topaze și merge să se culce în patul de spumă albă pe care i-l așterne oceanul.

În clipa asta, Natura întreagă e o liră ce împrăstie sunete firave. Blîndul zefir, care sărută din zbor petala iasomiei ; frunza, ce cade la atingerea ușoară a aripei de colibri², zugrăvită-n culori felurite ; turpialul³, care,

¹ Aluzie la stema Castiliei.

², ³ Păsări mici tropicale, cu penajul viu colorat, cîntătoare.

ascuns în coroana unui plop, îngină un cîntec ce pare de agonie ; soarele, ce coboară în asfințit și aprinde zările ca într-un rug imens... Totul e frumos în ceasul din urmă al zilei și înalță ființa către Creator.

Cită fericire dăruiesc, în aceste clipe, șaptele de iubire !

Cită vrajă revarsă peste inima îndrăgostitului cuvintele iubitei ! Să auzi, în depărtare, susurul lin al unui pîrîiș ce lunecă ușor ; să simți adiindu-ți pe lîngă tîmple boarea parfumată ce o răspîndesc florile de lămii și de trestie ; și, în mijlocul sărbătorii întregii Naturi, să sorbi iubirea cuibărită în suflet, de pe buzele, din ochii, din sînul ființei adorate — înseamnă să te bucuri de o fericire ca în Paradis... înseamnă să trăiești !

Toparca strînge între mîinile sale pe cele ale frumoasei Oderay. Ochii i-au fost răpiți de ai ei, pentru că din aceștia își soarbe tăria sufletul lui.

Se iubesc cu duioșie nesfîrșită, ca două flori născute pe aceeași tulpină, ca două lebede care s-au deprins să încrețească geamăn oglinda de cleștar a lacului.

Așezați la umbra darnică a unui palmier, în așternut moale din flori de cîmp, Oderay și Toparca schimbă cuvinte pătimașe. Natura întreagă le surîde, vorbindu-le despre iubire. Cerul pururi senin al patriei, cît îl cuprinde privirea, are pentru ei o poezie, un farmec de nedescris. Gîndurile lor rătăcesc lin, ca sub filfierea ușoară a aripilor unui heruvim, cu umbre de azur și auriu.

Să nu le profanăm simțămintele, așternînd aici șaptele duioase pornite din adîncul acestor două inimi feciorelnice și îndrăgostite.

IV

Toparca, pe care părintele Velasco, cronicarul cetății Quito, îl numește Hualpa-Capac, e un flăcău de douăzeci de ani, bine legat la trup și chipeș din cale-afară. Este fiul Marii Doamne din Quito și fratele lui Atahualpa.

După uciderea acestuia, spaniolii l-au urcat pe tron, proclamându-l Inca : de fapt, însă, el nu e decît o unealtă de care se slujesc ambiții ascunse.

Domnește peste imperiu de nouă săptămîni.

„E un *garzón*¹“, își spun conchistadorii. Dar dincolo de blîndețea lui de copilandru bate o inimă de bărbat, și Toparca pregătește, în felul acesta întîlnit numai la indienii americani, cele trebuincioase pentru a-i înfrînge pe asupritori.

Calcuchima, cel mai viteaz dintre războinicii peruani, și Quizquiz, cel mai ager și mai iscusit dintre căpeteniile de oști care îl povățuiseră pe Atahualpa în războiul contra lui Huáscar, îl sprijină pe Toparca să-și împlinească visele de libertate.

Dar, vai ! ce păcat că asemenea năzuințe și avînturi vor fi înșelate de Zeița Norocului care ajută, după bunul ei plac, pe o mînă de spanioli.

Și de atunci, indianul, convins de neputința sa, e trist ca cea din urmă rază de soare. Iată de ce o mare parte din populația indiană a ales calea morții, îngropîndu-se de vie în peșteri, împreună cu idolii, comorile și amintirile ei.

Nădejdea însă nu-i părăsește niciodată pe cei slabi și..., cine știe ? poate că stirpea oprimată își străvede măreția viitorului ! Dacă în cînturile rapsozilor s-a povestit îndeajuns despre suferințele unei generații, nimic nu vorbește mai bine sufletului decît un *Yaraví*, baladă indiană plină de armonii tînguioase, geamăt ce sfîșie pieptul ca să-și afle calea și imn de speranță în ziua de mîine. Toate acestea alcătuiesc împreună un *yaraví*, poezie ce se desprinde de suflet cu atîta nostalgie ; *quena* o însoțește cu accentele ei, asemănătoare bocetelor adînci, în ritmul psalmodiei profetului.

¹ Flăcăiandru, băiat. Termenul este adaptat după *garçon* din franceză.

La marginea grădinii apare un bătrîn, învăluit într-o tunică lungă și albă, din in. Pletele argintii încadrează un chip ce răsfrînge bunătate, iar privirile sale se opresc, blînde și ocrotitoare, asupra celor doi îndrăgostiți.

Bătrînul acesta e Marele preot al timpului din Caranquis.

— Părinte, vino lîngă mine ! îl cheamă tînărul Inca. Binecuvîntează-mă, așa cum l-ai binecuvîntat pe Atahualpa, în ziua cînd și-a încins *llautu* roșu. Binecuvîntează și ființa pe care o iubesc, dîndu-mi-o de soție.

Și tinerii ingenunchează în fața Marelui preot, pe al cărui obraji îmbătrîniți se rostogolește o lacrimă.

— Dacă voi o doriți, așa să fie !... Una și aceeași stea să vă străjuiască, și binecuvîntată fie dragostea voastră, copiii mei !... Măcar să vă suridă soarta ! Dar ție, nefericit monarh, zeul din Tumbalá mă inspiră să-ți prorocesc că vei fi ultimul vlăstar al stirpei tale de viță împărătească. Domnia ta se va săvîrși în răstimp de puține zile, iar veșmîntul ce-l porți va fi, poate, și el mînjit de sîngele tău, precum cel al lui Atahualpa.

După care bătrînul se îndepărtă, adăugînd :

— Vai ție, fiu al Soarelui ! Vai de poporul tău !

Revenindu-și din tulburarea pricinuită de sumbra prevestire, Toparca întîlnește privirile drăgăstoase ale soției lui, Oderay :

— Dacă tu mă iubești, porumbița mea, vei ști să înduplec viitorul... Soarta ne va așterne o cărare cu flori, iar de voi reda patriei noastre splendoarea ei dintii — greșesc, oare, iubito ? cînd visez că lipindu-ți buzele de fruntea mea, vei șopti : „Te iubesc, Toparca, fiind că ești mîndru și viteaz !“

Și Toparca își ascunse fața între miini, pentru că, la fel cum roua dimineții aduce răcoare florilor, tot așa lacrimile alină sufletul omului.

Plînsul este roua sau amarul ce se revarsă din inimă.

VI

Deși *Don García* de Peralta nu se numărase printre cei treisprezece aventurieri înrăiți care l-au însoțit pe Pizarro, cînd acesta, aflîndu-se în insula del Gallo, rosti, după ce trăsese o linie cu vârful spadei pe jos : „Să mă urmeze cei ce fala iubesc“, el reușise să-și atragă dragostea căpitanului conchistador care, în bătăliile purtate, acolo îl văzuse pe Peralta unde lupta fusese mai încrîncenată.

Cu o inimă de piatră ascunsă într-un trup de fier, patimile acestui războinic nu puteau fi decît neîmblînzite și răvășitoare, ca apele unui puhoi, cînd ies din matcă. Oamenii astfel alcătuiți nu înțeleg că simțămintele de iubire, atît de dulci și poetice, înseamnă pentru ceilalți muritori marea poveste a fericirii lor pe pămînt.

Don García o zări pe Oderay și își pierdu liniștea.

Mai bine zis, rîzni să o aibă pentru sine.

Pentru că dragostea nu-i totuna cu văpaia și cu ambiția de a stăpîni toate fapăturile frumoase ale firii, ci dorința de a te contopi cu ființa celui alt, respirînd împreună aceeași misterioasă tristețe suavă. E ca un rug, a cărui pâlălaie o întetește fiecare cuvînt, orice surîs și privire a celui drag.

Sentimentele lui *don García* pentru Oderay nu aveau nimic din iubirea pe care am încercat să o descriem. Frumusețea fetei îi ațîțase simțurile și el făcu legămînt să se bucure de farmecele ei.

Profitînd de încrederea lui Pizarro, îi smulse porunca întemnițării lui Toparca, despre care existau motive să se

creadă că pregătește o răscoală. Pizarro¹, această figură colosală în istoria Perului, se lăsa de multe ori în voia toanelor camarazilor săi și, pe neștiute, deveni o jucărie între mâinile lui *don García*.

VII

Marele preot a binecuvîntat căsătoria frumoasei Oderay cu tînărul Inca. Vor fi fericiți ! Blestem !

Pe creasta unei coline apare Peralta cu șase oșteni. Văzîndu-i privirea amenințătoare, victorioasă, Oderay devine albă ca varul.

Monarhul, smuls aprig din brațele iubitei, e aruncat în lanțuri și tîrît de spanioli.

Don García zîmbește îndrăcit privind-o pe indiancă, o înșfacă de braț și, forțînd-o să-l urmeze, îi spune :

— Acum nimeni nu te mai poate salva. De ți-e ori nu pe plac, vei fi a mea !

VIII

Toparca zace sprijinit de banca de piatră din temnița lui întunecoasă. Pleoapele-i cad neputincioase, și o la-crimă, străvezie ca o picătură de rouă, se pierde între genele-i lungi.

Visează sau cugetă ?

¹ Cum problema vîrstei atinse de Pizarro a fost foarte controversată, consemnez cu acest prilej că sînt de acord cu Prescott, care o stabilește la șaiszeci și cinci de ani. Din cercetările făcute de mine rezultă că Pizarro s-a născut într-una din mahalalele orașului Trujillo, în Extramadura, la 1475 ; că s-a imbarcat către America în 1510 ; că a participat împreună cu Balboa la descoperirea Mării Sudului și că, asasinat la Lima în luna iunie 1541, n-a mai apucat să împlinească șaiszeci și șase de ani (1908) (n.a.).

Sufletul lui se zbate nelămurit între veghe și somn. Buzele i se mișcă, voind parcă să dea cale liberă strigătelor, cuvintelor. Amintirea sfârșitului trist al lui Atahualpa îi revine în minte ; în mijlocul acestor gânduri negre, doar chipul frumoasei Oderay îi apare ca o stea luminoasă, risipind bezna de nepătruns.

Nu cumva, alba floare iubită de el a fost prihănită de mîngîierile nerasinate ale străinului ?

Iar tu, duioasă Oderay ; tu, a cărei frumusețe o umbrește pe cea a serafimilor, simți și tu că plînsul îți înnoarează lumina ochilor ?

Vai și amar de iubită porumbiță, stîrnită din cuibul unde se află stăpînul ei ! Vai și amar de gingașa mimoză, ruptă de tulpina ce i-a dat sevă !

IX

Ușa temniței se deschide deodată, iar înăuntru dă buzna o femeie.

— Oderay ! strigă prizonierul, cuprinzînd-o între brațele sale.

— Ferește... ferește-ți buzele, căci sărutul meu e dător de moarte... Am jurat să mor demnă de tine și... voi muri...

— De ce vorbești de moarte, turturica mea cu ochi dulci ?... Vorbește-mi de iubire, vreau să-ți aud glasul, mai armonios și mai fermecător decît cel al tomeguín-ului¹ trîlurind... Veșmintele tale răvășite împrăstie un parfum mai îmbătător decît florile de tei și de tamarind², din munții noștri...

— O, regele meu viteaz ! Soțul meu ! Cu greu am răzbit pînă aici, să-mi dau ultima suflare în brațele tale...

¹ *Tomeguín* : mică pasăre din insula Cuba (n.a.).

² *Tamarindus indica* : arbore și fructul respectiv.

Vlăguită, mi-aş fi dat sufletul fără să mă răzbun pe străinul ce m-a îmbrăţişat fără vrerea mea... Dar mi-am amintit că purtam, ferecată într-un inel, otrava cu care indienii *tumbalá* îşi ung armele... şi mi-am uns-o pe buze... „Sînt a ta, i-am şoptit spaniolului, dar cînd îţi vei fi domolit poftele sălbatice, lasă-mă să mă duc în temniţa domnului meu...” Ticălosul a semnat un pergament care poruncea gărzilor să nu-mi închidă drumul spre tine, apoi... ca un tigru hămesit s-a năpustit peste mine... Nerodul ! Tot nu înţelegi ? A crezut că sărutările mele fierbinţi erau zbaterea voluptăţii... şi-a închipuit că îi muşcam buzele pentru că mîngierile lui desfrîinate mă înfiorau !... De o mie de ori năting ! Cînd s-a desprins de la sînul meu... nu mai era decît un hoit...

— Nu pot fi adevărate cîte-mi spui. Ți-e mintea răătăcită...

— Mi-am pierdut curăția... și tu mă gonești... Nu mai pot să-ți fiu soție... sclava trebuie să moară... Iartă-mă, Toparca !

— Fără tine, floarea mea albastră, de ce-aș mai dori să trăiesc ?

— Mare ești și mărinimos, aidoma tatălui tău Huaina-Capac... Trebuie să trăiești, pentru că patria are nevoie de puterea năvalnică a tinereții tale !

— Patria ! Numele ei mă face să renasc ; numai că totul va fi în zadar... Îți amintești de prevestirea Marelui preot din Caranquis ? Cît de curînd s-a adevărit ! Un rob încătușat, un soț înșelat... iată ce sînt acum. În scurt timp, poate, voi fi al doilea din neamul meu, care moare pe eșafod... Nu-i mai bine, lumina ochilor mei, să simt că viața se desprinde de mine în zbateri pătimașe ?... Oderay, draga mea Oderay... sărută-mă... Moartea-mi va fi dulce, dacă-i pecetluită de buzele tale.. Chiar dacă trupul tău a fost pîngărit de poftele străinului, sufletul tău a rămas la fel de curat precum cel mai limpede cer ! Oderay... te ador !...

Și buzele celor doi iubiți se uniră, fremătind pătimaș; beția dragostei le încetoșă ochii, fiecă fibră a piepturilor lor tremură sălbatic și, ca într-o criptă, ecoul temniței repetă suav, pînă la istovire, aceste cuvinte :

— Soțul meu...

— Oderay ! Draga mea Oderay !

Două ceasuri mai tîrziu, temnicherii îi povesteau lui Hernando de Soto că prizonierul de stirpe regească și soția lui au fost găsiți fără suflare în hrubă.

Se spune că unul dintre conchistadori l-a învinuit pe Calcuchima că le-ar fi dat ierburi otrăvitoare lui Toparca și lui don García, și că, fără să plece urechea la dezvinovățirile sale, spaniolii l-au ucis în chinuri pe acest viteaz general.

PEDRO PUELLES

(1534)

A sosit în Peru în anii 1534, în oastea de avangardă a lui don Pedro de Alvarado. Era un tânăr *hidalgo*¹ castilian, foarte mîndru de pergamentele sale. Un cronicar spune despre el că ar fi fost „zgîrcit nevoie mare, crud, iar din fire neliniștit și nestatornic“.

La puțină vreme de cînd slujea în Peru, săvîrși o nesupunere față de Benalcázar, iar acesta îl ținu la carceră. Ca urmare, atunci cînd, în bătălia de la Iñaquito, Benalcázar se văzu rănit și luat prizonier, pretinsul *hidalgo* Puelles

¹ *Hidalgo* : nobil spaniol. Termenul provine, prin contragere, de la *hijo de alguien*, „fiul cuiva“.

avu lașitatea să-l insulte. Nobil nu este cel care se naște ca atare, ci acela care știe să se poarte ca un nobil.

Cînd Gonzalo Pizarro plecă să descopere cetatea Canela, îl lăsă în Quito pe Puelles, ca locțiitor de guvernator ; iar Vaca de Castro, după lupta de la Salinas, îl însărcină să desăvîrșească întemeierea și popularea cetății León de Huánuco.

Răzvrătindu-se Gonzalo ¹ împotriva viceregelui Blasco Núñez de Vela, Puelles începu prin a sluji cauza acestuia ; dar, curînd trecu de partea lui Gonzalo, trădare care înclină de tot balanța în favoarea răsculaților. Puelles a fost căpitan de cîmp al lui Pizarro în bătălia de la Iñaquito.

După victorie, Gonzalo l-a lăsat în Quito drept locțiitor de guvernator. În legătură cu aceasta, un cronicar spune : „Cînd Puelles a primit însărcinarea să guverneze, cerul a fost brăzdat de niște lumini ciudate și s-au văzut doi lei încăierăți, unul spre răsărit, și altul spre apus, iar soarele s-a întunecat, și au mai fost și alte semne socotite de către locuitorii din Quito ca prevestind întîmplări ieșite din comun și distrugeri nemaiauzite !“

La sosirea lui La Gasca, steaua norocoasă a lui Gonzalo începu să pâlească, iar Puelles, în vreme ce pe de-o parte trimitea un emisar de-al său pe lingă cărturarul venit de la rege, făgăduind că va înălța stîndardul pentru acesta dacă i se înlesneau anume favoruri, pe de altă parte se pregătea să meargă cu trupe asupra Guayaquil-ului, care se ridicase să stăvilească răscoala. Însă în ajunul plecării, și sub motiv că aveau să-l însoțească la liturghie, mai mulți ofițeri intrară în odaia lui Puelles, care încă nu se sculase din pat, îl uciseră cu lovituri de pumnal, îi retezară capul și i-l puseră în același loc al pieții în care el așezase mai înainte pe cel al viceregelui Blasco Núñez de Vela.

¹ Gonzalo a fost unul dintre frații Pizarro, alături de Juan, Hernando și vestitul Francisco, cuceritorul Americii.

O PARTIDĂ DE POPICE

(1535)

Mare jucător de popice a fost Alonso de Palomares, soldat venit în Peru odată cu expediția lui *don Pedro de Alvarado*, cel care s-a făcut vestit luînd calea Mexicului.

Se știe cît de plăcut îi era acest joc lui *don Francisco Pizarro*, și că odată cu întemeierea cetății Lima, a pus să fie orînduită cu tot dichisul o popicărie, în apropierea locului numit Martinete, unde mergea în fiecă după-amiază, să petreacă două ceasuri în desfătare. Fie că venea din linguşeala supuşilor, fie că într-adevăr n-avea cine să-l întreacă, sigur este că gloria sa ca jucător de popice nu putea fi întunecată cu nimic.

Cînd sosea marchizul, toate partidele începute se suspendau pentru ca el și prietenii lui să pună stăpînire pe popicărie.

Într-o după-amiază, i se povesti despre iscusința lui Alonso de Palomares, iar Pizarro dori să-l cunoască și să joace împreună.

— Mî s-a spus, domnule soldat, îi zise, că domnia-ta ești foarte îndemînat în ca jucător de popice și, dacă te învoiești, ne vom încerca puterile la o partidă.

— Propunerea senioriei voastre mă onorează, răspunse Palomares. Și la cît o să se ridice miza ?

— Hotărăște domnia-ta.

— Deși sînt doar un soldat de rînd, continuă celălalt, am la îndemîină în chimir ca la trei sute de ducăți din aur ; iar dacă senioria-voastră se învoiește, vom pune jos cîte cinci ducăți de fiecare partidă, pentru că celui ce i se face cînstea să joace cu guvernatorul calicia nu-i este îngăduită.

— Fie, răspunse marchizul, laconic, și începură partida.

Jucară în după-amiaza aceea pînă pe înserate. Pierdu guvernatorul mai multe partide, dar pierdu și Palomares,

deși acesta, după cum băgară de seamă unii mai isteți, comise cu multă dibăcie niște greșeli dinadins, tocmai pentru a câștiga încrederea partenerului. Cu toate acestea, Palomares îl scoase dator pe marchiz cu cincisprezece ducați de aur.

Continuară să joace, după-amiază de după-amiază, vreme de o lună încheiată, pînă ce Pizarro se convinse că-și găsisese profesor să-i dea lecții. Îi era dator lui Palomares o sută de ducați de aur.

De fiecare dată cînd pierdea, marchizul își vărsa necazul batjocorindu-l pe învingător, care surîdea cu nepăsare și urma să arunce bilă după bilă, nelăsînd nici un popic în picioare ; bun jucător, Palomares ăsta !

Între acestea, trecu o săptămînă de cînd jocul fusese oprit, fără ca *don Francisco* să-și dea osteneala de a plăti cei o sută de ducați, pînă ce într-o zi, soldatul, în marea lui naivitate, i-o aminti răspicat :

— Nu plătesc unui asemenea trișor, răspunse Pizarro cu minie.

— 'nțeleș, *señor marchiz*. Înălțimea voastră să nu plătească dacă nu binevoiește, că eu mi-am pierdut gologanii și am cîștigat ocările domniei voastre.

Zice *Garcilaso* că răspunsul căzu pe placul guvernatorului, căci întorcîndu-se spre vistiernicul *Riquelme*, îi spuse rîzînd :

— Plătește-i flăcăului acestuia ceea ce pretinde, și să-i fie de bine, că din mîna mea nici că va mai vedea vreun ban pentru popice.

Și s-a dus vestea că într-atît s-a simțit de umilit în mîndria lui că-i venise cineva de hac, încît, de atunci, nimeni nu-l mai zări pe *don Francisco Pizzaro* în popicărie.

CASA LUI FRANCISCO PIZARRO

(1535).

În vreme ce palatul din Lima, care avea să poarte atita nenoroc celui dintîi guvernator ce l-a locuit, se afla încă în construcție, este de presupus că *don Francisco Pizarro* nu înnopta sub sclipirea limpede a stelelor, riscînd să capete vreo febră și „să-și plătească venirea“, expresie prin care creolii înțelegeau pieirea spaniolilor proaspăt sosiți în cetate, de pe urma frigurilor ce-i cuprindeau. Aceste friguri se tîmăduiau la voia întîmplării, fără leacuri anume, pînă în timpurile vicereginiei contesa de Chinchón, cînd au fost descoperite efectele miraculoase ale chininei. Cele patru sau șase luni de zăcut, obligatorii, erau prețul plătit de nou-veniții spanioli pe pămîntul american, iar unii dintre ei au sîrșit prin a ajunge în cimitire sau sub bolțile bisericilor.

Odată împărțite locurile de bătătură între cei dintîi colonizatori, *don Francisco Pizarro* a avut modestia să oprească pentru el una dintre parcelele mai puțin rîvnite.

În primul an de la întemeierea Limei (1535), au fost ridicate numai treizeci și șase de case, cele mai arătoase fiind cea a vistiernicului *Alonso Riquelme*, din strada *Merced* sau *Espaderos* ; a lui *Nicolas de Rivera el Viejo*¹, înspre colțul palatului ; ale lui *Juan Tello* și *Alonso Martín de Don-Benito*, în strada *Las Mantas* ; a lui *García de Salcedo*, în *Bodegones* ; a lui *Jerónimo de Aliaga*, în fața palatului, și cea a marchizului *Pizarro*.

Această casă se afla pe strada care o întretaie pe cea numită *Espaderos* (cunoscută, de asemeni, sub numele de *Jesús Nazareno*) și chiar în fața intrării laterale a bisericii *Merced* și a unei firide unde, pînă acum cîțiva ani, era adorată o icoană a Mîntuitorului, purtîndu-și crucea la

¹ *El Viejo* : Cel Bătrîn

subțioară. O parte din locul unde se afla casa, îl ocupă astăzi prăvăliile din vecinătatea scării hotelului Europa, iar restul a devenit proprietatea domnului Barreda.

Pînă prin 1846, casa a dăinuit neclintită, cu mici reparații, așa cum a construit-o Pizarro, fiind cunoscută sub numele de „casa cu lanțuri“, deoarece în curtea ei mică se afla la mare vedere însemnul seniorial, care contrazicea linia simplă a arhitecturii și înfățișarea sărăcăcioasă a clădirii.

Don Francisco a locuit în ea pînă în 1583, cînd, palatul său de guvernator fiind aproape gata, a trebuit să se mute în el. Cu toate acestea, fiica sa, *doña Francisca*, împreună cu mama acesteia, *doña Inés*, prințesă indiană scoborîtoare din Huaina-Capac, continuă să locuiască în casa cu lanțuri pînă în 1550, cînd regele său o cheamă în Spania. *Doña Inés Yupanquí* se nuntă a doua oară, după asasinarea lui Pizarro, cu *regidor*¹-ul de *Cabildo*² *don Francisco de Ampuero*, iar casa o arendă unui *oidor*³ din *Real Audiencia*, și în 1631, *don Juan Fernando Pizarro*, întîiul marchiz al Conquistei, care locuia în metropolă, izbutea să capete un zapis regesc ce consfințea casa drept moștenire de *Mayorazgo*⁴.

În fiecare an, la 6 ianuarie, avea loc în Lima marea procesiune civică, vestită sub numele de „defilarea alcalzilor“.

Odată reinnoite dregătoriile de către *Ayuntamiento*⁵, membrii consiliului comunal ieșeau cu faimosul stindard, pe care republica îl va dărui generalului San-Martín (și despre

¹ *Regidor* : Consilier comunal.

² *Cabildo* : Consiliu comunal, corp de canonici.

³ *Oidor* : Înalt funcționar de stat, dregător.

⁴ *Mayorazgo* : termen derivat de la *mayor*, cel mai mare ; clauză specifică dreptului peninsular feudal și, prin extindere, celui din coloniile spaniole, prin care o mare parte din averea unei familii revenea primului născut dintr-o generație.

⁵ *Ayuntamiento* : Adunare, consiliu, primărie.

care nu se mai știe astăzi unde se află) și se îndreptau către casa lui Pizarro. Pătrunzînd în *patio*, alcazii și regidorii se opreau dinaintea lanțurilor și, aplecînd de trei ori pînă la ele istoricul stîndard ¹, care a stîrnit atîtea istorii, strigau : „Santiago și Pizarro !“, „Spania și Pizarro !“ „Trăiască Regele !“

Clopoțele bisericii *Merced* umpleau văzduhul de slavă, iar celelalte patruzeci de turnuri ale cetății le urmau pilda. Pocniturile vesele ale bombițelor și rachetelor deveneau asurzitoare și, între uralele și strigătele de bucurie ale mulțimii, alaiul solemn se îndrepta către *Alameda* ², unde un flăcăiandru „rostea un imn de laudă, într-o latinească macaronară. „

Viceregele, marii dregători, consilierii comunali, membrii Universității regale și pontificale San-Marcos, și toată floarea nobilimii, precum și capii slujbașilor de stat, treceau călări pe cai minunați, înșeuăți cu risipă de lux. În spatele fiecărui cavaler mergeau cîte doi sclavi negri, îmbrăcați în livrele și purtînd niște pămătufuri mari din pene, care scuturau colbul de pe coama și harnașamentul animalului. Inchizitorii și prelații îl însoțeau pe arhiepiscop, călare pe catîri, nu mai puțin gătiți pentru paradă.

Așa, în ziua aceasta ca și în aceea a sărbătorii Sfintei Rosa ³, stîndardul cetății, purtat de către un *alferez* ⁴ regal — cînte moștenită, inalienabilă, a unor familii — mergea escortat de douăzeci și cinci de călăreți, purtînd căștile și

¹ Dintr-o altă tradiție, necuprinsă în prezenta culegere, intitulată *Trei întrebări istorice asupra lui Pizarro* (*Tres cuestiones históricas sobre Pizarro*) și anume : dacă a știut sau nu să scrie, dacă a fost sau nu marchiz de los Atavillos și, în sfîrșit, care a fost și unde se află steagul său de luptă, aflăm că e vorba despre „vestitul stîndard“ care l-a întovărășit nelipsit și i-a consfințit numeroase victorii în bătăliile de cucerire a pămînturilor americane.

² *Alameda* : Alea lungă, mărginită de ploi.

³ Sfînta Rosa este patroana Limei.

⁴ *Alferez* : ofițer port-drapel.

armurile de fier pe care le folosiseră oștenii în timpurile marchizului cuceritor.

Doamnele aristocrate onorau trecerea alaiului de la balcoane, ori soseau în caleașcă, acesta fiind atelajul la modă pe *Alameda*, etalînd proverbiala frumusețe a limencelor.

Dansuri cu mauri și creștini, măscărici și paiate, gălăgani pe picioroange, pitici cu devlele mari și slute din carton, și confrerii de negri africani cu măști înfricoșătoare și ciudate, cutreierau orașul mai târziu. Poporul vedea atunci în primăria cetății o forță ocrotitoare împotriva despotismului viceregilor și al *Real Audienciei*. Și era mult prea îndreptățit ca la prilejuri atât de solemne să-și dea friu liber recunoștinței.

În septembrie 1812 a fost primită și promulgată în Lima următoarea hotărîre a *Cortes*-urilor din Cádiz ¹, comunicată viceregelui de către Consiliul de Regență :

„Considerînd că manifestările de umilință, încă întîlnite la popoarele de peste mare, rămășițe ale învechitei orînduiri de conchistă și asupraire colonială, trebuie să dispară în fața ideii mărețe a egalității depline ;

Este abolită de azi înainte plimbarea stindardului regal, care, după datină, se făcea anual în cetățile americane, ca mărturie a loialității și dovadă a supunerii acelor țări. Zisa hotărîre nu privește partea bisericească, a cărei sărbătoare ceremonială avea loc în aceeași zi cu plimbarea stindardului regal și se va face și pe mai departe, cu mare pompă, ca pînă acum.

Marea serbare a Stindardului regal va fi rezervată, întocmai ca și în peninsulă, pentru acele zile în care se proclamă un nou monarh.“

În 1815, reinstaurîndu-se regimul absolutist, această hotărîre a fost uitată, iar din acel an, pînă cînd semnele ce

¹ *Cortes de Cádiz* : corpurile legiuitoare, parlamentul spaniol.

prevesteau Independența au îngăduit-o, continuă să aibă loc ceremonia plimbării stindardului, la 6 ianuarie și de joia sfântă, care era altă zi trecută în precepte.

În 1821 s-a văzut pentru ultima oară în Lima defilarea alaiului de alcalzi ; iar de-atunci, abia dacă-și mai aminteste cineva în ce loc a existat temelia casei lui Pizarro, pe care ar fi trebuit s-o păstrăm în picioare, ca pe un monument sau o curiozitate istorică.

POATE VREAU, POATE NU VREAU !

(1533)

I

Vitejească ispravă este să te însori cu o văduvă, preținzind mai multă tărie de cuget decît ți-ar trebui ca să ai de-a face, în cîmp deschis și călărind o mîrtoagă costelivă, cu un taur furios, din cei bălțați și cu ceafa mai groasă decît o au îndeobște călugării, iar coarnele la fel de ascuțite ca acul plăpumarului.

Pentru că, lăsînd la o parte faptul că te scot din răbdări cu veșnicul *difuntear*¹ (rog Academia să-mi îngăduie acest verb) femeile văduve fac mai mare risipă de vorbe înflorite decît liturghierul gregorian, rătălmăcesc cuvintele mai abitir decît un judecător de instrucție, și îți pun mai multe puncte de suspensie ca într-o poveste romantică, mîzgălită în grabă de diavol. Și ca să vă dovedesc adevărul acestor spuse ale mele, nu-mi rămîne decît s-o trec prin ciur și prin sită pe o anume *doña* Beatriz, văduva lui Perico

¹ *Difuntear* : verb compus de Palma, echivalent cu a răposa.

Bustinza, că doar nu de florile mărilor a scris Quevedo¹ că :

dintre cărnuri — cea de oaie,
batogul — din pescărie,
dintre păsări — pîtulicea,
iar dintre femei — Beatrice !

Vorbind despre cea din povestirea noastră, simt că îmi lasă gura apă ; pentru că, dacă Garcilaso (nu poetul, ci cronicarul peruan care, adeseori, e mai înșelător decît telegraful) nu minte, se pare că această *doña Beatriz* a fost „o văduvioară ca o comoară, cu bujori în obrăjori și frumoasă ca o zi luminoasă“ — cum spune proverbul.

Dar, pe lângă toate acestea, cum domniile voastre nu știți ce soi de om a fost Perico Bustinza, nici cine era „jumătatea“ lui, poate că n-ar strica să începem prin a le face cunoștința.

Perico Bustinza era un flăcăiandru andaluz, care își făcuse apariția în Cuzco prin 1535, destul de jerpelit, cu mîinile în șolduri și fără un sfanț, ca s-o caute pe mama galegilor². Cît despre îndrăzneală, Perico chiar că era în stare să-l îmbrobodească și pe tatăl ce-i dăduse viață ; iar în privința agerimii minții sale, știu din sursă sigură că nu-și avea pereche.

În răstimpul acela, conchistadorii se aflau la grea cumpană. Răscoala indienilor cuprinsese întregul Peru. Spaniolii și peruanii erau, cum se spune, la cuțite : „dacă nu mă omori tu pe mine, te ucid eu pe tine“. Marchizul Pizarro se găsea asediat în Lima, de-o oaste ce număra optzeci de mii de oameni, sub comanda lui Titu-Yupanqui, care pusese

¹ Francisco Gómez de Quevedo y Villegas, născut la Madrid (1580—1645) autor de tratate politice, scrieri satirice și romane picarești, cel mai cunoscut dintre acestea fiind *Don Pablo de Segovia*.

² În original : *la madre gallega* (mama galegilor) expresie vizînd zgîrcenia, proverbială în cazul locuitorilor Galiciiei. Este echivalentă românescului „ochiul dracului“.

stăpînire pe colina numită, mai apoi, „a lui San Cristobal“, poate în amintirea minunii cerești pe care o săvîrși sfîntul, făcîndu-i pe indieni s-o rupă de fugă. Titu-Yupanqui a pierit în bătălie.

Mai deznădăjduită, dacă ar fi fost cu puțință, era situația celor patru sute de spanioli împămîntenîți în Cuzco. Inca Manco, în fruntea a două sute de mii de oameni, institui un asediu crunt asupra cetății imperiale vreme de mai multe luni. În luptele zilnice pe care conchistadorii se văzură nevoiți să le poarte, ei făptuiră eroisme de necrezut. Soarta i-a oferit lui Bustinza destule prilejuri de a-și arăta vitejia și îndemînarea, în asemenea măsură încît, cum se spune, reuși să intre pe sub pielea lui Hernando Pizarro, care era un îngîmfat fără pereche.

Nimeni nu se miră așadar cînd Perico, culcîndu-se de cu seară soldat prost, se trezi în zori căpitanul unei companii de sulitași fruntași.

Firește că din ziua aceea pretinse a fi numit *don Pedro de Bustinza*, și tuși tare, și începu să vorbească gros, și se înalță cu o șchioapă și nu mai îngădui nici tatălui ceresc să se poarte cu el altminteri.

Domolită într-un tîrziu răscoala, Hernando Pizarro răsplăti cu dărnicie pe cei ce-l însoțiseră în lupte, împingînd iubirea lui față de Bustinza pînă la a-i da de nevastă pe *ñusta*, adică prințesa, indiană *doña Beatriz Huayllas*, fiica împăratului Huayna-Capac, căsătorie care-i aduse mirelui, în afară de mulțimea de avuții aflate în stăpînirea miresei, o mare trecere pe lingă căpeteniile de trib și indienii din ținut. Nu degeaba se spune că „nu aduce anul ce aduce ceasul.“

Doña Beatriz, care era pe atunci o tînără de douăzeci și cinci de ani, de o frumusețe cu totul aparte și o ținută mîndră și aleasă, îl iubi pe *don Pedro de Bustinza* cu o dragoste înflăcărată. Adevărat este că și el o merita pe deplin, pentru că (să fim drepți) avea tot ce-i trebuie unui bărbat, ca să treacă drept un soț bun.

Veniră și războaiele civile dintre conchistadori, iar căpitanul Bustinza, care sluzea, sub stindardul lui Gonzalo Pizarro, contra cauzei regelui, căzu prizonier în timpul unei încăierări, în apropiere de Andahuaylas ; iar La Gasca, o năpircă de preot ce nu se încurca în ițele muștrărilor de cuget cînd era vorba despre răsculați, îl dădu pe mîna gidelui, făcîndu-l să scadă cu un cap.

Așa rămase văduvă prințesa *doña* Beatriz. Îmbrăcă ea văluri și veșminte cernite, plînsese cu lacrimi fierbinți și, de era ori nu soroc de pomenire, ea tot cu numele răposatului pe buze. Dă-o-ncolo ! Că ți se strepezeau dinții auzind-o cum turuia, cîtu-i ziuica de mare despre minunatele însușiri ale celui dispărut.

Acum, cu voia domniilor voastre, am să pun punct, ca să intrăm în miezul povestirii noastre.

II

Am arătat cu alt prilej că Majestatea sa, regele Filip al II-lea, trimisese în aceste regate ale sale din Peru o țidulă semnată de regeasca-i mînă, poruncind ca văduvele bogate, afară de cele care aveau o scuză demnă de luat în seamă, să-și găsească pe dată bărbat dintre spaniolii care contribuiseră cel mai mult la restabilirea liniștii. În felul acesta, monarhul înțelegea nu doar să-și răsplătească supușii, rostuiindu-i cu neveste bogate, ci și să pună capăt unor noi răscoale.

Dacă ar fi fost ca eu însumi, povestitorul acestor tradiții, să mă fi născut supus al lui *don* Filip, aș fi devenit eretic în fața acestei hotărîri. În adîncul meu sînt convins că a te împerechea cu o văduvă e ca și cum ai îmbrăca hainele mortului ; chiar de le-afumi cu tămîie, tot mai păstrează un nelămurit miros al răposatului.

Doña Beatriz, atît prin averea cît și prin faima ei, ca fiică a tatălui lui Atahualpa, nu putea fi dată uitării, și

generalul Diego Centeno ceru mina prințesei pentru protejatul său Diego Hernández.

Diego Hernández era ceea ce se cheamă un „bun Diego”¹. Cincizeci de ani și o cicatrice veche ce i se întindea peste frunte, nas și bărbie, făceau din omul nostru un mire ca un luceafăr... fără strălucire.

De pocit ce era, Diego Hernández ar fi putut sluji ca leac contra sughițului.

Îmbietoare bucățică, pe cinstea mea !

Dar, cum „flămîndului, chiar și boțul de piine veche de o săptămînă i se pare turtă dulce”, poate că doña Beatriz ar fi trecut cu vederea și urma loviturii de spadă, și cele cincizeci de ierni, dacă un te-miri-cine, rîvnind la chili-pirul ce-i ieșise în cale lui don Diego, nu i-ar fi șoptit doamnei la ureche că mirele mai era bun doar de trimis pe ceea lume și, făcînd aluzie la faptul că în tinerețile sale Hernández fusese ucenic de cizmar în Spania, îi trimise aceste versuri :

*Te felicit, prințesă,
pentru mirele-ți care
mînuiește spada,
precum calapodul !*

În străvechiul imperiu al incașilor, meseriile de croitor și cizmar erau socotite înjositoare²; și astfel, doña Beatriz care, chiar dacă se creștinase de curînd, avea „mai mult panăș decît o căciulă de catalan”, iar mîndria n-o lăsa să uite nici de nașterea ei din viță domnească, deoa-

¹ Joc de cuvinte, cu sens ironic, în limba spaniolă : bărbat frumos, bărbat bine !

² Meleagurile peruane beneficiînd, în general, de o climă blîndă, temperată, indienii umblau destul de sumar îmbrăcați, și opinia generală era că numai un mare neisprăvit, în loc să îmbrățișeze meserii bărbătești, precum vînătoarea ori armele, s-ar fi apucat să-și piardă vremea cu croitoria și cizmăria.

rece prin vine îi sălta sîngele lui Huayna-Capac, îi răspunse din cale-afară de indignată lui Diego Centeno :

— Mare insultă mi-ai adus domnia-ta, propunîndu-mi de bărbat pe un *ciracamayo* (*sastre*)¹.

Centeno insistă cît putu şi stăruie cum nu se mai putu, în apărarea finului său Hernández, care cînta pe toate notele solfegiului :

*Răspunde-mi da, precum îţi cer,
buchetul meu de flori,
de vrei ca să ajungi în cer
iertată de confesori !*

Episcopul de Cuzco şi alte persoane sus-puse îşi răciră gura de pomană, căci *doña Beatriz* nu se lăsa convinsă cu nici un preţ. Iar femeii care se încăpăţinează să nu-ţi primească iubirea, n-ai ce să-i faci decît s-o laşi în plata Domnului şi să-ţi muţi lăutarii sub alt balcon ; că de femei e înţesată lumea, iar amorul e ca jocul de cărţi, în care fiecare cartonaş îşi află perechea. Atunci, fratele ei, Inca Paullu, le făgăduie s-o cîntească din îndărătnicia ei, şi-i spuse :

— *Beatriz*, împotrivindu-te, vei atrage asupra poporului nostru furia spaniolilor. Răniţi de moarte în mîndria lor, se vor răz buna pe puţinii urmaşi ai ultimului Inca, care am mai rămas în viaţă ; iar dacă ceea ce jînduieşte *Diego Hernández* este aurul tău, dă-i-l cu mîna ta ; căci în privinţa aşternutului pe care ar trebui să-l împarţi cu el, s-a jurat că nu va lua nimic cu de-a sila. Nunta cu tine este un prilej de mare cinste pentru el şi prietenii lui ; şi cum sîntem neputincioşi, trebuie să ne plecăm grumazul, dragă soră.

¹ *Ciracamayo* în dialectul indigen *quichua*, sau *sastre* în limba spaniolă, înseamnă cîrpaci.

Și pe acest ton, continuă să-și susțină argumentele.

Poate că nu prea erau frățești motivele ce-l îndemnau să stăruie atîta ; s-a dovedit că, după moartea lui Manco, la tronul fantomă rivneau Sairy-Tupac, Paullu și alți indieni nobili.

Paullu își jertfea sora ambițiilor lui politice, nădăjduind să-și atragă în felul acesta sprijinul conchistadorilor.

După ce se ciondăniră îndelung, doamna sfîrși prin a întreba :

— A jurat Diego Hernández, pe crucea spadei sale și pe apostolul Santiago, că nu va pretinde de la mine ceea ce-i datoare, după dalină, o nevastă ?

— Da, Beatriz, răspunse Inca Paullu.

— Poți atunci să-l anunți că mă-nvoiesc să-i dau mîna.

III

Aceeși noapte chiar, în casa prințesei se întrunea floarea nobilimii cuzquene.

Episcopul de Cuzco, care trebuia să-i binecuvînteze pe miri, întrebă pe *doña* Beatriz :

— Vrei să-l iei de bărbat și tovarăș de viață pe căpitanul Diego Hernández ?

— Poate că vreau, poate că nu vreau, răspunse prințesa.

— La care dintre răspunsuri să mă ațin, *doña* Beatriz ? stăruie episcopul, vrei ori nu vrei ?

— Așa cum am spus, *señor* episcop, poate că da, poate că nu.

— Atunci s-o isprăvim mai repede, că... „vorba multă, sărăcia omului !”, bodogăni prelatul și, simțindu-se cam

luat peste picior, zvîrli cu sfeștocul apă sfințită deasupra capetelor doamnei și cavalerului, binecuvîntîndu-i pe latinește — *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancto*¹.

Adică să rămînă legat în cer ceea ce tocmai sfîrșea să unească pe pămînt.

Oare răspunsul în doi peri al prințesei închidea în sine un miez de dispute viitoare ? Bănuiesc că da.

Înalt preasfințitul o fi găsit vreo porțiță pe unde să scape cu obrazul curat față de Cel de Sus, dînd drept bun alt răspuns decît cel pretins de canoanele bisericești ? N-aș putea să vă spun.

Ceea ce pot într-adevăr să afirm sub jurămint este că, așa cum nu toate zilele dintr-o săptămînă sînt la fel de senine, cu vremea se pare că și doinei Beatriz îi cășunară niște purtări mai omenești față de soțul ei, deoarece..., pentru că..., nu știu cum să spun, ce naiba ! „dacă n-a fost foc, de unde-a ieșit fumul ?“

Ei au lăsat urmași... ; astfel că..., de unde, dacă nu ?...

BOABE DE GRÎU

(1539)

Doña Inés de Muñoz, căsătorită mai întîi cu *don Martín de Alcántara*, frate după mamă cu *don Francisco Pizarro*, și care, văduvind, se căsătorîa a doua oară cu *don Antonio de Rivera*, om cu multă dare de mînă și cavaler al ordinului de *Santiago*, a fost prima femeie spaniolă care a trăit în *Lima*. Răposînd și cel de-al doilea bărbat, care-o lăsa moștenitoare a unei averi frumușele, ea o folosi întemeind

¹ În numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh (lat.).

o minăstire, unde se călugări, ajungînd să aibă, în anul morții (1594), vîrsta de o sută unsprezece ani. Lungă viață !

Despre *doña Inés* se povestește (deși se află un autor care face din văduva căpitanului Chaves, mort în apărarea lui Pizarro, eroina acestei întîmplări) că *rubedeniile* sale din Spania, cărora ea nu uita să le dăruiască, la răs-timpuri, pungi burdușite cu aur american, îi trimiteau, de cîte ori aveau prilejul și în semn de recunoștință, cîte trei-patru lădoaie conținînd fructe rare sau necunoscute în Peru.

Intr-o zi, pe cînd se' afla la ea în vizită marchizul guvernator, i se aduse doñei Inés o astfel de încărcătură venită din portul Cádiz, iar îndatoritoarea doamnă își invită cumnatul să mănînce, a doua zi, o *olla podrida*¹, în care urmau să fie fierte, din belșug : fasole, năut, cîrnați și alte delicatessuri picate plocon.

Întîmplarea a orînduit lucrurile astfel ca, deschizînd unul din cufere, *doña Inés* să observe niște boabe de grîu rătăcite printre cele de năut ; ea însăși, alături de slujnice, se puse să prefire bob cu bob, ajungînd să adune ca la patruzeci și cinci de boabe lunguiețe.

Doña Inés semănă cu ele un strat ferit în grădina casei sale și, curînd, crescură spicele, iar apoi boabele.

Patru ani după aceea, stratul micuț dăduse naștere la multe lanuri de grîu, împînzind vecinătățile Limei, iar Pizarro porunci să se dureze o moară, dospindu-se pîine pentru populație, care plătea cîte o jumătate de *real*² din argint pentru fiecare livră de greutate.

Iar din Lima, grîul inundă văile roditoare ale rîurilor Arequipa și Jauja, ajungînd în cele din urmă în Chile, unde astăzi reprezintă o înfloritoare ramură a comerțului.

¹ Un fel de ghiveci.

² *Real*, monedă mică spaniolă, valorînd un sfert de *peseta*, aceasta fiind moneda națională spaniolă.

CAVALERII MANTIEI

(1541)

(Cronica unui război civil)

I

Cine au fost cavalerii mantiei și
jurământul pe care l-au făcut

În amurgul zilei de 5 iunie 1541, la locuința lui Pedro de San Millán, se aflau adunați doisprezece spanioli, dăruiți toți în trecut cu favoruri regesti pentru isprăvile lor în timpul cuceririi Perului.

Casa care-i găzduia era compusă dintr-o sală mare și cinci odăi, rămânând destul loc pentru a fi folosit în alte scopuri. Șase jilțuri din piele, un tron de stejar și o masă slinoasă, lipită de perete, erau singurele piese de mobilier. Atât casa, cât și vestimentele locuitorilor ei glăsuiău acum de la o poștă despre sărăcia și mizeria cea mai neagră. Și, într-adevăr, așa și era.

Cei doisprezece *hidalgos* se numărau printre învinșii de la 6 aprilie 1538, în bătălia de lângă Salinas. Biruitorul le confiscase bunurile, și har cerului că le îngăduise să respire mai departe aerul Limei, unde își duceau zilele din mila unor prieteni. Cum se întâmpla deseori în acel veac depărtat, învingătorul ar fi putut să-i spînzure fără prea multe muștrări de cuget; dar don Francisco Pizarro voi să-și depășească epoca și să fie, mai degrabă, un om al vremurilor noastre, cînd pe dușman nu totdeauna îl omori sau îl închizi, ci îl văduvești pe de-a-ntregul sau pe jumătate de pîinea cea de toate zilele. Înfrinții, alături de cei ajunși, flămînzii, alături de sătui, așa a fost în vremea coloniei și la fel e și sub republică. Legea ciocanului și a nicovalei rămîne aceeași, chiar dacă roata se întoarce sau, cum spun

proverbele, „am căzut din lac în puț“, că „lupul își schimbă părul, dar năravul ba“ !

Cei doisprezece cavaleri se numeau : Pedro de San Millán, Cristóbal de Sotelo, García de Alvarado, Francisco de Chaves, Martín de Bilbao, Diego Méndez, Juan Rodríguez Barragán, Gómez Pérez, Diego de Hoces, Martín Carrillo, Jerónimo de Almagro și Juan Tello.

Foarte în treacăt și datorită importanței rolului pe care l-a desfășurat în această cronică, vom face portretul istoric al fiecăruia dintre acei *hidalgos*, începînd cu stăpînul casei. *A tout seigneur, tout honneur*¹.

Pedro San Millán, cavaler al ordinului de Santiago, număra treizeci și opt de ani și fusese printre cei o sută șaptezeci de conchistadori care îl capturaseră pe Atahualpa. Făcîndu-se parte dreaptă între ei din prețul răscumpărării împăratului, el primi o sută treizeci și cinci de mărci de argint și trei mii trei sute treizeci de uncii de aur. Prieten credincios al mareșalului *don* Diego de Almagro, luptă sub stindardul norocos al acestuia și căzu în dizgrația fraților Pizarro, care îi confiscară întreaga avere, lăsîndu-i, de milă, conacul năruit de la Judíos ; cum se spune : „unei vrăbii jumulite îi e de ajuns și o colivie ruginită !“ În vremurile lui bune, San Millán păcătuisese de nesăbuintă, fiind și petrecăreț ; era viteaz, plăcut la înfățișare și îndrăgit de cei din jur.

Cristóbal de Sotelo se apropia de cincizeci și cinci de ani și, ca soldat ce luptase în Europa, sfaturile lui erau ținute la mare preț. În bătălia de la Salinas fusese căpitan de infanterie.

García de Alvarado era un holtei de douăzeci și opt de ani, trufaș din cale-afară ; cu un aer războinic și apucături de stăpîn, plin de ambiții și ifose. Zvonuri, înflorite în povești, îl prezentau ca fățarnic și viclean.

¹ Celui mai nobil, toată onoarea ! (fr.).

Diego Méndez, cavaler al ordinului de Santiago, era frate după mamă cu vestitul general Rodrigo Ordóñez, mort în bătălia de la Salinas, în fruntea oastei învinse. Méndez număra patruzeci și trei de ani, și, mai mult decît războinic de nădejde, era socotit un mare fustangiu, galant și curtenitor.

Despre Francisco de Chaves, Martín de Bilbao, Diego de Hocés, Gómez Pérez și Martín Carrillo, cronicarii ne spun doar că au fost oșteni neînfricați și foarte iubiți de cămarazii lor. Nici unul dintre ei nu ajunsese la treizeci și cinci de ani.

Juan Tello, sevilianul, se numărase printre cei doisprezece întemeietori ai Limei, ceilalți fiind: marchizul Pizarro, vistiernicul Alonso Riquelme, supraveghetorul García de Salcedo, Nicolas de Rivera el Viejo, sevilian și el, Ruíz Días, Rodrigo Mazuelas, Cristóbal de Peralta, Alonso Martín de Don Benito, Cristóbal Palomino, Nicolas de Rivera el Mozo din Salamanca, și secretarul Picado. Cei dintii alcalzi pe care i-a avut Consiliul comunal al Limei au fost Rivera el Viejo și Juan Tello. Cum vedeți, acest hidalgo deținuse slujbe importante și, la vremea despre care vorbim, avea patruzeci și șase de ani.

Jerónimo de Almagro se născuse în același oraș cu mareșalul, pentru care motiv, ca și pentru asemănarea de nume, erau socotiți veri. Asemenea înrudire nu exista, căci *don* Diego a fost un biet copil găsit. Jerónimo se apropia de patruzeci de ani.

Tot atîția ani număra și Juan Rodriguez Barragán, socotit drept om de mare curaj, dar și cu multă experiență.

Este știut că, la fel cum în zilele noastre nici un bărbat care se respectă cît de cît nu iese pe stradă numai în cămașă, tot așa, în acele vremuri de demult, oricine aspira să fie considerat om în rîndul oamenilor nu se

încumeta să iasă pe stradă fără pelerina respectivă. De era ger ori zăduf, spaniolul cu sînge neîndoit, împreună cu mantia lui, erau nedespărțiți atît la plimbare și la zăiașeturi, cît și la sărbătorile bisericești. Din această cauză, presupun că decretul promulgat în 1822 de către ministrul Monteagudo, care le interzicea spaniolilor să mai poarte mantie, a avut, pentru Independența Perului, aceeași greutate precum o bătălie cîștigată de insurgenți. Odată abolită mantia, dispărea și fantoma Spaniei.

Ca o culme a mizeriei, cei doisprezece cavaleri ai noștri nu aveau decît o singură mantie pentru toți ; și cînd vreunul era nevoit să plece undeva, ceilalți unsprezece rămîneau sechestrați în casă, lipsindu-le acel obiect de neînlocuit.

Antonio Picado, secretarul marchizului *don Francisco Pizarro*, mai bine zis demonul lui de pierzanie, pomenindu-i într-o zi despre oropsiții *hidalgos*, îi numi în glumă „cavalerii mantiei“. Porecla prinse imediat și se răspîndi din gură în gură.

Aici îmi vine la îndemîna condeifului o scurtă notiță biografică a lui Picado.

Acesta venise în Peru prin 1534, ca secretar al mareșalului *don Pedro de Alvarado*, care s-a făcut vestit cutreierînd și Mexicul. Cînd Alvarado, pretinzînd că anume teritoriile din nord nu erau cuprinse în jurisdicția conchistei, sigilată de împărat și înmînată lui Pizarro, era cît pe ce să se bată cu oștile lui *don Diego de Almagro*, Picado îi vindea acestuia din urmă tainele strategice ale maimarelui său, iar într-o noapte, temîndu-se să nu i se descopere ticăloșia, își luă tălpășița, cerînd adăpost în tabăra dușmană. Mareșalul trimise forțe să-l prindă pe fugar, dar acestea nereușind, îi scrise lui *don Diego* că nu va stabili nici o înțelegere cu el înainte de a-i fi predat pe necredinciosul sfetnic. Almagro, ale cărui purtări cavaleriești erau îndobște cunoscute, înlătură această pretenție, salvînd astfel

viața unui om care, foarte curînd, se va dovedi piază rea pentru el și cei de sub stindardul lui.

Don Francisco Pizarro și-l făcu pe *Picado* secretar, acesta avînd asupra marchizului o influență nefastă și hotărîtoare. *Picado* era cel care, punînd frînă pornirilor pline de mîrînimie ale guvernatorului, îl făcea să stăruie în vrăjmășiile și lipsa de bunăvoință față de cei ce nu aveau altă vină decît că fuseseră înfrinți în bătălia de la *Salinas*.

Prin anul 1541, se știa deja în mod sigur că monarhul spaniol, înștiințat de cîte se întîmplau prin aceste regate ale sale, îl trimitea pe licențiatul¹ *don Cristobal Vaca de Castro*, pentru a-i cere socoteală guvernatorului despre purtările sale; iar *almagristii*, pregătindu-se să ceară dreptate pentru moartea lui *don Diego* al lor, trimiseră soli pe căpitani *Alfonso Portocarrero* și *Juan Balsa*, ca să îl întîmpine pe mesagerul coroanei și să-i aducă la cunoștință, dinainte, unele lucruri. Numai că judele anchetator își întîrzie mult sosirea. Molime și tot felul de obstacole neprevăzute, pe mare, îl împiedicau să ajungă în cetatea *Regilor*.

Între timp, *Pizarro* chibzui că n-ar strica să-și facă prieteni și dintre cavalerii mantiei; trimise, așadar, vorbă lui *Sotelo*, *Chaves* și alții, propunîndu-le să-i ridice din starea anevoioasă în care se aflau. Dar, spre onoarea *almagristilor*, se cuvine să spunem că nu se înjosiră să primească codrul de piine pe care guvernatorul binevoia să li-l arunce.

Stînd lucrurile în felul acesta, țîfna și obrăznicia lui *Picado* creșteau de la o zi la alta, iar el nu pierdea prilejul să-i facă de ocară pe Cei din *Chile*, cum mai erau numiți părtașii lui *Almagro*. Aceștia, scoși din răbdări, atîrnară într-o noapte trei frînghii de o spînzurătoare, cu

¹ Licențiat în drept, avocat, judecător. Prin extindere (și aici) imputernicit, investit, cel căruia i s-a dat o licență, procură, libertatea de a acționa.

tablite de lemn, pe care scria : „Pentru Pizarro !“, „Pentru Picado !“, „Pentru Velázquez !“.

Aflind marchizul despre această nouă dovadă de lipsă de respect din partea proscrișilor, departe de a se înfuria, spuse surizînd :

— Bieții de ei !... Într-un fel, trebuie să-și verse năduful, și au ei destule necazuri, ca să le mai facem și noi. Sint ca jucătorii care, văzînd că pierd, recurg la astfel de fapte extreme.

Picado însă se simți, după cum îi era și numele, înțepat¹, și chiar în seara aceea, adică a zilei de 5 iunie, își îmbracă un pieptar cu găitane și o mantie scurtă, de modă franțuzească, brodată cu fireturi de argint și, încăle-cînd pe un armăsar sforăitor, se plimbă în sus și în jos, înainte și înapoi, își jucă calul în loc pe dinaintea porților lui Juan de Rada, tutorele fiului nevîrstnic al lui Almagro, repetîndu-și numărul în fața casei lui Pedro de San Millán, unde locuiau cei doisprezece cavaleri ; și împinse batjocura pînă-ntr-acolo încît, arătîndu-se unii dintre ei, Picado făcu un gest de provocare și strigă : „Pentru Cei din Chile !“, după care dădu pinteni animalului.

Cavalerii mantiei trimiseră să-l cheme în grabă pe Juan de Rada.

Pizarro propusese tinărului Almagro, rămas orfan la nouăsprezece ani, să-i fie ca un al doilea tată și, în acest scop, îl găzdui la palat, dar, mîniindu-se flăcăul să tot audă vorbe ce întunecau amintirea mareșalului și a prietenilor lui, se despărți de marchiz și își luă ca tutore pe Juan de Rada. Acesta era un bătrînel foarte inimos și respectat de ceilalți, aparținînd unei nobile familii din Castilia, și trecea drept o minte prevăzătoare și cu multă experiență. Locuia în fundătura portalului Botoñeros, căci așa le zicem, în Lima, manufacturierilor care, prin alte părți,

¹ *Picado*, participiul trecut al verbului *picar*, a înțepa.

sînt cunoscuți ca ceaprazari, în cîteva odăi de pe străduța numită încă și azi *Callejón de los Clérigos* ¹.

Rada întrezări în tînăra odraslă a lui Almagro un fiu pentru sine, iar ca oștean, un stindard pentru a răzbuna moartea mareșalului ; și toți Cei din Chile, al căror număr crescuse la peste două sute, deși îl recunoșteau pe tînărul *don* Diego drept căpetenie, vedeau în Juan de Rada pe cel îndreptățit să-i îmboldească și să-i îndrume pe răsculați.

Bătrînul răspunse pe dată chemării cavalerilor, umplîndu-se de indignare cînd află despre noua jignire adusă de Picado, și sfatul lor de taină hotărî să nu mai aștepte dreptatea de la trimisul Coroanei, ci să îi pedepsească pe marchiz și pe obraznicul său secretar.

Garcia de Alvarado, care purta în seara aceea mantia tuturor, o zvîrli la pămînt și, punînd un picior pe ea, grăi :

— Jurăm pe mîntuirea sufletelor noastre să ne dăm viața în apărarea drepturilor lui Almagro el Mozo, și să-i croim din această mantie un lînjoliu cernit lui Antonio Picado !

II

Despre cutezătoarea ispravă a cavalerilor mantiei

Pregătirile nu puteau fi făcute într-o taină atît de desăvîrșită încît Pizarro să nu observe că Cei din Chile se întîlneau ades la sfat, că între ei domnea o frămîntare surdă, că se tocmeau pentru arme și că atunci cînd Rada și Almagro el Mozo ieșeau pe stradă, erau urmați, la oarecare depărtare, întocmai ca de o escortă, de cîțiva dintre ai lor. Cu toate acestea, marchizul hotărî să nu întreprindă nimic.

¹ Străduța Clericilor.

Cum guvernatorul nu lua nici o măsură, primi scrisori din mai multe districte, prin care i se vestea că Cei din Chile pregăteau neîndoielnic o răscoală care să cuprindă țara întreagă. Toate aceste denunțuri, și altele asemenea, îl îndemnară într-o dimineață să trimită după Juan de Rada.

Acesta îl găsi pe Pizarro în grădina palatului, la umbra unui smochin, care încă și azi mai există și, după spusele cronicarului Herrera¹ în *Decadele* sale, între cei doi avu loc următorul dialog :

— Ce-i asta, Juan de Rada ? mi s-a spus că umblați să cumpărați arme, ca să mă ucideți.

— Este adevărat, *señor*, că am luat două platoșe și o cămașă de zale, ca să-mi apăr pielea.

— Și din ce cauză, acum mai mult ca altă dată vrei să-ți faci rost de arme ?

— Pentru că mi-a ajuns la ureche, *señor*, și toată lumea știe că domnia-ta aduni lăncieri, ca să ne omori pe toți. Mai bine ne-ai isprăvi odată, Înălțimea-ta, și să faci din noi ce ți s-o năzări ; iar dacă ai început cu tăierea capului, nu știu de ce mai porți respect picioarelor. Se mai șoptește că Înălțimea-ta ai de gând să-l ucizi și pe judele care vine împuternicit de rege. Dacă-i pe-așa și ai hotărît să le iei viața Celor din Chile, te rog să n-o faci cu toți. Urcă-l pe o corabie și trimite-l aiurea în lume pe *don* Diego, că e nevinovat, iar eu mă voi duce cu el oriîncotro ne-or purta valurile sorții.

— Cine v-a făcut să credeți asemenea trădare și atîta răutate ? tună Pizarro. Niciodată nu m-am gîndit la așa ceva și mai mult decît voi doresc să sosească odată procurorul regelui, și ar fi fost deja aici dacă ar fi acceptat

¹ În *Historia de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra Firme del Mar Oceano, en VIII Décadas, desde 1492-1554* (Istoria faptelor castilienilor în insulele și pămîntul solid al mării ocean, în VIII decade, din 1492, pînă în 1554 — n.t.). Madrid, 1601-1615, 8 tomuri, 4 volume in folio (n.a.).

să urce la puntea galionului pe care eu i l-am trimis în Panamă. Cît despre arme, află că mai deunăzi am fost la vînătoare și, dintre toți cîți eram acolo, nici unul nu avea lance ; și i-am trimis pe slujitori să-mi cumpere una, iar ei au tînguit patru. De-ar da Domnul, Juan de Rada, să vină odată judele, pentru ca toate astea să ia sfîrșit și să se aleagă adevărul deasupra !

Nu degeaba se spune din bătrîni : „Decît cu un prost la bucurie, mai bine cu un deștept la necaz“. Poate că Pizarro și-ar fi ocolit moartea năprasnică dacă, așa cum îl sfătuiseră Rada, cel cu vorba în doi peri, l-ar fi surghiunit de îndată pe Almagro.

Taifasul lor continuă pe un ton prietenos, iar la plecare Pizarro cu mîna lui culesese din pom și-i dăruie lui Rada șase smochine, care erau dintre primele ce rodiseră în Lima.

Cu această întîlnire, don Francisco socotea că îndepărtase orice primejdie, continuînd să nu ia în seamă veștile amenințătoare, pe care le primea neîncetat.

În după-amiaza zilei de 25 iunie, un preot îi trimise vorbă că din taina confesiunii aflate că almagriștii au de gînd să-l omoare, și încă foarte curînd.

— Preotul ăsta umblă după scaunul episcopiei, răspunse marchizul ; și, încrezător ca întotdeauna, se duse fără escortă la plimbare și la popicărie, însoțit numai de Nicolas de Rivera el Viejo.

Vîrîndu-se el în așternut, copilul de casă ce-l ajuta să-și lepede hainele, îi spuse :

— *Señor* marchiz, lumea de pe străzi nu vorbește altceva decît că Cei din Chile umblă să-l omoare pe înălțimea voastră...

— Ei și tu, lasă prostiile, țîncule, astea nu-s treburi pentru tine, îl întrerupse Pizarro.

În zorii zilei de duminică 26 iunie, marchizul se trezi cu o teamă nedeslușită în suflet.

Pe la nouă, trimise să fie chemat marele alcalde Juan de Velázquez și îi ceru să facă pe dracu-n patru și să afle ce pun la cale Cei din Chile, și de va intra cumva la bănuiele serioase, să le întemnițeze, fără alt ordin, căpetenia și sftenicii mai de seamă. Valázquez îi întoarse răspunsul acesta, căruia faptele ce au urmat i-au dat un înțeles glumeț :

— Nu avea grijă, Senioria-ta, atîta vreme cît port eu în miini această *vara*¹, jur pe Dumnezeu că nimic nu te poate năpăstui !

Împotriva obiceiului său, Pizarro nu se duse la liturghie, ci porunci să se țină una în capela palatului.

Se pare că Velázquez n-a păstrat, cum s-ar fi cuvenit, taina în privința celor poruncite de marchiz, împărtășindu-le vistiernicului Alonso Riquelme și altor cîțiva. Așa prinse de veste Pedro de San Millán, care se duse întins acasă la Rada, unde se aflau întruniți mai mulți dintre conjurați. Le aduse la cunoștință tot ce știa și adăugă :

— A sosit vremea s-o pornim, căci dacă o lăsăm pe mîine, ei ne fac ciozvirte chiar azi.

În timp ce ceilalți se risipeau prin cetate să îndeplinească diferite sarcini încredințate lor, Juan de Rada, Martín de Bilbao, Diego Méndez, Cristóbal de Sosa, Martín Carrillo, Pedro de San Millán, Juan de Porras, Gómez Pérez, Arbolancha, Narváez și alții, cu totul nouăsprezece conjurați, ieșiră în fugă din Străduța popilor (și nu din cea numită *Petateros*, cum crede lumea), îndreptîndu-se spre palat. Făcînd Gómez Pérez un mic ocol, ca să nu calce într-o băltoacă, Juan de Rada îl muștrului :

— Mergem să ne îmbăiem în sînge de om, iar domnia-ta îți păzești botforii să nu-i stropești ? ! Poți face cale întoarsă, că nu ești bun pentru ce avem noi de gînd.

¹ Baston, toiag purtat de judecători și primari în vechea Spanie și în colonii, ca însemn al puterii lor.

Mai mult de cinci sute de oameni, plimbându-se sau îndreptându-se către liturghia de la douăsprezece, și care se aflau în piața publică, rămaseră nepăsători privind la ceata lor amenințătoare. Cîțiva răutăcioși se mulțumiră să spună :

— Aștia se duc să-l omoare pe marchiz ori pe Picado.

Marchizul, guvernator și căpitan general al Perului, don Francisco Pizarro, se afla într-unul din saloanele palatului, în veselă sindrofie cu episcopul ales de Quito, cu alcaldele Velázquez și încă vreo cincisprezece prieteni, cînd un paj năvăli țipînd :

— Cei din Chile vin să-l ucidă pe marchiz, stăpînul meu !...

Se stîrni o îmbulzeală de nedescris. Unii se scurseră pe coridoare, în grădină, alții se prelinseră cu hîrzobul prin ferestre, de-a dreptul în stradă, printre aceștia din urmă numărîndu-se și alcaldele Velázquez care, pentru a se agăța mai bine de balustradă, își apucă între dinți toiagul său de judecător. În felul acesta, nu dezmînța cele făgăduite cu trei ore mai înainte ; dragă Doamne, dacă marchizul se afla acum la ananghie, era pentru că el nu mai purta *vara* în mîini, ci în gură.

Pizarro, cu platoșa aninată strîmb, căci n-avusese răgazul să se înarmeze, ținîndu-și cu o mîină pelerina de cavalier, ca un scut, iar cu cealaltă minuiind spada, ieși în calea conjuraților, care luaseră deja viața unui căpitan și răniseră trei sau patru slujitori. Alături de marchiz, nu rămăseseră decît fratele său după mamă, Martín de Alcántara, Juan Ortiz de Zárate și doi paji.

Marchizul, în ciuda celor șazeci și patru de ani ai săi, se bătea mai sprintar ca unul în floarea tinereții ; iar conjurații nu izbuteau să treacă de pragul unei uși, apărată de Pizarro și cei patru tovarăși, care voiau să-i semene întru putere și curaj.

— Trădătorilor ! De ce vreți să mă uicideți ? Cîta nerușinare ! Să dați buzna în casa mea, că niște tîlhari !

urla furios Pizarro, minuiind întruna spada ; și, în vreme ce rănea pe unul dintre conjurați, împins către el de Rada, Martín de Bilbao îl înjunghie cu o lovitură scurtă în grumaz.

Cuceritorul Perului mai rosti un singur cuvânt : „Isuse !“, și se prăvăli, făcînd cu degetele pe podea o cruce de sînge, pe care o sărută.

Atunci, Juan Rodríguez Barragán îi sparse de creștet o carafă din lut roșu de Guadalajara, și *don* Francisco Pizarro își dădu ultima suflare.

Odată cu el au pierit Martín de Alcántara și cei doi paji, iar Ortiz de Zárate rămase rănit de moarte.

Conjurații voiră, mai târziu, să scoată corpul lui Pizarro și să-l tîrîie prin piața publică, dar la rugămintile episcopului de Quito, datorită trecerii de care se bucura printre ei, Juan de Rada izbuti cu greu să împiedice această faptă de o cruzime barbară. La adăpostul nopții, doi umili slujitori ai marchizului îi spălară trupul ; îl înveșmîntară în tunica ordinului de Santiago, fără să-i mai pună cizmele cu pintenii de aur, care dispăruseră ; săpară o groapă pe locul unde acum se înalță catedrala, în curtea care și azi se mai cheamă „a Portocalelor“, și-l coborîră în mormînt. Ferecate într-un cufăraș învelit în catifea, cu încuietori din aur, osemintele lui Pizarro odihnesc sub altarul cel mare al catedralei. Cel puțin așa crede toată lumea.

Odată săvîrșită asasinarea marchizului, făptașii săi ieșiră în piață strigînd : „Trăiască Regele !“, „Tiranul a murit !“, „Trăiască Almagro !“, „Pe pămînt să coboare dreptatea !“. Iar Juan de Rada își freca mîinile de mulțumire, zicîndu-și : „Fericită ziua cînd se va adevăra că mareșalul a avut asemenea prieteni, care au știut să-i răzbune moartea prin moarte !“

Curînd, au fost întemnițați Jerónimo de Aliaga, dregătorul Illán Suarez de Carbajal, Nicolas de Rivera el Viejo, alcaldele primăriei, și mulți dintre oamenii de vază ai

Limei. Casele marchizului, ale fratelui său Alcántara și ale lui Picado au fost jefuite. Prada s-a ridicat la o sută de mii de pesos din cea dintâi, din a doua la cincisprezece mii de pesos, iar din ultima la patruzeci de mii.

Pe la trei după-amiază, mai mult de două sute de almagriști întemeiaseră un nou *Ayuntamiento*, îl instalaseră pe Almagro el Mozo la palat cu titlu de guvernator, pînă ce regele va porunci altceva ; îl recunoscuseră pe Cristóbal de Sotelo ca locțiitor de guvernator, și-i conferiseră lui Juan de Rada conducerea armatei.

Călugării ordinului *Merced* care, atît la Lima cît și în Cuzco, erau almagriști, scoaseră custodia în procesiune și se grăbiră să recunoască noul guvern. Greu a atîrnat întotdeauna cuvîntul preoților în gilcevele dintre conchistadori. S-a întîmplat chiar ca ei să prefacă amvonul în tribună de defăimare a celor ce nu reușiseră să le intre în grații. Iar ca dovadă a influenței prelaților asupra oștirii, aducem o scrisoare pe care, în anul 1553, a trimis-o Francisco Girón părintelui Baltazar Melgarejo. Scrisoarea glăsuiește astfel :

„Preastrălucit și respectat *señor*, aflu că sfinția-ta îmi dă mai mult de furcă cu limba decît soldații cu armele lor. Tare mulțumit aș fi dacă am cădea la învoială, căci altminteri, de va voi Dumnezeu să fie victoria de partea mea, mă voi vedea silit să uit de prietenia noastră și de cine sînteți, aibă-vă Domnul în paza sa, Preastrălucite ! Din tabăra de la Pachacamac. Sărută plecat mîinile sfinției-tale supușul slujitor, Francisco Hernández Girón.“

O observație istorică. Sufletul conjurației a fost întotdeauna Rada, în vreme ce Almagro el Mozo habar n-avea de vreunul dintre planurile partizanilor săi. Nu fusese întrebât în privința uciderii lui Pizarro, și tînărul despot nu avusese alt rol decît să primească știrea despre cele săvîrșite.

Pe alcaldele Velázquez, prins și el, reuși să-l facă scăpat fratele său, *fray* Vicente Valverde, episcopul de Cuzco, acel fanatic al ordinului dominican, al căru

cuvînt a avut o importanță covîrșitoare la capturarea și schingiuirea lui Atahualpa. Mai tîrziu, cei doi frați s-au îmbarcat pentru a ieși în întîmpinarea lui Vaca de Castro ; dar au fost uciși de indieni cu săgeți otrăvite, în insula Puná, laolaltă cu alți șaisprezece spanioli.

Nu știm cu siguranță dacă biserica venerează printre martirii săi pe *pater* Valverde. Dar Velázquez „a scăpat de dracu’ și a dat peste tat’su“ ! Oricum, cavalerii mantiei tot nu l-ar fi cruțat.

Încă de la primele semne de răzmeriță, Antonio Picado s-a refugiat în casa vistiernicului Riquelme și, aflîndu-i-se a doua zi ascunzișul, se duseră după el. Riquelme le spuse almagriștilor :

— Nu știu unde se află *señor* Picado, iar din ochi le făcu semn ca să-l caute sub pat.

Pana mea refuză să facă vreun comentariu despre asemenea ticăloșie.

Cavalerii mantiei, în frunte cu Juan de Rada și cu încuviințarea lui *don* Diego, alcătuiră un tribunal. Fiecare îi zvîrli în față lui Picado ocară pe care o suferise de la el în vremea cînd era mare și tare pe lingă Pizarro, supunîndu-l apoi la cazne ca să le dezvăluie unde își ținea marchizul ascunse comorile ; și, în sfîrșit, la 29 septembrie, îi tăiară capul în piața publică, punîndu-l pe Cosme Ledesma, un negru de o limbuție rară, să strige cît mai tare, în limba spaniolă și în răpăitul tobelor — în timp ce oștenii care îl însoțeau purtau, patru dintre ei, sulite, iar alți doi archebuze și frînghii aprinse : „Majestatea-sa poruncește ca acest om să moară, fiindcă a tulburat pacea acestor regate, a prădat și cheltuit multe avuții de-ale regelui, dosindu-le și făcînd mare pagubă marchizului, și pentru că agonisea și a agonisit mulțime de *pesos* de aur pe pămînt“.

Jurămîntul cavalerilor mantiei se împlini pînă la ultima literă. Vestita lor pelerină sluji într-adevăr drept giulgiu mortuar lui Antonio Picado.

Sfîrşitul celor doisprezece cavaleri
şi al căpeteniei lor

Nu ne propunem să intrăm în amănunte asupra celor paisprezece luni şi jumătate cît a rămas în fruntea lor Almagro el Mozo, şi nici să istorisim campania pe care a fost nevoit s-o întreprindă Vaca de Castro, trimisul regelui, pentru a-l învinge. De aceea, în cîteva cuvinte, vom povesti cele întîmplute.

Avînd puţini susţinători printre fruntaşii populaţiei limene, *don* Diego se văzu forţat să părăsească cetatea, pentru a se întări în Guamanga şi Cuzco, unde se putea bîzui pe mulţi partizani. Cîteva zile înaintea retragerii, veni la el Francisco de Chaves cu o plîngere şi, neprimind răspunsul dorit, îi spuse :

— De azi nu vreau să vă mai fiu prieten, vă înapoiez spada şi calul.

Juan de Rada îl întemniţă pentru nesupunere şi, pe dată, puse să i se taie capul. Acesta a fost sfîrşitul unuia dintre cavalerii mantiei.

Juan de Rada, împovărat de ani şi încercări, pieri la Jauja încă de la începutul campaniei. Moartea lui a însemnat o lovitură fatală pentru cauza răsculaţilor. García de Alvarado îl înlocui, ca general, iar Cristóbal de Sotelo fu numit căpitan de cîmp.

În scurt timp izbucni vrăjmăşia dintre aceşti doi comandanţi de oşti, şi aflîndu-se Sotelo bolnav la pat, García de Alvarado se duse să-i ceară socoteală pentru nişte cleweteli auzite pe seama lui :

— Nu-mi amintesc să fi spus aşa ceva despre domnia-ta şi nici despre familia de Alvarado, îi răspunse căpitanul de cîmp ; dar chiar dacă am zis ceva, îmi reînnoiesc spusa, căci fiind eu cine sînt, puţin îmi pasă de stirpea vînzători-

lor de Alvarado ; și așteaptă să-mi treacă fierbințeala ce mă ține ținut la pat, ca să-ți dau mai multe lămuriri cu ascuțișul spadei !

Atunci, năvalnicul García de Alvarado comise mîrșăvia de a-l răni, iar unul dintre cei veniți cu el isprăvi fapta. Așa i-a fost dat să moară celui de-al doilea cavaler al mantiei.

Almagro el Mozo ar fi dorit să-l pedepsească numai-decît pe lașul asasin ; dar lucrurile nu erau cu putință. García de Alvarado, căruia i se urcase la cap prestigiul de care se bucura în rîndurile soldaților, uneltea să se rupă de don Diego și, mai, apoi, să-l răpună pe Vaca de Castro sau să cadă cu el la învoială, după cum i-ar fi convenit mai bine. Almagro se prefăcu cu dibăcie, sădi încrederea în sufletul lui Alvarado și reuși să-l atragă la un banchet pe care-l dădea Pedro de San Millán în Cuzco. Acolo, cînd le era lumea mai dragă și petrecerea mai cu spor, un sfetnic de-al lui don Diego se năpusti asupra lui don García, grăindu-i :

— Dă-te prins !

— Nu prins, ci mort, adăugă Almagro, și-i dădu o lovitură, după care ceilalți meseni isprăviră cele începute de el.

Astfel își aflară sfîrșitul trei dintre cavalerii mantiei, înainte să fi început bătălia cu dușmanul. Era scris ca toți să piară de moarte năprasnică și îmbăiați în sîngele lor.

Între-acestea, se apropia clipa hotărîtoare, și Vaca de Castro îi făcea lui Almagro propuneri de înțelegere pașnică, promulgînd un act de grațiere, în care însă nu erau cuprinși cei nouă cavaleri ai mantiei rămași în viață și încă vreo doi sau trei spanioli.

Duminica de 16 septembrie 1542 puse capăt acestui război civil prin sîngeroasa bătălie de la Chupas. Almagro, în fruntea a numai cinci sute de oameni, aproape că-i dăduse gata pe cei peste opt sute ce luptau sub stindardul

procurorului Vaca de Castro. În primele ceasuri, victoria părea să fie de partea tinărului despot ; căci Diego de Hoces, care comanda o aripă a oastei sale, spulberă una asemănătoare din oastea dușmană. Fără îndrăzneala și curajul lui Francisco Carbajal, care restabili ordinea în rîndurile oamenilor lui Vaca de Castro și, mai mult decît atît, fără nepriceperea sau, poate, trădarea lui Pedro de Candia, care comanda artileria almagristă, victoria Celor din Chile ar fi fost asigurată.

Numărul morților, de amîndouă părțile, trecu de două sute patruzeci, iar cel al răniților a fost și el destul de mare. Cu un număr de luptători atît de redus, singura explicație rămîne înverșunarea lor cruntă, deopotrivă, ținînd seama și de faptul că almagristii manifestau față de tinăra lor căpetenie același entuziasm fără de margini ca și cel arătat față de tatăl său, mareșalul ; și se știe că încrederea oarbă și fanatică într-o cauză a dat naștere dintotdeauna eroilor și martirilor.

Acelea erau niște vremuri cînd, într-adevăr, ca să iei parte la bătălie îți trebuia o inimă de leu. Luptele se terminau corp la corp, iar puterea, îndemînarea, dar mai cu seamă tăria de cuget hotărau sortii izbindei.

Armele de foc erau la trei veacuri depărtare de puștile cu cartușe, și mai degrabă îl încurcau pe soldat, care practic nu se putea folosi de muschetă ori de archebuză, dacă nu căra după el iasca, cremenea și amnarul, pentru a aprinde fitilul. Artileria era încă în fașă ; căci tunurile prăștiașe sau falconete, dacă serveau la ceva, nu era decît ca să facă zarvă și scînteii bubuitoare, precum petardele. Ca să fim drepți, pulberea se risipea cu nemiluita ; căci, necunoscîndu-se încă scara de ochire, ghiulele ajungeau unde nici pe dracu' nu-l mai nimereau. În timp ce azi e o desfătare să cazi pe cîmpul de bătălie, cu aceeași ușurință cu care se rezolvă o ecuație de gradul III, fie că ești laș făcut grămadă ori viteaz fără pereche. Pierea îți vine

matematic, după toate regulile, fără nici o sutime eroare ; iar atita precizie nu poate decît să-ți consoleze sufletul dus pe lumea cealaltă. Hotărît lucru, o ghiulea de tun se naște astăzi sub oblăduirea științei, gata instruită, cunoscînd întocmai unde trebuie să se oprească. Asta, da !, asta se cheamă progres, iar restul nu-s decît stele verzi și apă de ploaie.

Pierzînd almagriștii orice nădejde în victorie, Martín de Bilbao și Jerónimo de Almagro nu voră să plece de pe cîmpul de bătălie și se năpustiră printre vrăjmași strigînd :

— Pe mine, că eu l-am ucis pe marchiz !...

În scurtă vreme, cazără fără suflare. Trupurile le-au fost sfîrtecate a două zi.

Pedro de San Millán, Martín Carrillo și Juan Tello au fost făcuți prizonieri, iar Vaca de Castro porunci să li se taie capul pe loc.

Diego de Hoces, bravul căpitan ce provocase pierderi atît de mari oștilor regaliste, reuși să scape cu fuga de pe cîmpul de luptă, pentru a fi, cîteva zile după aceea, decapitat la Guamanga.

Juan Rodríguez Barragán, care rămăsese să țină locul guvernatorului în Cuzco, fu prins și executat chiar în cetate. Toți dregătorii pe care *don* Diego îi ridicase în slujbe, aflînd de înfrîngerea lui, trecură de partea învingătorului, cu nădejdea că vor obține iertarea și noi hatîruri.

Diego Méndez și Gómez Pérez reușiră să se adăpostească pe lingă Inca Manco, care, fiind vrăjmaș conchistei, stăpînea culmile semețe ale Anzilor, cu o numeroasă armată de indieni. Acolo trăiră pînă în iarna anului 1544. Luîndu-se la harță, într-o zi, Gómez Pérez cu Inca Manco, acela îl omorî cu lovituri de pumnal, și atunci indienii îi uciseră pe cei doi cavaleri și pe încă patru spanioli, ce-și găsiseră refugiu printre ei.

Almagro el Mozo se luptă cu deznădejde pînă în ultima clipă cînd, întrezărind sortii bătăliei, dădu pînteni calului

și, repezindu-se la Pedro de Candía, îl străpunse cu propria-i lance, strigându-i : „Trădătorule !“. Atunci, Diego Méndez îl sili să fugă împreună cu el pentru a găsi adăpost la Inca ; și ar fi izbutit, dacă lui Méndez nu i-ar fi cășunat să se-abată prin Cuzco pentru a-și lua rămas bun de la draguța lui. Nesocotința aceasta a dus la capturarea vajnicului flăcăiandru, în timp ce Méndez a scăpat, pentru a muri mai târziu, așa cum deja am povestit, de mîna indienilor.

Avu loc un proces, și don Diego fu condamnat la moarte. Cerînd comutarea sentinței la *Audiencia* din Panamă și pe lingă rege, recursul i-a fost respins. Dacă văzu așa, spuse cu strășnicie :

— Mă înfățișez tribunalului lui Dumnezeu în locul lui Vaca de Castro, unde vom fi judecați fără părtinire ; și fiindcă mor acolo unde a fost decapitat tatăl meu, doresc numai ca trupul să-mi fie pus în același mormînt, sub al său.

Și-a primit moartea — după spusele unui cronicar martor la execuție — cu suflet curajos. Nu îngădui să i se lege ochii, pe care îi aținti pînă în ultima clipă pe icoana Mîntuitorului ; și, așa cum ceruse, a fost îngropat în același loc cu părintele său, mareșalul. ,

Flăcăiandru acestă, în vîrstă de douăzeci și patru de ani, se născuse dintr-o indiană nobilă din Panamă ; era de înălțime mijlocie și foarte plăcut la chip, călăreț iscusit, deosebit de puternic și priceput într-ale armelor ; moștenise ceva din viclenia tatălui său, dar îl întrecuse pe acesta în privința mărinimiei, că știuse să dăruiască din tot sufletul și, ca și el, reușise să se facă iubit nebunește de către partizanii săi.

Astfel, odată cu trista săvîrșire din viață a căpeteniei și a cavalerilor mantiei, în Peru nu mai rămase nici urma Celor din Chile.

CALUL APOSTOLULUI SANTIAGO

(1542)

Soldat cu pumn virtos, dar cam sărac cu duhul era Marcos Saravia, unul dintre aceia ce s-au luptat călare, pentru rege și Vaca de Castro, la 16 septembrie 1542, în sîngeroasa și înverșunata bătălie de la Chupas, împotriva oștilor lui Almagro el Mozo.

Dragostea entuziastă a almagriștilor pentru tinăra lor căpetenie, ca și faima pe care o aveau, de puternici și dibaci deopotrivă, printre ei aflîndu-se mulți oameni cu mare experiență în treburile războiului și ale milităriei, cum s-ar spune, crema și floarea conchistadorilor veniți în Peru ca tovarăși ai lui Pizarro, făceau ca în ajunul luptei oștile regești să n-aibă prea mari nădejdi în victorie.

Lui Marcos Saravia îi dîrdîia și limba în gură de frică, iar în prima învîlmășeală, care a fost una dintre acelea ce fac dinții și măselele să salte zăngănind precum castanietele, el se văzu într-o atît de mare încurcătură, încît legă pe loc jurămint, făgăduindu-i apostolului Santiago să-i dăruiască nimic altceva decît calul de sub el, de-l va scăpa cu zile din bătălie.

În acele vremuri, Guvernul nu se îngrijea de calul oșteanului, nici de șeaua ori de hamurile lui; acestea erau bunurile călărețului, iar vistieria îi plătea pentru îngrijirea animalului jumătate din soldă.

Totodată, caii erau foarte puțini și deosebit de scumpi. Mîrtoaga cea mai costelivă prețuia o mie de pesos, și nici un căpitan sau alt grad cu ifose nu încăleca un animal a cărui valoare să scadă sub trei, patru mii de *duros*¹.

Sfîntul își plecă urechea la rugile sărmanului Marcos și se îndură să-l scoată din încăierare fără o zgîrietură măcar.

¹ *Duro*: veche monedă spaniolă din argint, valorînd cinci pesete.

Sosi, aşadar, sorocul datoriei, şi cînd, a doua zi după luptă, învingătorii intrară în Huamanga, omul nostru se duse să-şi arate recunoştinţa faţă de sfîntul care-l scăpase cu pielea întreagă. Numai că tare nu-i venea la îndemînă să treacă la infanterie.

Descălecă la poarta bisericii şi, căzînd în genunchi dinaintea icoanei sfîntului pătron al Spaniei, spuse :

— Preasfinte, tu n-ai nevoie de cal, ci de preţul lui.

Şi goli din chimir, în bănuţi de aur, patru sute de pesos, pe care îi aşeză pe altar, adăugînd :

— Eşti mulţumit, patroane, iar eu sînt un bun platnic !

Pesemne că apostolul nu avu aceeaşi părere; ci îl socoti înşelător şi viclean. Gloaba preţuia măcar de două ori pe-atît, şi era curată potlogărie să vii cu tocmeli în faţa unui sfînt luptător şi priceput ca nimeni altul în treburile ecvestre, căci nimeni nu l-a văzut pictat ca umil pedestraş, ci călărînd o mîndreţe de armăsar şi purtînd în mînă sabie sau stîndard.

Ieşînd din biserică, Marcos Saravia puse piciorul în scară şi încălecă ; dar afurisitul de animal, neascultător de frîu, pinteni ori biciuşcă, se oţărî să nu pornească. Calul îi fusese dintotdeauna blajin din fire ; nici năvăaş, nici îndărătnic, şi era pentru prima dată în viaţa lui că arăta nesupunere şi încăpăţinare. Aici nu putea fi decît lucrătura sfîntului !

Plictisit, Saravia descălecă, se întoarse la altar şi îi spuse sfîntului :

— Ah, că mare pişicher îmi eşti ! Nimeni nu te poate trage pe sfoară !

Şi lepădă pe altar o grămăjoară de bănuţi la fel de înaltă ca cea dinainte. Sumă rotundă, opt sute de *duros*.

Încălecă din nou, şi animalul, ascultător, o porni întîns, cu pasul obişnuit, pe calea dinspre posadă. Marcos Saravia întoarse capul spre biserică, murmurînd printre dinţi, ca unul care se roagă :

*Santiago, patron al Spaniei,
tu nu ești sfânt de bilci
și nici de paie.*

*Primești să ne faci hatiruri,
dar caii cei mai deșelați
ni-i vinzi fără rabat !*

DEMONUL ANZILOR

(1544-1565)

Insemnări istorice despre căpitanul
de cîmp Francisco de Carbajal

Arévalo, un tîrgușor din Castilla la Vieja, a slujit drept leagăn oșteanului care, prin curajul lui de neînfrînt, prin virtuțile lui militare, multele lui peripeții ce par a nu se fi întîmplat pe astă lume, norocul și izbînda lui de necrezut în bătălii și firea lui cruntă și plină de cruzime, s-a făcut cunoscut, în primele timpuri ale colonizării, sub numele de „Demonul Anzilor“.

Cine au fost părinții săi ? A fost el oare fecior de căpătuială, ori vlăstar de cinstită familie ?

Istoria păstrează, în legătură cu aceste întrebări, o tăcere desăvîrșită, cu toate că am citit niște cărți în care se afirmă că ar fi fost fiul natural al singerosului Cezar Borgia, duce de Valentinois ¹.

¹ În tradiția intitulată *Si te dieron hogaza, no pidas torta* (Dacă ți-au dat pîine, nu mai cere cozonac sau Nemulțumitului i se ia darul) neinclusă în prezenta antologie, citim : „Carbajal s-a născut în Rágana (satul Arévalo, iar autorul scrierii *Marmoles Parlantes* (Lespezi Vorbitoare) afirmă, fără să știm pe ce temei anume, că a fost fiul natural al cumplitului Cezar

Francisco de Carbajal, după ce luptase mai bine de treizeci de ani în Europa, slujise sub poruncile nemijlocite ale marelui căpitan Gonzalo de Córdoba și participase cu gradul de *alferez* la vestitele bătălii de la Ravenna și Pavia, veni în Peru ca să dea cu spada lui, un ajutor prețios marchizului don Francisco Pizarro. Mari favoruri obținut Carbajal de la acesta și, în scurtă vreme, năvalnicul aventurier se pomeni cu buzunarele doldora de aur.

După tragicul sfârșit pe care l-a avut în Lima viteazul conchistador al Perului, Carbajal luptă cu înverșunare împotriva oștilor tânărului Almagro. În singeroasa bătălie de la Chupas, atunci cînd victoria părea să fie de partea almagriștilor, Francisco de Carbajal, care comanda o treime din pedestrimărea regală, mai fricoasă ca iepurele, răcni zvîrlindu-și cît colo coiful și platoșa și luînd-o înaintea soldaților :

— Praful și pulberea de cel ce dă înapoi ! Eu sînt o țintă de două ori mai bună ca voi pentru dușmani !

Iar oastea urmă plină de înflăcărare pilda trupeșului ei căpitan și puse stăpînire pe artileria lui Almagro. Istoricii sînt de acord că tocmai acest eroic avînt al său a hotărît sorții bătăliei.

Veniră și zilele în care apostolul Indiilor, Bartolomé de las Casas, obținut din partea lui Carol Quintul, după îndelungi stăruințe, acele *Ordenanzas en favor de los Indios*¹, a căror ducere la îndeplinire a fost încredințată omului celui mai puțin nimerit să făptuiască reforme. E vorba de primul vicerege al Perului, Blasco Nuñez de Vela. Se știe că stînjenitoarea lui lipsă de tact a atîțat interesele pe care reforma le rănea, dînd apă la moară marii răzmerițe a lui Gonzalo Pizarro.

Borgia și, ca urmare, nepot de bunic al papei Alexandru al VI-lea. Dacă acest lucru ar putea fi dovedit, nu s-ar mai mira nimeni de cruzimea lui Carbajal, care avea în sînge pornirile tigrului. El nu și-a dezmințit stirpea."

¹ *Ordonanțe în favoarea indienilor.*

Carbajal, care presimțea desfășurarea evenimentelor, se grăbi să-și adune averea risipită, cu gândul de-a se întoarce în Spania. Vitregia soartei făcu însă ca în zilele acelea să nu se afle nici o corabie gata să ridice ancora pentru o călătorie pe cât de lungă, pe atât de plină de peripeții. Virtutele de căpetenie ale sufletului eroului nostru se întrupau din recunoștință și loialitate. Cum multe fire îl legau de alde Pizarro, rămase să-i urmeze îndepăroape, în rindurile rebelilor.

Gonzalo Pizarro, care ținuse mereu la mare preț curajul și înțelepciunea veteranului, îndemnă mulțimea de soldați să-l recunoască pe loc drept căpitan de câmp.

Carbajal, care nu era numai un oștean viteaz, ci și un bun cunoscător într-ale politicii, îl sfătui atunci pe Gonzalo în singurul fel care l-ar fi scos cu capul pe umeri din acea incilcită stare de lucruri: „De vreme ce treburile vă merg destul de bine, îi scria, luați odată puterea în mâini și după aceea mai vedea-vom ce-i de făcut. Dacă Domnul nu ne-a dăruit virtutea magică a ghicitului, singurul chip de a reuși este să te întărești și să te pregătești sufletește pentru orice s-ar întâmpla, căci lucrările mari nu se pot înfăptui fără primejdie și zbucium. Cel mai bine ar fi să încredințați salvarea domniei-voastre lănciilor și arcehuzelor, căci ați mers prea departe ca să mai nădăjduiți îndurare din partea Coroanei.” Dar educația lui Gonzalo și obișnuințele sale de a purta respect suveranului îi știrbeau din ambiții, așa că niciodată nu îndrăzni să se ridice pe față împotriva regelui. Sfatul plin de cutezanță al lui Carbajal îl înspăimînta. Căpitanul de câmp era, ca om politic, un cuget care o lua cu mult înaintea vremurilor sale, presimțind cele adevărate în veacul al XIX-lea: „O revoluție învinsă este o răscoală înăbușită, dar o răscoală victorioasă este deja o Revoluție. Succesul impune numele.”

Nu avem intenția să povestim aici despre campania aceasta lungă și obositoare, în urma căreia, prin moartea

viceregelui în bătălia de la Iñaquito, la 18 ianuarie 1546, frânele țării au fost luate, deși pentru scurt timp, de către *El muy Magnífico señor*¹ Gonzalo Pizarro. Marile servicii aduse de Carbajal în această campanie, ni le amintesc pe scurt următoarele rânduri ale unui istoric :

„Războinicul octogenar îi măcelări și îi îngrozi pe regalității din Sud. La vârsta când puțini oameni păstrează nestinse văpaia patimilor și puterile trupului, el a trecut de șase ori Anzii, fără a da semne de istovire. De la Quito la San Miguel, de la Lima la Guamanga, de la Guamanga la Lima, de la Lucanas la Cuzco, de la Collao la Arequipa și de la Arequipa la Charcas. Prinzind și dormind de-a călare, a rămas nepăsător la gerul creștelor, la arșița soarelui ce se însutea răsfringându-se în nisipuri, ca și la celelalte lipsuri și osteneli cite atrage după sine mărșăluiala forțată. Poporul, superstițios, spunea că *don Francisco* și calul său zburau prin aer. Numai așa își putea explica o activitate atât de neobosită.”

După izbînda de la Iñaquito, puterea lui Gonzalo părea de nebiruit. Totul se înfățișa astfel, încît victoriosul guvernator să scoată țara de sub tutela coroanei spaniole. Demonul Anzilor îl ducea în ispită, scriindu-i din Andahuaylas și îmboldindu-l să se încoroneze.

„Trebuie să vă proclamați rege al acestor pămînturi, cucerite cu armele domniei voastre și ale fraților voștri neînfricați. Pergamentele din părinți vă arată cu prisosință nobil, la fel ca și regii Spaniei. În care clauză a testamentului său le-a lăsat Adam moștenire imperiul vechilor Inca ? Nu vă pierdeți cumpătul cînd șopăcăieli mincinoase vă învinuiesc de necredință ! Nici unul dintre cei ajunși regi n-a fost socotit, vreodată, trădător. Guvernările plăsmuite prin forță, timpul le aduce în pragul legii. Însăunați-vă și domniți cu toată cinstirea ! Oricum, rege tot sînteți de fapt și se cuvine să vă săvîrșiți din viață pe

¹ Preastrălucitul senior.

tron. Franța și Roma vă vor sprijini, dacă dovediți îndeminare și voința de a le câștiga protecția. În mine puteți nădăjdui, la bine și la rău, iar când toate furtunile vor fi trecut, grumazul meu e la fel de bun, de dat pe mîna gidelui, precum cel al oricărui alt seamăn."

Între tablourile care, pînă în 1860, au împodobit pereții Muzeului Național, fiind mutate ulterior în Palatul Expoziției, ne amintim că am văzut un portret al Demonului Anzilor, sub care se puteau citi aceste așa-zise versuri:

*A Perului, supremă, Independența,
acum trei veacuri Carbajal dorit-a,
și, dorind-o, l-a costat existența !¹*

Era însă scris că nu acest Pizarro să fie cel ales de Dumnezeu pentru a întemeia națiunea peruană. Odată încoronat, ar fi stîrnit interese vrăjmașe în țară, iar oamenii și-ar fi unit destinele cu cele ale vechiului monarh. De aceea, la sosirea lui La Gasca, procurorul investit cu puteri nețărnuite din partea lui Filip al II-lea pentru a cerceta cum stau lucrurile prin America și a împărți în dreapta și în stînga iertare, onoruri și procopseli, trădarea începu să dea roade amare în rîndul oștenilor lui Gonzalo. Ceata prietenilor lui se risipea, pentru a merge să îngroașe rîndurile oastei lui La Gasca.

Doar asprimea lui Carbajal îi mai putea ține în frîu pe trădători. Într-atît de mare era groaza pe care o răs-pîndea numele temut al veteranului, încît, cu un prilej anume, Pizarro grăi către Pedro Paniagua, mesagerul lui La Gasca :

— Așteptați să vină căpitanul meu de cîmp, Carbajal, și ai să-l poți vedea și cunoaște.

¹ Portretul lui Carbajal se află acum în Palatul Expoziției. Don Mateo Paz Soldán, în a sa *Geografia del Perú* (*Geografia Perului* — n.t.), carte tipărită în 1862, la Paris, reproduce și el aceste versuri (n.a.).

— Ba tocmai de asta, *señor*, nu vreau să aștept, răspunse iute emisarul, că i-am cunoscut mîna pe propria-mi piele.

În Lima, răzmerița contra lui Pizarro era în toi. Poporul care, în adunare deschisă, îl aclamase ca pe eliberatorul său, poporul care îi dăruise numele de Preastră-lucitul, obligîndu-l să-și continue guvernarea atunci cînd el disprețuia tronul ce i se oferise, același popor îl tăgăduia după un an de zile, refuzîndu-i sprijinul și iubirea sa... Trist, foarte trist lucru este adorația mulțimii !

Ca să nu-și piardă viața în Lima, Gonzalo se văzu nevoit să se retragă spre sud și să dea lupta la Huarina. Numărul celor rămași credincioși, care-l însoțeau, nu trecea de cinci sute. Diego Centeno, în fruntea a o mie două sute de oameni, atacă oastea redusă a răsculaților ; și numai virtuțile strategice și curajul eroic al bătrînului căpitan de cîmp aduseră deznădăjduitei cauze a lui Pizarro ultima dintre victoriile ei.

Marea figură a învingătorului de la Huarina își are partea ei înfricoșătoare și întunecată : cruzimea. Rar dădea adăpost celor ce se predau și a executat fără să clipească din ochi mai mult de trei sute de dezertori sau bînuiți de trădare.

Se povestește că, în Cuzco, *doña* María Calderón, soția unui căpitan al trupelor lui Centeno, se încumeta, cu o lipsă de înțelepciune întîlnită ades la femei, să-l socotească pe Gonzalo tiran și repeta în auzul lumii că regele nu va întîrzia să-i zdrobească pe răsculați.

— Cumătră dragă, îi spuse Carbajal cu trei prilejuri diferite, înghite-ți vorbele ; pentru că dacă nu îți pui frîu blestematei de limbă, dau poruncă, pe Dumnezeu, să fii omorîtă fără ca înrudirea sufletească dintre noi să-ți poată ajuta la ceva.

Dacă văzu și văzu că, deși o prevenise a treia oară, totul fusese zadarnic, căpitanul de cîmp se prezintă la ea acasă :

— Află domnia ta, *señora* cumătră, că am venit să-ți dau pedeapsă !

Și, după ce îi expuse cadavrul la o fereastră, exclamă :

— Iac-așa, cumătră palavragioaică, dacă nici cu asta n-ai să te înveți minte, apoi să mi se facă mie orice !

În sfârșit, la 9 aprilie 1548, se încinse bătălia de la Saxsahuamán. Pizarro, temându-se că năvălnicia lui Carbajal îi va face vreun pocinog, îl înlocui cu Cépeda, resemnându-se căpitanul de cîmp să lupte ca simplu soldat. Abia izbucniseră primele salve, cînd al doilea cap al armatei, Cépeda, și căpitanul Garcilaso de la Vega, tatăl vestitului cronicar, trecură de partea lui La Gasca. Trădarea îi molipsi pe toți, iar procurorul La Gasca, fără alte arme decît breviarul și consiliul lui de clerici, cuceri la Saxsahuamán lauri ieftini și fără vărsare de sînge. Nici curajul, nici știința militară a cuiva, ci doar nerecunoștința și fătărnicia l-au doborât pe inimosul frate al marchizului Pizarro.

Văzînd jalnica privescîte a trădătorilor fugind, Carbajal puse un picior în oblîncul șei și începu să cînte acest refren, devenit apoi colind popular :

*Ay, firele mele de păr,
de-ar fi luat-o în răspăr,
da' au luat-o la picior,
m-au lăsat în capul gol !*

Doborît la pămînt calul de sub el, căpitanul de cîmp se trezi deodată împresurat de dușmani hotărîți să-i ia zilele ; în clipa aceea însă, se ivi Centeno, salvîndu-i viața. Unii cronicari spun că prizonierul l-ar fi întrebat :

— Cine ești dumneata care îmi faci un atît de mare hatîr ?

— Cum de nu mă cunoașteți ? răspunse celălalt, binevoitor. Sînt Diego Centeno.

— Pe sîntul al cărui nume îl port ! răspunse veteranul, gîndindu-se la retragerea de la Charcas și la bă-

tălia de la Huarina, dar pînă acum nu v-am văzut decît spatele, în fugă, și mi-e greu a vă recunoaște după obraz.

Gonzalo Pizarro și Francisco de Carbajal au fost judecați pe loc și puși sub pază severă. Asupra guvernatorului, care se putea mîndri cu titluri de noblețe, căzu pedeapsa tăierii capului. Căpitanul de cîmp, care trecea drept om de rînd, urma să fie tîrît și sfîrtecat. Citindu-i-se sentința, ar fi răspuns :

— Destul că mă ucideți.

Se apropie atunci de el un căpitan pe care, cu anume prilej, don Francisco voise să-l spînzure, bănuindu-l de trădare :

— Deși domnia-ta ai vrut să-mi iei viața, m-aș bucura să te slujesc astăzi cu orice îmi stă în putință.

— Cînd am vrut să te spînzur, aveam motive temeinice, iar de n-am făcut-o a fost pentru că mi-era silă de-o ființă atît de netrebnică.

Un oștean, dintre cei ce luptaseră mereu prin preajma lui, dar care trecuse la vrăjmaș, îi spuse plîngînd :

— Căpitanul meu ! De-ar fi pe placul lui Dumnezeu să vă lase pe domnia-voastră în viață și să mi-o ia pe a mea ! Că dacă și domnia-voastră și-ar fi luat tălpășița cînd am fugit eu, nu s-ar afla acum în starea asta...

— Frățioare Pedro de Tapia, îi răspunse Carbajal cu nelipsitul lui sarcasm, dacă eram așa de buni prieteni, de ce-ai păcătuit contra tovarășiei noastre și nu mi-ai dat de știre, să fugim împreună ?

Unui negustor ce se căina în gura mare că don Francisco l-ar fi tras pe sfoară prin neplată și-i spunea vorbe de ocară, îi răspunse :

— Și cu cît zici că-ți sînt dator ?

— Ca la douăzeci de mii de ducăți.

Carbajal își descinse domol și nepăsător teaca spadiei (căci lama i-o dăduse lui Pedro de Valdivia, cînd fusese luat prizonier) și, întinzînd-o neguțătorului, îi spuse :

— Ia teaca asta drept plată, frăţioare, şi nu te mai văicări ; pe sufletul meu că nu-mi amintesc să fi rămas dator decît cu cinci *maravedies*¹ unei cotoroaşte de hangită din Sevilla ; şi dacă nu i-am plătit e pentru că boteza vinul şi m-a îmbolnăvit de pîtecăraie, de-am zăcut o săptămînă.

Cînd îl puseră într-o coşarniţă de rufe murdare trasă de doi catiri, spre-a-l duce tîrîş la tortură, tună hohotînd de rîs şi începu să cînte :

*Ce mai soartă ! Prunc în leagăn,
moş în leagăn. Ce mai soartă !*

De-a lungul drumului, mulţimea învrăjbită mai-mai să se năpustească asupra condamnatului şi să-l sfîşie.

Carbajal, plin de curaj şi sînge rece, spuse :

— Ei, *señores*, faceţi loc ! Nu vă buluciţi şi lăsaţi dreptatea să-şi împlinească menirea.

Iar în clipa în care călăul Juan Enriquez se pregătea să-i facă de petrecanie, Carbajal îi spuse zîmbînd :

— Frate Juan, nu uita că şi eu am tăiat la oameni.

Carbajal a fost executat la 10 aprilie, chiar pe cîmpul de bătălie, la vîrsta de optzeci şi patru de ani. În ziua următoare, La Gasca îşi făcea intrarea triumfală în Cuzco.

Iată acum şi portretul moral pe care un istoric i-l face acestui nefericit erou :

„Printre războinicii Lumii Noi, Carbajal a fost, fără îndoială, cel care a întrunit cele mai multe daruri militare. Sever în privinţa ordinii şi disciplinei, răzbătător şi încăpătînat, nu cunoştea primejdia, nici oboseala, şi într-atît de ieşite din comun erau dîrzenia şi ingeniozitatea pe care le desfăşura în campanii, încît oamenii băgau mîna în foc că-i înţeles cu diavolul. Avînd o fire atît de deosebită şi forţe trupesti care i-au dăinuit neştirbite un timp mult mai îndelungat decît îndeobşte la ceilalţi muritori, şi cu norocul

¹ *Maravedi*, din arabul *murabiti* : monedă spaniolă mică, valînd o centimă şi jumătate.

ca în cei şaizeci şi cinci de ani puşi în slujba artei militare pe vechiul şi noul continent, să nu fi fost martor decît unei singure înfrîngerii, cea de la Saxsahuamán — nu-i de mirare că s-au urzit pe seamă-i atîtea poveşti fabuloase, şi nici că oştenii lui l-au poreclit Demonul Anzilor, socotindu-l o fiinţă de pe alte tărîmuri. Avea, cum se zice, vină şi putere de convingere cu vorba în orice împrejurare. Privea viaţa ca pe-o comedie, deşi de multe ori a făcut din ea tragedie. Cruzimea lui ajunsese proverbială ; dar pînă şi vrăjmaşii îi recunoşteau o neîntrecută virtute : loialitatea. De aceea, nu îngăduia făţărnicia celorlalţi, de aceea n-a avut niciodată milă faţă de trădători. Această credinţă de neclintit, atunci cînd asemenea virtute era aşa de rară, înconjoară de respect măreaţa figură a căpitanului de cîmp Francisco de Carbajal.“

Dar răzbunarea puterii regale asupra lui Carbajal nu s-a terminat odată cu supliciul său.

Gospodăria, casa lui din Lima, era aşezată la colţul străzilor cunoscute azi cu numele de La Pelota¹ şi de Los Gallos. Pămîntul a fost semănat cu sare, pereţii dinăuntru dărîmaţi, iar pe zidul ce dădea înspre a doua stradă, a fost aşezată o lespede de bronz cu o inscripţie ce înjoseşte memoria stăpînului casei. Strada a fost numită mai apoi Calle del Mármol de Carbajal².

Dar căpitanul de cîmp lăsase în rîndul soldaţilor mulţi entuziaşti îndrăgostiţi de amintirea lui şi, curînd după ce procurorul La Gasca se întoarse în Spania, într-o noapte, ruşinoasa placă se făcu nevăzută. *Audiencia* întemniţă pe cîţiva, deşi fără succes, căci nu reuşi să-i prindă pe făptaşi.

Puţin după aceea izbucni în Cuzco vestita răscoală a căpitanului *don* Francisco Girón care, slujind aceeaşi cauză

¹ *Pelota* : minge, balon, cocoloş ; jocul de pelotă de origine bască şi, ca americanism, un fel de plută din piele de bou.

² Stradă plăcii lui Carbajal.

Învinsă la Saxsahuamán, timp de treisprezece luni puse puse în mare primejdie puterea *Real Audienciei*.

După înfrângere, Girón a fost prins și dus la Lima, iar capul său însîngerat a fost așezat mai apoi în Piața cea Mare, între alți doi stâlpi ai infamiei ce purtau căpățînile lui Gonzalo Pizarro și Francisco de Carabajal.

Aproape șaizeci de ani se scurseră după îngrozitorul măcel de la Saxsahuamán. Un urmaș al sfîntului Francisc de Borgia, duce de Gandía, anume viceregele poet și principe de Esquilache, guverna în Peru în numele lui Filip al III-lea. Nu știm dacă, zelos de a duce la îndeplinire poruncile regești sau dorind să înconjoare de groază numele și puterea mîonarhului, el așeză, la 1 ianuarie 1617, în cadrul unei mari solemnități, în fosta curte a căpitanului de cîmp, următoarea placă de marmoră :

DOMNIND MAJEST. SA FILIP AL III-LEA,
ÎN ANUL DOMNULUI 1617, MARELE SEÑOR
DON FRANCISCO DE BORJA, PRINCIPE DE
ESQUILACHE, VICEREGE AL ACESTOR REGATE,
A PORUNCIT SĂ SE AȘEZE DIN NOU
ACEASTĂ LESPEDĂ,
AMINTIND DE PEDEAPSA CE I-A FOST DATĂ
LUI FRANCISCO DE CARBAJAL, CĂPITAN DE
CÎMP AL LUI GONZALO
PIZZARRO, ALĂTURI DE CARE S-A DOVEDIT
VICLEAN ȘI TRĂDĂTOR FAȚĂ DE REGELE
ȘI STĂPÎNUL SĂU
NATURAL. CASELE LUI S-AU DĂRIMAT
ȘI S-A SEMĂNAT LOCUL CU SARE,

În anul 1538,

IAR ACESTA ESTE LOCUL UNDE AU FOST.

Această placă, pe care cititorii o pot vedea pentru a se convinge că, la copiere, am avut grijă să păstrăm pînă și formele ortografice care nu se mai folosesc acum, se găsește astăzi încrustată pe unul dintre pereții marelui salon al Bibliotecii Naționale¹. Peste cîțiva ani, însă, o rubedenie de-a lui Carbajal o făcu să dispară și pe aceasta, aflată la colțul străzii *de los Gallos*, pînă ce, un secol mai târziu, în 1645, a fost așezată una nouă de către viceregele marchiz de Mancera, după cum ne-o dovedesc următoarele rînduri care completează inscripția din salonul Bibliotecii :

DUPĂ DOMNIA MAJESTĂȚII SALE FILIP
AL III-LEA, STĂPINUL NOSTRU, MARELE SEÑOR
DON PEDRO DE TOLEDO Y LEYVA, MARCHIZ
DE MANCERA, VICEREGE AL ACESTOR RE-
GATE ȘI GENTILOM AL CAMEREI ȘI AL
CONSILIULUI DE RĂZBOI AL MAJESTĂȚII SALE,
FIIND ACEASTĂ PLACĂ ÎNCĂ O DATĂ
PIERDUTĂ,
A PORUNCIT SĂ FIE AȘEZATĂ DIN NOU,
În anul Domnului 1645.

Cînd statul Peru și-a cucerit Independența, strada Plăcii lui Carbajal și-a schimbat și ea numele. Noi, fiii Republicii, nu puteam fi părtași, fără nici o pierdere, la îndîrjirea generală pe care n-a putut-o ține în loc nici sfințenia mormintelor.

Pentru ca cititorii acestei scurte biografii să-și facă o idee precisă despre omul care a fost, atît în ceasurile de

¹ În 1906, această placă a fost mutată la Muzeul de Istorie, fondat în Palatul Expoziției. În prezent, ea se află la Muzeul Vice-regatului, în Piața Bolívar (n.a.).

bucurie, cit și în cele de cumpănă, Francisco de Carbajal, slujitor credincios și devotat al Prea Strălucitului său señor, don Gonzalo Pizarro, vom lămuri într-o duzină de tradiții istorice tot ceea ce știm, lucruri deosebite și ciudate, despre firea și faptele popularului *Demon al Anzilor*.

CELE TREI MOTIVE ALE DREGĂTORULUI

(1544)

În ziua de 27 octombrie 1544, mohorâte obraze arătau locuitorii Limei. Și chiar că pe bună dreptate !

Sculându-se ei din așternuturi și deschizînd ușile spre a lăsa să pătrundă nestingherit harul Domnului, primiră vestea cumplită că Francisco de Carbajal, fără ca nimeni să-l fi simțit, se strecurase în cetate, însoțit de cincizeci de oșteni, băgase la închisoare mai mulți sfetnici de seamă, binecunoscuți ca prieteni ai viceregelui Blasco Nuñez, și spînzurase deja nu o pereche oarecare de draci prăpădiți, ci pe Pedro del Barco și Machín de Florencia, oameni de mare vază, pînă-ntr-atît că se număraseră printre primii conchistadori, adică printre cei care-l capturaseră pe Atahualpa în piața din Cajamarca.

Carbajal preveni, cu duhul blîndeții, pe fruntașii Limei că era hotărît să-i spînzure și pe alții și să jefuiască cetatea, dacă aceasta nu primea drept guvernator, al Perului pe Gonzalo Pizarro, care, cu grosul oștilor, se afla, așteptîndu-i răspunsul, la numai două leghe depărtare.

În acel timp, *Real Audiencia* era alcătuită din cărturarii Cépeda, Tejada și Zárate, căci licențiatul Alvarez se hotărîse să le tragă chiulul, trecînd de partea viceregelui. Înalții dregători, înspăimîntați de amenințarea lui Carbajal,

ii convocară pe ceilalți slujbași din Consiliul Comunal. Se sfătuiră ei în grabă, căci nu aveau vreme de irosit în cuvântări lungi și vorbe înflorite, și scriseră un act prin care-l recunoșteau pe Pizarro drept guvernator.

Venindu-i rîndul să semneze, dregătorul Zárate, care, după spusele cronicarului Palentino, era un bătrînel smiorcăit și fonf, începu prin a desena o ț, și sub ea, înainte de a-și mîzgăli numele, adăugă : „Jur pe numele creatorului, și pe această ț, și pe învățăturile sfintei evanghelii, că iscălesc din trei motive — de frică, de frică și iar de frică“.

Dregătorul Zárate își ducea zilele alături de o fiică a sa, *doña Teresa*, o mîndrețe de fată avînd douăzeci de primăveri, plină de nuri din tocul condurilor pînă-n virful peînete¹, și care purta în vine tot focul singelui său andaluz, motiv care ne face cu prisosință să credem că starea de domnișoară nu-i venea deloc la îndemînă. Iar fetei, lucru firesc la această vîrstă, i se aprinseseră călcîile după Blasco de Soto, tînăr alferez din oastea lui Carbajal, care se-nfățișă dinaintea lui Zárate dar își văzu refuzată cererea. Chipurile, domnia-sa și-ar fi dorit drept ginere un bărbat cu situație și slujbă sigure. Flăcăul nu-și pierdu cumpătul și-și spuse oful căpitanului său, Carbajal.

— Cum de-ndrăznește ? ! strigă *don Francisco* minios. Un dregător de bilci să disprețuiască pe un alferez de-al meu, o comoară de flăcău ! O să aibă moșul de furcă cu mine ! Hai, craiule, nu te-ntrista ; că ori eu nu sînt Francisco de Carbajal, ori miine ești însurat. Am să-ți fiu naș la nuntă, și cu asta, basta ! Rău îmi pare că te perpelești cu adevărat ; fiindcă află de la mine, flăcăule : „Dragostea-i ca vinurile dulci, care se oțetesc cel mai repede“, dar asta nu-i treaba mea, ci a sufletului, iar acela e numai al tău. Ce-mi

¹ *Peineta* ; pieptene înalt, decorativ, de prins cocul.

rămîne mie de făcut este să te pun în brațele iubitei, și am să te căpătuiesc, tot așa cum sînt sigur că în Jerez rodesc ponoare de vii, iar tu și Teresa să vă înmulțiți pînă nu veți mai avea puteri.

Și căpitanul de cîmp se-ndreaptă către casa dregătorului, unde îl ceru, fără alte ocolișuri, pe fiică-sa de nevastă pentru protejatul său. Bietul Zárate se simți ca podidit de lăcuste, bolmoji o mie și una de scuze și termină prin a se învoi la măritișul fie-si. Dar cînd notarul îl puse să semneze dedesubtul consimțămîntului, bătrînelul suspină din rărunchi, luă pana de gîscă și scrisse : „Martoră fie-mi această sfință † că mi-am dat încuviințarea din trei motive — de frică, de frică și iar de frică.“

Așa ajunse proverbială în Lima expresia : „Cele trei motive ale dregătorului“, pe care noi am auzit-o din gura mai multor bătrîni și care înseamnă același lucru ca cea evocînd cele nouăzeci și nouă de pricini pe care artileristul le chema în ajutorul său, ca să iasă basma curată, după ce nu trăsese salva de tun :

— Una la mîină e că n-am avut pulbere.

— Pe celelalte nouăzeci și opt poți să le ții pentru tine.

Puțin timp după căsătoria fetei, Zárate căzu la pal, grav bolnav de pîntece, iar în noaptea cînd primi împărtășania, veni să-l viziteze și Carbajal, care-i zise :

— Domnia-ta ai să te prăpădești doar pentru că așa vrei. Lasă-te de doftori și apucă-te să bei o zeamă în care ai presărat cît iei între buricele degetelor pulbere din coarne de inorog și-o să-ți priască mai abitir pentru boala domniei-tale decît orice moaște de sfînt !

— Nu, *señor don Francisco*, răspunse bolnavul, mă prăpădesc nu din vina mea, ci din trei motive...

— Nu le mai înșira, că le știu pe de rost, îl opri Carbajal și ieși rîzînd din iatacul murîndului.

BANCHET CU ZAHARICALE

(1544)

Mare sindrofie dădea în palatul din Lima Prea Strălu-
citul *señor don Gonzalo Pizarro*.

Dar înainte de a se așeza la masă, în saloan se strînseră
ca la patruzeci dintre invitați, sufletul cauzei rebelilor.
Se aflau acolo, printre alții : *don Antonio de Ribera*, *Francisco de Ampuero*, *Hernán Bravo de Lagunas*, *Martín de Robles*, *Alonso de Barrionuevo*, *Páez de Sotomayor*, *Gabriel de Rojas*, *Lope Martín*, *Benito de Carbajal* și *Martín de Almendras*, unul mai de seamă ca altul, și care, la mai puțin de cincisprezece zile după aceea, urmau să înceapă a umbla cu cioara vopsită, întorcîndu-și surtucul pe dos și trădîndu-și căpetenia. Tot acolo se afla și căpitanul *Alonso de Cáceres* (mare vinzător !) care, tot țocăindu-l pe-un obraz, îi spuse lui *Pizarro* :

— Ah, principe al lumii ! Blestemat fie cel care te va tăgădui, pînă la moarte !

Gonzalo voia să le aducă la cunoștință anume importante hîrtii trimise de *La Gasca*, să le asculte povețele și să pună la încercare credința căpitanilor săi. Trimisul regelui făgăduia iertarea și hafîruri mănoase pentru *Pizarro* și oamenii lui.

Terminîndu-și de citit pergamentele, cărturarul *Cepeda*, care nu era cituși de puțin un tont de îmbrobodit, ci viclean fără pereche, spuse :

— Cum vedeți domniile voastre, acesta-i tîrgul ce ni se propune, așa că fiecare să-și dea deschis cu părerea, spunînd ceea ce crede, iar *señor guvernatorul* să facă legămînt, ca adevărat cavaler și *hidalgo*, că nu-i va clinti fir de păr din cap ori de iarbă din gospodărie. Așadar, cumpăniți bine fiecare ce făgăduiți pentru mai apoi, căci cine

va uita de jurământ sau se va dovedi slab de înger în treburile acestui război, își pune capul la mezat.

Cînd Cépeda isprăvi de vorbit, o tăcere de scamă se așternu, preț de cîteva lungi minute. Nici unul dintre cei de față nu se încumeta s-o rupă primul. În sfîrșit, Francisco de Carbajal grăi, pentru a-i scoate din încurcătură :

— Dacă tuturor le-a pierit graiul, am să sparg eu gheața. După cum îmi pare, *señores*, aceste acte pecetluiesc legi blinde, nu țintesc prea departe și te îmbie cu îngăduința lor ; cred că stăpînul nostru trebuie să le primească, iar noi să mulțumim cerului și să ni le aninăm de gît ca pe niște sfinte relicve. Eu sînt pentru, și... atît am avut de spus. Pun punct și cruce.

Membrii Juntei se priviră unii pe alții, minunîndu-se că au auzit cuvinte atît de pașnice din gura celui numit Demonul Anzilor, și care, de astă-dată, vorbise cu inima deschisă și, mai cu seamă, plin de înțelepciune.

Dregătorul Cépeda, simțind că cei mai mulți dintre căpitani erau gata să-l sprijine pe Carbajal, se grăbi să le-o ia înainte :

— Iertat fie-mi gîndul necuviincios, dar căpitanul de cîmp mi se năzare mie sau începe să dirdiie de teama acestui preot mărunt...

Carbajal săltă în scaun, căci furia i se urcase la cap, strînse în pumni jungherul și, cu voce mînioasă, rosti :

— Teamă ! Teamă, mie ? Cine vorbește ! Apoi, domolindu-se puțin, urmă glumeț ca întotdeauna : Hai s-o luăm mai ușor. Eu v-am împărtășit părerea și crezul meu, însă nu mi-am aflat printre voi prozeliți. Eu n-am să primesc propunerile de împăcare, așa să-mi ajute Cel-de-Sus !, dacă nici ceilalți nu le iau de bune. La urma urmelor, nu cuvîntul meu atîrnă cel mai greu, iar grumazul mi-e la fel de bun pentru ștreang ca și cel al cărturarului. Roata vieții merge înainte, și fie ce-o fi ! Pun cruce și nu mai zic nimic.

Și începu să fredoneze cîntecelul acesta :

*Bine-i stă copilei,
că vin ca s-o vadă
doi preoți cu surle
și-un seîor de vază.*

Iar cu aceste cuvinte adunarea se sparse, întrecîndu-se care mai de care, afară de căpitanul Diego Tinoco, în a-l încredința pe Gonzalo de iubirea lor și jurînd să și moară dacă el le-ar fi cerut-o.

Auzindu-i, Carbajal șopti printre dinți :

— De le-ar fi și fapta precum spusa, n-am duce-o rău ; dar mă tem că o să ajungem ca ciungul, care s-a speriat de olog. Vorbe mai puține și pumni mai zdraveni aș vrea eu.

Aflîndu-se comesenii la mijlocul petrecerii, se apropie de Gonzalo un paj și îi spuse ceva la ureche, întinzîndu-i o scrisoare. Pizarro i-o trecu lui Carbajal, grăindu-i liniștit :

— Citește-o domnia-ta și împarte dreptatea, căci la masa asta se află un Iuda.

Carbajal își aruncă ochii pe pergament, rămase o clipă pe gînduri, și apoi, ca și cum ar fi luat o hotărîre, se ridică, bătut ușor pe spate pe căpitanul Tinoco și-i spuse :

— Urmează-mă, domnia-ta, căci am a-ți spune două cuvinte între patru ochi.

Cel invitat se sculă de la masă, ieși cu Carbajal și amîndoi intrară într-una din încăperile palatului.

Urările de bine își urmară cursul neabătut, iar veselie și zarvă crescură. Toți ridicau pocalele pline pentru victoriile viitoare ale lui Gonzalo Pizarro, căpetenia și prietenul lor.

Și aproape toți cei cîți ciocneau cupele aveau să-și dovedească, foarte curînd, necredința față de prieten, trădarea față de stăpîn.

Dacă Shakespeare ar fi auzit acele urări, ar fi repetat, plin de revoltă, vestitele sale cuvinte : *Words, words, words !*¹

După numai un sfert de ceas, Carbajal se înapoie în sală, aducînd o tupsie mare, acoperită, pe care o așează în mijlocul mesei, rostind :

— La șanc a venit și desertul. Descoperă domnia-ta.

Martín de Robles trase șervetul de pe tavă și toți, în afară de Gonzalo, scoaseră un strigăt de groază.

Însîngerată, cu ochii zbătînd încă din pleoape, acolo se afla căpățîna căpitanului Diego Tinoco.

NESTEMATA DIAVOLEASCA

(1547)

Huaca Juliana, a cărei faimă a început odată cu bătălia purtată la 5 ianuarie 1855 în La Palma, fiind punctul strategic pentru care s-au dat luptele cele mai crîncene, are însă și o legendă populară, pe care o voi depăna astăzi cititorilor mei :

Cînd conchistadorul Juan de la Torre, *El Madrileño*², a dezgropat, în timpul răscoalei lui Gonzalo Pizarro, comori de neînchipuit din una dintre grotele aflate în vecinătatea orașului, printre soldații săi se trezi dorința fierbinte de a scotoci prin vechile fortărețe și cimitire ale indienilor.

Trei arbaletieri din trupa căpitanului Diego Gumiel legară tovarășie ca să caute comorile ascunse în peșterile de la *Miraflores*, și trecuseră săptămîni și săptămîni de

¹ „Vorbe, vorbe, vorbe“ (engl.).

² Madrilenul.

cînd săpau ei cu mare osîrdie, fără ca norocul să le iasă în cale.

În vinerea mare din anul 1547, și fără pic de respect față de sfîntenia acelei zile, căci pentru lăcomia omului nimic nu e îndeajuns de sacru, cei trei arbaletieri, după ce storseseră toată sudoarea din ei spetindu-se cu bolovanii ziulica întreagă, scoțînd la lumină doar o mumie și nici urmă de piesă de ceramică ori vreun talisman care să valoreze cît de cît, se apucară să drăcuie și să blesteme de toți sfînții ce alcătuiau curtea cerească. Să-ți înfigi degetele în urechi, numai să n-auzi !

Soarele se prefirase după orizont, și cei trei aventurieri se pregăteau de cale-ntoarsă la Lima, ocărînd de mama focului pe calicii de indieni care săvîrșiseră prostia de a nu-și fi așternut în groapă un strat de aur și argint, cînd unul dintre spanioli dădu un picior mumiei făcînd-o să se rostogolească cît colo. O pietricică scînteietoare se desprinsese de schelet.

— Drace ! exclamă unul dintre soldați. Asta ce-o mai fi ? ! Pe Sfînta Fecioară că-i o nestemată, și încă babană !

Cînd să se îndrepte spre pietricică însă, cel dintîi, care era un zdrahon de om, îl opri, zicîndu-i :

— Stai, camarade ! Să n-am parte de-un locșor în Paradis dacă nu-i a mea nestemata, că doar eu am dezgropat mumia.

— Ba să te ia dracu ! că eu am văzut-o primul cum strălucea, și mai curînd crăp, decît să ți-o las !

— Da' ședeți binișor, intră în vorbă și cel de-al treilea, scoțînd din teacă o spadă din cele numite *de perrillo*¹. Pe mine mă luați drept *don Nadie*² ?

— Nu mă sperii eu de dracu', necum de muierea lui, pe toți dracii, răspunse namila, scoțîndu-și la iveală pumnalul. Și cei trei se-ncinseră la bătaie.

¹ De ținut la oblînc.

² Domnul Nimeni.

Iar nestemata zvirlea văpăi de foc, luminînd acel trist duel. Ca și cum pietricica blestemată ar fi ațîțat, cu strălucirea ei aducătoare de nenoroc, jindul și furia bătaușilor.

A doua zi, indienii *mitayos*, care locuiau în cătunul învecinat, găsiră stîrvul unuia dintre ei înțepenit, și pe ceilalți doi cu pielea făcută ciur și strigînd în gura mare după preot.

Ofițerul port-drapel *don Francisco Carrasco*, stăpînul terenurilor pe care astăzi s-au ridicat frumoasele case de la Chorrillos, a dăruit în 1663 aceste pămînturi mai multor familii de băștinași, din Huacho și Surco, care trăiau din pescuit. Cine i-ar fi prezis lui Carrasco că micul sat de pescari întemeiat de el va deveni, peste mai puțin de două veacuri, cel mai bogat oraș din Peru ? ¹

Legenda mai spune că în fiecare an, în noaptea de vinerea mare, călătorii ce treceau pe drumul dinspre Chorrillos puteau vedea scînteierile de flacără ale nestematei dracului deasupra peșterii Juliana.

A fost deajuns, se pare, fluieratul locomotivei, pentru a-l înspăimînta și goni pe viclean...

UN VICEREGE PETITOR

(1556-1561)

Excelența-sa *don Andrés Hurtado de Mendoza*, marchiz de Cañete și vicerege al acestor regate din Peru în

¹ În noaptea de 13 ianuarie 1881, orașul Chorrillos a fost ocupat și incendiat de către armata chiliană. Pierderile provocate la Chorrillos, Barranco și Miraflores s-au ridicat la multe milioane de pesos. În prezent, după reconstrucție, ele sînt așezări înfloritoare (n.a.).

numele Majestății Sale *don Filip al II-lea*, regele Spaniei, s-a dovedit nestrămutat în lucrarea de căpetenie încredințată lui, anume de a înfăptui „căsătorii din regească poruncă”. Căci, spunea *don Andrés*, bărbatul becher e din fire zurbagiu și nesupus, și nimic nu-i pune frîne mai de nădejde, domolindu-i singele-n clocot, decît nevestica ce-l va ține din scurt acasă. Un holtei cu inima slobodă, ce n-are altă grijă decît să-și anine mantia pe umeri, e înclinat în fiecă clipă spre aventură și pus pe cîrteală. Dacă Dumnezeu a voit ca omul să nu viețuiască singur pe pămînt, cu atît mai mult regele, ca trimis al său, nu trebuia s-o dorească, nici s-o îngăduie. Ia să ne punem pe însurat, își spuse.

Într-o după-amiază, viceregele se duse să-l onoreze cu vizita lui pe dregătorul Santillán, iar în salonul casei îl primi nepoata acestuia din urmă, *doña Beatriz*, o femeiușcă tare arătoasă. Era ea o văduvioară ce se apropia de treizeci de ani, îngrijită și gospodină, fără copii, nici cățel ori purcel, plăcută la chip și binefăcută la trup, fiind și stăpînă pe niște bunuri ce-i aduceau un venit statornic de cinci sute de pesos pe lună. Oricît de hulpav ar fi fost un bărbat, bucățica aceasta — credeți-mă! — nu era de lepădat.

Viceregelui îi rămase la inimă tînăra văduvă ; cum însă el trecuse de vîrsta hîrjoanelor cu farmecele Venerei, se mulțumi să se lingă pe buze și să murmure :

— Celui în stare !...

Din cîte vorbise cu *doña Beatriz*, excelența-sa pricepuse limpede că ea se cam săturase de zăbranicul cernit al văduviei și că nu s-ar fi împotrivit deloc la o nouă căsătorie. Hotărî atunci marchizul vicerege s-o mărite el însuși și să-i fie și naș la nuntă ; toate bune, doar că lipsea ce-i mai important, adică mirele ; iar noaptea aceea și-o petrecu excelența-sa cugetînd și frămîntîndu-și creierii. Pentru viitoarea lui fină nu dorea ca bărbat pe un terchea-berchea-oarecare, ci pe flăcăul cel mai chipeș și mai viteaz

din ciți se găseau în Lima, disponibili pentru înșurătoare. Și cîntărindu-i în minte pe toți holteii, se opri la *don Diego López de Zuñiga*, un tînăr de vîrsta Mîntuitorului, cea mai îmbietoare la un bărbat, și foarte plăcut din fire.

Alesul viceregelui scobora dintr-o nobilă familie din Castilia și își dovedise îndeajuns nestatornicia caracterului prin cele făptuite cu prilejul ultimelor răscoale. În vine îi fierbea singe nedomolit și mereu îl aflai în ceata nemulțumîților ce visau să ridice iarăși stîndardul răzmeriței.

„Nu-i păcat, își zise viceregele, ca așa mîndrețe de flăcău să ajungă a împodobi spînzurătoarea ? C-o vrea, că n-o vrea, eu îl înșor cu ochii închiși, și îl scap teafăr !“

Și trimise să-l cheme pe *López de Zuñiga*, și-i spuse :

— Domnia-ta, *señor don Diego*, cată să iei seama la ce faci și mai lasă-te de prostii, iar dacă ceea ce vrei să dobindești sînt banii și rangul, eu mă străduiesc să-ți schimb soarta din vitregă în plină de noroc.

Don Diego, după ce mulțumi pentru dovezile de dragoste pe care i le dăduse viceregele, îi spuse deschis că pe bun temei cîrtise mereu împotriva Guvernului, deoarece acesta nu-i răsplătise serviciile la înălțimea meritelor sale, căci, la împărțeala prăzii, abia de i se dăduse un lot ce producea o mie de *duros* pe an, în timp ce altora, care valorau mult mai puțin ca el, li se repartizaseră, pe ochi și pe sprîncene, calupuri mai mari.

Ascultînd totul cu bunăvoință, viceregele îi răspunse :

— Plîngerea domniei tale nu-i cu totul neîndreptățită ; doar că mie nu-mi stă în putință să te ajut pe spezele statului, iar răsplata de la stăpînire poți s-o socotești de-acum înainte ca mină secătuită. Întoarce-te domnia-ta mîine, și o să ne înțelegem noi cumva ; ai să fii nu numai bogat, ci pizmuit de toți.

În aceeași seară, viceregele vizită din nou pe *doña Beatriz* și îi împărtăși că luase pe seama lui măritișul ei cu flăcăul cel mai de treabă din Lima și că nădăjduia, în legătură cu aceasta, să găsească la ea ascultare. Tînăra

îndrăzni doar să întrebe cine era Prințul cel Minunat, ca din basme; și când află că era vorba de *don Diego López de Zuñiga*, inima îi tresări de bucurie și-i dăruî o sărutare bătrînului codoș ce-i mijlocise căsătoria. Văduvioara își spuse în sinea ei, aidoma călugăriței din Avila, când, sub amenințarea unei pedepse crunte, stareța minăstirii o obligase să nu mai postească :

*Pedeapsă grea și slănină,
maică stareță, mi-ai dat ?
Așa chilipir pe mine
nici c-aș fi sperat !*

Copleșit, marchizul se simți și mai obligat de a duce la bun sfîrșit această unire și când, a doua zi, Zuñiga veni punctual la întîlnire, excelența-sa îl întîmpină zicîndu-i :
— Vino mai aproape, fericitul, că ai să sari în sus de veselie cînd vei afla ce noroc a dat peste tine. O cunoști domnia-ta pe *doña Beatriz Santillán* ?

— Pe cîntea mea, frumoasă jupîniță ! răspunse cel întreat.

— Și avută, și fără odrasle, și fără soacră, turnă marchizul gaz peste foc. Ți se pare a fi ca o groapă cu lei ?

— Nu, *señor*, dimpotrivă, ca un tărîm plin de făgăduinți.

— Mă bucur de cele auzite. Dacă-i pe-așa, ai vrea să-ți devină nevastă ?

Luat pe nepusă-masă de întrebarea neașteptată, tînărul amuți o clipă.

— Nu, Înălțimea-ta, spuse răspicat, după o pauză.

Fu acum rîndul viceregelui să rămînă uluit și, crezînd că urechile-i bătrîne l-au înșelat, bîlbîi :

— Cum..., cum !..., Ce tot spui ?

— Că nu vreau să mă însor cu *doña Beatriz* ; am spus-o.

— Ori te însori cu dînsa, ori ai dat de dracu' cu mine, netrebnicule, nărăvașule ! stăruî minios viceregele.

— Dacă trebuie, merg și la spînzurătoare, înălțimea-ta... ; da' tot nu mă însor.

— La spînzurătoare ai să ajungi... Faci mofturi, hai ? Vorba ceea : „Unde-i bine, nu-i de mine ; unde-i rău, hop și eu !“

Cu greu reuși viceregele să-și vină în fire, de indignare și uimire. Se ridică și începu să umble de colo-colo prin încăpere, cu pași repezi. Într-un târziu, ceva mai liniștit, se înfipse pe picioare în fața tînarului și îl întrebă :

— Ai domnia-ta de adus vreo învinuire împotriva onoarei și virtuții *doñei* Beatriz ?

— Păzească-mă cerul, se grăbi să răspundă *don* Diego, de-aș ponegri așa un nume cinstit, și crede-mă, excelența-ta, că dacă cineva ar îndrăzni s-o facă, cu pumnalul ce-l port l-aș scurta de limbă. Nu mă însor, pentru că eu sînt sărac, iar ea e bogată, și nu rîvnesc să fiu întreținut de o femeie !

Și după acest ultim cuvînt, oricît se mai strădui viceregele, nu reuși să-l facă pe *Zuñiga* să se răzgîndească. În sărăcia lui, era trufaș și mîndru, întocmai ca vechii *hidalgos* din *Castilla*. Asemenea oameni nu au preț la bursa vieții.

Viceregele, țipînd și spumegînd de furie ca turbat (și se știe că a și murit apucat de pandalii) puse capăt întrevederii, poruncind ca *don* Diego să fie întemnițat. Nu se putea împăca cu gîndul, excelența-sa, că atunci cînd mijlocise și el o căsătorie, îi fusese disprețuită mireasa.

Și l-a spînzurat oare pe *don* Diego, după cum amenințase ? Nu, desigur ; dar sub motiv că era prea primejdios în *Peru*, îl surghiuni în *Spania*.

În privința *doñei* Beatriz, se pare că toanele lui *don* Diego îi umplură sufletul de mare întristare, pentru că, disprețuind la rîndul ei alte strălucite partide pe care viceregele pețitor i le propuse, plecă, la moartea unchiului ei, dregătorul *Santillán*, în călătorie la *Cuzco*, unde se călugări întru cinstirea Sfintei *Clara*, această minăstire fiind

prima care a existat în Peru, deoarece a fost întemeiată pe la 1560, cu ani buni înaintea minăstirii de la Encarnación¹ din Lima.

CĂPITANUL ZAPATA

(1558)

I

— Rămii, aşadar, domnia-ta cu bine, că eu mă duc cu Dumnezeu, şi pînă-n Potosí mă leg să nu descalec, iar de-mi va fi cît de cît părtaş norocul, că este el orb, dar pe îndrăzneţi tot îi ajută, nu mă las pînă nu închid ochii milionar !

— Să te-audă Domnul, señor căpitan ; mergi în paza Lui şi nu uita că ţi-ai dat cuvîntul de cinste să mă scoţi din mizerie doar cu firimiturile norocului tău, îi răs-punse cu un zîmbet glumeţ Rodrigo Peláez, alferez de muşchetari, stringînd cu putere mîna căpitanului de sulitaşi fruntaşi, don Martín Zapata.

Acestea au fost ultimele cuvinte schimbate la poarta Primăriei din Lima, într-o seară oarecare a anului 1557, de cei doi curajoşi oşteni, ce-şi câştigaseră faima de viteji, luptînd împotriva răsculaţilor conduşi de Francisco Hernánder Girón.

Războaiele civile dintre conchistadori se cam isprăviseră şi în întinsul viceregat al Perului nici că mai găseai sămînţă de scandalagiu.

Convingîndu-se căpitanul Zapata că armele nu mai ofereau nici un viitor militarilor, luă hotărîrea să plece la Potosí, în căutarea norocului şi a banilor şi, fără alte

¹ Minăstirea Intrupării Domnului.

tărăgăneli, își pregăti cufărașul, înșeuă bidiviul și, încet-încet, purcese către ținuturile înalte ale Perului.

Era pe-atunci, căpitanul nostru, un flăcău de douăzeci și cinci de primăveri înflorite, cu înfățișare de războinic, măsliniu la față și cu niște mustăți *à la turca*. Venise în Peru cu șase ani mai devreme, când rășcoalele erau în toi. Se înrolase și se bătuse cu atîta zel, că izbutise să se înalțe grad după grad. Nu se știa sigur din care regat al Spaniei era de fel, unii crezîndu-l din Andaluzia, iar alții din vechea Castilie, căci despre aceste două provincii vorbea în deplină cunoștință de cauză.

În ciuda vîrstei sale tinere, nu se dădea în vînt după masa de joc, ori după beții și hîrjoneli amoroase, căci nimeni nu auzise de vreo întîlnire de-a sa, cît de nevinovată, cu domnișoară, femeie măritată sau văduvă, ci îi uimea pe toți cu excesivul zel religios, care atingea fanatismul. Se confesa și se împărtășea în prima duminică a fiecărei luni, asculta neclintit atît slujba de dimineată, cît și pe cea de seară, nu pierdea nici o sărbătoare sau predică, și nu se afla congregație din care să nu facă parte ca frate. Atîta ascetism la un oștean așa de tînăr, chiar că-ți venea să te crucești... Roma a trecut în rîndul sfinților pe alții, mult mai puțin virtuoși ca el.

II

Ajungînd Zapata la Potosi prin 1558, își împărți vremea între rugăciuni și săpături în mine, și mergîndu-i treburile strună, la scurt timp, prin 1562, descoperi o vînă groasă de argint, căreia îi dădu numele lui. Îi scrisese numaidecît prietenului său din Lima, alferезul Peláez, și îl făcu administrator al minei, dîndu-i ca simbrie a douăzeci și cincea parte din ce se extrăgea.

În cei zece ani cît rămase acolo descoperitorul și stăpînul minei Zapata, în afară de cele cuvenite și plătite co-

roanei, a cincea parte, au fost scoase la lumină grămezi de argint în valoare de peste trei milioane de pesos, de cîte nouă reali.

Căpitanul nu era un zgîrie-brînză nesăţios, şi prin 1573 vîndu mina unora veniţi tocmai din Țara Bascilor, tocmai la Arica o corabie, pe care-o burduşi cu drugi groşi de argint şi... dă, Doamne, pînze şi vînt prielnic!... ajunse să-şi debarce cu bine uriaşa avuţie în portul Cádiz. Acolo, împărţi ca la un sfert de milionaş între biserici şi mînăstiri şi mai întemeie şi nu ştiu ce aşezămînt pios pentru alinarea văduvelor şi a orfanilor.

Dar, ciudat lucru!, într-o zi, preabogatul *perulero* (cum poreclea lumea pe cei sosiţi în Spania din această regiune a Indiilor) înnoptă în Cádiz, şi, în zori, nimeni nu-l mai află acolo. Om şi avuţie dispăruseră ca prin farmec.

Fapt este că justiţia se strădui şi făcu niscăi cercetări, dar neducînd acestea la nici un rezultat, populaţia gaditană¹ începu să ţeasă legende care mai de care mai năstruşnice şi mai minunate. De la sine înţeles că tartorul relor nu putea fi decît diavolul, care îl răpise pe cucernicul Zapata, laolaltă cu comorile lui.

III

Don Rodrigo Peláez rămase în Potosi încă vreo trei-patru ani, robotînd în mină şi stringînd bani la ciorap; apoi, în urma unor ciondăneli cu noii lui patroni, bascii, îşi părăsi locul de muncă, hotărît şi el să se întoarcă în Spania. Avea acum chimirul bine garnisit, ca unul ce stăpînea mai mult de o sută de mii de *duros*, sumă rotunjoară, prea destul pentru a duce trai regesc pe meleagurile natale.

¹ Locuitori ai oraşului Cádiz.

În zare se deslușeau deja coastele iberice, cînd niște pirați berberi tăiară calea corabiei pe a cărei punte călătorește ; aceștia îi duseră, pe alferez și tovarășii lui, captivi în Alger, unde-i vîndură ca sclavi vizirului Sig-al-Emir.

Don Rodrigo, împreună cu cîțiva compatrioți, au fost aleși să îngrijească de una din nesfîrșitele grădini pe care vizirul le avea în împrejurimile orașului și, după două luni de sclavie, nefericitul spaniol nu ajunsese încă să-și cunoască stăpînul.

În cele din urmă, într-o după-amiază, însoțit de un mare alai de musulmani, Sig-al-Emir veni să-și viziteze proprietățile, și abia catadixi să arunce o privire disprețuitoare către unii dintre robii lui. Iar Providența voi ca privirea aceasta fugară să cadă peste captivul Peláez.

La căderea nopții, nestîinjenit de curteni și neveste, emirul trimise să fie chemat în odăile sale grădinarul spaniol și, îndată ce se află singur cu el, îi grăi :

— Îmbrățișează-mă, Rodrigo Peláez. Nu mă recunoști ?
Căpitanul Zapata era vizirul Algeriei.

IV

Vom povesti pe scurt viața plină de peripeții a lui Zapata.

Prunc nevîrstnic, de doisprezece ani, el se imbarcă la Alger, drept ultimul dintre marinari, cel pe care-l pun să spele coveta, iar un naufragiu îl zvîrli pe coastele Spaniei, unde, hoinărind din cătun în cătun, trăi șase ani din pomeni și fapte de milostenie. Venind în Peru, intră în rîndurile armatei ; apoi plecă la Potosi și se îmbogăți.

În cele șase luni cît zăbovisе în portul Cádiz, se străduise ca, încetul cu încetul, să-și trimită în Alger fabuloasa lui avere. Cu sprijinul ei și agerimea minții lui, reuși să cîștige dragostea sultanului, care-l ridică la rangul de vizir.

Zelul său religios, în America și în Spania, nu fusese decît un vâl sub care se ascundea cel mai evlavios dintre adepții lui Mahomed. Cînd, în 1570, Inchiziția pătrunse în Peru, căpitanul Zapata începu să se teamă că prime-nindu-și cămașa tot vinerea, nemîncînd găină tăiată de mină femeiască, spălîndu-se de la pumni la coate, și alte treburi dintr-acestea mărunte, dar legiuite de credința lui Mahomed, vor duce la dezvăluirea tainei sale și-i vor ușura strîngerea legăturilor cu Sfîntul Oficiu. De aceea, se grăbi să vîndă mina și să pună marea între el și oamenii cu crucea verde pe spate.

FIICA CONDAMNATULUI LA MOARTE

(1561-1564)

Rod al rătăcirilor sale din tinerețe, lăasă Gonzalo Pizarro o fiică, botezată cu numele Inés, și care, cînd părintele său își încheie viața pe eșafod, abia trecuse de opt ani. Despre puțini oameni, am fi putut spune, alături de un poet din vechime, cu mai mare dreptate ca despre nefericita căpetenie a rebelilor :

*Pasărea ce-și frînge zborul
tînjind către nesfîrșitul cer,
ades cade zdrobită, iar dorul
și ambiția ei mare pier.*

Averea rebelului fiind confiscată în folosul vistieriei regale, doña Inés atinse vîrsta adolescenței în vecinătatea mizeriei, trăind din mila citorva, foarte puțini, partizani și prieteni ai răposatului. Unul dintre ei hotărî să o ducă

pe tinăra fată în Spania, nădăjduind că acolo va fi înfîmpinată cu dragoste părintească de către unchiul ei, Hernando Pizarro.

Ajunsă la Madrid, zadarnic se aruncă *doña Inés* la picioarele monarhului, cerînd reabilitarea numelui și drepturilor tatălui său. Întunecatul Filip al II-lea rămase neduplec.

Zadarnic puse în joc nefericita toată suita de rugi și umilințe, pentru a-i convinge pe membrii Consiliului Indiilor ca, cel puțin, capul lui Gonzalo să fie coborît de pe stîlpul din Piața cea Mare a Limei, unde fusese așezat pentru a înjosi amintirea învinsului. Lacrimile orfanei cădeau în fața curtenilor celui numit de istorie „Demonul de la Miazăzi” ca picăturile de ploaie pe întinderile nisipoase.

Atunci ceru ajutorul unchiului său Hernando, închipuindu-și că va găsi la el o inimă pe care s-o facă părtaşă necazurilor sale. Cumplită dezamăgire ! Fratele tatălui său îi zvîrli în față aceste cuvinte pline de cruzime :

— Fie că a unei mame cu apucături rele și a unui tată și mai decăzut, să nu te văd în ochi ! Nu sînt rudă cu acest trădător de Gonzalo despre care-mi vorbești.

Disprețuită de toți în Spania, *doña Inés* făcu cale întoarsă la Lima, zicîndu-și :

— „În țara mea mă întorc,
că Dumnezeu încă nu-i mort,
și-n această lume îndrăcită
binele nu s-a împlinit
nici răul nu s-a isprăvit”

Astfel, faima frumuseții ei cît și cea a nenorocului său la curtea spaniolă erau subiectul preferat de conversație în saloanele peruane și, în ajunul sosirii, doi ti-

neri *hidalgos* se înfățișară viceregelui, contele de Nieva, să ceară mâna fiicei decapitatului.

Unul era *don* Lorenzo de Cépeda Ahumada, fratele Sfintei Teresa.

Celălalt era *don* Baltazar de Contreras, spaniol și el, flăcău de douăzeci de ani, pe care părinții îl aduseseră cu ei în Lima încă din copilărie.

Viceregele hotărî să-i refuze pe amîndoi îndrăgostiții de acea tinără, căreia nu-i văzuseră nici măcar portretul, și alege ca soț pentru *doña* Inés pe un bărbat mai copt, cu o avere respectabilă.

Coborînd fiica lui Gonzalo de la puntea corăbiei, află cu surprindere că nu mai era liberă să-și hotărască soarta și acceptă de bunăvoie pe soțul ales de vicerege.

Fratele Sfintei Teresa fiind, la urma urmelor, om de lume, dădu din umeri și luă parte la nuntă întovărașit de Contreras, celălalt pretendent disprețuit. Dar văzînd-o pe mireasă, înflăcăratul tînăr se simți cu adevărat îndrăgostit de ea și ieși din biserică fără să mai aștepte sfîrșitul ceremoniei. După trei zile, *don* Baltazar de Contreras îmbrăca straie de călugăr augustin. A fost o pildă de sfințenie și virtute și, împreună cu *pater* Juan Vera, cunoscut sub porecla de *El Pecador*¹, a întemeiat în 1619 azilul din Guía.

Pater Contreras a întreprins o călătorie în Spania, a refuzat episcopatul oferit de curtea catolică și, după ce urcase toate treptele ordinului său, s-a săvîrșit din viață în Lima la aproape nouăzeci de ani, în 1623.

Cît despre fiica lui Gonzalo Pizarro, ea nu obosi de-a lungul întregii sale vieți să apere și să cinstească memoria viteazului și generosului ei tată, reușind în cele din urmă să vadă capul acestuia răpit din virful stîlpului infamiei și odihnind în pămînt sfințit.

¹ Păcătosul.

TIGVELE FURATE

(1565)

Prin anii 1565, în Piața cea Mare din Lima nu doar că nu se afla frumoasa fântină arteziană care o împodobește azi, dar nici măcar coloana din lemn sculptat, înălțată de vice-regele conte de Toledo.

Se aflau, în schimb, acolo, lucruri la a căror simplă vedere i se făcea părul măciucă chiar și celui mai curajos dintre bărbați.

În fața străzii, Petateros se ridica un stîlp, în vîrfurile cărui se aflau trei colivii cu zăbrele groase.

Cunoscut sub numele de stîlpul infamiei, alături de el se ridica amenințînd și o spînzurătoare.

Fiecare din cele trei colivii ținea ferecată după gratii o căpățîină de om.

Erau trei capete, retezate de securea călăului și așezate acolo tocmai pentru a acoperi de rușine amintirea celor care, odinioară, le purtasera pe umerii lor.

Trei răsculați împotriva regelui Don Filip al II-lea, domnul și stăpînul lor natural, trei tulburători ai păcii acestui norod peruan (atît de pașnic de felul său, că nu poate trăi fără hărmălaie și scandal) își ispășeau păcatele chiar și dincolo de moarte.

Adevărata crimă a acestor oameni era că fuseseră învinși. Legea istoriei îl înalță pe biruitor și-l coboară pe cel înfrînt. Dacă și-ar fi încheștat pumnii mai strîns pe mînerul spadei, tigvele acestor nefericiți nu s-ar fi aflat acum în vîrfurile stîlpului, slujind drept gogoriță pentru copii și sperietoare pentru cei mari.

Cele trei căpățîni erau ale lui :

GONZALO PIZARRO — Preaștrălucitul

FRANCISCO DE CARBAJAL — Demonul Anzilor

FRANCISCO HERNÁNDEZ GIRÓN — Mărinimosul

Dreptatea regelui se dovedise înfricoșătoare și neînduplecată. Prezența celor trei tigve în virful stilpului era deajuns ca să-i țină în frâu pe conchistadorii ce nu-și găseau astimpăr, amenințându-i totodată și pe indienii cuceriiți.

Gonzalo Pizarro și, după șase ani, Francisco Hernández Girón, conduseseră răscoala, cedind stăruințelor mulțimii. Cauza lor, privită de aproape, se asemana mult cu aceea a vestiților *comuneros*¹, din Castilia. Dacă peruanii s-au bătut pentru a dobândi privilegiile și libertăți, ceilalți au luptat ca să și le păstreze, odată obținute.

Cei dintii instigatori la revoltă, ațîțătorii cei mai vajnici, s-au dovedit a fi primii și cei mai grăbiți să trădeze.

Dar asta-i treabă veche în istoria omenirii și se repetă, ca refrenele vesele de-a lungul unei farse, pe scenă.

Intorcîndu-se la Piața cea Mare și la respingătoarele ei ornamente, cred că era numaidecît nevoie de o cruce și de lumînări lungi și groase pentru a te încumeta să dai o raită prin ea, după căderea nopții, în acele vremuri cînd nu exista altă sursă de iluminat public decît pîlpițul stelelor.

Nu-i de mirare deci că gura lumii începuse a broda povești fantastice pe seama tigvelor.

O babă codoasă și cu faimă de făcătoare de minuni, de pildă, tămădui un paralytic, dîndu-i să înghită o zeamă dreasă cu fire din barba lui Gonzalo.

O alta de teapa ei, scofilcîta de ani și pricepută în făcături de dragoste și deochi, văzu o oaste de încornorați topăind drăcește în jurul stilpului și ostenindu-se să răpească în adîncuri tigva lui Carbajal și, adăuga babornița șmecheră, dacă blestemații nu-și duseseră isprava la bun sfîrșit era doar pentru că îi împiedicaseră crucile gratiilor!

¹ Membrii unei organizații patriotice spaniole, care s-au răscolit, în veacul al XVI-lea, împotriva regelui Carol Quintul.

În sfârșit, nu puține erau sufletele simple care se jurau că din scoicile goale ale ochilor celor trei tigve ieșeau flăcări ce luminau piața în miez de noapte.

Acestea și alte zvonuri asemănătoare ajunseră la urechile doinei Mencia de Sosa y Alcaraz, frumoasa văduvă a lui Francisco Girón.

Cronicarii sînt unanimi în a recunoaște că Girón și doña Mencia se iubiseră ca două turturele și că pentru ei luna de miere nu apusese niciodată. Doña Mencia își însoțise bărbatul în aproape toată această istovitoare campanie, care a durat peste treisprezece luni și care era cît pe ce să destrame puterea *Real Audienciei*, și poate că singura, dar nefasta, șovăială de care dăduse dovadă acest viteaz conducător de oști se datorase tocmai iubirii lui pătimașe, căci, prins în mrejele ei, își uită de îndatoririle militare.

În ziua de 9 decembrie 1554 se striga în Lima, cu surle și trîmbițe, următoarea sentință :

Aceasta este dreptatea ce poruncește să se facă Majestatea-Sa magnificul cavaler don Pedro Portocarrero, căpitan de cîmp, asupra acestui om, ca trădător al coroanei regale și asmuțitor la revoltă în aceste regate ; tăia-se-va, prin urmare, capul său și atîrna-se-va de stîlpul cetății, iar casele lui din Cuzco vor fi rase de pe fața pămîntului, presărat locul cu sare, și se va așeza la vedere o lespede care să grăiască tuturor despre vina lui.

Bărbatul pierise pe eșafod, iar nobila doamnă se dădu și ea moartă în ochii lumii ; și în vreme ce, de la Roma, Vaticanul îi dădea dezlegare pentru a întemeia minăstirea *Reîntrupării Domnului*, ea își puse în gînd să coboare de pe stîlp capul soțului ei. Nu-și putea găsi tihna în viața monahicească, atîta vreme cît osemintele celui pe care-l iubise cu trup și suflet rămîneau în bătaia zeflemelelor prostimii.

Din păcate însă, toate încercările ei dădură greș. ca urmare a lășității celor cărora le încredința o taină atât de gingașă. *Doña Mencía* își irosea aurul degeaba, căzînd victimă unor oameni haini care o storceau de tot bănetul.

La fel de adevărat e că treaba aceasta nu era cîtuși de puțin ușoară. *Audiencia* pironise un anunț de stîlp, amenințînd că va pedepsi cu spînzurătoarea din apropiere pe oricine se va încumeta să dovedească milă creștină față de cei morți.

Zece ani se scurseseră de cînd tigva lui Girón se legăna în colivia ei, și de mai mult de cincisprezece ani se legăneau cele ale lui Carbaljal și Gonzalo, cînd un cavaler abia sosit din Spania ceru să fie primit de *doña Mencía*. Numele acestui *hidalgo* era *don Ramón Gómez de Chávez* și într-atît de calde și sincere au fost cele vorbite de el cu cinstita văduvă încît, mișcat pînă-n adîncul ființei, tînărul spaniol spuse :

— *Señora*, rău ai făcut domnia-ta încredințîndu-te unor inimi plătite. Iată, eu, ori mă las de meșerie, ori în mai puțin de douăzeci și patru de ore capul lui *don Francisco* își va afla odihna în pămînt sfințit, la adăpost de ocările mulțimii.

Să tot fi fost miezul nopții cînd Gómez de Chávez, înfășurat în mantia-i din postav de San Fernando, se îndrepta către stîlpul cu pricina, urmat de un flăcău vînjos, a cărui dragoste o încercase cu prisosință în alte prilejuri, de cînd era în slujba lui. Chávez se cățără iute pe umerii acestuia și, întinzînd brațul, ajunsese cu mare greu să desprindă una dintre colivii.

Bucuros din cale-afară, alergă într-un suflet la hanul lui din strada Arhiepiscopului, aprinse o feștilă și dădu cu ochii de scîndurica legată de colivie, pe care scria :

**ACEASTA E CĂPĂȚINA TIRANULUI
FRANCISCO DE CARBAJAL**

Departa de a-și pierde cumpătul, Gómez de Chávez se întoarse către slujitorul său și-i spuse :

— Cred c-am făcut-o de oaie, dar de ne-ntoarcem grabnic pe unde am venit, avem timp s-o dregem. Și dacă Domnul a îngăduit ca întunericul să mă facă să greșesc alegerea, singurul fel de-a izbuti este să lăsăm stîlpul fără căpățîni ; și-acum la drum, că o treabă ca asta nu-i de lăsat pe mîine, iar dacă-i să mă spînzure pentru una, pot s-o facă și pentru trei !

Stăpîn și slujitor luară din nou calea pieței. Și, cum noaptea era de smoală, și ceasul prielnic, desprinseră cu același noroc și celelalte două colivii.

A doua zi, Lima întreagă vuia, clocotind ca un vulcan.

Iar guvernul se'făcu foc și pară, făgăduind cîte-n lună și-n stele celui care-l va prinde pe fur.

Dădură buzna în casele oamenilor și întemnițară pe mulți nefericiți care făcuseră parte, cîndva, din ceata rebelilor.

Fapt sigur e că ocîrmuirea rămase mofluză și n-avu încotro decît să repete bazaconiile babelor : că diavolul își făcuse în cele din urmă datoria și cărăbănise tigvele în iad.

Gómez de Chávez, împreună cu un evlavios preot din Ordinul serafic, îngropă cele trei capete în biserica San Francisco.

MÎNDRIE DE CACIQUE

(1574)

Naufragiul vasului de război *Rimac*, la 1 martie 1855, printre recifele Capului San Juan, l-a purtat pe cel care a scris aceste povestiri tradiționale, după ce timp de trei

zile a rătăcit printre nisipuri, îndurînd post negru, pînă în sătucul Acarí. Naufragiul acela n-a fost socotit la început o mare catastrofă, căci din cei nouăzeci cîți eram în total, membri ai echipajului, călători și un batalion de infanterie, care ne imbarcaserăm cu destinația Islay, numărul celor înecați în mare n-a trecut de doisprezece. Dar atunci cînd, adunați pe plajă, am văzut în ce stare ne aflăm, adică fără alimente și fără apă, și ne-am convins că pentru a ajunge într-un loc populat va trebui să străbatem cale lungă fără altă călăuză decît Providența, chiar că ni s-a făcut părul măciucă. Pe scurt, am să spun doar că setea, foamea, oboseala împinsă pînă la istovire, au dat gata șazecei și șase dintre naufragiați, iar cei cîțiva, mai tari și mai norocoși, care am reușit să ajungem pînă la Chaviña, Chocavento sau Acarí, semănam mai degrabă cu niște stafii decît cu ființe omenești. În această împrejurare, am auzit pe un indian bătrîn povestind tradiția pe care domniile voastre o veți citi acum și despre care amintește de asemenea, întîmplător, Garcilaso de la Vega, în ale sale *Comentarios Reales*.

Între căpeteniile de trib din Acari și Atiquipa, care văzură lumina zilei după ce cucerirea spaniolă își înfip-sese rădăcinile în pămîntul Perului, domnea, prin 1574, cea mai înverșunată ură, pînă-ntr-atît că supușii lor își spărgeau capetele, ațîțați bineînțeles de cei doi nobili vrăjmași.

Era vorba de faptul că cel din Atiquipa nu se mulțumea doar cu coastele roditoare ale dealurilor aflate în stăpînirea sa, pretinzînd drepturi și asupra unor întinderi de cîmpie. Cel din Acarí susținea că din timpuri străvechi moșia lui se întindea pînă la poalele acelor dealuri și-l învinuia pe vecin de hrăpăreț și ambițios.

Autoritățile spaniole, care nu puteau îngădui ca dușmănia și zarva să se lătească, hotărîră să intervină în cearta dintre ei, mai cu seamă că puterea acestor căpetenii era

mai mult cu numele decît în fapt, deoarece politica spaniolilor încurajase supraviețuirea acestor comunități de interese ale băștinașilor, însoțite de nume colorate și sunătoare, rămășițe ale străvechiului guvernămînt incas.

Corregidor ¹-ul de Nasca chemă pe cei doi *caciques*, plecă urechea cu răbdare la învinuirile și dezvinovățirile lor, punindu-i să jure că se vor supune de bună voie celor hotărîte de el.

Două-trei zile mai tîrziu, se pronunță în favoarea tribului din Acari și porunci ca, în semn de împăcare, să aibă loc un ospaț, la care să fie invitați indieni de seamă din ambele tabere. „

Căpetenia tribului Atiquipa își ascunse mîhnirea pricinuită de această pierdere și, în ziua hotărîtă pentru banchet, veni împreună cu alaiul său de prieteni și neamuri în piața publică din Acari.

Se aflau acolo, întinse, două mese lungi, purtînd pe ele tipsii mari cu nelipsita *pachamanca*, mîncare din carne de batal, și nu puține carafe pîntecoase pline ochi cu binefăcătoarea *chicha de jora* ², de o mie de ori mai bună, ca gust și efect asupra sănătății decît berea nemțească de astăzi, amară și năucitoare.

La una dintre mese se așeză învingătorul cu prietenii lui, iar la cea din fața ei luă loc căpetenia tribului Atiquipa, înconjurat de ai săi.

Ospătîndu-se ei și bînd îndeajuns, veni și clipa solemnă a închinării cupelor pentru binele și norocul celorlalți. Învinsul se ridică în picioare și, luînd în mînă două căni pline cu *chicha*, înaintă agale către cel din Acari și-i spuse :

— Frate, să pecetluim înțelegerea și să bem pentru ca numai moartea să aibă puterea de a rupe alianța noastră.

¹ Înalt magistrat în vechea Spanie și colonii, avînd sub jurisdicție un *corregimiento*, district.

² Un fel de bere din porumb fermentat, băutură străveche, specifică Americii de sud.

Și întinse fostului său dușman carafa ce-o purta în mina dreaptă.

N-aș ști să spun dacă cineva îl înștiințase sau bănuia trădare la mijloc, dar, ridicându-se în picioare la rîndul său, cel din Acari răspunse, privind cu trufie la crîncenul său vrăjmaș :

— Frate, dacă într-adevăr îmi vorbești din inimă, dă-mi să beau din cana ce-o porți în mîna stîngă, care-i vecină cu inima !

Căpetenia celor din Atiquipa păli, tremurînd încetișor ; dar mîndria sau deznădejdea de a-și fi văzut năruită ultima încercare de răzbunare, îl făcu să-și vină pe dată în fire și să întindă cu mîna sigură vasul pe care celălalt i-l cerea.

Amîndoi băură licoarea cea plină de har, numai că cel din Atiquipa, învinsul, dezlipindu-și cana de buze, se prăvăli ca fulgerat.

Între sinucidere și batjocura de a se vedea din nou umilit de vrăjmaș, o alesese fără să clipească pe prima, înghițind otrava pe care o turnase chiar el în berea pregătită celui din Acari.

PEȘTELE CEL MIC

(1575)

Cronică din vremea celui de-al cincilea Vicerege al Perului

I

Prin anii 1575, își ducea zilele în Trujillo, cetate cu ziduri de neclintit, întemeiată de *don Francisco Pizarro* cu o lună și jumătate înaintea Limei, un indian cunoscut

printre conchistadori cu numele de *don Antonio Chayhuac*, iar între băştinaşi ca singurul moştenitor al lui *Chimú-Chumamanchu*, ultimul mare *cacique* din Mansiche.

Inca Pachacutec, numit şi Reformatorul, care strunise frinele imperiului mai bine de o jumătate de veac, s-a făcut vestit nu doar ca bun legiuitor, ci şi ca războinic.

În 1378, împovărat de greutatea anilor şi nemaiputînd face faţă ostenelilor unei campanii militare, trecu comanda acesteia prinţului moştenitor *Yupanquí*, care, în fruntea a treizeci de mii de oşteni, continuă cucerirea de-a lungul coastei. E lucru ştiut că şi *Capac*, fratele împăratului, alipise imperiului văile riurilor *Rimac*, *Chancay*, *Huáraz*, *Conchucos*, *Huamacucho*, *Cajamarca*, *Ica*, *Nasca*, *Lunahuaná*, *Yauyos* şi *Huarochirí*. Ceea ce-i revenea acum lui *Yupanquí* era să supună suveranului din *Cuzco* pe stăpînul Marelui *Chimú*, un regat micuţ, dar puternic şi neîmblînzit, care se întindea de la malurile râului *Santa*, pînă la văile mănoase ale celor numite *Virú* şi *Chicamá*.

Războiul a fost lung şi distrugător. *Yupanquí* ceru tatălui său întăriri, din *Cuzco*, ca la douăzeci de mii de oşteni, care, împreună cu oştile trimise de căpeteniile triburilor cucerite de către *Capac*, izbîndiră în cele din urmă, abia prin 1384, să-l facă pe suveranul Marelui *Chimú* să accepte o capitulare onorabilă pe care generosul şi viteazul său duşman i-o propusese tot timpul. Vorbînd despre acest război, *Garcilaso* spune că a fost cel mai sîngeros din cîte purtaseră încăşii pînă atunci.

Dar să închidem paranteza şi să ne întoarcem la nobilul *cacique* din Mansiche.

Don Antonio, al cărui părinte îmbrăţişase cu înflăcărare noua credinţă creştină, se dăruie şi el cu ardere indeletnicirilor pioase. Departe de a se făli cu avuţiile strămoşilor săi, el ducea un trai modest, muncindu-şi singur cele cîteva palme de ogor pe care le avea.

Tot pe atunci, și făcînd meseria de mămular, un tînăr spaniol obișnuia să străbată deseori drumul între Lima și Trujillo. Garci-Gutierrez de Toledo, căci acesta-i era numele, era oaspetele nelipsit al lui *don Antonio*, pe care-l dăruia cu tot ce avea mai bun în lădiță. Văzîndu-se mereu, oamenii prind a se-ndrăgi, și indianul se gîdea cu căldură la mămularul spaniol Garci-Gutierrez de Toledo, care ajunsese astfel nașul a doi dintre copiii lui *don Antonio*.

Și tare cătrănit mai venea în unele după-amieze vînzătorul de mărunțișuri la casa cumătrului. Spaniolul era gîduit de ambiții, iar cu negustoria lui nu prea avea cum să scape de nevoi. *Don Antonio* îl sfătua să aibă răbdare și să se resemneze ; dar cuvintele lui blajine se risipeau în vînt. Garci-Gutierrez voia arginți sunători, și nu vorbe care să sune frumos.

Într-o seară, cei doi cumetri tăifăsuiau sub razele lunii, în pragul colibei nobilului *cacique*. Spaniolul se afla în toane cum nu se poate mai rele și-și blestema soarta lipsită de noroc. *Don Antonio* îl întrerupsese deodată, spunîndu-i :

— Ei bine, cumetre, dacă fericirea ta stă numai în aur, am să fac din tine omul cel mai bogat din Peru. Dar jură-mi că nu te vei lăsa copleșit de trufie odată cu această schimbare ; că vei fi darnic cu săracii și că vei închina a patra parte din comoara ce ți-o voi dărui, slavei lui Dumnezeu și a Maicii sale Preacurate. Și mai presus de toate, cumetre, ține seama că nici pe păianjen nu-l dușmănește nimeni atîta timp cît stă liniștit pe perete și-și țese pînza ; dar cînd gîngania pornește să spurce covoarele scumpe, care mai de care se-ntrece în a-l strivi cu piciorul.

Garci-Gutierrez crezu, la început că nobilul său cumătru e pus pe glumă ; dar jindul puternic pe care-l simțea îndepărtă orice bănuială și se jură pe Domnul nostru Isus Christos, cît și pe colțișorul de paradis ce

urma să-i fie rezervat, că-și va ține făgăduiala și va împlini cele pretinse de *don Antonio*.

Călătorul care se îndreaptă astăzi către Trujillo, ținând malul mării, poate vedea încă, la două mile distanță de oraș, ruinele unei mari așezări din vremea incașilor. Sint ale capitalei regatului Marelui *Chimú*.

Don Antonio îl călăuzi pe spaniol pînă la o *huaca* bine ascunsă în labirintul ruinelor și, după ce dădu la o parte cîțiva bolovani uriași ce închideau intrarea, aprinse o torță de smoală, și amîndoi pătrunseră într-o încăpere unde se aflau aruncați, claie peste grămadă, idoli și alte odoare, toate numai și numai din aur.

Garci-Gutierrez 'aproape că înnebuni. Alerga dintr-un loc în altul, rîdea, plîngea și îl săruta pe indian.

În mijlocul sălii, pe un pedestal din argint, străjuia o figurină, reprezentînd un pește. Corpul îi era în întregime din aur, iar ochii, două smaragde de un preț și o frumusețe nespuse. Spaniolul rămase pironit, nemaiîndu-și privirile de la acest idol ciudat.

— Ale tale sînt toate, îi spuse *don Antonio*; azi îți dăruiesc ce se află în *huaca* Peștelui Mic. Fii fericit, și de-ți vei îndeplini jurămîntul va veni poate o zi cînd te voi duce la *huaca* Peștelui Mare.

Dacă cineva ar citi cartea tipărită la Madrid în 1763, purtînd titlul : *Relación descriptiva que de la ciudad de Trujillo hace don Miguel Feyjóo de Sosa, corregidor que fué de dicha ciudad*¹, ar putea găsi următoarele rînduri ce dovedesc prețul fabulos al comorii dăruite mămularului spaniol de către înțeleptul *cacique* din *Mansiche* :

„Stă scris în registrele vistieriei regale din Trujillo că în anul 1576, *Garci-Gutierrez de Toledo*, fiu al lui *Alonso Gutierrez Neto*, a dat Majestății sale cuvenitul obol, a cincea parte, pentru cite extrăgea din *huaca* Peștelui Mic

¹ *Povestire descriptivă pe care o face despre orașul Trujillo don Miguel Feyjóo de Sosa, care a fost guvernator al numitului oraș.*

de la Marele Chinú, anume cincizeci și opt de mii cinci sute douăzeci și șapte de galbeni castilieni; se mai poate afla din scripte că la cîțiva ani după aceea, același Garci-Gutierrez mai dădu Majestății sale, sub forma a diferite statuete, închipuind pești și alte animale, pe care le-a dezgropat din aceeași *huaca*, alte douăzeci și șapte de mii douăzeci de monede castiliene din aur."

Dar înainte de a vedea cum și-a ținut spaniolul făgăduiala, ni se pare un binevenit prilej de a arunca împreună, cititorule, o privire istorică asupra acelei perioade.

II

Excelența sa *señor don Francisco de Toledo*, al doilea fiu al contelui de Oropesa, comandador al ordinului de Asebucho, majordom al Majestății sale regelui Filip al II-lea, și cel de-al cincilea vicerege al Perului, a avut fără îndoială calități de mare om politic, și lui îi datorează coroana întărirea puterii spaniole asupra populațiilor îngenuncheate de către Pizzaro și Almagro. După o călătorie de recunoaștere prin viceregat, care i-a luat nu mai puțin de cinci ani, rîndui legi noi, cu cugetul împăcat și în deplină cunoaștere a nevoilor obștești precum și a firii supușilor. Vestitele Ordonanțe ale viceregelui de Toledo sînt socotite, încă și azi, un model de guvernare. La adăpostul lor, pînă și indienii, din cale-afară de oropsiți pînă atunci, începură să se bucure de oarecari înlesniri, îndrăgindu-l pe vicerege mai mult decît pe indiofilii timpurilor noastre, ale Republicii constituționale, care se vor deschizătoare de drumuri.

Pacea se întări sub oblăduirea lui părintească, iar artele și științele începură să strălucească, punîndu-se temelie Universității Regale și Pontificale din San Marcos, al cărei rector dintîi a fost Meneses, medicul viceregelui. Din nefericire, momentul înființării acestui sanctuar de

Înțelepciune, coincide cu cel al pătrunderii Inchiziției în Peru.

Tot atunci a avut loc și vestitul proces, al cărui dosar se află în Arhiva Națională, dintre Francisco Cortés și Alonso Vélez, primul dintre împetricinați fiind cel care a adus pe pământul american gogoșile viermilor de mătase, iar al doilea stăpînind unica plantație de duzi care exista în Lima. Cortés se încăpățîna dorind să cumpere frunzele necesare pentru hrana viermilor săi, iar Vélez refuza să i le vîndă, pretinzînd că, de vreme ce celălalt nu putea să continue creșterea viermilor, neavînd cu ce-i hrăni, trebuia să i-i vîndă lui pe un preț de nimic. Cînd, în cele din urmă, gîlceava conținutul, nu mai rămăsese nici măcar un vierme, de sămînță.

Tot în acest răstimp al epocii coloniale, un indian din Izcuchaca a descoperit prețiosul minereu de cinabru¹ în Huancavélica, viceregele de Toledo punînd atunci temeliile acestui oraș sub numele de *Villarica de Oropesa*², în timp ce Pedro Fernández de Velasco împărtășea tuturor secretul însușirilor folositoare ale mercurului, numit și argint viu.

În sfîrșit, după treisprezece ani și două luni de bună guvernare, istovit de mulțimea necazurilor inerente la șaptezeci și cinci de ierni, *don* Francisco hotărî să se întoarcă în Spania. Cei patru viceregi înaintași lui își aflaseră moartea năprasnică în America : Blazco Nuñez de Vela și contele de Nieva pieriseră în chip sîngeros ; marchizul de Canete murise nebun, iar *don* Antonio de Mendoza se stinsese din viață fără o pricină anume, după numai cîteva luni de guvernare. Cel de-al cincilea vicerege avea ambiția să moară pe pămîntul natal.

¹ Cinabru sau (popular) chinovar, sulfură naturală de mercur, de culoare roșie aprinsă, din care se extrage acest metal.

² *Bogatul oraș al lui Oropesa*, viceregele de Toledo fiind fiul contelui de Oropesa.

Odată ajuns în Spania, căzu victimă calomniilor și invidiei obișnuite la curte. I se confiscă averea călătorită peste mare, și care depășea două sute de mii de pesos. Iar, ca o culme a dezamăgirii, nerecunoscătorul rege Filip al doilea îl învinui de uciderea lui Tupac Amaru, care avusese loc în 1579, spunându-i :

— Du-te acasă, *don Francisco*, că eu nu te-am trimis în Peru să-i ucizi pe împărați, ci să-i slujești pe regi !

Don Francisco de Toledo, pe care istoria l-a poreclit Solon din Peru, n-a putut supraviețui multă vreme disprețului monarhului său.

Blazonul casei de Toledo este alcătuit din cincisprezece pătrățele de aur și azur, așezate ca pe o tablă de șah.

Să ne întoarcem însă la *Garci-Gutierrez*.

III

Îndată ce se văzu bogat, fostul mămular uită de nașterea lui umilă. Sfântă simplitate omenească !

Cum spuneam, după călătoria de recunoaștere prin țară, care se prelungise cinci ani, *don Francisco* de Toledo se întoarse la Lima prin 1575, tocmai când *Garci-Gutierrez* își dăduse comorile la iveală.

Viceregele, căruia i se dusesese vestea cum că era extrem de zgîrcit, cusur ce umbrește, în fața istoriei, marile lui merite de om de stat, primi curînd vizita lui *Garci-Gutierrez*, care îi dăruia douăzeci de mii de pesos în vîdoare numai și numai de aur.

— Să vezi *Excelența-ta* în fapta-mi, îi spuse, numai dragostea de adevărată rubedenie. Toledo îți spune înălțimii tale, iar mie *Garci-Gutierrez*, tot de Toledo.

— Să fie întru mulți ani, vere, îi răspunse *don Francisco*, cu bunăvoință.

Garci-Gutierrez era mulțumit, căci viceregele îl recunoscuse în fața curții întregi drept rubedenia lui. Cît des-

pre Excelența-sa, gîndea că să tot recunoști de neam pe unul care, în loc să-ți ceară hatîruri cu nemiluîta, se arată, dimpotrivă, atît de darnic : „De-ar ploua cu veri ca ăsta, își spuse în barbă, că eu n-am să le pretind arborele genealogic !“.

*Pentru arginți dansează dulăul,
iar pisica-i ține isonul cît îi hăul !*

Anii treceau, iar lui Garci-Gutierrez, căruia nu-i mai obosea gura povestind cîte-n lună și-n stele despre vărul său viceregele și trăia pe picior mare, de principe, nu-i venea să-și creadă ochilor că avutul i se risipea în banchete lărmuitoare și daruri scumpe către prietenii săi din rîndurile nobilimii. Cît despre a predica dărnicia și milostenia și a face donații pentru cultul divin, așa cum jurase față de cumătrul său, nu ne mai ostenim a vă dovedi că mai degrabă ar fi inventat busola decît să împlinească cele făgăduite. Cum spune proverbul : „Cine-i mîină spartă, nu-și face casă cu vatră“ sau, ceea ce-i același lucru, „Cine cheltuiește mult, casa-și risipește-n vînt !“

Veni, în cele din urmă, o zi cînd se văzu pe drojdii, și abia atunci își aminti de cumătrul său, nobilul *cacique* din Mansiche. Fostul mămular o porni degrabă spre Trujillo și, înfățișîndu-se lui *don* Antonio, zise doar atît :

— Cumetre, sînt ruinat.

— Vestea nu mă miră deloc, cumetre Garci-Gutierrez. Am ghicit-o îndată ce, la capătul atîtor ani, abia acum ți-a venit în minte sfîntul al cărui nume îl port. Și cu ce aş putea eu să-ți fiu de folos, *señor* cumătru ?

— Dîndu-mi *huaca* Peștelui Mare.

— Încă nu sînt nebun, și să nu mai vorbim despre asta. Taina mea se va stinge odată cu mine, în mormînt.

Garci-Gutierrez se rugă, plînsă, făcu orice și se înjosi oricît, dar toate strădaniile lui se loviră de tăcerea de stîncă a indianului. După trei luni de încercări zadarnice,

fostul mămular pierdu nădejdea de a îndupleca inima de piatră a cumătrului și se întoarse la Lima, bizuindu-se pe mărinimia vărului său, viceregele. Se pare însă că norocul întorsese de tot spatele lui Garci-Gutierrez. Se împlinea o săptămână de când înălțimea-sa o pornise către Spania.

Omul nostru nu cunoștea lumea. Nu aflase nici cum, în zilele de belșug, prietenii îți roiesc în jur, iar în cele de nenoroc dispar ca prin farmec. Văzindu-l sărac, vechii săi tovarăși de zaiafeturi îl ocoleau de la o poștă, iar cum, pe de altă parte, Garci-Gutierrez se lepădase și de obârșia lui umilă, oamenii de rînd îl disprețuiau și ei, pe drept cuvînt.

Scîrbit de dezamăgire, cu trupul și sufletul bolnav, îmbătrînit prematur și fără putere de muncă, Garci-Gutierrez căpătă, de milă, o chilie și un codru de pîine în mînăstirea bunilor călugări franciscani.

IV

Istoricii sînt unanimi în a afirma că Atahualpa îi propusese lui Pizarro să-și plătească în aur răscumpărarea. În acest scop, Inca trimisese mesageri în tot imperiul, iar atunci cînd Pizarro hotărî să-și păteze numele, ucigîndu-l pe nevinovatul suveran, la Cajamarca se afla o mare parte din comorile ce alcătuiau prețul răscumpărării.

Îndată ce primiră vestea despre mîrșavul omor, mulți dintre solii împăratului, aflați în drum spre Cajamarca, hotărîră să îngroape bogățiile ai căror cărauși erau.

Așa se umplură de minunate comori și cele două grote, a Marelui și Micului Pește.

În cea dintîi se fac încă și în zilele noastre căutări serioase, cu scopul de a-i smulge taina nobilului *cacique* din Mansiche ; dar jindul hrăpăreț al oamenilor a rămas

mereu păcălit. Ca și cum providența însăși ar vrea să le așeze lăcomia, din vreme în vreme se întâmplă ca între ruinele de la Chimú să se găsească totuși câte un obiect din aur.

FRUMOASA ÎNTRE FRUMOASE

(1583)

Lui Ricardo Rosell

Spui dumneată, prietene al meu, că din patru vorbe de clacă, două minciunile și un singur adevăr, ticluiesc o tradiție. Apăi, dacă în aceasta, pe care ți-o dedic, vei găsi ceva care să păcătuiască împotriva celei de-a opta porunci ¹, vina o va purta numai cronicarul augustin care a însemnat cele întâmplate, și nu bunul dumitale prieten și tiz.

I

Diego Maldonado trece drept o figură de seamă în istoria conchistei Perului. Tovarăș de-al lui Pizarro în ciocnirea înverșunată de la Cajamarca, fi reveni din răscumpărarea lui Atahualpa Inca, o porțioară de șapte mii șapte sute șaptezeci și șapte de uncii de aur și trei sute șaptezeci și două de mărci de argint ; iar înclinarea lui firească de a strânge ban peste ban a fost atît de mare, venindu-i și norocul în ajutor, încît, cam prin vremea cînd a fost întemeiată Lima, fi și ieșise porecla de *El Rico* ².

¹ Să nu minți !

² Bogatul.

De-ar fi fost, însă, istoria mai aplecată către împărțirea dreptății, porecla i-ar fi trebuit schimbată în *El Afortunado*¹; căci ce altceva decît noroc, și încă din cel legat la ochi, a fost pentru el să scape de nenumărate ori din mîinile călăului, deși ar fi meritat-o cu vîrf și îndesat pentru mulțimea de jafuri și ticăloșii cîte făptuise. Și nu s-a aflat păruială în care el să nu se amestece, începînd mai întotdeauna ca instigator la revoltă, pentru a sfîrși mai apoi în slujba regelui. Fie ca Domnul să-l primească între sfinții săi; dar mare, mare ocnă a fost dumnealui *don Diego Maldonado*, zis și Bogatul.

Și străimtoarea cea mai mare din care a scăpat acest conchistador a fost atunci cînd vestitul Francisco de Carbajal, care, între două glume, spînzura tot lume bună, a vrut să-i măsoare și lui cu o frînghie lățimea grumazului. Lui Carbajal — care spînzurase pe abatele Pantaleón cu breviarul atîrnat de gît, numai pentru că scrisese cu creionul în cartea sfîntă aceste cuvinte: „Gonzalo este tiran!“ — i se năzărise să-i facă de petrecanie răzvrătitului și înstăritului *don Diego*. Dar nu degeaba a spus poetul:

Poderoso caballero
es don Dinero!²

și Maldonado își cumpără, fără să se tocmască, cîtiva ani de cîinoșenii în plus. Într-una din zilele acestea, am să mă apuc să cercetez ce sfîrșit a avut, deși am convingerea fermă că a fost dureros și crud, potrivit cu nemernicia vieții sale.

Atunci cînd conchista fusese consolidată și nu mai avea nevoie de sprijin, din niște aventurieri ce erau, camarazii marchizului se văzură numiți „señores ai spînzu-

¹ Norocosul.

² Din *Scrisoarea satirică XIX* de Francisco de Quevedo y Villegas, *Parnasul Spaniol*, volumul VII din *Operele sale*, p. 501 (n.a.).

(Puternic cavalier / e domnia-sa Banul, distih rimat devenit cu vremea adagiul popular.)

ratoru, pumnalului, spadei și stindardului“ — căci ce altceva au fost, oricît s-ar strădui istoria să le aurească pilda și năzbîtiile ? — *don* Diego chemă din Spania pe un nepot al său, anume *don* Juan de Maldonado y Buendía, care, deși a moștenit o mare parte din averile fabuloase ale unchiului, nu căpătase de la acesta și darul fățarniciei, ci a slujit mereu, cu credință, stemele regilor Carol Quintul și Filip al II-lea.

Tocmai prin vremea cînd răzmerița condusă de priceputul, popularul și mărinimosul *don* Francisco Hernández Girón a pus într-o așa de mare încurcătură *Real Audiencia* Limei, tînărul *don* Juan de Maldonado y Buendía ajunsese la gradul de căpitan al oștilor regești, iar osîrdiei lui i se datorează, în mare parte, și înfrîngerea acelui pe cît de curajos, pe atît de nenorocos oștean.

Cînd pacea se așternu din nou peste țară, *don* Juan a fost și el lăsat la vatră. În Cuzco își dură hogeacul său de flăcău singuratic, iar în valea rîului Paucartano ținea o gospodărie de țară bine încropită.

II

„Războaielor lui Marte le urmează cele ale Venerei“. Acesta e adevărul curat, și vestea n-o să mai uimească pe nimeni cu noutatea ei.

Tînărul și chipeșul căpitan nu putea nici el (alt adevăr, ca un pumn în ochi !) să scape de săgețile lui Cupidon, și se îndrăgosti pînă în virful unghiilor de o fecioară paucartanbină ¹.

Și-i laud alegerea, fiindcă fata nu era de nasul vreunui pirpiriu slăbănog, ci parcă menită unui flăcău cu mult vino-ncoace și mîndru din cale-afară, cum era Buendía.

Imasumac, sau Frumoasa Frumoaselor (căci așa talmăcește cronicarul Calancha această vorbă a băștinașilor)

¹ Locuitoare a văii rîului Paucartano.

era și ea o tinărară plină de nuri, iar prin vine îi curgea sânge fierbinte de Inca. Prințesă, adică *ñusta*, și nimic mai mult !

Închipuiește-ți, cititorule, frumusețea ei fără de seamă și împodobește-o după gustul fanteziei tale ; că eu, sincer să fiu, mă simt tare stingher în a face portrete. Pune-i, dacă vrei, dinți de ivory, obraji de granată pe albeața marmoreană a chipului, buze de rubin, ochi de agate, de safir sau de smarald, plete lungi, de aur, și mai adaugă de la tine, celelalte nestemate și înflorituri de stil pentru a izbuti să-i faci un portret care să vorbească despre neasemuita ei frumusețe.

Eu n-am să merg atât de departe, ci mă voi mulțumi să spun că fata era frumoasă ca o rază de lună, și nu de florile mărului cronicarul i-a dat numele de Frumoasă-ntre frumoase. Cum se spune : „sulfatul, chintesența a tot ce a creat Dumnezeu mai prețios.“

Tinăra prințesă nu rămase nici ea de piatră la privirile galeșe ale flăcăului spaniol, și, în fiecare seară, pe la chin-dii, se îndrepta către o pajiște smălțuită cu flori, să-și aștepte iubitul.

Maldonado își arunca pe umăr muscheta sau flinta și, mai vinând câte un porumbel sălbatic, din care erau berechet pe-acolo, străbătea și el zilnic leghea ce despărțea așezarea lui de locul drag al întâlnirilor.

Iar de veți dori domniile voastre să vă faceți o idee precisă despre înălțimea cerurilor în care poposeau cei doi îndrăgostiți, citiți prima eglogă sau idilă păstorească ce vă cade la îndemână. După care beți repede un pahar cu apă, să nu vi se aplece de atita sirop !

Amorul lor era ca un cer fără nori. Dar cât de adevărat este că „binele și răul sînt mai aproape unul de altul decît ochii de rădăcina nasului !“

Într-una din seri, tinărarul căpitan lungea pasul către locul știut, cu pieptul plin de dor, ca întotdeauna, cînd,

ieșind din crîngul ce se deschidea larg pe pajiștea lor, auzi un strigăt ce veni să-i rănească inima.

Nu putea fi decît glasul dragei lui Imasumac.

Un tigru o urmărea pe frumoasa prințesă, care alerga neznădăjduită.

Maldonado se afla la două sute de pași depărtare și-i era omeneste cu neputință să ajungă la vreme, ca să se bată, trup lîngă trup, cu fiara.

Puse arma la umăr, ochi o dată, dar tigrul rămase nevătămat.

Încărcă din nou pușca și ochi a doua oară, chiar în clipa în care animalul întăritat se năpustise asupra fetei. Nefericita nu mai pûtea fi salvată.

Atunci, o singură clipită stătu în cumpănă spaniolul, simțind că ceva se prăbușește parcă, în adîncul lui ; dar, cu un efort de o tărie nespūsă, descărcă arma.

Pentru ca agonîia iubitei să fie mai puțin crudă și dureroasă.

Cînd Maldonado ajunsese, în sfîrșit, tigrul se zvîrcolea în ghearele morții, dar nu lăsa să-i scape gingașa pradă.

Glonteale căpitanului străpunsese și inima prințesei.

Iar acel cuget de fier, care ar fi rămas neclintit în fața judecății de apoi, acel bărbat călit în primejdii, simți că din ochi i se desprinde o lacrimă, cea dintîi pe care durerea i-o smulsese în întreaga lui viață, și se îndepărtă murmurînd, cu sublima resemnare a celor ce se pleacă în fața soartei :

— Așa a fost scris ! Domnul a voit-o.

III

O săptămînă mai tîrziu, căpitanul Juan de Maldonado y Buendía îmbrăca rasa călugărească a augustinilor, în mînăstirea acestora din Cuzco.

Mulți necredincioși a adus pe calea cea dreaptă, datorită întinșelor sale cunoștințe în dialectele *quichua* și *aimará*, ajungând să fie cinstit cu cele mai înalte demnități ale ordinului său, și a murit înconjurat de fum sfânt de tămâie, prin anii 1583.

CINE A FOST GREGORIO LOPEZ ?

(1596)

O întrebare istorică

Unul din tomurile de Manuscrise ale Bibliotecii din Lima cuprinde un codice (unde, în treacăt fie spus, oste-neala scribului caligraf a dat roade strălucite) intitulat : *Declaración del Apocalipsis, por Gregorio López, natural de la insigne villa de Madrid*¹. Deși se pare că autorul acestui manuscris a fost o minte foarte luminată, încep prin a mă declara incompetent să-l socotesc teolog, fiindcă din acest tărîm de cunoștințe nu pricep o iotă.

Biografia lui Gregorio López, anume părintele Francisco Losa și cărturarul Luís Muñoz, spun că robul lui Dumnezeu Gregorio López a scris despre Cosmografie, Istorie, Medicină, Agricultură și alte ramuri ale cunoașterii omenești ; și chiar dacă vreuna dintre aceste cărți s-ar afla la îndemîna noastră, nu înțeleptul și nici roadele minții sale ne îndeamnă să luăm astăzi condeiul în mînă. Ființa lui din carne și oase ne aprinde acum curiozitatea.

Cine a fost acest Gregorio López, purtător al aceleiași nume precum vestitul jurist și comentator al *Partidelor* ?

A fost el, într-adevăr, așa cum cred foarte mulți, un om născut pentru a deveni monarhul de drept al Spaniei

¹ Declarația Apocalipsului, de Gregorio López, originar din vestitul oraș Madrid.

și al Indiilor, și care a preferat acestor deșarte măriri lumești, o viață de pustnic și de înțelept, ajungind să-și dea ultima suflare în America, înconjurat de fum sfințit de tămâie ?

Iată întrebarea căreia dorim să-i aflăm răspunsul, începînd prin a spune cîteva cuvinte despre acest personaj.

Muñoz, în cartea sa tipărită la Madrid în 1657, spune că Gregorio López s-ar fi născut în mîndra și încoronată cetate a ursului și crinului¹, în 1542 ; că a fost botezat la San Gil, capela regescului palat Alcázar ; că, ajuns în America, n-a spus la nimeni, vreodată, cine i-au fost părinții ; că se ferea să vorbească despre familia și obîrșia lui ; că, în cei treizeci și patru de ani de ședere în Mexic, n-a trimis nici o scrisoare rubedeniilor sale din peninsula, și că în cultura și purtările sale alese se vedea limpede omul de strălucită și nobilă semîinție. „Patria mea e cerul, iar tatăl meu însuși Domnul“ ar fi fost răspunsul dat, cu un prilej, pentru a potoli curiozitatea nestăvilită a unui dregător sus-pus.

Să fi avut oel mult douăzeci de ani, spune părintele Losa, cînd a debarcat la San Juan de Ulúa și, ajungînd la Veracruz, a împărțit, drept pomană la săraci, toată îmbrăcămintea lui, dintre care numai albiturile valorau cinci mii patru sute de reali. Zestrea unui principe, în acel veac în care orice spaniol, în afara celor veniți cu înalte dregătorii de stat, sosea cu miinile bine înfundate în buzunarele goale. În Indii se venea doar în căutarea așa-numitei *madre gallega*.

Ajuns în capitala Mexicului, rămase cîteva luni ca ajutor la doi scribi deodată, căci era neîntrecut caligraf și cunoștea trei sau patru modele de literă. În scurt timp, se despărți de acești hîrtogari și, desculț, fără pălărie, înveșmîntat într-o tunică aspră, purcese să rătăcească printre băștinașii *chichimecas*. În sfîrșit, la vîrsta de douăzeci

¹ Stema heraldică a Madridului.

și unu de ani, îmbracă rasa călugărească a ieremiților în Minăstirea Santa-Fé, la două leghe depărtare de Ciudad de México, unde se săvârși din viață, în 1596, la vîrsta de cincizeci și patru de ani.

Treizeci de ani mai tîrziu (1625), regele *don Filip* al IV-lea trimise în Mexic, ca vicerege, pe *don Rodrigo Pacheco y Osorio*, marchiz de Cerralbo, încredințîndu-i anume sarcina de a strînge și trimite în Spania cărțile scrise de cinstitul rob al lui Dumnezeu, *Gregorio López*, pentru a cărui sfințire și canonizare acel monarh se strădui din cale-afară, după cum ne-o dovedesc mai multe scrisori trimise, una către papa Urban al VIII-lea, alta către marchizul de Castel-Rodrigo, ambasadorul Spaniei la Roma, iar a treia cardinalului de Barberino, rudă cu marele Pontif, toate cu data din luna mai 1636, și pe care le avem la îndemînă.

Desigur că în cele două cărți despre *Vida del Siervo de Dios*¹ (și care se află în Biblioteca din Lima), pioșii săi biografi povestesc pe-ndelete despre bătăliile purtate de eroul lor împotriva ispitelor diavolești ; despre aparițiile cu care îngerii cerești l-au răsplătit ; despre ascetismul și posturile sale negre ; despre cum a izbăvit, aducînd pe calea Domnului, mulțime de suflete păcătoase, despre alte nenumărate minuni și binefaceri pe care le-a săvîrșit înainte și după moarte și, în sfîrșit, asigură că ar fi fost dăruit de Domnul cu „știință înăscută“, ceea ce e cam mult pentru un muritor.

Don Alonso de la Mata y Escobar, episcop de Tráscala ; călugărul augustin *fray Gonzalo* de Salazar, episcop de Yucatán ; *don Juan Bohorques*, episcop de Guajaca ; *don Juan Zapata y Sandoval*, episcop de Chiapa ; *fray Domingo* de Ulloa, episcop de Michoacán, și *fray Pedro* de Agurto, episcop de Cebú, la fel ca și *fray Rodrigo* de Ca-

¹ *Viața robului lui Dumnezeu.*

breto, stareț al iezuiților, precum și alte eminente fețe bisericești care au trăit în aceeași vreme cu Gregorio López, au transmis la Roma știri pline de entuziasm despre asprimea vieții pe care o ducea, virtuțile exemplare, suflul ales, gândul luminat și celelalte însușiri deosebite ale aspirantului la sanctificare.

Ocupându-se de manuscrisul *Apocalipsului*..., pe care noi îl avem, *pater* Francisco Losa spune că, la cererea autorului, l-a înmînat inchizitorului Bonilla, pentru ca acesta să-și dea cuvenita încuviințare și că, cercetîndu-l în tovărășia mai multor persoane docte, i-a îngăduit a se răspîndi liber. S-au scos atunci copii, iar originalul a fost dus în Filipine, de unde¹ a dispărut. Gregorio López însă, care păstra textul în minte, l-a scris din nou, de la început pînă la capăt, dar și acest manuscris a avut aceeași soartă ca primul.

Viceregele Mexicului și, mai apoi, al Perului, *don* Luis de Salinas, puse să fie căutat pentru a-l trimite în Spania, însă nu se știe dacă a izbutit sau nu să-l găsească.

Nu ar fi oare cu puțință ca manuscrisul ce se află acum în Lima să fie unul din cele originale ?

Cît despre un tratat de medicină și asupra însușirilor tămăduitoare ale unor plante indigene, alcătuit de López, tot viceregele marchiz de Salinas a adus în Lima o copie, pe care este foarte probabil s-o întîlnim într-o bună zi printre hîrtoagele din Arhiva Națională. La Madrid se găsesc altele, iar în Mexic se păstrează originalul, scris, după cum afirmă Losa, „cu literă foarte mică, foarte clară și ușor de citit, foarte frumoasă, foarte egală, bine formată și îmbăiată în cerneală, motiv pentru care, la prima vedere, pare de tipar.”

Cartea de istorie *Cronología hasta la época de Clemente VIII*¹ rămase la părintele Losa, bun prieten și cel dintîi biograf al lui Gregorio López, care ne spune, întru lauda

¹ *Cronologie pînă în epoca lui Clement al VIII-lea.*

ei, că multă lume savantă îi ceru, cu tot respectul, îngăduința de-a face copii și traduceri. Nu avem cunoștință dacă acest manuscris s-a pierdut sau încă se mai păstrează.

Să trecem acum la alt fel de știri despre persoana lui Gregorio López.

Generalul și literatul Vicente Riva Palacio, în scrierea sa *México a través de los siglos*¹, spune : „Credința populară a fost că Gregorio López era principele don Carlos, fiul lui Filip al II-lea, a cărui tristă poveste e îndeobște atît de cunoscută. Legenda spune că monarhul spaniol, voind a se descotorosi de fiul său, însărcinase pe un om să-l ucidă, dar acesta, înduișat de tinerețea și nefericirea principelui, se înțelese cu el să-i lase viața teafără, sub jurămint solemn că va lua calea Indiilor, își va schimba numele și nu va dezvălui nimănui taina sa. Ceea ce a dat și mai multă crezare acestei legende a fost, în afară de viața plină de mistere dusă de Gregorio López în Mexic, și împrejurarea că, făcîndu-i-se un portret, a pus să se scrie această deviză : *Secretum meum mihi*². Nu putem afirma că Gregorio López a fost într-adevăr infantele don Carlos ; dar, în mijlocul tainei ce înconjoară amintirea acelui prinț nefericit, nici nu putem fi siguri că nu ar fi fost el. Dacă există documente care dovedesc că fiul regelui Filip al II-lea a pierit în chip groaznic la Madrid, la fel de lesne regii și slujbașii lor plătiți au știut să ticluiească acte cu ajutorul cărora să-și ascundă crimele. Despre Gregorio López se știa că s-a născut la Madrid în 1542, și că a venit în Mexic prin 1562, date care, cu mici deosebiri, se potrivesc cu vîrsta principelui și momentul dispariției sale !“

Adevărul istoric de netăgăduit, fiind singurul asupra căruia biografia regescului personaj al lui Filip al doilea

¹ *Mexicul de-a lungul veacurilor.*

² *Secretul meu îmi aparține (lat.).*

și ai infantelui *don Carlos* au aceleași păreri, este că prințul a fost un băietan fără minte, care dușmănea cititul și învățătura. La prima vedere, acest argument pare destul de puternic pentru a destrăma populara legendă mexicană, anume că neblegul de *don Carlos* și înțeleptul Gregorio López au fost una și aceeași persoană ; dar dacă înțelegem că „cerul revarsă lumina lui binefăcătoare asupra celor cărora plăcută lumina le este“ și că, într-o clipită numai, poate face din cea mai nemernică secătură un izvor de înțelepciune, atunci fiul necopt al monarhului spaniol a putut foarte bine să dobândească acea „știință innăscută“ de îndată ce a pus piciorul pe pământul Americii !

Avînd la îndemînă un portret al lui Filip al doilea la vîrsta de patruzeci de ani și pe cel al lui Gregorio López la cincizeci și patru de ani, tot omul de bună credință recunoaște că între Demonul de la Miazăzi și ciudatul personaj mexican aflăm trăsături aparte, de familie, ce îi aseamănă. Cea mai serioasă obiecție care ar putea năruî populara legendă mexicană este că prințul spaniol e dat mort sau dispărut prin 1568, iar Gregorio López locuia în Mexic încă din 1562. Poporul însă, care adoptă pe dată tot ce-i înaripează fantezia romantică, nu se dă învins nici în fața acestei dovezi zdrobitoare și răspunde, învinuindu-i pe biografiu robului lui Dumnezeu că au strămutat cu șase ani mai devreme sosirea acestui personaj la Veracruz. Nu e cu neputință o încercătură de date.

Cercetarea istorică nu și-a spus încă ultimul cuvînt despre omul cu masca de fier, surghiunit pe insula Margareta, nici dacă Gabriel de Espinosa, vestitul cofetar din Madrigal, a fost un șarlatan de rînd ori, într-adevăr, însuși regele *don Sebastian*. Asemănătoare cu acestea, găsim în istorie o mulțime de puncte obscure și greu de descifrat.

Întocmai ca prietenul meu Riva Palacio, nu accept, dar nici nu resping ideea că în Gregorio López ar fi fost încarnată personalitatea principelui *don Carlos*. Nu am

dovezi ca să mă hotărâsc pentru una sau alta dintre alternative și mă voi mărgini să propun această întrebare ciudată pasionaților de studii istorice, ca o temă ce merită toată atenția lor.

GUVERNELE PERUANE

(1600)

Să mă ierte *don Modesto de Lafuente* ; dar cele povestite de el în scînteietoarele sale *capilladas*¹, drept o convorbire între Sfînta Tereza și Cristos, le-am auzit povestite de către „bunica mea sucita“ ca întîmplăte între Sfînta Rosa din Lima și Împăratul cerurilor și al pămînturilor. Abatele Gerundio ne descrie scena cu binecunoscuta sa vervă ; dar pentru aceste motive eu tot nu am să renunț la a povesti, în felul meu, o istorioară, tradițională prin părțile noastre. Cititorul singur e în măsură să hotărască dacă am copiat-o după ceilalți, așa cum mi s-a spus odată.

Într-o zi, cînd bunul Dumnezeu se trezise dispus să împartă hatiruri. Sfînta Rosa din Lima se înnădi la vorbă cu El. Cînoscînd dintr-o privire că Domnul e în toane bune, concetățeană mea nu lăsă să-i scape asemenea prilej pentru a-i cere niște favoruri, și nu pentru dînsa (căci prea străină era de toate patimile lumești), ci pentru această patrie a ei.

— Doamne ! Fă în așa fel ca blîndețea climei țării mele să ajungă vestită.

— E ca și făcut, Rosa ; peste Lima nu s-or abate geruri ori arșițe, ploi sau furtuni pustiitoare.

¹ Povestiri de capelă.

— Mai rogu-mă ție, Doamne, să faci din Peru o țară foarte bogată.

— Desigur, Rosa, desigur. De va scădea cumva rodnicia cîmpurilor, și recoltele vor fi mai puțin mănoase, sau de-or seca comorile minelor, am să le dau oamenilor, cînd veni-va sorocul, salpetru și guano.

— Îți mai cer, Doamne, să reverseși frumusețe și virtute peste femeile Limei, iar bărbaților dă-le minte clarvăzătoare.

Cum se vede, sfînta se răsfața în voie.

Ultima ei pretenție era însă cam necugetată, și Domnului îi pieri zîmbetul.

Cerea cam mult ; dar, în sfîrșit, după o clipă de gîndire, Domnul răspunse sec :

— Prea bine, Rosa, prea bine.

Și Domnul-Dumnezeu murmură printre dinți :

— Fetica asta nu mai are mult și-mi cere să fac din Lima ei o sucursală a gloriei cerești !

Necumpătată în cîte-i ceruse, nu-și dădu seama că de-atîtea pretenții, începea să devină sîcîitoare. La urma urmelor, tot femeie ! Așa sînt toate. Le întinzi mîna în ajutor, ele ți-o iau pînă la cot și-ți seacă și inima de tot !

Domnul dădu să facă un pas spre a se duce într-ale lui, dar Rosa i se așeză iar dinainte :

— Doamne ! Doamne !

— Cum ! Ce ? Tot mai vrei ceva ?

— Da, Doamne. Dăruiește-i patriei mele buni ocîrmuitori.

La care, bunul Dumnezeu, ieșindu-și zdrăvăn din fire, îi întoarse spatele, și-i zise :

— Rosita ! Rosita ! Nu mai bine te-ai duce tu să prăjești¹ niște gogoși ?

¹ Joc de cuvinte : *freir*, a prăji, și la figurat a sîcîi

Și să te mai întrebi de ce în Peru nu s-au aflat niciodată guvernatori înțelepți ; că altfel ar fi stat lucrurile dacă sfînta și-ar fi început pomelnicul dorințelor cu aceea care l-a încheiat.

RĂZMERIȚA LIMENCELOR

(1601)

În ziua aceea, de 10 februarie 1601, Lima se afla în mare fierbere. Veacul al XVII-lea, care număra abia patruzeci de zile, venise pe lume cu orăcăieli și crampe, ca orice nou-născut. Mai-mai să crezi într-o răzmeriță armată care să ducă la ruperea lanțurilor Castiliei și proclamarea independenței — într-atît erau de mari zarva și învîlmășeala în capitala viceregalului.

Între schelele catedralei, care tocmai se construia, și în locul unde s-au înălțat mai apoi portalurile, se adunase mulțime deasă care, din cînd în cînd, unduia amenințător, aidoma valurilor unei mări înfuriate.

În curtea interioară a palatului veghea o companie de lăncieri din escorta excelenței sale, viceregele marchiz de Salinas, cu caii gata înșeuăți, în timp ce un grup de infanteriști cu muschete și patru tunuri mortiere, servite de artileriști, ședeau cu fitilul gata sulfurat în mînă, pregătiți oricînd să-i pună foc. Hotărît lucru, Guvernul n-avuse toate ursitoarele de partea lui !

Cîtiva călugări și dregători își croiau drum printre pîlcuri încercînd prin cuvinte, să domolească furia gloatei, în rîndurile căreia femeile făceau gălăgia cea mai mare. Și, ce-i mai ciudat !, asmuțîndu-le pe femeile de rînd puteau fi văzute cîteva doămne de neam mare, răcorindu-se

de zăduf și năduf cu evantaie din filigran, purtînd conduri cu cataramă din perle și fuste din brocat de mătase verde ca marea, puse peste jupoane scrobite în formă de clopot.

— Stați și judecați, nu vă mai buluciți ca oile-n prăpastie ! le striga *fray* Antoquio Pesquera, un călugăr care, de scund și îndesat ce era, părea că moare de inimă în fiecare clipă, fiind și comendador al ordinului *Merced*, că în Lima, încă din timpurile lui Pizarro, mercedarii s-au amestecat mereu în astfel de treburi.

— Linișteți-vă puțin, spunea unui grup și *don* Damián Salazar, mare dregător la curte, însărcinat cu stringerea birurilor, că nimic nu se face bătînd din palme.

— Nu vă pierdeți capul, le îndemna mai încolo alt consilier, că totul se va aranja după placul domniilor voastre, așa cum tocmai l-am auzit pe vicerege. Să așteptăm, să așteptăm.

Auzind acestea, o fetișcană cu *peineta* de cornalină în conci și numai zulufi și iasomie în jurul capului, îl îngînă :

— Știm noi : „deșteptul promite, iar prostul trage nădejdea“...

— *Real Audiencia*, continuă comendadorul, tocmai debăte pentru a ajunge la o înțelegere și avem nădejdi cu atît mai mari, cu cît răspunsul se lasă așteptat.

— *Benedicamus Domini et benedictus sit Regem*¹, adăugă într-o latinească macaronară călugărul mirean ce-l însoțea pe Pesquera.

Chiar dacă nimeni nu le înțelesese, cuvintele acestuia avură asupra mulțimii o înfrîurire mai mare decît cele ale consilierilor.

Femeile începură să se domolească.

Este timpul să dezvăluim cititorului motivele care stîrniseră poporul în răzmeriță.

¹ „Să-l slăvim pe Domnul și binecuvîntat fie Regele“ (lat.).

Se întâmplase ca în ajun să ancoreze în portul Callao o escadră venită tocmai din provincia spaniolă La Coruña, aducând cu sine așa-numitul *cajón de España*, căruia noi i-am zice azi lăzile cu poșta regală.

Faptul că tiparul era, pe vremea aceea, încă în fașă, dacă ne gândim la dezvoltarea lui de azi, nu însemna că nu se primeau o mulțime de gazete. La Madrid, apărea pe-atunci un săptămînal intitulat *El aviso*¹, care, sub domniile celui de-al III-lea și al IV-lea Filip, a ridicat pretenții ca purtător de cuvînt oficial, deși, de fapt, nu era decît o amănunțită cronică de uliță din încoronata cetate a ursului și crinului.

Avizurile primite în ziua aceea aduceau la cunoștință, printre alte diferite țidule regale, o hotărîre cu totul aparte, răspîdită de crainici în toate orașele mari ale peninsulei încă din iunie 1600 ; iată dihania care stîrnise gîștele capitolului din Lima. „Mai bine murim decît să ne supunem !“, conchise într-un glas partea femeiască a populației țării mele, amintindu-și de răfuiala lor cu Sfîntul Toribio și Conciliul său ecumenic, atunci cînd voiseră să legiuiască împotriva costumului alcătuit din *saya* și *manto*.²

Pragmatica ce le alarmase grăia așa :

„Regele, domnul și stăpînul nostru, poruncește ca nici o femeie, de orice spiță și stare ar fi ea, în afară doar de acele care trăiesc în decădere și pierzanie, să nu mai poată îmbrăca nici să îmbrace fustă largă, cocoțată pe malacov, fiind acestea un vestmînt ce înghite mulți bani și dovește ușurință, e urît și mare din cale-afară, lasciv și îndemnînd la păcat atît pe cele care-l poartă, cît și pe bărbați, din cauza femeilor. De asemenea, nu se va mai afla femeie cumsecade care să îmbrace pieptare cu decolteu, în afară de cele ce tuturor își vînd trupul. Iar aceea care va face altminteri, va pierde nu numai crinolina și pieptarul, ci și douăzeci de mii de marafeți, ca amendă !“

¹ *Avizul*.

² Obiecte de îmbrăcăminte tradiționale pentru femei.

Mai mult decât sigur, nu se afla pe atunci femeie, în Lima, care să nu poarte iustă pe cercuri de sîrma mai mari și mai late încă decât cele ale spaniolelor ; iar în privința răscoielilor de la git, oricît de mult s-ar fi oțărît tagma preoțească să predice împotriva lor, concetățenele mele n-ar fi renunțat la ele nici moarte !

Și adăuga regeasca pragmatică :

„De asemeni, oprit să fie ca orice femeie ce va încălța pantofi, să și-i gătească cu zorzoane din tinichea ieftină ori cataramă din metal de preț bătut cu pietre scumpe, precum smaragdele ori diamantele, și nici altă podoabă născocită de ele care, șă zornăie pe la poale, iar acele bijuterii ieftine nu vor putea fi purtate decât cu anume conduri a căror căpută să nu fie mai mică de cinci degete. Totodată, dacă oamenii legii vor neglija ducerea la îndeplinire a acestei porunci vor fi pedepsiți, printre altele, cu scoaterea lor din slujbă.“

În fața cui ?, a limencelor, care dintotdeauna și-au avut (și încă au) gustul lor anume de a se încălța cu mult dichis, pentru că, așa cum spunea bunica mea, „de vād un picioruș frumos, căd merele toate-n coș“, să vină regele cu țidule împotriva condurilor de saten ori a botinelor înalte ? !... Halal rege !

Rămîne de văzut dacă astăzi s-ar afla vreun tată ori soț, care să se încumete a cîrți, în propria lui casă, împotriva toculețului Louis XV ? Ar fi o sfidare de toată frumusețea

*Cu-n pantofior după plac
și-un ciorap lipit de gleznă.
limencele-ntotdeauna fac
un călugăr să cadă în păcat !*

Din fericire, după ce-o suci, o învîrți și-o buchisi pe toate părțile, nemaștiind cum s-o scoată la capăt, *Real Audiencia* hotări că pragmatica era dintre cele care „au

dreptate, dar nu poți să le-o dai" și n-o răspîndi în Lima, iar monarhul spaniol găsi că observațiile formulate, cu tot respectul, de reprezentanții obște' zeloși pentru că erau în joc liniștea căminelor lor, propășirea viceregatului și mulțumirea supușilor și, mai cu seamă, a supuselor nesupuse, păreau întemeiate și le acceptă.

Ziua aceea, care începuse amenințînd a uragan, sfîrșii pașnic, în dangătul monoton al clopotelor din cetate.

Noaptea avură loc necontenitele sindrofii aristocratice, jocuri și petreceri; artificii colorate brăzdară cerul luminat de pălălaia butoaielor cu catran aprins — în acel veac depărtat, în care a visa la strălucirea scînteii electrice ar fi părut o nălucire de bolnav cu febră mare.

FEMEIE ȘI TIGRU

(1601)

Cît de plăcut e să-ți înalți gîndurile pînă la tărîmul pierdut al copilăriei, vîrsta iluziilor de culoarea trandafirului cînd, lipsiți de orice grijă a zilei de mîine, credem că lumea nu trece dincolo de universul jucăriilor noastre, cît îl cuprindem cu ochii. Vremuri fericite, cînd ne închipuim că pădurea-i făcută numai din boschete de flori și nimeni n-a murmurat încă în auzul nostru că prietenia se întoarce în exploatare, iar iubirea e cea dintîi printre mărfuluri!

Răsfoind mai deunăzi albumul amintirilor mele, m-am oprit deodată la imaginea cețoasă a unei fetițe, tovarășa copilăriei mele, șireată și nebunatică fără de pereche. Cînd ascundea ochelarii bunicii sau atirna o tinichea de coada motanului, ori făcea altă asemenea năzbîtie, buna bătrînă obișnuia să-i tragă o mică chelfăneală, minunîndu-se:

— Fetișoara asta e însuși chipul lui Iuda. E mai rea chiar decît *señora de...* !

Tot ce-mi amintesc e că de atîtea ori a pomenit biata bunică de răutatea acelei necunoscute *señora de...*, încît reușise să-mi bage și mie o spaimă în oase, mai mare decît față de balauri sau căpcăuni. Încet, încet, am descifrat toate manuscrisele vechi ce mi-au căzut în mină și n-am cruțat nici o vrăjitoare din cele pedepsite în Lima de Sfînta Inchiziție, ale cărei păcătoșenii să nu-mi fie cunoscute, și tocmai pe cînd mă răzbișe dezamăgirea, iată că aflu într-unul dintre registrele *Cabildo*-ului și în *Statistica* lui Fuentes date autentice despre cumplita *señora de...* Să vezi și să nu crezi ! Trebuie neapărat să scriu povestea ei, măcar și numai ca să vă dovedesc că oricît de înrăită, vicleană și îndărătnică va fi ajuns, cu scurgerea timpului și a apelor, biata copilă căreia bunică-sa îi prevestea un sfîrșit atît de îngrozitor, și oricît se va fi străduit mai tîrziu să-și închine diavolului carnea trupului, pentru a-i păstra lui Dumnezeu oasele, niciodată, în veci de veci, nu se va mai afla o femeie care s-o întreacă în cruzime pe doamna din povestea mea.

Destul cu introducerea. Să luăm condeiul în mină și să începem.

I

Domnișoară de... era, prin anii 1601, un boboc de fată de șaisprezece primăveri, plină de nuri ispititori și proaspeți, care întruchipa visul oricărui vîntură-lume dornic să se lecuiască de umblătură. Domnul de..., tatăl ei și, poate, cel mai înstărit din cetatea Limei, cea de trei ori încoronată, făcuse greșeala ca, răposînd, s-o lase pe moștenitoarea sa, *doña Sebastiana*, în grija unui tutore, *don Blas de Medina*, asturian sever și mai aprig la suflet chiar decît

don Pelayo¹. Cititorul însuși să-și închipuie dacă era de jinduit și în stare a stîrni poftetele celui mai puțin hulpav dintre bărbați, o copilă care, pe lîngă tinerețe, vino-ncoace și avere berechet, avea și norocul acela rar de-a nu aduce în căsnicie soțru, nici soacră !

Iar în acel veac, problema căsătoriei nu era privită cu atîta ușurință ca în timpurile de azi. Cum vedeți, era un secol de obscurantism și nu unul înaintat, ca cel pe care-l trăim, și în care, să zicem, azi dimineată își ia bărbat în casă fetița care încă aseară se mai juca cu păpușile. Nu lipsesc răutăcioșii care să afirme că însoțirea, astăzi, nu e pentru nevastă decît un schimb de jucării, și de-aceea lucrurile sînt de obicei mai încîlcite și mai nelimpezi decît conștiința grefierului. Repet, așadar, că în 1601 căsătoria era o treabă mult mai serioasă ; iar harapnicul de tutore, care iscodise că doña Sebastiana dădea semne de a răspunde „vreau“ primului neisprăvit ce și-ar fi dat puțină osteneală să-i între în voie, hotărî cu strășnicie să nu vadă serată de tineret sub acoperișul său și s-o păzească pe copilă, precum zgîrcitul cufărașul său cu galbeni.

Ceea ce deprindea a ști o femeie de condiție, pe-atunci, se mărginea la a citi atît cît să poată desluși viața și pătăniile sfîntului zilei, a scrie nu prea repede, destul pentru a putea ține socoteala spălătoresei, și să cînte la harfă cu oarecare grație, nu mai multă decît îi trebuia pentru ca să-și arate îndemînarea la sărbătorile de iarnă. Acestea, pe lîngă un număr bun de rugăciuni, puțină știință de a potrivi gustul la prăjituri ori salate, și mai puțină încă de a schimba citeva vorbe curtenitoare cu cei din jur și... opriți-vă din numărat că nu mai aveți ce !, au alcătuit și înalta educație a milionarei și frumoasei domnișoare. Domnul să mă aibă în paza sa, ferindu-mă să-l învinovățesc pe tutore de neglijență ! Să dăm mai bine vina pe secolul respectiv, căci domnia-sa tutorele a dus cu cînte

¹ Don Pelayo, personaj din epopeea folclorică spaniolă *Cîntecul viteazului Cid* (*Cantar del mio Cid*), tatăl eroinei principale Ximena.

povara acestei sarcini, cît și a altora pe care mi s-ar năzări să i le arunc în spinare.

Anturajul obligatoriu al doînei Sebastiana, în afara profesorului de muzică, un bătrîn în stare, de pocit, să-l bage în sperieți chiar pe duhul neguros al fricii, se reducea la un călugăr grăsuliu, din ordinul serafic, tutorele *don Blas*, și fiul acestuia, un tînăr seminarist de optsprezece ani, pe care părintele său visa să-l prefacă într-un cuvios prelat. Iar acest *don Carlitos*, cînd erau de față tatăl și ceilalți comeseni, își lua, fățarnicul, un aer spăsit și-o mutră cucernică, mai ceva ca arhanghelii de prin altare. Dar, vorba din bătrîni: „apără-mă, mamă, de găini, că de dulăi mă pot feri și singur !”

Trecuseră șase luni de cînd *doña Sebastiana* se afla sub oblăduirea tutorelui său. Tînărul părasea în fiecă duminică colegiul ca o temniță, cu dor anume de a-și petrece ziua sfîntă în casa părintelui său și, apoi, în timp ce își spunea rugăciunile pe drum, un negru îl însoțea pînă la porțile seminarului.

Dar pesemne că așa a fost scris. *Don Carlos* avea mai mare înclinare de a cerceta taina încă atît de puțin cunoscută, care se cheamă femeie, decît cărțile de teologie. Iezuitul Sanchez, cu churriguerescul ¹ său tratat *De matrimonio* ², stîrnea curiozitatea tinerilor mai tare decît șarpele care a ispitit-o pe Eva. Poate că unul dintre capitolele acestuia a căzut în mîinile seminaristului, și iată cum o cărțuie spurcată a împins pe calea pierzaniei tînărul neprihănit și evlavios ca Sfîntul Iosif, lipsind, poate, biserica Limei de unul ce i-ar fi putut fi candelă de aur. Ți-am împărtășit toate acestea, cititorule, ca să știi că în ciuda pazei plină de strășnicie orînduite de *don Blas* pentru a

¹ Stil baroc spaniol, avîndu-și apogeul la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, caracterizat prin exuberanță și abundență de detalii, și reprezentat de cei trei frați Churriguera (José, Joaquín și Alberto), arhitecți și decoratori celebri care i-au dat denumirea.

² Despre căsătorie (lat.).

păstra neatinsă comoara ce i se încredințase, la cea dintâi privire piezișă pe care o văzu sclipind arzător în ochii înflăcăratului tinăr, fata, care și ea stătea ca pe jar, simți pălălaia iubirii și, în fiecare duminică perechea de îndrăgostiți folosea ceasurile tihnite ale după-amiezii — când tutorele, ca bun urmaș al leneșei Spanii, își oferea somnul siestei — pentru a se îmbăta de cuvinte dulci ca ambra și celelalte mîngîieri obișnuite între cei ce se au dragi.

„Bărbatul e văpaie, iar femeia-i de paie!” și cum o singură scînteie e de ajuns ca să aprindă un rug mai mare decît cel cîntat de Homer, îndată vine și... dracu', care ațîță focul !

II

Se scurseră astfel cinci ani, timp în care, răposind întru Domnul tutorele *don Blas Medina*, fata putu să se bucure de întreaga plinătate a anilor săi tineri ; iar *don Carlos* atîrnă în cui sutana de seminarist, convins că îi lipsește chemarea către cele sfinte. De la taică-său, care în tinerețile sale dusesese o viață așezată, de mare dregător în Cuzco, iar apoi știuse să-și sporească averea ca negustor, moștenise o sumă nu prea mare, dar nici de lepădat.

Începu atunci tinerelul nostru să-și dea aere de stăpîn și să se adune cu tot felul de lume, de care asprimea răposatului său părinte îl ținuse departe, și să ducă o viață dintre cele mai pline de desfătări.

Iubirea ce o simțise pentru Sebastianita se destrămă ca un fum. Cu ea gustase din fructul oprit, iar el era acum dornic de prospătură. Uită de jurămintele fierbinți de a o lua de soție și a da numele lui celor doi copilași născuți din amorul lor tăinuit și, cînd se aștepta mai puțin biata îndrăgostită, sosi o scrisoare prin care *don Carlos* o înștiință că se legase prin căsătorie *in facie ecclesiae*¹ cu una din

¹ În fața bisericii (lat.).

fiicele căpitanului de arcebuзieri *don Santiago Pedrosa*, pe nume *doña Dolores*.

Cititorul să-și închipuie singur furtuna iscată de această știre în sufletul pătimașei femei. Căva vreme cumetrele orașului își vlăguiră limba, făcându-i cinstea harcea-parcea. Se zvonea de asemeni că *doña Sebastiana* n-ar mai fi întreagă la minte. În cele din urmă, ca orice femeie care a iubit cu pasiune ființa creată de Dumnezeu, își întoarse fața către Creator, ceea ce, mai pe înțelesul tuturor, înseamnă că intră la mînăstire, ca soră laică, dintre cele care țineau la căpătii cărțulia publicată de un iezuit, cu titlul *Alfalfa espiritual para los borregos de Jesucristo*¹, în care ostia sfințită era numită „pîinea ciinelui“, adică a păcătoșului.

Cu toate acestea, de fiecare dată cînd, în casa Domnului ori pe stradă, îl întâlnea pe iubitul necredincios, se stîrnea mare zarvă și gălăgie. *Doña Sebastiana* nu voia să renunțe cu nici un chip și stăruia în credința că fugarul s-ar mai putea întoarce la ea, iar acesta se îndărătnicea să dea lumii o pildă prostească de fidelitate conjugală.

Se mai scurseră așa trei ani, pînă cînd nefericita se convinge că de la *don Carlos* al ei nu mai era de așteptat nimic, și atunci se hotărî să-și schimbe tactica, pregătindu-se de răzbunare.

III

Era într-o luni cînd, ieșind *don Carlos* de la slujba de Sfîntul Augustin, se întilni cu umbra sau coșmarul lui, întruchipate acum de *doña Sebastiana*.

— Ai bunătatea, *señor don Carlos*, și pleacă-ți urechea la cîteva vorbe pe care, pentru ultima dată, vreau să ți le spun...

¹ *Lucernă pentru hrana sufletului mieilor lui Isus Christos.*

— La poruncă îți stau, doamna mea, ori de câte ori nu vei încerca să-mi smulgi cu de-a sila o dragoste care ar fi o crimă, răspunse tânărul.

— Îmi place să te văd un soț atât de credincios. Poate ai aflat despre viața retrasă și sfântă pe care o duc; de aceea, să nu crezi că-ți voi spune ceva care să amintească de hîrjoanele noastre copilărești.

— Te-ascult, *señora*.

— Am un fiu destul de bogat, cum bine știi. Aici, în Lima, crescut de mînă de femeie, n-ar putea să capete instruirea și deprinderile pe care le merită. Mîine pleacă de la Callao galionul către Spania și, odată cu el, copilul va merge la Madrid, unde îi vor purta de grijă rubedeniile sale. Te rog, ca tată ce-i ești, să-i dai binecuvîntarea, pentru a avea parte de o călătorie fără primejdii.

— Dorința ți-e întemeiată, *señora*, și-ți făgăduiesc să trec în curînd pe la locuința domniei tale.

Să tot fi fost miezul zilei cînd don Carlos strînse în brațe pe cei doi copii ai săi, în salonul Sebastianei. Inima lui tresălta de părintească iubire pentru amîndoi, iar min-gîierile și sfaturile către băiețelul ce urma, după spusa mamei sale, să plece în Europa, nu mai aveau margini. La un semn al doînei Sebastiana, fetița întinse tatălui înduioșat niște pesmeți de casă și un pocal cu vin de Alicante. Don Carlos mîncă și bău laolaltă cu copiii, nu fără ca mama să le țină isonul, și îndată se prăvăli fără cunoștință pe canapea.

Nefericitul băuse un somnifer.

IV

Două ceasuri mai tîrziu, o calească închisă poposea în ograda unui conac din apropierea cetății.

Din ea coborîră *doña Sebastiana* și cei doi copii. Vizitiul, ajutat de încă o slugă, îl duse pe don Carlos, tot

fără cunoștință, în patul pe care răzbunătoarea doamnă îl pregătise într-una din încăperi.

Acolo, singură cu prada ei, îi legă fedeleș mîinile și picioarele și așteptă să se trezească din fatala lui letargie.

Pana noastră nu e în stare să descrie cele întîmplate lui *don Carlos*, cînd își reveni în simțiri. Lăsăm pe seama cronicarului să vi le povestească :

„După ce îl acoperi pe *don Carlos* de insulte, *Sebastiana* îi spuse pe șleau să se pregătească de moarte, pentru a ispăși minciuna și trădarea. Chemă după aceea pe băiețaș și, așezîndu-l în fața ochilor tătine-său, îi spuse : — Te-am adus pe lume cu drag, în vremea cînd tatăl tău mă iubea. Dar el m-a părăsit, batjocorindu-mi nevinovăția și s-a însurat cu altă femeie, care nu și-a jertfit, ca mine, pentru el, cinstea și floarea trupului. Purtarea lui josnică este motivul care mă face să te urăsc acum, și pentru care doresc să mori sub ochii acestui netrebnic, căci nu vreau să rămînă nimic care să-mi amintească de ticăloasa lui dragoste ! Și atunci, înfipse cu sete un pumnal în pieptul copilului, îi reteză capul și-l aruncă peste *don Carlos*. O chemă apoi pe fetiță și, strigîndu-i cu ură aceleași cuvinte, o ucise în același fel. În sfîrșit, ocărîndu-l și înjurîndu-l de mama focului, începu tacticoasă să taie, unul cîte unul, fiecare mădular al trupului lui *don Carlos*. pînă ce-l văzu că-și dă ultima suflare. Odată înfăptuit groaznicul măcel, îngropă, la adăpostul nopții, și ajutată de vizitiu, cele trei grămezi de carne de om și se întoarse în liniște la Lima.

Uimirea și zarva pe care le stîrnise în oraș dispariția unui locuitor atît de bine văzut cum era *don Carlos*, cît și cercetările pe care le porni familia năvestei, îl împinseră pe vicerege să anunțe prin crainici că cel care va aduce vreo veste despre tînărul Medina, va fi răsplătit cu două mii de pesos, și această recompensă îl îndemnă pe vizitiu să dezvăluie crima. Mare a fost indignarea populației. Făptașa recunoscă totul sub tortură, iar *Real Audiencia* o

condamnă să fie pedepsită cu spînzurătoarea, după care urma să-i fie tăiate miinile și așezate în vârful unei prăjini, la porțile orașului ce dădeau înspre conacul ei, unde săvîrșise aceste înfiorătoare crime.

În timpul celor patruzeci și opt de ore cît rămase în capelă, femeia aceasta, atît de crudă, nu dădu nici cel mai mic semn de căință. Cu o seninătate de nedescris spunea : — De vreme ce răzbunarea mi-a alinat sufletul, aștept moartea fără teamă !"

V.

Doña Sebastiana de... a fost prima femeie spînzurată în Piața cea Mare din Lima.

DESPRE DON QUIJOTE ÎN AMERICA

(1605)

(fragmente)

*Lui don Miguel de Unamuno*¹

I

Minuții bibliografice

În anul 1877, Biblioteca din Lima a stat închisă o vreme pentru cititorii săi, deoarece în marele salon de lectură Europa se amenajau rafturile din cedru. Totuși,

¹ Miguel de Unamuno, scriitor spaniol, născut la Bilbao (1864-1936). Filozof, eseist, poet și romancier ; a scris la rîndul său un *Don Quijote*.

bibliotecarul diriginte, colonelul *don* Manuel Odriozola, urmaş al ilustrului Vigil, făcea înlesniri, pentru a consulta unele cărți, prietenilor săi pasionați de studii istorice și, de la ora trei după-amiază, obișnuiam să ne strângem în jurul jilțului său la un pui de tăifăsuială, plăcută și instructivă. [...]

II

Întîiul exemplar din *Quijote*

Doctorul José Dávila Condemarin era un cervantofil plin de zel și fervoare.

De două ori fusese ministru de Stat, apoi deputat în Congres și reprezentant al Perului în Italia; dar funcția sa actuală era cea de director general al Poștelor. În ser-tarul mesei sale de scris, ca pentru a-i face mai plăcute unele răgazuri pe care i le îngăduia slujba, se aflau, legate în catifea vișinie, două volume cuprinzînd cele patru părți ale lui *Don Quijote*, în ediția lui Ibarra. În Lima și, poate, în întregul Peru, persoana care citise cel mai mult despre Cervantes și scrierea lui fără de moarte era doctorul.

Nu-mi mai amintesc cum a venit vorba despre *Quijote*, și Saint John ne spuse că aproape nu se află englez știutor de carte care să nu fi citit și recitit faptele și pătaniile acestui *hidalgo* din La Mancha, precum și operele lui Walter Scott. „Dovada o aveți, adăugă el, în aceea că Anglia este țara unde, după Spania desigur, au fost trase cele mai multe ediții din *Quijote*; peste două sute!”

I se năzări atunci englezului să întrebe dacă știm cîte ediții fuseseră scoase în Peru sau în celelalte republici latino-americane, și în ce an fusese cunoscută cartea în

Lima. Nici unul dintre participanți nu se-ncumetă să răspundă, fiind de față José Dávila Condemarin, autoritate de netăgăduit în acest domeniu. Ceea ce el nu ar fi știut, neîndoielnic că pentru noi ar fi fost și mai de nepătruns.

Don José spuse că avea cunoștință numai despre o ediție cu gravuri apărută în Mexic cam între 1840—1850, și era sigur că nu greșește afirmând că în nici una dintre republicile surori cartea nu a fost reeditată.

Cît despre epoca în care ar fi sosit la Lima primul exemplar al romanului apărut la Madrid la începutul lunii mai 1605, el ne povesti această ciudată istorie :

Trecuseră aproape paisprezece luni de cînd fusese uns vicerege în Peru don Gaspar de Zúñiga Acevedo y Fonseca, conte de Monterrey, cînd, la sfîrșitul lunii decembrie 1605, zvîrli ancora la Callao galionul de Acapulco și, adusă de el, excelența-sa primi o cărțuție trimisă în dar de un prieten mexican, însoțită de o scrisoare în care-i recomanda, ca pe o lectură deosebit de plăcută, acest roman tipărit de curînd la Madrid și care stîrnise lungi și înflăcărâte discuții în saloanele cele mai pretențioase ale încoronatului oraș, dar și murmure de tot felul pe străzi și pe treptele catedralei San Felipe el Real. Din nefericire, viceregele zăcea în pat și cum boala nu voi să-l cruțe, două luni mai tîrziu îl petrecură la groapă.

În vizită la compatriotul suferind, venise prietenul său, fray Diego de Ojeda, călugăr cu mare trecere printre dominicani și pe care posteritatea îl admiră ca autor al poemului *La Cristiada*¹. Găsindu-l pe bolnav ceva mai liniștit, vorbiră despre veștile și întîmplările din Mexic, viceregat de unde contele de Monterrey fusese mutat în Peru. Excelența-sa îi povesti despre cartea primită, cît și despre îndemnul prietenului său, de a se desfăta citind-o.

¹ *Epopeea lui Christ.*

Fray Ojeda răsfoi cartea îndelung și probabil ceva îi trezi curiozitatea, căci se hotărî s-o ceară cu împrumut pentru câteva zile, iar viceregele, căruia, să fim drepti, nu prea-i ardea de citit romane, îi răspunse că se-nvoiește nu doar să i-o împrumute, ci să i-o dăruiască.

În luna martie 1606, la câteva zile după moartea excelenței sale, sosi cutărul purtător de vești și mărfuri din Spania — ceea ce azi numim „valiza de Europa“, aducând șase exemplare din *Quijote* : unul pentru viceregele răposat între timp ; altul pentru sfântul arhiepiscop Toribio de Mogrovejo, care pășise și el din sătucul Saña într-o lume mai dreaptă. la șapte sau opt zile după excelența-sa ; iar celelalte patru exemplare rămase, pentru niște aristocrate personaje din Lima.

Fray Ojeda răstui la loc de cinste în biblioteca mănăstirii sale întiul exemplar din *Quijote*. În primii ani ai Independenței, această bibliotecă se uni cu cea de la Santo Domingo, iar în inventarul sau catalogul pe care *señor* Condemarin îl cercetase, cartea era înscrisă. Domnia-sa ne împărtăși plin de convingere că o ținuse de nenumărate ori în mâini ; dar că, după bătălia de la Palma (1855), dispăruse împreună cu alte cărți și manuscrise de preț, printre care se afla și un fel de jurnal, sau cronică, a mănăstirii dominicane, în ale cărei pagini *fray Ojeda* însemnase cu propria-i mână cele câte ne povestise *don José* despre primul exemplar din *Quijote* sosit la Lima. [...]

III

Alt exemplar ciudat din *Quijote*

Ceea ce *señor Dávila* Condemarin n-ajunsese să știe, dar eu aflasem, era că în Lima a existat și un exemplar din primul tom al lui *Quijote*, dăruit cu dedicație autografă de Cervantes unui cavaler spaniol stabilit în Peru.

Acesta se numea *don* Juan de Avendaño, sosit din Spania cu numire de la rege, și împuternicit, în 1603, să slujească la vistieria regală, dar care, în 1610, a fost trecut într-un post mai important la Trujillo.

Avendaño fusese, la Universitatea din Salamanca, prieten la cataramă cu Cervantes, sentiment ce nu se răcise odată cu depărtarea, deoarece schimbau între ei scrisori, deși doar din cînd în cînd. Se știe de asemenea că nemuritorul ciung de la Lepanto¹ îi ceruse monarhului său, în 1590, o slujbă în Peru și că, la 6 iunie ale aceluiași an, regele i-ar fi răspuns: „Solicitantul să caute a-și afla mulțumirea pe aceste meleaguri“. Așa încît, prin 1606, cînd *Don Quijote* avea deja cititori în Lima, Avendaño putea să povestească lucruri personale despre autorul la modă, adăugînd că nu l-ar mira deloc să-l revadă în curînd, chiar acolo, căci măcinat fusese de dorința de-a veni în America, în căutarea unor sorți mai norocoși decît cei din patria-mamă.

Cu scurgerea anilor, mai bine zis de-a lungul celor două veacuri care au urmat, exemplarul cu autograf a ajuns în stăpînirea marchizei de Casa Calderón, o doamnă limenă iubitoare a literelor, de care m-am ocupat în altă împrejurare, și a cărei bibliotecă, nu se știe dacă prin moștenire ori vînzare, a devenit proprietatea doctorului *don* Agustín García, avocat de vază, pe-atunci, prin anii 1850, al tribunalelor noastre ce-mpart dreptatea, și care, suflet generos, ne lăsa la îndemînă prețioasa-i colecție de cărți rare — lui Nicolas Corpancho, Arnaldo Márquez și mie, flăcăiandri dornici a cunoaște înțelepciunea celor scrise. Prima lectură a lui *Don Quijote*, o

¹ Artist patriot, Miguel de Cervantes Saavedra a participat la bătălia de la Lepanto, în 1571, purtată pe mare de către *don* Juan de Austria împotriva turcilor, pierzîndu-și un braț.

mărturisesc astăzi cu bucurie ascunsă, de bătrîn fanfaron, am făcut-o chiar după exemplarul lui Avendaño¹.

IV

Alte ediții din *Quijote* în America

Mari iubitori ai lui Cervantes se pare că au fost mexicanii : în veacul al XIX-lea, ei au tipărit nu mai puțin de șase ediții ale faimosului roman.

Prima, datînd din 1833, a fost făcută în tipografia lui don Mariano Arévalo : cinci volume *in octavo*, și modestă ca înfățișare exterioară.

A doua este cea la care se referea Dávila Condemarin, și a văzut lumina tiparului în 1842, în tipografia lui don Ignacio Cumplido ; are două volume *in octavo*, cu 124 de gravuri și portretul autorului. Este o ediție de valoare, foarte căutată de bibliofili.

În 1853, tipograful Blanquel a publicat a treia ediție : două tomuri *in cuarto*.

Cea de-a patra cuprinde patru volume mici de tot și a apărut în anii 1868—1869, în tipografia văduvei Segura.

În 1877, don Ireneo Paz, în prezent director și proprietar al ziarului *La Patria*, a scos de sub tipar cea de-a cincea ediție : patru volume *in cuarto*. Romanul a apărut

¹ Cu prilejul recenteî sărbătoriri (tricentenarul apariției, 1905 ; nt.), don Emilio Cotarelo y Mori, membru al Academiei Spaniole, a publicat o foarte agreabilă cărticică intitulată *Efemérides Cervantinas*, în care nu numai că vorbește despre apropierea strînsă dintre Cervantes și Avendaño, ci și de faptul că acela a făcut din acesta unul din principalele personaje ale romanului său *La ilustre fregona*. Cotarelo ne asigură că Avendaño a întreținut „convorbiri amoroase” (expresie discretă din acele timpuri) cu doña Constanza de Ovando, fiica doînei Andrea, sora lui Cervantes, pe care n-a uitat-o în America, de vreme ce în 1614 i-a trimis bani din Trujillo (n.a.).

mai întâi ca foileton în coloanele aceluia ziar, slujind ca punct de plecare pentru editarea economică în volume.

Veacul se încheie odată cu apariția, în 1900, a unei ediții de lux *in folio*, ilustrată cu niște splendide gravuri.

Singura ediție din *Quijote* tipărită în America de sud a fost cea festivă, apărută cu prilejul comemorării tricentenarului, în La Plata, capitala provinciei Buenos Aires din Argentina, cu un erudit și conștiincios cuvânt înainte scris de bibliotecarul *don* Luís Ricardo Fors. E alcătuită din două volume *in cuarto*, reproducând bustul lui Cervantes expus într-unul din saloanele acelei biblioteci, și șase planșe colorate. Ediția a fost de o mie cinci sute de exemplare și s-a epuizat în mai puțin de două luni.

În Antile, pe la sfârșitul lui 1905, într-o ediție ieftină, s-a publicat *Don Quijote* la Havana, în tipografia *Ziarului Marinei*.

NOTIȚĂ FINALĂ

Se pare că în Spania nimeni n-a aflat că tocmai la Tokio a apărut, încă din 1896, o ediție din *Quijote*, tradus în limba japoneză. Adaug aceasta pentru că, după interesanta Iconografie publicată de curînd la Barcelona, faptele și pățaniile cavalerului cu capul în norii Manchei se pot întîlni povestite numai în următoarele limbi : franceză, engleză, germană, italiană, portugheză, catalană, rusă, poloneză, olandeză, maghiară, suedeză, daneză, finlandeză, turcă, greacă, croată și sîrbă. Cervantofili dintre cei mai competenți susțin că modernele tălmăcirii în engleză datorate lui Ormsby și Watts, sînt cele mai fidele și bine realizate din punct de vedere literar.

Să punem punct, căci despre *Quijote* nu mai avem nimic deosebit de însemnat.

EURICUL TATĂLUI NOSTRU ADAM

(1607)

Cetățean al Limei, avînd o muză veselă și un geniu pîperat, a fost bacalaureatul Juan del Castillo, și pînă-ntr-atît, că o sfîrși rău, pentru că își pusese mintea să lămurească lucruri ce nu erau pe măsura putinței sale.

Vă veți convinge astfel că, așa cum a spus-o regretatul Narciso Serra, lovit de o moarte timpurie :

*Un oarecine avut-a talent, și-mi pare rău,
că-i boală grea să ai talente, zău !*

Întimplarea, ca și mania de a cotrobăi prin hîrtoage vechi și prăfuite, au adus sub ochelarii mei cinci pagini scrise cu litere mici, înlănțuite, care nu sînt altceva decît rezumatul amănunțit al procesului intentat acelui cetățean.

Bacalaureatul Castillo era un flăcău chipeș și de treabă, așa cum scrie la carte, avînd mare trecere la cucoane ; destul de viclean și nu de-ajuns de lefter pentru a fi nevoit să dea fuga la supa chioară a minăstirilor. În apropiere de turnul Alguazililor, stăpînea un șir de odăi ce-i aduceau un venit rotunjour : nu tocmai pentru a ține caleașcă la scară, dar atît cît trebuie pentru a umbla curățel și îngrijit, cu mantie din postav de Segovia, jachetă brodată cu firet, gulerul numai dantele, botfori înalți și lipiți de pulpă, iar în zilele de sărbătoare, pantofi de marochin vopsit, împodobiti cu reliefuri și catarama de argint. Fără să coacă turtă de tărîțe în vatră, dar nici să împrăstie mălaiul, tinerelul nostru n-o ducea rău — frumușel, cu venit bunicele — singura lui grijă fiind să nu se întindă mai mult decît îi ajungea plapuma.

Nici că găseai în Lima altul care să știe, ca el, cum să facă ghitara să grăiască, ori mai priceput în a dăruia cu vorbe alesc pe femei și în a improviza catrene galante.

Prin 1607, bacalaureatul Juan de Castillo era nelipsit din biroul de grefieri ținut de Cristobal Vargas, ale cărui acte se găsesc astăzi în arhiva lui don Felipe Orellana. Pragul hîrțogarului mijlocitor al dreptății publice era călcat zilnic, între alți trîndavi și procesomani, de *fray* Rodrigo de Azula, din ordinul dominican de predicatori, călugăr cu ceafa groasă și avîndu-se frățește cu zvăpăiatul de Castillo.

Înzestrat cu o fire glumeață și înclinată către compunerii satirice, acesta nu lăsa să-i scape nici un prilej de a-și îndrepta, în epigrame, pana ascuțită spre persoana reverendului, binecunoscut ca mare ergotist¹ și priceput să toarne răspunsuri cu miez. Între cei doi se desfășura un război crincen, cu lovituri de versete și strofe, mai mult sau mai puțin usturătoare, dar niciodată lipsite de ocări; fiindcă acesta era gustul literar al epocii, judecînd după mostrele pe care ni le-a lăsat necruțătorul poet comic Juan de Caviedes, în vestitul său *Diente del Parnaso*². Desigur că pentru cei ce luau parte la adunările vesele ale grefierului, toate acestea nu erau decît un motiv de risete și distracție.

Într-o zi, înghiontit pesemne de zodia rea sub care se născuse, lui Castillo i se năzări să aștearnă pe hîrtie (de n-ar fi făcut-o vreodată!) cîteva rime din cele poreclite de către doamnele limene *de gato cojo*³, măsură poetică foarte la modă pe-atunci:

Sfînte bărbat,
mai puțav decît porcul pe care
Sfîntul Anton l-a răposat;

¹ Chițibușar, maniac în a argumenta și combate

² *Dintele Parnasului*.

³ Cotoi schiop.

Stăpîne Azula,
păcătos de rînd, ce nici n-ai de gînd
să-ți plătești bula ;

Rodrigo părinte,
decît să te pui cu mine, mai bine
la cele ce-ți zic, ia aminte :

Credința ce-o ții
e ca laptele acrit, ori ca turtă
veche de-o zi ;

cu noi, dar, ciocnește,
bea și mîncîncă, iară de mîntea
ți se-nveselește,

la ceea ce-ți zic
pe loc să răspunzi : avut-a ori nu -
tatăl nostru Adam — buric ?

Disputa s-a dovedit cum nu se poate mai interesantă. Dominicanul chemă în ajutor multe citate latinești, pentru a convinge că strămoșul nostru nu se deosebea cu nimic de urmașii săi, și că, prin urmare, a avut și el mătușorul sau excreșcența numită buric. Bacalaureatul Castillo susținea, dimpotrivă, că nefiind Adam născut din pîntec de femeie, să-l trăsnească dacă a avut nevoie de cordonul ombilical. Celălalt răspunse printr-un *distingo*¹ și un *nego majorem*², acesta replicîndu-i cu o entimemă și trei perechi de silogisme³.

Cei de față, cum era și firesc, schimbau și-și încurcau părerile între ei, neștiind de partea cui să treacă ; iar

^{1,2,3}, Formule logice, reprezentînd propoziții dintr-un discurs, independent de caracterul adevărat sau fals al obiectului de argumentat.

întrebarea pârîndu-li-se deajuns de hazlie, se apucară s-o discute și în afara celor patru pereți ai gazdei.

Înfr-atît de plicticoasă se pare că era pe-atunci viața mondenă în Lima, încît persoane demne de tot respectul, în lipsă de altă ocupație mai folositoare, începură să-și muncească mintea pentru a afla răspuns la întrebarea propusă de năstrușnicul Castillo:

Cum-necum, asemenea prostie gogonată ajunsese la urechile Inchiziției, iar oamenii cu crucea verde pe spate făcură din țințar armăsar, răstălmăcind vorbele poetașului drept dovezi de erezie și necredință. Se apucară să scormonească în viața, obiceiurile și trecutul celui în cauză, pînă ce scoaseră la iveală că tatăl lui Castillo fusese portughez și simpatiza cu evreii, de unde asupra fiului cădea bănuiala că suflétul lui plutește încă nehotărît între *Biblie* și *Coran*, sau, ceea ce-i totuna, că n-ar fi străin de legile lui Moise.

Adăugînd la acestea niște spuse fără noimă de-ale baccalaureatului, dar rostite în prezența tuturor celor din dugheana lui Vargas, precum că ziua de Paști nu e satornică în calendar și că agheasma și oțetul erau singurele două lucruri egale în Peru și Spania, ne vom lămuri că Sfîntul Oficiu nu putea decît să găsească în convingerile zburdalnicului Castillo motive berechet pentru a-i drege o tocană dintre cele mai piperate.

Așa se și întîmplă. Într-o noapte, bățăiosul versificator se pomeni cu trimișii Inchiziției; îl închiseră la carceră grea, dîndu-i numai piine și apă; îl supuseră la torturi crunte; i se ticlui un proces în toată regula, iar în duminica Sfintei Treimi, la 10 iulie 1608, *coram populo*¹ și fiind de față chiar excelența-sa viceregele marchiz de Montesclaros, împreună cu tot alaiul său domnesc, fu ars pe rug, ca eretic, în cimitirul catedralei. După spusele

¹ Sub ochii mulțimii, în public, expresie folosită și de Horațiu în *Arta poetică*, § 185 (lat.).

lui Mendiburu, acesta a fost cel de-al optulea *autodefe*¹ care a avut loc în Lima, iar după cronicarul Córdoba y Urrutía, al şaptelea.

Nouă, catolicilor, fii ai acestei de trei ori încoronate cetăţi a regilor, din Peru, ne revine într-adevăr mulţumirea de a striga în gura mare şi spre lauda bunei noastre credinţe catolico-apostolico-romane, că singurul cetăţean al Limei pe care Inchiziţia a avut plăcerea să-l frigă pe jărat, a fost bacalaureatul Castillo, şi nici măcar acesta nu era limean curat, ci vlăstar de portughezi.

Avînd cunoştinţă de trista păţanie a înaintaşului nostru, altul şi nu eu să se căznească a găsi un răspuns la întrebarea de poştină, iar de-l va afla, să mi-l împărtăşească şi mie prin telegraf, lămurindu-mă dacă Adam avut-o ori nu buric — punct asupra căruia Sfîntul Oficiu nu s-a pronunţat, lăsînd întrebarea deschisă. Eu cred că nici nu merită atîta atenţie şi aştept să-mi satisfac curiozitatea, aflînd adevărul, în ziua judecăţii de apoi.

AVOCATUL AVOCAŢILOR

(nedatată)

Se povesteşte că Domnul nu-i prea vedea cu ochi buni pe avocaţi, iar opinia tatălui ceresc pornea din aceea că ori de cîte ori vreunul din ei bătea la porţile Paradisului, niciodată nu aveau toate actele pentru ca portarul să le încuviinţeze intrarea.

¹ *Act de credinţă*, denumind ceremonia de „purificare a sufletelor ereticilor prin flacără”, arderea pe rug a necredincioşilor.

Într-o dimineață, odată cu zorii, răsună o bătaie puternică de ciocan în ușă. Sfântul Petru sări ca ars din așternut și, ivindu-și chipul la fereștruica cu acest rost, văzu că noul sosit era un bătrinel întovărașit de o pisică.

— Da' devreme a mai pornit-o ăsta ! bodogăni apostolul, nițel cam întors pe dos. Care ți-e dorința ?

— Să intru, cred că-i limpede, răspunse cel de afară.

— Și cine ești dumneata, frățioare, de te ții așa mîndru ?

— Ibus, cetățean roman, gata să-ți fie pe plac.

— Bine, bine. Dă-mi actele.

Bătrinelul și le ținea într-un tub de tinichea, pe care i-l trecu sfântului custode al cheilor fericirii, care-i trînti fereștruica în nas și se făcu nevăzut.

Sfântul Petru se îndreptă către biroul unde lucrau sfinții funcționari însărcinați cu cercetarea pașapoartelor, iar ei îl găsiră atît de corect pe cel al noului aspirant la gloria eternă, încît dădură poruncă portarului să-i deschidă larg porțile.

— Intră și fii binevenit ! îi zise.

Fără a se lăsa rugat, bătrinelul pătrunse în căsuța portarului, urmat de nedespărțita pisică, care se dovedi blîndă și ascultătoare.

Rece, umedă și cețoasă era dimineața aceea, iar noul venit, care se oprise sub acoperișul sfântului să-și perie veșmintul și să și-l scuture de praful adunat pe drum, se așeză o clipă lingă căminul focului, cu animalul credincios la picioare, să se încălzească puțin. Sfântul Petru, care a fost întotdeauna o persoană prevenitoare, mai puțin atunci cînd îl năpădesc furiile și reteză pînă și urechi, își trată musafirul cu o ceașcă de ceai aromat, din ierburi de Paraguay, numit *mate*, căci la înălțimile acelea nu găsești o mină de ceai de cultură nici pentru leac.

Și în timp ce se lăsa cuprins de o plăcută toropeală, bătrinelul intra în vorbă cu gazda.

— Și cum merg treburile pe-aici, pe la poartă ?

— Aşa şi aşa, răspunse Sfântul Petru laconic. Ca orice post de slujbaş public, îşi are foloasele şi ponoasele lui.

— Dacă eşti nemulţumit şi rîvneşti la mai mult, spune-mi-o deschis, iar eu am să ştiu răspunde bunăvoinţei cu care m-ai primit, ostenindu-mă şi străduindu-mă să fii avansat.

— Nu, nu ! se grăbi să-l întrerupă apostolul. Sînt foarte mulţumit de consideraţia şi atenţia ce mi se dau aici, la poartă. N-aş schimba-o nici pe-un califat, ori cit de întins.

— Bine, bine. Închipuie-ţi că n-am zis nimic. Dar, ia spune : eşti sigur că nu se află nimeni care să jinduiască a-ţi sufla slujbuliţa ? Eşti angajat cu decizie în regulă, scrisă pe hîrtie timbrată, cu luările de cunoştinţă prevăzute de lege, şi ai plătit vistieriei cele cuvenite pentru dreptul de a profesa ?

Aici Sfîntul 'Petru îşi scărpină virful cheliei. Nici că i-ar fi trecut vreodată prin minte că, de vreme ce o lume întreagă îl ştia titular al postului respectiv, ar mai fi nevoie de un document care s-o dovedească, ceea ce şi mărturisii.

— Apoi, dragă prietene, dacă nu eşti cu ochii în patru, poţi să zbori cînd nici nu te-aştepti, şi te trezeşti muritor de foame. Noroc c-am venit eu ! Fă rost de hîrtie, de timbre fiscale, de pană şi călimară, şi-n doi timpi şi trei mişcări îţi fac o cerere de mai mare frumuseţea, reclamînd sus şi tare să ţi se trimită numirea în postul ce cu onoare deţii ; pe deasupra, vom cere să ţi se stabilească şi vechimea în muncă, să poţi beneficia şi de această clauză vreodată, cînd te vei sătura să tot păzeşti porţile, că orice e cu putinţă, şi ţi s-o năzări să ieşi la pensie.

Cinci minute mai tîrziu, Sfîntul Petru depuse cererea în mîinile Atotputernicului.

— Ce-i asta, Petre ? Hîrtie timbrată ? Ce titluri şi decizii speciale poşteşti de la mine ? Cuvîntul meu ţi-ajunge şi-ţi prisoseşte !

Și Domnul, după ce făcu bucațele demersul portarului, adăugă surizînd :

— Cu siguranță că ți-ai neglijat slujba, și în cer s-a strecurat vreun clănțau de avocat. Bine o s-o mai ducem de-acum pe aceste divine tărîmuri !

Și începînd din ziua aceea, avocații de pe pămînt și-au avut în ceruri pe unul de-al tagmei lor ; adică un patron, să le vegheze interesele : Sfîntul Ibus, pe care închipuirea populară și bisericească îl reprezintă cu o pisică la picioare, ca și cum ne-ar spune că cel mai mic rău ce i se poate întîmpla unui procesoman este să iasă zgîriat și jumulit.

Fapt e că pînă și poporul roman, aflînd că, în cele din urmă, un avocat a reușit să pătrundă în obștea divină, rămase surprins, iar ca dovadă, la serbările de canonizare a acestui sfînt, haimanalele cîntau :

*Advocatus et sanctus ?
Res miranda populo !¹*

ALCALDELE DIN PAUCARCOLLA

(1614)

Despre cum diavolul, urîndu-i-se să mai guverneze în adîncuri, a venit să se facă *alcalde* în Peru

Tradiția pe care am să o povestesc acum e foarte cunoscută prin părțile orașului Puno, unde nimeni nu s-ar încumeta să pună la îndoială cele întîmplate. Îmi amintesc, de asemenea, să fi citit ceva în legătură cu acest subiect într-una dintre scrierile cronicarilor religioși peru-

¹ Avocat și sfînt ? / Lucru de mirare ! (lat.).

ani., Iertat să-mi fie dacă am schimbat numele personajului, deoarece, sincer să fiu, pe cel real l-am uitat. În rest, povestirea mea se deosebește prea puțin de cea răs-pîndită în popor.

Trebuie să stabilim de la bun început că ceea ce numim civilizație, educație și progresul secolului, nu ne-au făcut un serviciu prea mare suprimînd imaginea diavolului. În vremurile coloniale, în care întunecimea-sa cutreiera plin de curtenie, împrăștiind în juru-i numai vorbe frumoase și avîndu-se frățește cu fiii părintelui Adam, abia dacă auzai, o dată la cincizeci de ani, de vreo sinucidere sau unire incestuoasă. De teama jărăgaiului și a plumbului topit, păcătoșii se gîndeau și se răzgîndeau pînă să făptuiască unele crime, pe care acum le întilnești la tot pasul. Azi, diavolul nu-și mai bagă coada în treburile bieților muritori, nici la bine, nici la rău ; moda dracului a trecut, și nici preoții nu-l mai zgîndără de prin amvon ; demonul este, acum, deja mort și îngropat.

Cînd voi ajunge iarăși — că din mult mai puțin ne-a creat Dumnezeu — să fiu deputat în Congres, am să prezint un nou proiect de lege care să-l învie pe diavol, repunîndu-l în plinul exercițiu al vechilor sale îndatoriri. Ii ducem dorul ; să ne fie dat înapoi ! Cînd dracul trăia, și infernul mai exista, în țara mea nu domneau viciile și hoția.

Protestez împotriva îndepărtării din funcție a dușmanului viclean și în numele istoriei *pirotehnice* și al literaturii *fosforescente*. Să-l gonești pe demon înseamnă să ucizi tradiția !

I

Paucarcolla e o așezare situată pe malurile lacului Titicaca, și care a fost în veacul al XVII-lea reședința districtului de Puno, aflîndu-se la numai trei leghe distanță de această cetate.

*In diebus illis*¹, (cred că pe-atunci cînd Filip al III-lea ținea strîns în mină frînele regatelor sale) s-a aflat alcalde în Paucarcolla un anume *don Angel*... Malo², și nu-i nimic de ris aici, fiind acesta un nume ca toate celelalte, și încă aristocratic, după toate semnele. N-a existat oare, chiar în timpurile Republicii, un *don Benigno Malo*, ilustru om de stat din Ecuador ? Sau, odinioară, în vremurile coloniale, n-a trăit *don Melchor Malo*, întîiul conte de Monterrico, care a dat numele său unei străzi ce și azi i-l mai poartă ? Și-atunci de ce alcaldele din Paucarcolla n-ar fi putut să se cheme *don Angel Malo* ? Să zicem c-am lămurit-o cu numele și să purcedem mai departe, cu *wre-chile* ciulite.

Se povestește că într-o zi a apărut în Paucarcolla, venind nu se știe de unde, ci parcă răsărind din apele lacului Titicaca, un tînăr andaluz, înfășurat într-o mantie stacojie, tivită cu blană de șinșilă.

Pe-atunci, spaniolii așezați în localitate nu treceau de o duzină, iar aceștia, ca și oamenii locului, întîmpinară cu bucurie pe oaspetele care nu numai că era vesel și plăcut ca fire, ci cînta la gitară și din voce cu un talent nemaipomenit. Îi dădură cele trebuincioase ca să poată rămîne în Paucarcolla și, acceptînd el toate acestea, mai primi și pămînturi ; omul nostru se puse îndîrjit pe treabă, fiindu-i în toate și la toate pârtaș norocul.

Cînd consătenii îl văzură om făcut și ajuns, se născură șoaptele, fiicele pizmei, și nu se știe pe ce temei se zvonî despre tînărul nostru andaluz că ar fi un maur creștinat, scoborîtor al uneia dintre familiile care, după recucerirea Granadei de către Regii Catolici, s-au refugiat pe crestele Alpujarrei.

Lui însă nu-i păsa nici cît o surcică dacă era socotit creștin nou sau vechi și, lăsînd gura lumii slobodă să-și

¹ *In acele zile depărtate* (lat.).

² Domnul Înger... Rău.

trească limba, asuda neobosit să-și mărească gospodăria și să câștige iubirea localnicilor.

Și își dădu atîta silință, încît, la numai trei ani după stabilirea lui în Paucarcolla, era ales, prin voința tuturor, alcalde al așezării.

Paucarcollanii au dus-o cum nu se poate mai bine sub guvernarea lui *don Angel Malo*. Niciodată balanța dreptății n-a fost mai puțin strîmbă, și nici cinstea publică mai la loc de cinste. Spunînd că a desființat șleahta hai-manalelor, am zis totul spre lauda autorității sale.

Alcaldele nu-i îngăduia pe trîntori și îi obligă pe toți vagabonzii să-și cîștige pîinea prin sudoarea frunții, făcîndu-i să priceapă că „cine nu muncește, nu mănîncă !”, așa cum spune proverbul. Rări și imputîină chefurile și zaiafeturile și, amintindu-și că Domnul nu l-a creat pe om pentru a viețui singur cuc, se puse pe capul holteilor pînă cînd, vrînd-nevrînd, află pentru fiecare costîșoara sortită cu cununie, să nu mai umble la jaf de mere prin grădinile altora. Obîșnuia să spună :

*Nu jumuli păunița
căci, așa cum aflași,
de jumulești păunița,
se nasc păunași !*

Ciudat e însă că alcaldele din Paucarcolla era întocmai ca vestitul căpitan Araña, care striga : „Îmbarcarea, îmbarcarea !”, dar rămînea tot pe țărmurile Spaniei.

Don Angel Malo însura pe capete flăcăi ca niște flori, dar el, să n-audă de așa ceva ! Adevărat mai este că nu dăduse nici cel mai mic prilej de scandal din pricină de fuste și nici că s-a aflat de vreo învoială ori tertip de-al său cu femeile.

Mai neprihănit decît señoria-sa alcaldele nu a fost nici sfîntul acela care și-a lăsat nevasta, pe regina *Edita*,

făptură cu coapse rotunde și chipul ca o zi de paști, să moară în feciorie !

Paucarcollanii fuseseră dintotdeauna puțin cam îndărătnici, nevoind să meargă, în zilele de sărbătoare, să asculte preotul slujind sau predicind de păresimi. Alcaldele, care era dintre cei ce susțin că un popor ce dă la spate practicile religioase nu poate fi socotit moral, își îndesa pălăria pe cap, se înfășura în nelipsita-i mantie ca para de foc și, luînd în mînă însemnul puterii sale, pornea să colinde orașelul în căutarea necredincioșilor, după care, îndemnîndu-i cu mîngîieri de baston, îi împingea pînă-n ușa bisericii.

Ciudat este că el însuși nu fusese zărit vreodată pășind pragul sfîntului lăcaș, nici închinîndu-se sau făcînd acte de milostenie. De atunci au rămas în Peru, ca proverb, vorbele spuse despre cineva care nu practică ceea ce povătuiește pe alții sau le poruncește : *Alcalde de Paucarcolla, nada real y todo bambolla !*¹

Într-o zi, pe cînd, trăgîndu-l de urechi, îl ducea la biserica parohială pe un țînc indian, acesta îi zise cu dojană în glas :

— Dacă biserica e-o treabă așa de bună, cum se face că tu n-ascuți niciodată ce spune *taita* pastorul ?

Întrebarea ar fi descumpănit pe oricine n-ar fi avut *tupeul* domnului alcalde.

— Ține-ți gura, nătărăule, îi răspunse, și nu-mi veni cu filozofii și ifose, care nu-s de nasul unui neisprăvit ca tine. „Mai bine să te-nghiontească un deștept, decît să te pupi cu proștii !” că acum „pînă și caprele rîioase s-au fudulit !”, iar tu să faci ceea ce-ți poruncesc și nu ce faci eu, că „una-i să fii tobă, și alta toboșar !”

¹ Alcalde de Paucarcolla, nimic adevărat, ci numai paradă !

Bănuiesc că alcaldele din Paucarcolla ar fi fost un strălucit președinte constituțional ! Ce păcat că nu i s-a propus candidatura în zilele noastre ! Că el precis ne-ar fi făcut să prosperăm și ar fi scos patria aceasta a noastră, și pe patrioți, din smîrcurile unde ne-am împotmolit !

II

Trecuseră cîțiva ani de cînd *don Angel Malo* era primar în Paucarcolla, cînd sosi în orașel, în drum de la Tucumán la Lima, un călugăr purtînd cu sine hîrtii de preț pentru administrația ordinului său. Reverendul fu găzduit sub acoperișul alcaldehului și venind vorba despre graba ce-o avea să ajungă mai repede în capitala viceregatului, *don Angel* îi propuse :

— Dacă-i pe-așa, te rog să iei sfinția-ta catîrul meu, care-i mai iute ca vîntul de parcă-nghite pămîntul cu leghe cu tot, și pun prinsoare că doar cît clipești din ochi, cum se spune, ai să ajungi la capătul călătoriei.

Călugărul primi bucuros și, încăleciînd, se așternu drumului. Într-adevăr, mare minune !, după douăzeci de zile intra pe porțile mînăstirii lui din Lima.

O călătorie atît de lungă într-un timp așa de scurt nu era lucru curat : deșelîndu-și calul în goană cu pintenii, un spaniol din vremea lui Pizzaro o făcuse într-o lună și jumătate.

Aici era treabă de dat pe mîna Inchiziției și, pentru a-și domoli conștiința, călugărul se duse la un comisar al Sfîntului Oficiu, căruia îi încredință animalul, după ce-i povesti toată tărășenia. Omul cu crucea verde pe spate începu cercetările prin înhămarea catîrului la caleașca sa, trimițînd apoi la Puno un om de încredere cu scrisori către *corregidor* și alți creștini vechi, cerîndu-le ajutor și brațe tari, pentru a-l duce la Lima pe destoinicul alcalde din Paucarcolla.

Intr-un amurg, acesta tocmai se plimba pe malul lacului Titicaca, cînd se apropie de el, după ce-și pusese „ogarii“, sau gărzile, pe la diferite răscruci, trimisul temutului Oficiu și, punîndu-i mîna pe umăr, îi spuse :

— Aici de la Sfînta Inchiziție! Lasă-te prins domnia-ta.

Maurul, numai cît auzi pomenindu-se numele de groază și amintindu-și, fără îndoială, de cruzimile nemaiîntîlnite cu care acest tribunal fătarnic îi tratase odată strămoșii, se aruncă în apă și se ascunse în tufele dese de *totoră*¹, ce cresc aproape de malul lacului. Trimisul și oștenii lui îl căutară cu îndîrjire dar, necunoscînd locurile, îi pierdură urma curînd.

Tot ce se poate ca *don* Angel Malo să fi cutreierat fugar și, din cetate în cetate, să fi ajuns apoi la Tucumán ori la Buénos Aires, sau să se fi refugiat în Brazilia ori Paraguay, căci nimeni din Puno n-a mai avut vreo veste de la el.

Aceasta-i părerea mea, asemănătoare cu oricare alta. Cel puțin așa cred eu.

Dar oamenii din Paucarcolla, care desigur că au motive pentru a cunoaște adevărul, afirmă cu jurămintе că diavolul în persoană a fost cel care s-a ivit cu mîntia lui stacojie, din lac, pentru a-i face pe oameni să-l pună alcalde, scufundîndu-se apoi în apă înfășurat în aceeași mîntie, atunci cînd, prins cu mîta în sac, se văzuse în primejdia ca Inchiziția să-i pună crucea de cenușă în frunte.

Cu toate acestea, paucarcollanii sînt oameni cinstiți, mergînd pînă la a-i da dreptate chiar și dușmanului viclean, cînd au temei s-o facă.

Fă-ți semnul crucii pe tot corpul, și spune *Ave Maria Purissima*.

De atunci, din ticăloasele vremuri ale domnului și stăpînului nostru, regele Filip al III-lea, pînă în cele arhife-

¹ Brădiș acvatic, specific zonei.

ricite ale „republicii practice”, nu s-a mai pomenit în Peru un ocîrmuitor mai bun decît alcaidele din Paucarcolla.

Asta n-o spun eu ; dar ți-o va spune, cititorule, pînă și deputatul de Paucarcolla, dacă ți se va năzări să-l întrebi.

RĂSPLATA ÎNSUTITA

(1616)

I

Marele lac Titicaca are 1.326 de leghe pătrate, fiind așezat la 12.850 de picioare deasupra nivelului mării. Se mai crede că pe sub brîul de piatră al Cordillerilor, lacul comunică cu marea, în apropiere de Iquique ¹.

Tradiția spune că din undele acestei lagune s-a ivit, în veacul al XI-lea, Manco-Capac, întemeietorul dinastiei incașilor, iar pe insula cea mare a lacului, încă și acum se mai văd ruinele vestitului templu pe care l-a închinat Soarelui, tot așa cum, pe micuța insulă Coati, situată la puțină mile depărtare de prima, dăinuie cele ale templului Lunii.

Cuvîntul *Titicaca* înseamnă, în graiul *aimará*, stîncă de fier, iar *Coati*, regină ori doamnă.

În amîndouă insulele, vechii Inca asigurau o viață îmbelșugată preoteselor ce își închinau viața adorației acestor aștri ; alese din rîndurile nobilimii, ele erau obligate la păstrarea neștirbită a fecioriei.

Tradiția mai povestește că Sfîntul Toma a predicat Evanghelia în satele de pe malurile lacului, și există stînci

¹ Credința se întemeiază pe faptul că apele de munte ale lacului, limpezi precum cristalul, au totuși un vag gust sălciiu, iar parte din ierburile care cresc în el seamănă cu algele marine.

în care localnicii pot să arate călătorilor curioși urmele uriașelor sale tălpi, de paisprezece *pulgadas*¹, despre care am povestit pe larg în altă legendă. Să adăugăm că în apele lacului a pierit apostolul, tras în țeapă de indieni, și care viețuise într-o peșteră din Carabuco, sat unde, cu scurgerea vremii, s-a găsit îngropată o cruce mare ce aparținuse acestui discipol al Mintuitorului. Un piron al acestei cruci a fost dus ca relictă în Spania, iar celelalte două, precum și o parte a crucii se păstrează cu mare evlavie în biserica din Carabuco. Autoritățile eclesiastice au întocmit mai multe dosare cu probe ce dovedesc adevărul acestor fapte.

Mulți istorici povestesc că după uciderea mișelească a lui Atahualpa, indienii ar fi azvîrlit în lacul Titicaca vestitul lanț de aur ce măsura 350 de picioare în lungime și un deget și jumătate în grosimea verigilor, a cărui turnare fusese poruncită de Huayna-Capac pentru a sărbători nașterea fiului său Huáscar. Se povestește de asemenea că, între alte comori ascunse pe fundul lacului, pentru ca să nu pună mîna pe ele conchistadorii, se află și un imens vas pentru fumigații, din aur, care avea drept picioare patru lei din argint.

II

Copacabana înseamnă „piatra de unde se vede”, pentru că din înălțimea stîncilor care o străjuiesc, ochiul se poate desfăta în voie cu cea mai frumoasă priveliște a lacului. Și în *Copacabana* au durat încăși un templu închinat Soarelui, a cărui poartă era străjuită de doi uriași lei din piatră și de doi condori. Recent (în 1885), a fost descoperit unul dintre aceștia, destul de mutilat.

¹ De la *pulgar*, degetul cel mare de la mîna ; măsură de lungime, răspîdită în popor, destul de aproximativă : cît un lat de deget.

Peste ruinele fostului templu al Soarelui, conchistadorii au ridicat prin anii 1550 o bisericuță, care, la rîndul ei, a fost năruită în 1638 pentru a lăsa loc construcției sanctuarului ce dăinuie și acum, împreună cu faima comorilor sale trecute, răspîndită în lumea întreagă.

Localnicii din Copacabana trăiau împărțiți în tabere, nereușind să se înțeleagă asupra alegerii unui sfînt, drept patron al așezării. Unii credeau în harul Sfîntului Toma, alții în al Sfîntului Sebastian, și nu puțini se închinau Sfintei Fecioare Maria Candelaria. *Don Francisco Titu-Yupanquí*, scoborîtor din ultimii Inca și aflat în fruntea acestui din urmă grup, își puse în gînd să plăsmuiască o icoană a Fecioarei și, cum nu prea era îndemînat la dăltuit lemnul, cioplî un bust atît de caraghios, că stîrni rîsul și zeflemelele tuturor. Dar *don Francisco* nu-și pierdu cumpătul în urma eșecului și porni la drum lung către Potosí, unde intră ucenic în atelierul unui sculptor. La capătul a o mie și una de peripeții — povestite pe larg în cartea preotului Alonso Ramos și tipărită la Lima în 1641 de către călugărul augustin Fernando Valverde — artistul nostru își termină opera și, învingînd rezistența tomasiștilor și pe-aceea a sebastianiștilor care, mînați de bărbătească curtenie, cedară locul unei doamne, după serbări prelungite, statuia Sfintei Fecioare Maria Candelaria a fost așezată la loc de cinste în biserica din Copacabana, în ziua de 2 februarie 1583.

Atît în cartea lui Alonso Ramos, cît și în cea publicată în 1860 de către călugărul Rafael Sanz, se povestesc nesfîrșitele minuni făptuite de Fecioara din Copacabana, care au avut meritul s-o înconjoare în scurtă vreme de asemenea renume și faimă, încît din toată America începură să vină credincioșii în pelerinaj la acest sanctuar, a cărui îngrijire a fost încredințată, printr-un zapis regesc datînd din 7 ianuarie 1588, călugărilor augustini.

În 1640 s-a trecut la construirea actualei biserici, în formă de cruce, și măsurînd șaptezeci și cinci de *varas*¹ în lungime.

Iată ce ne povestește un cronicar despre icoana adorată în acest sanctuar : „Bustul este din tulpini de agavă, bine acoperite cu stucaturi dintr-o pastă foarte compactă, care-l face să pară din lemn masiv. Are cinci palme înălțime, și frumusețea chipului este nemaipomenită. Fără să fie din sticlă, ochii ei sînt așa de frumoși că «la soare te mai poți uita, dar la ei ba» fără să te simți pătruns pînă în cel mai tainic ungher al sufletului.“

De n-ar fi întru totul asemănătoare mărturiile unor oameni ce încă trăiesc și care au vizitat Copacabana în primii ani ai Independenței², ar putea părea de domeniul legendei înșiruirea de odoare prețicase adunate în acest templu. Să amintim doar cîteva, în treacăt :

Custodia³ era toată din aur și, împreună cu piciorul ei, măsura trei laturi de palmă.

Firida ce o adăpostea pe Fecioară era susținută de patru coloane salomonice groase, din argint masiv.

Icoana statuie se putea mîndri cu o coroană din aur, bătută în nestemate și avînd în partea de sus un cerc, tot din aur și el, cu douăsprezece stele, soarele și luna.

În fiecare săptămînă se schimbau ciorchinii de briliante care atîrnau de urechile Fecioarei, căci ea stăpînea nu mai puțin de treizeci și șase de perechi de cercei.

Colierele și salbele de pe piept, inelele și giuvaerurile ce împodobeau marginile celor o sută de mantii reprezentau avuții aproape fantastice.

¹ Prăjină, măsură de lungime egală cu 83,5 cm.

² După 1821, cînd comorile aflate în această biserică, cît și altele, foarte numeroase, au fost topite și transformate în bani trebuincioși armatei.

³ Vas din argint sau aur gravat, în care se păstrează la catolici împărțășania.

Într-o mină, Fecioara purta o luminare din aur, avînd în capătul de sus un rubin ce închipuia flacăra.

Pruncul pe care Maria îl ținea în brațe nu fusese nici el mai puțin răsfățat : coronița lui, ofrândă a locuitorilor din cătunul Arequipa, era din aur și nestemate, ca și sceptrul micuț dăruit de viceregele conte de Lemos.

Cingătoarea Fecioarei era încrustată, între alte multe pietre scumpe, cu un rubin de două degete în diametru, care stirnea admirația pelerinilor.

Intruchiparea aceasta, orbitoare de strălucirea nestematei, se odihnea pe un pedestal din argint, ce închipuia niște petale de criș. La picioarele statuii se vedeau, în sfîrșit, spada și bastonul unuia dintre președinții Boliviei.

Tot ce se poate ca, pe întinsele meleaguri ale creștinătății, să nu se mai fi aflat biserică pe care, aidoma celei din Copacabana Perului, evlavia și iubirea credincioșilor s-o fi dăruit cu odoare scumpe a căror valoare totală trecea de un milion de *duros*.

III

Pe la 1616, în mulțimea de pelerini ce se perindau prin capela Copacabanei, se găsea și un tînăr spaniol plăcut la înfățișare, dar care, după tristețea ce i se vădea pe chip, părea prada unei mari suferințe.

Și într-adevăr, așa era : Alonso Escoto venise în America pentru a dobîndi avere și noroc, care însă, în Lumea cea Nouă, se arătau darnice cu foarte puțini din marea oaste a celor sosiți. În ciuda firii sale întreprinzătoare, a cinstei și vredniciei ce punea în toate cîte făcea, Alonso Escoto se vedea urmărit de o soartă mai neagră ca un fund de ceaun. Se ocupase cu agricultura, comerțul, mineritul — avea mină rea, și pace bună ! De cînd se știa, trăise din două porții : a foamei și a lipsei.

Cu ultimii bani și cea de pe urmă putere, se îndrepta către *romeria* din Copacabana și, într-o după-amiază, ne-aflînd în biserică tipenie de om, îngenunche în fața altarului, grăind astfel către Fecioară : „Maică preacurată, tu, care deslușești cutele cele mai ascunse ale sufletului meu, știi cît sînt de cinstit, dar și de năpăstuit. Te rog să-mi împrumuți ceva care, deocamdată, ție îți prisosește. Să legăm tovarășie negustorească, iar eu mă jur că te voi răsplăti însutit. Tu vei fi asociatul meu capitalist, iar eu industriașul priceput care valorifică fondurile. Ajută-mă, se-nora, în nenorocirea mea“.

Și Alonso Escoto ieși din templu, ducînd cu sine o pereche de cercei și două sfeșnice din argint.

Fără să-și mai piardă vremea, o porni către Arequipa, unde vîndu giuvaerurile pe două mii de *pesos*, iar sfeșnicele pe cinci sute.

Tot călătorind prin ținutul acela cu coaste line, întîlni pe stăpînul unor vii întinse, care-l invită să-i fie oaspete la moșie. Escoto primi și, pe cînd străbăteau una din pivnițe, gazda i se destăinui :

— În celarul acesta, Domnia-ta vezi o avere pierdută. Licoarea aflată în cele cinci sute de butoaie provine din recolta anului în care a vărsat foc pe gură Huayna-Putina. Blestematul de vulcan aproape m-a ruinat : a „mișcat“ vinul și l-a „întors“, în așa fel că nu pot să-l vînd nici ca oțet.

Alonso Escoto gustă lichidul din unul dintre butoaie și spuse :

— Apoi, dacă ne-om învoi la preț, al meu să fie oțetul, și rămîne să văd doar cum voi duce butoaiele pe coastă, să-l vînd cu amănuntul.

Semnară actele, Escoto plăti marfa cu bani gheață, o mie de *pesos*, tocmi catiri, sui pe spinările lor o sută de butoaie, lăsîndu-le pe celelalte la păstrare în beciul vînzătorului, și porni în călătorie spre Lima.

Ajuns în cetatea regilor, destupă unul dintre butoaie și, așa cum prevăzuse, oțetul se „întorsese“ din nou, în vinul spumos cel mai bun, fenomen pus de vinicultori pe seama schimbărilor climaterice. Mai mult, soarta se dovedi foarte generoasă cu negustorul nostru, pentru că scufundarea unor galioane plecate din Cádiz burdușite cu vin influențase urcarea prețurilor acestei mărfi atât de căutată. Mulți cronicari povestesc că au fost prilejuri în care vadra de vin ajunsese să coste în Lima cinci sute de pesos.

Escoto își dădu osteneala ca restul de butoaie lăsate în custodie să fie aduse cât mai grabnic și, în mai puțin de un an, se văzu stăpînul unei avuții deloc de disprețuit. În acel moment, se hotărî să lichideze asociația lui cu Fecioara Candelaria.

În ziua de 2 februarie 1618, se sluzea în biserica din Copacabana, cu mare pompă, sărbătoarea numelui patroanei și, în fața altarului Fecioarei, putea fi admirat de toți creștinii un uriaș policandru din argint, avînd trei sute șazeci și cinci de brațe cu luminări, cîte una pentru fiecare zi a anului.

Iată partea ce i-a revenit Fecioarei Candelaria din tovrășia negustorească încheiată fără voia ei cu Alonso Escoto, care mai făcu sanctuarului și alte daruri.

Candelabrul de argint cîntărea douăzeci și șase de arrobas¹.

IV

În 1826, generalul Sucre, strîns cu ușa de împrejurări speciale, și pe care nu mi-am propus să le cercetez, a hotărît ca aproape tot aurul și argintul sanctuarului să fie topit și transformat în monede trase la ștanță. Astfel a dispărut faimosul candelabru al lui Alonso Escoto.

¹ Măsură de greutate, egală cu 11,5 kg.

Multe giuvaeruri au fost cumpărate de către stăpînul unei vestite mine din Puno, care, curînd după aceea, a „intrat la apă“.

Se povestește că Fecioara din Copacabana avusese în stăpînire un minunat colier din perle, achiziționat pentru suma de opt mii de pesos de către un general englez, aflat atunci în serviciul Boliviei. Generalul l-a dăruit logodnicei sale, care s-a împodobit cu el într-o singură seară, să ia parte la un bal. Din ziua următoare, începu să sufere de o boală a gîtului, care, în cele din urmă, o băgă în mormînt.

Pînă în 1826, de acest sfînt lăcaș îngrijeau călugării augustinii, iar de atunci încoace sarcina aceasta a revenit unui cleric capelan.

Puțin, foarte puțin i-a rămas astăzi Fecioarei din Copacabana din vechea ei bogăție și, după cum se afirmă, sentimentele de adorație față de ea au pălit mult.

O PĂȚANIE A VICEREGELUI POET

(1618)

I

Tabăra „vigoniilor“, porecliți așa după numele pălăriilor pe care le purtau, nu era cea mai tare în războiul civil din Potosí. Puterea o avea, pentru moment, tabăra „bascilor“, pentru că însuși guvernatorul vechii cetăți imperiale, *don Rafael Ortiz de Sotomayor*, le era cum nu se poate mai devotat.

Bascii puseseră stăpînire pe oraş, ocupînd principalele funcţii publice. Dintre cei douăzeci şi patru de dregători în *Cabildo*, jumătate erau basci ; chiar şi cei doi alcalzi aparţineau acestei naţionalităţi, deşi o pragmatică regală interzisese cu desăvîrşire alegerea străinilor. Ca urmare, creolii, castilienii şi andaluzii hotărîră să se unească pentru a distruge sau măcar a ţine piept taberei duşmane, şi iată cum se iscă vrajba care, mulţi ani de-a rîndul, a însîngerat acest ţinut şi căreia abia în 1624 i se puse capăt prin căsătoria *doînei* Eugenia, fiica lui *don* Francisco Castillo, căpetenia vignonilor, cu *don* Pedro de Oyanume, unul dintre capii taberei bascilor.

În 1617, viceregele, prinţ de Esquilache, îi trimisese lui Ortiz de Sotomayor o lungă scrisoare cu sfaturi într-ale artei de a guverna, şi în care se putea citi aproximativ aşa : „Şi ia seama, bunul meu *don* Rafael, că taberele potosine vrăjmaşe sînt la un pas de răscoală, care nu ar fi deloc binevenită. Socotesc că a sosit ceasul să-ţi faci simţită puterea cu asprime şi să pui capăt tulburărilor ; că orice îngăduinţă înseamnă acum un deserviciu adus Majestăţii Sale, o insultă adusă lui Domnul Dumnezeu şi, totodată, o jignire acestor regate. Aşa că nu am a-ţi porunci nimic, dar mă bizui pe priceperea domniei tale, care, ca adevărat oştean, curajos şi îndeminatic, vei şti să curmi răul din rădăcină ; că în treburile din Potosí şi-a virit dracul coada, iar scandalul poate să se întindă ca focul prin frunzele uscate. Nu aştept alt răspuns la scrisoarea mea decît acela că gilceville şi ura s-au domolit ; a venit vremea ca hărţuiriile acestea să ia sfîrşit, înainte să se lătească şi să devină pentru Indii ceea ce au însemnat acei *comuneros* pentru Castilla.“

Vigonii juraseră să împiedice cu orice chip pe fiicele ori surorile lor să se mărite cu tineri basci ; unul dintre aceştia, auzind din întîmplare despre legămintul făcut de membrii taberei duşmane, rosti tare în mijlocul pieţei din Potosí :

— Dacă vicunițele nu se-nvoiesc să fie ale noastre, le vom cuceri cu virful spadelor, că adevărați bărbați ce ne aflăm !

Fanfaronadă fără temei, care inverșună ura, stîrbind încăierări zilnice pe străzile din Potosí.

Nu era Ortiz de Sotomayor cel mai în măsură să-i impace. El însuși fiind de partea bascilor, socoti că scrisoarea viceregelui îl imputernicea să făptuiască o ticăloșie ; și, într-o noapte, puse să fie arestați, tainic și mișelește, don Alfonso Yánez împreună cu încă opt sau zece dintre conducătorii vigoniilor, poruncind apoi să fie uciși și să li se pună capetele în proțapul din mijlocul pieții.

Dimineata, cînd cei cu pălăriile văzură această înfiorătoare priveliște, se năpustiră cu jungherele la oamenii guvernatorului, care nu avu altă scăpare decît să se ascundă în biserică. Temîndu-se însă de dreapta răzbunare a dușmanilor săi, încălecă în taină și luă calea Limei, să se plîngă viceregelui că el nu făcuse decît să urmeze întocmai înaltele sale povețe, ceea ce, după cum am văzut, nu era advărat, căci scrisoarea excelenței sale nu-l autoriza să decapiteze oamenii fără sentință de judecată, dată mai înainte.

În urma lui Ortiz de Sotomayor veniră la Lima mulți din tabăra vigoniilor.

II

În Lima tocmai se slujea de joia cea mare a anului 1618, cu toată solemnitatea aceluia veac ascetic și bigot. Excelența-sa, viceregele don Francisco de Borja y Aragón, principe de Esquilache, cu o suită aleasă și împopoțonată, părăsi palatul să viziteze șapte dintre principalele biserici ale orașului.

Cînd să iasă de la Santo Domingo, după ce spusese prima rugăciune cu un aer pe atît de cucernic pe cît se

cuvenea unei rubedenii a sfintului Francisc de Borja, duce de Gandia, dădu cu ochii de o preafrumoasă doamnă, urmată de sclava ce-i ducea nelipsitul covoraș de rugăciuni. Suava arătare pironi asupra viceregelui una din acele priviri ce trezesc efluvii magnetice, iar don Francisc, surizînd ușor, o țintui și el cu o căutătură adîncă și limpede, ducîndu-și mina la inimă, ca pentru a spune tinerei că mesajul ei a ajuns la destinație :

*Către marea adîncă și-albastră
aleargă riurile toate ;
căt-re ochii tăi aidoma mării
se-ndreaptă cu dor ochii mei...*

Era mare crai excelența-sa și mult se mai vlăguiau gurile Limei pe seama norocului său în dragoste. Unei înfățișări plăcute și mîndre și unei ținute elegante, sprintene și, la urma urmei, princiare, el le adăuga bărbăția unui om în floarea vîrstei, căci Esquilache se apropia de treizeci și cinci de ani. Avînd el o închipuire frumos nestatornică, grăind numai în vorbe alese, curajos pînă la temeritate și darnic pînă la risipă, don Francisco de Borja y Aragón era de departe cel mai desăvîrșit dintre acei *hidalgos*, cavaleri innăscuți, ce-și apărau onoarea cu sacrificiul ființei și nu se lăsau uciși decît pentru rege ori pentru aleasa inimii lor.

Există afecțiuni istorice și, în ce mă privește, trebuie să mărturisesc că o astfel de dragoste, și încă foarte entuziasă, îmi inspiră mie acest vicerege poet, de două ori nobil, atît prin pergamentele lui de familie, moștenite, cît și prin cele pe care el a însăilat litera-i elegantă cu pana de prozator sau de răsfațat fiu al muzelor. E drept că în timpul cît a domnit a cam dat apă la moara iezuiților ; dar trebuie să ținem seamă că urmașul unui mare general al

acestei Companii, trecut de Roma în rîndul sfinților¹, cu greu s-ar fi putut abține de la a-i favoriza. Dacă a păcătuit cu ceva în această privință, vina aparține secolului său, și nimeni nu poate pretinde oamenilor să depășească epoca în care le-a fost hărăzit de soartă să trăiască.

În celelalte biserici, preafrumoasa doamnă ieși din nou în calea viceregelui, iar schimbul de surisuri și priviri se repetă fără greș :

*Iar de nu vrei să mă iubești
— nu mă privi...
și să-ți slujesc de nu mă vrei,
nu mai m-ademeni !*

La ultima oprire, cînd un paj dădu să-i așeze pe scăunel o păturică din catifea de culoare roșie, aprinsă, mărginită cu franjuri auriți, prințul de Esquilache îi șopti repede, aplecîndu-se către el :

— Jeromillo, după stîlpul acela stă-n așteptare un vînat rar. Ia-i urma degrab'.

Se pare că acest Jeromillo era mare meșter la astfel de hăituieli, avînd totodată mirosul prepelicarului și agerimea șoimului ; așa fel încît, atunci cînd excelența-sa se întoarse la palat și se retrase, lăsîndu-și alaiul să se risipească, pajul îl aștepta în iatacul său.

— Ei bine, Mercur, „cine-i dînsa ?“, întrebă viceregele, mare iubitor de mitologie, ca mai toți poeții veacului său.

— Hîrtioara asta parfumată va desluși totul excelenței-voastre, răspunse pajul, scoțînd din buzunar o scrisorică.

¹ Sfîntul Francisc de Borja, al treilea general al Companiei lui Isus, născut la Gandía (Spania) 1510-1572. Compania (sau Societatea) Iezuiților a fost întemeiată în 1540 de către Sfîntul Ignățiu de Loyola, avînd ca scop convertirea ereticilor. Mai întîi misionari, au început curînd (1547) să se ocupe de învățămînt. Instrument eficace al Reformei catolice.

— Pe Sfintul Iacob de Compostela ! Avem chiar și un bilețel ? Ah, pușlama ! Faci mai multe parale decât cîntărești și îți făgăduiesc să te immortalizez în niște octave regale, ce vor lăsa în urmă poemul meu despre cetatea Neapolelui !

Și, apropiindu-se de o lampă micuță, citi :

*Fiind curteanul așa de galant
și dintr-un sfînt coborînd,
e firesc să fi dejunat,
cum se cuvine oricărui creștin.
Iar dacă vrea să-mi sărute mîna,
după expresia lui fină,
eu îi fac această favoare
de nu se întinde la mai mare ;
și onorată-mi va fi locuința
cînd va veni să ia o gustare !*

Misterioasa doamnă, știind bine că are de-a face cu un poet și vrînd să-l impresioneze cît mai plăcut, alcătuiuse scrisorica în limbajul lui Apollo.

— Bravo, bravo, murmură don Francisco. Deșteptică îmi pare copila ; cum se spune, Minerva în veșmintele Veneriei ! Jeromillo, pornim în aventură. Adu-mi mantia și arată-mi calea înspre Olimpul acestei zeițe.

O jumătate de oră mai tîrziu, viceregele, ascunzîndu-și cu grijă chipul sub pelerină, se îndrepta către casa doamnei cu pricina.

III —

Doña Leonor de Vasconcelos, o frumoasă spaniolă și văduva lui Alonso Yáñez, cel scurtat de cap la Potosí din porunca guvernatorului, venise la Lima cu voința nestră-

mutată de a-și răzbuna bărbatul. Ea era aceea care, cu atîta îndemînare și chemînd în ajutor artileria lui Cupidon, urmărea să-l atragă pe viceregele Perului în locuința ei. Căci pentru *doña Leonor*, numai principele de Esquilache era vinovat de moartea soțului ei.

Văduva lui Alonso Yáñez locuia într-o casă pe strada *Polvos Azules*¹, avînd în spate apele Rimac-ului, lucru care, alături de zgomotele neconținute ale unor pași bărbatești prin curtea și coridoarele casei, deșteptară oarecări neliniști în sufletul cavalerului pus pe aventuri.

O jumătate bună de oră trecuse în plăcută sporovăială cu grațioasa gazdă, cînd aceasta îi dezvălui lui *don Francisco* numele și spița sa, încercînd să îndrepte vorba pe făgașul explicațiilor asupra celor petrecute la Potosí ; dar principele, șiret, ocolea subiectul, aventurîndu-se pe colaurii dulci ai vorbăriei amoroase.

Un bărbat atît de dus la biserică precum prințul de Esquilache n-avea nevoie de mai mult pentru a înțelege că i s'întinsese o cursă și că se afla într-o casă unde, după toate semnele, în seara aceea își făcuseră cartierul general *vigonii*, despre care el avea motive să creadă că nu-l simpatizau prea mult.

Veni și momentul cînd trebui să se-ndrepte spre sufragerie pentru a servi gustarea promisă. Aceasta era compusă din delicioasa salată de fructe, pe care limenii o numesc aperitiv, trei sau patru conserve pregătite de călugărițe, și clasicul *pan de dulce*². Așezîndu-se la masă, viceregele luă în mînă o carafă din cristal de Veneția, plină ochi cu vin de Málaga, și spuse :

— Îmi pare nespus de rău, *doña Leonor*, că nu pot să onorez vinul acesta minunat, dar sînt legat prin jurămint

¹ Strada Pulberii Albastre.

² Cozonac.

preoțesc să nu beau decît unul anume, făcut din struguri de la viile mele din Spania...

— *Señor* viceregele să nu renunțe, pentru mine, la ceea ce-i face plăcere. Nimic mai ușor decît să trimitem pe unul din slujitorii mei la majordomul excelenței voastre.

— Nici că puteai ghici mai bine, dragă prietenă, intenția pe care-o aveam.

Și întorcîndu-se către un slujitor, îi spuse :

— Ascultă, hoțomane. Du-te grabnic la palat, întreabă de pajul meu Jeromillo, dă-i cheița asta și spune-i să-mi aducă cele două clondire cu vin închise în firida iatacului meu. Nu uita să-i transmiți întocmai ce ți-am spus și ține uncia asta de argint, că să te îndulcești.

Sluga ieși, iar prințul de Esquilache urmă cu un aer ceremonios și convins :

— E atît de delicios vinul acesta, că mă văd obligat să-l păstrez în propria-mi odaie, fiindcă nemernicul de Estuñiga, secretarul meu, are aplecarea țințarului de-a suge tot ce-i iese în cale, și pe-a scribului, de-a nu lăsa din mină sticla pînă ce n-o golește. Dar într-o zi, cînd am să mă-nfurii, am să-i lungesc urechile, să fie învățare de minte pentru toți bețivanii !

Viceregele își încredințase salvarea istetîmii lui Jeromillo și nu mai prididea cu vorba, prietenos și curtenitor din cale-afară. „Fă-te frate cu dracul, pînă treci puntea !“ și „Unde nu-i cap, vai de picioare !“, spun proverbele.

Cînd Jeromillo, care nu era vreun prost de îmbrobodit, auzi cele transmise, n-avu nevoie de mai multe explicații ca să se dumirească pe loc că stăpînu-său se află la mare ananghie. Firida iatacului domnesc nu închidea altceva decît două pistoale cu încrustații de aur, adevărate giuvaeruri dăruite de regele Filip al III-lea lui *don Francisco* în ziua în care acesta se despărțise de monarhul său pentru a veni în America.

Pajul porunci ca slujitorul doñei Leonor să fie arestat, iar din câteva vorbe ale acestuia, scăpate în marea groază ce-l cuprinsese, Jeromillo își întări convingerea că trebuia să zboare, degrabă în ajutorul excelenței sale.

Din fericire, casa cu pricina se afla numai la o *cuadra*¹ depărtare de palat ; și, în câteva minute, căpitanul escortei însoțit de un pichet de halebardieri surprinseră pe șase dintre vigonii, conjurați să-l ucidă pe vicerege ori să-i smulgă cu forța vreo făgăduială împotriva bascilor.

Don Francisco, cu surîsul său glumeț, îi spuse doamnei :

— *Señora* mea, ochiurile plasei pe care mi-a întins-o domnia-ta erau din fire gingașe de mătase și nu vă mirați că leul le-a sfișiat. Ce păcat că nu ne-am putut juca rolurile pînă la sfîrșit, domnia-ta pe al *Judithei*, iar eu pe cel al lui *Holófernes* !

Și întorcîndu-se către căpitanul gărzii, adăugă :

— *Don Jaime*, lasă-i în libertate pe acești oameni și ai grijă ca mulțimea s-o afle la timp, iar numele meu să treacă din gură în gură. Și dumneata, *señora* mea, nu mă lua drept un ticălos și cinstește-l pe principele de *Esquilache*, care îți jură pe însemnele blazonului său că dacă a poruncit potolirea scandalurilor din *Potosí* prin armele legii, n-a dat nicicui mină liberă ca să scurteze de cap oameni neduși la judecată.

IV

O lună mai tîrziu, *doña Leonor* și vigonii făceau cale întoarsă către *Potosí* ; însă chiar în noaptea cînd părăsiră *Lima*, o patrulă găsi pe o străduță stîrvul lui *Ortiz de Sotomayor* cu un pumnal înfipt în piept.

¹ Măsură de lungime, egală cu 110—130 m, folosită în America.

O VIAȚĂ ÎN SCHIMBUL ONOAREI

(1640)

Cronică din vremea celui de-al cincisprezecelea
vicerege al Perului

I

Doña Claudia Orriamún era, prin anii 1640, cea mai frumoasă dintre fragedele mlădițe ale acestei cetăți a regilor. Douăzeci și patru de primăveri, sare din ocele ce împrejmuesc Lima și un chip îngeresc au fost întotdeauna mai mult decît trebuie pentru a face să-i lase gura apă oricărui pofticios. Și era una dintre acele limence a căror privire pare o nemerită răsplată pentru cel care a avut parte de ea, iar cînd surîd par că sărută. Dacă la acestea adăugăm că tatăl tinerei, plecînd într-o lume mai dreaptă, prin 1637, o lăsase, împreună cu o avere frumușică, sub oblăduirea unei mătuși trecută de șaizeci de ani și beteagă, ni se va da crezare ușor și fără jurăminte prealabile, de felul mărturiilor călugărilor descuți, că nu puțini erau flăcăii ce umblau adulmecîndu-i pașii, înghesuind-o cu palavre siropoase, bezele, serenade sub balcon, bilețele, floricele și alte asemenea tertipuri, cu al căror sprijin, din clipa în care omenirea s-a lepădat de haina sălbăticiiei, noi aceștia, reprezentanții sexului urît, începem războiul galant pentru cucerirea novicelor și chiar a maestrelor în *ars amandi*.

Se pare că pentru Claudia nu sunase încă acel ceas anume din viața unei fete, căci ea nu-l încuraja pe nici unul dintre suspinători nici măcar cu cea mai nevinovată cochetărie. Dar cum iepurele sare de unde nu te-astepti, se întîmplă că ducîndu-se copila în joia mare, împreună cu mătușica-tutoré și un paj, să viziteze mai multe biserică, găsi vreme berechet să-și piardă inima pe drum.

în timpul plimbării. Bineînțeles că un giuvaer de fată ca ea trebuia să întâlnească un flăcău pe măsură.

Într-adevăr, așa a fost. S-a brodit că în momentul cînd Claudia intra în biserica Santo Domingo, de acolo tocmai ieșea viceregele cu marele său alai de curteni, dregători și sfetnici, gătiți cu toții ca scoși din cutie și acoperiți de podoabe strălucitoare. Ca să poată admira mai în voie luxosul alai, tînăra se sprijini de vestita cristelniță turnată în argint, care face azi mîndria comunității dominicane ; deoarece, faptul e dovedit, în cristelnița amintită au fost botezați întru Domnul toți cei născuți în Lima pe parcursul celor dintîi ani de după întemeierea cetății. Sfirșindu-se defilarea cortegiului, Claudia dădu să ia agheazmă cu mîna cea mai delicată care a purtat vreodată mînuși brodate, cînd, cu grație nespusă, cineva îi întinse o rămurică de verbină stropită cu apa sfințită. Își ridică încet genele grele, obrații i se împurpurară și..., iertat să-i fie !, uită să se mai închine. Lucru diavolesc, nu alta !

Ceasul cel orb sosise acum și pentru sărmana de ea. În fața-i se proptise cel mai chipeș dintre căpitani oștilor regale. Acesta o salută curtenitor și, chiar dacă buzele-i rămaseră mute, privirea lui vorbi ca o carte deschisă. Declarația de amor fusese făcută, iar crenguța de verbină rămase drept gaj în mîinile Claudiei. Pe atunci, nu-i venise încă niciunui trîndav plictisit ideea de a inventa limbajul florilor, iar acestea nu aveau alt înțeles decît acela pe care gîndul fiecăruia voia să li-l dea.

În celelalte biserici unde se opri, Claudia îl regăsi de fiece dată pe frumosul căpitan, la depărtarea de cuviință, iar purtarea lui atît de rezervată și respectuoasă sfîrși prin a o cuceri. Acestora doi, de curînd săgetați de arcul lui Cupidon, li s-ar fi potrivit înțeleptele cuvinte ale unei *seguidilla*¹ populare :

¹ Melodie populară spaniolă, cîntată și dansată.

*Nu mă privi, căci alții văd
că ne privim !*

*Hai să vedem cum am putea în voie, dar,
să ne privim ?*

*Uite : nu mă privi mereu,
ci doar când ei nu văd,
să ne privim !*

Iar ea, pentru a domoli muștrările sfiosului său cuget,
putea să spună, aidoma călugăriței din poveste :

*Fapt e, Doamne, că eu nu l-am căutat,
ci l-am găsit în casa ta, când am intrat !*

Don Cristobal Manrique de Lara era un tânăr *hidalgo* spaniol, venit în Peru odată cu viceregele marchiz de Mancera, în funcția de căpitan al escortei acestuia. Dorind să intre în familia maimarelui său, își dăduse cuvântul că la întoarcerea în Spania se va însura cu o nepoată de-a excelenței sale și, ca urmare, tânărul ofițer era unul dintre cei mai iubiți de vicerege.

Ușor de ghicit că de îndată ce sosi simbăta mare, se sluji învierea Domnului iar clopotele umplură văzduhul de slavă, amoresul schimbă tactica și, fără alte ocolișuri, strinse cercul de foc în jurul fortăreței. Întocmai ca viteazul Córdova în bătălia de la Ayacucho, căpitanul nostru își spuse : „Înainte marș ! În pas de învingător !“

Iar atacul se dovedi atât de susținut și de hotărît, că *doña* Claudia începu să capituleze, apoi se recunoscă înfrântă. ba chiar în dezastru total, căci :

*E' la fel femeia
ca și lemnul verde :
rezistă, geme, plînge
pîn' ce tot în foc se pierde !*

Desigur că, la întîiul punct, *sine qua non*-ul capitulărilor, așa cum spune versul popular :

*Chiar și-n cer de vrei s-ajungi
ai trebuință
De-o scară mai mare
și de-alta micuță !*

căpitanul îi făgădui solemn că urmau să primească binecuvîntarea preotului îndată ce soseau din Spania anumite pergamente de familie, pe care el se obliga să le ceară cu primul galion ce va ridica ancora către Cádiz. Promisiunea de căsătorie sluji aici drept scăriță, iar scara cea mare a fost înfocata dragoste a fetei. Poveștile astea cu logodna prelungită, mai ales cînd iubirea a pălit, sînt tare sucite și învîrtite. Căsătoria trebuie să fie ca omleta : din tigaie direct în gură ; că de nu, „Boală lungă, moarte sigură !”

Și se scurgeau lunile, și hîrțiile multasteptate de ea nu mai soseau, pînă cînd, nemaiputînd îndura, fata îl amenință pe don Cristobal că va da în vileag legătura lor, de să vuiască tot tîrgul ; și-l strînsese atît de tare cu ușa, încît cavalerul, hărțuit și înspăimîntat, se duse întins la excelența-sa, cerîndu-i un sfat salvator din neplăcuta stare de lucruri.

Cele vorbite de amîndoi n-au ajuns la cunoștința noastră, și nici la cea a vreunui cronicar, din cîte știu eu ; sigur este însă că, drept urmare, între miezul nopții și cîntecul cocoșilor, amarezul doînei Claudia dispăru din Lima, ducînd pesemne cu el, în cufăr, cinstea fetei.

II

În timp ce don Cristobal galopează, înghițind leghele pe drumuri lungi și întortocheate, să înghițim și noi un hap de istorie.

Excelența-sa, *señor don Pedro de Toledo y Leyva*, mar-chiz de Mancera, domn al celor Cinci Orașe, *comendador* de Esparragal în ordinul cavaleresc de Alcántara, și genti-

lomi de *cámara*¹ al Majestății Sale, venise în Lima pentru a-l înlocui pe viceregele conte de Chinchón, în ziua de 18 ianuarie 1639.

Blazonul familiei de Leyva înfățișa un castel auriu pe cîmp verde, mărginit cu o dungă roșie și treisprezece stele de aur.

Ideile năstrușnice și stîngăcia politicii lui Filip al IV-lea și a favoritului său, contele-duce de Olivares, se făceau simțite pînă-n America. Pe de-o parte, brazilienii, sprijinind lupta dintre Portugalia și Spania, aveau porniri războinice față de Perù, iar pe de alta, o puternică escadră de vase olandeze, aparținînd armatorului Wilhelm de Nassau și puse sub comanda lui Henric de Breant, amenința să pună stăpînire pe Valdivia și Valparaíso. Marchizul de Mancera luă măsuri energice și binevenite pentru a-i ține la distanță pe vecinii care încă de pe atunci, în treacăt fie spus, se uitau la Paraguay cu ochii plini de jînd; și chiar dacă corsarii se lăsară păgubași în urma unor certuri iscate între ei și pentru că nu obținuseră, cum nădăjduseră, ajutor araucanilor, prevăzătorul vicerege nu numai că puse să fie ridicate ziduri de întărire a vechiului port Callao, înființînd, pentru apărarea lui, o trupă de artileriști în Lima, dar încredință însuși fiului său, don Antonio de Toledo, comanda flotei cunoscută după aceea ca „flotila celor șapte *vineri*”. Porecla i s-a născut din faptul că, întorcîndu-se fiul Excelenței sale la Chiloé fără să fi risipit un degetar de pulbere, sublinie în povestirile lui de călătorie că într-o *vineri* ridicase ancora din Callao, în altă *vineri* oprise în Arica pentru a-și lua tilmaci și a culege informații, în *vinerea* următoare ajunsese la Valdivia, de unde plecase tot *vineri*, înăbușind în altă *vineri* o răscoală a mateloților izbucnită la jocul de cărți, și, scăpînd teafără dintr-un naufragiu una din corăbiile sale

¹ Om de încredere.

tot în ziua de *vineri*, putuse în sfârșit să zvîrle ancora la Callao, într-o ultimă *vineri*.

După cum am amintit și în *Analele Inchiziției* scrise de noi, portughezii ce locuiau în Lima erau, mai toți, înstăriți și existau motive să se creadă c-ar fi lucrat mină în mină cu brazilienii, pentru a șubrezi puterea spaniolilor. La 1 decembrie 1640, avusese loc răzvrătirea Portugaliei. Sfîntul Oficiu pedepsise crunt, arzîndu-i pe rug pe mulți dintre ei, adepți mai mult sau mai puțin convinși ai tablurilor lui Moise.

În anul 1642, viceregele a poruncit ca toți portughezii să se prezinte la palat, aducînd cu ei armele ce le aveau pe acasă, și să părăsească apoi țara, dispoziție comunicată de asemeni și autorităților din Rio de la Plata. În Lima se prezentaseră peste șase mii ; dar se spune că ar fi reușit să obțină revocarea ordinului de expulzare prin mijlocirea unei mari sume de bani dăruite marchizului. În procesul formal care, după obiceiul vremii, i s-a intentat lui *don Pedro de Toledo y Leyva* în 1647, cînd a predat înaltul scaun contelui de Salvatierra, figurează și această acuzație de mituire. Viceregele a fost însă absolvit de ea.

Dușmanii marchizului au povestit că pe vremea cînd el era cum nu se poate mai înverșunat, persecutîndu-i pe evreii portughezi, majordomul îl anunță într-o zi că trei soli ai acestui neam se aflau în anticameră, cerînd audiență la el, și că viceregele ar fi răspuns : „Nu vreau să-i primesc pe acești ticăloși care l-au răstignit pe Domnul nostru Isus Christos !“. Majordomul îi șopti atunci numele solicitanților, care erau ale unora dintre cei mai înstăriți negustori din Lima și, muindu-i-se inima, viceregele ar fi spus : „Ah, lasă-i totuși pe prăpădiții ăștia să intre ; cum a trecut atîta vreme de cînd s-a săvîrșit calvarul Mîntuitorului, cine știe dacă cele ce se povestesc despre evrei nu sînt decît vorbe de clacă și calomnii !“. Cu această istorioară, gurile rele motivează zvonul general că viceregele s-a lăsat cumpărat de aurul jidovesc.

Tot sub guvernarea marchizului de Mancera, a secat și sacul fără fund care fusese mina Huancavélica, iar în 1641 s-au introdus, spre deznădejdea certăreților, timbrele fiscale, care aduseră cîștiguri nebănuite tezaurului regal.

O erupție a vulcanului Pichincha, în 1645, care a provocat mari stricăciuni în Quito, distrugînd aproape în întregime Riobamba, și un îngrozitor cutremur care, în 1647, a îngropat de vii mai mult de o mie de suflete din Santiago de Chile, făcură ca locuitorii Limei, temîndu-se de mînia cerească, să se mai lase de serbările și zaiafeturile ce se țineau lanț, dedicîndu-se cu convingere celor sfinte. Sentimentul creștin a fost exaltat pînă la fanatism, și rară era ziua cînd nu înfilneai pe străzile Limei procesiuni religioase. Soldații au fost și ei siliți să asculte slujbele preotului Alloza și, cum era și firesc, în asemenea cucernice vremuri trăiau, predicînd ascetismul și răspîndindu-și faima de făcători de minuni : mercedarul Urraca, iezuitul Castillo, dominicanul Juan Masías și augustinul Vadillo. Cîte unul din fiecare comunitate călugărească, să nu aibă motiv de a se pîzmuî între ele.

III

Imperiaia cetate Potosi era ocirmuită de cel de-al XVIII-lea guvernator al ei, generalul *don Juan Vázquez de Acuña*, cavaler al ordinului de Calatrava, cînd, la începutul lui 1642, i se înfățișă căpitanul *don Cristóbal Manrique de Lara*, cu scrisori de la vicerege, prin care i se încredința comanda trupelor ce se instruiău pentru garizoana din Tucumán, recomandîndu-l totodată călduros atenției particulare a seîoriei sale.

În acea epocă, mineritul luase un avînt deosebit, deoarece tabăra vignonilor încheiase un fel de armistițiu cu cea a bascilor, iar oamenii nu mai aveau de luptat decît cu pămîntul. pentru a-i smulge argintul din măruntaie și a-l

risipi apoi fără măsură. Iar cornul abundenței era atât de adânc pe atunci, încît zestrea pe care o aduceau la cununie fiicele minerilor, rareori scădea sub jumătate de milionaș; și se povestește că s-ar fi aflat un pat nupțial căruia so-crul mic a pus să i se toarne baldachin din aur masiv. Dacă acesta nu era lux, apoi să vină Cressus s-o spună!

Avem la îndemînă multe documente, demne de toată crezarea, care ne dovedesc că bogățiile extrase din colina vecină cu Potosí, începînd din 1545, anul descoperirii filoanelor de argint, pînă la 31 decembrie 1800, au însumat trei miliarde patru sute de milioane de pesos grei, și încă ceva pe deasupra, nimica toată, așa ca cioculețul unui pelican, cu care eu m-aș declara prea mulțumit, măcar pentru țigări și mănuși. Și să nu credeți că sînt scorneli de-ale mele, căci mărturiile există, neștirbite de greșeli din viteza peniței.

Cunoaștem o singură mină care să fi produs mai mult argint decît toate cele din Potosí. Aceasta se numește Purgatoriul. Din clipa în care biserica l-a născocit, sau l-a descoperit, ea i-a adăugat Purgatoriului și un sac fără fund, care nici că se va umple vreodată, să aibă credincioșii unde-și depune pomenile și contribuțiile de slujbă, rugăciuni, acatiste și celelalte delicatese pe care și le oferă, plătindu-le gras, sufletele evlavioase.

Jocurile de noroc, întrecerile vanitoase, intrigile amoroase și duelurile alcătuiau acum viața obișnuită a mine-rilor; iar *don Cristóbal*, care aducea cu sine în acea lume învălmășită și pestriță, bogăția nobleței de sînge și înfățișarea sa elegantă și plăcută, se văzu curînd înconjurat de prieteni mărinimoși, care-l tîrîră cu ei în această viltoare de emoții și risipă neîncetată. În Potosí se trăia de azi pentru azi și nimănui nu-i păsa de ce va fi mîine.

Într-o noapte, aflîndu-se căpitanul nostru la un tripou din cele mai deochete, își făcu apariția un tînar care se așază tăcut în apropierea lui. Norocul însă nu-i surîse în

seara aceea lui *don Cristóbal*, care pierdu pînă la ultimul sfanț scotocit în chimir.

Necunoscutul, care nu riscase nici măcar un *real* de-a lungul partidei, nu așteptă mai mult pentru a-i sări în ajutor și, fără vorbe de prisos, îi întinse punga lui. Aceasta părea bine garnisită și, prin ochiurile lucrăturii ei, se străvedea aurul.

— Mulțumesc, cavalerie, spuse căpitanul, primind punga și numărînd cele cincizeci de uncii ce se găseau în ea.

Cu aceste întăriri, pasionatul jucător se avîntă să-și ia revanșa ; dar tînărul nu avea în noaptea aceea mînă bună și, cînd pierdu și suma împrumutată, se întoarse către necunoscut :

— Și-acum, *señor* cavalerie, de vreme ce mi-ai făcut o atît de mare favoare, te rog să-mi spui unde locuiești, ca să-ți întorc curtenia și banii pe care mi i-ai împrumutat.

— Poimîine în zori vă aștept, *señor hidalgo*, în *Plaza del Regocijo* ¹.

— Acolo voi fi, răspunse căpitanul, nu fără a se mira de ciudățenia orei pe care o alesese celălalt.

Și străinul își înveli trupul în mantie, plecînd din tîrziu fără a strînge mîna pe care *don Cristóbal* i-o întindea.

IV

Era un frig siberian, care-ar fi putut preface în sloi de gheață pe însuși regele focului, iar primele raze de soare aureau palid crestele înalte și stîncose vecine cetății, cînd *don Cristóbal*, înfășurat în mantie, sosi în singuratica și trista Piață a Veseliei, unde creditorul său îl aștepta neclintit.

— Mă bucur că ați venit la ceasul hotărît, *señor* căpitane.

¹ Piața Bucuriei, sau a Veseliei.

— Sint - omul care-mi plătesc întotdeauna datoriile la vreme.

— Chiar întotdeauna și-a onorat *señor don Cristóbal* cuvîntul dat ? întrebă străinul, cu ironie obraznică în glas.

— Dacă altul decît domnia-ta, căruia îi sint atît de îndatorat, ar îndrăzni să se îndoiască de acest lucru, cu spada ascuțită de la brîu și nu cu vorbe i-aș răspunde pe cînte !

— Atunci cruță-ți vorbele și scoate spada, *hidalgo* fără cuvînt și onoare !

Și necunoscutul și-o scoase cu repeziciune pe a sa, dîndu-i o lovitură zdravănă lui *don Cristóbal*, înainte ca acesta să fi apucat a se pune în gardă. Căpitanul se năpusti furios asupra dușmanului său, care îi respingea loviturile cu îndemînare și sînge rece. Lupta începuse de cîteva minute, iar *don Cristóbal*, orbit de mînie și avînd grijă doar să nu slăbească atacul, uită de apărare ; deodată însă, adversarul făcu să-i sară spada cît colo și, prinzîndu-l descoperit, i-o înfipse pe-a sa în piept, strigînd :

— Viața ta în schimbul onoarei mele ! *Claudia* e răz-bunată.

V

Poetul *Juan Sobrino*, care, urmînd pilda lui *Peralta*, autorul epopeii *Lima Fundada*¹, a compus în versuri istoria cetății *Potosí*, amintește în treacăt de această întîmplare.

Bartolomé Martínez Vela, în a sa curioasă *Crónica potosina* spune :

„În același an, anume 1642, *doña Claudia Orriamún* l-a ucis cu o lovitură de iatagan pe *don Cristóbal Manrique de Lara*, cavaler din regatele Spaniei, pentru că a încîn-

¹ *Lima întemeiată*.

tat-o cu mulțime de făgăduieli și a fugit, lăsînd-o batjocorită. *Doña* Claudia a fost prinsă, dar creolii plătiți au făcut-o scăpată pe drumul către locul unde urma să fie decapitată, cu prețul a mulți morți și răniți dintre cei ce s-au opus; ascunzînd-o apoi în biserica cea mare, o duseră de-acolo la Lima.

Cu doar un an mai devreme avusese loc acea bătălie, îndelung cîntată de barzii din Potosí și răspîdită pe toate străzile, cînd *doña* Juana și *doña* Lucia Morales, nobile domnișoare și surori, de o parte, au înfruntat pe *don* Pedro și *don* Graciano González, amîndoi frați buni, dar răi ibovnici, de altă parte. Lupta s-a purtat de pe patru cai feroși, cu lăncii și scuturi, iar *don* Pedro și *don* Graciano rămaseră morți pe cîmp, ca doi mizerabili, poate din prea-plinul dreptății care trăgea înspre partea fetelor, aflîndu-se la mijloc onoarea lor pierdută.“

Că doamnele potosine erau foarte circotașe în tot ce avea vreo legătură cu bucatîca lor de cînte, am să v-o dovedesc, în sfîrșit, cu un fragment din scrierile altui cronicar: „În 1663 s-a întîmplat că luîndu-se la harță în biserică *doña* Magdalena Téllez, văduvă bogată, cu *doña* Ana Rosen, bărbatul acesteia din urmă, pe nume *don* Juan Salas de Varea, îi dădu o palmă *donei* Magdalena, care, puțin după aceea, se căsătorî cu cămătarul *don* Pedro Arrechua, de felul său din Vizcaya, cu condiția ca el s-o răzbune de insulta primită. Acesta amîna mereu clipa împlinirii celor jurate și, în cele din urmă, nu mai voi s-o facă deloc, ceea ce o întărită pe *doña* Magdalena în așa măsură, că într-o noapte se hotărî să-și ucidă soțul; și, după cum asigură un cronicar, mai avu pe deasupra tăria să-i smulgă inima din piept. Întemnițată, a fost pedepsită cu spînzurătoarea, în pofida rugămintîlor episcopului Villarroel, care n-au fost luate în seamă de *Audiencia* din Chuquisaca, și a celor două sute

de mii de pesos pe care locuitorii din Potosí îi adunaseră și-i oferiră în dar judecătorilor pentru a o scăpa cu viață."

Ce ți-e și cu muieruștile astea din Potosí !

S-o sfîrșim însă cu *doña* Claudia.

În Lima, viceregele socoti de cuviință să nu scormonească treburi care s-ar fi întors contra lui și suspendă procesul, din motive de conștiință știute numai de *señor* marchizul.

Claudia îmbracă vălul monahicesc la clarise, avîndu-l ca naș pentru acest prilej pe episcopul *don* Pedro Villagómez, nepotul Sfîntului Toribio.

Din fericire, pilda ei și a surorilor Morales n-a fost molipsitoare, căci dacă fiicele Evei și-ar fi pus în minte să-i ucidă pe toți glumetii care, după ce le îmbrobodeau, dispăreau ca fumul pe coș, apoi, hotărît lucru, lumea ar fi rămas văduvită de bărbați !

TRADIȚIA TABLOULUI CHRISTOS ÎN AGONIE

(1673)

I

San Francisco de Quito, așezare întemeiată în august 1534 peste ruinele vechii capitale a *scyrilor*, are astăzi o populație ce depășește 70.000 de locuitori, aflîndu-se situată pe coasta de răsărit a vulcanului *Pichincha*, sau Muntele care fierbe.

Acesta arată privirilor cercetătoare ale călătorului două mari crătere care sînt, fără îndoială, rezultatul numeroaselor sale erupții. Mai are și trei piscuri sau răsufletori vestite, cunoscute cu numele de : *Rucu-Pichincha* sau *Pichincha* cel Bătrîn ; *Guagua-Pichincha* sau *Pichincha*

Pruncul și *Cundor-Guachana* sau Cuibul de vulturi. După Sangay, vulcanul cel mai activ din lume, care se află în chiar patria scyrilor, foarte aproape de Riobamba, fără îndoială că Rucu-Pichincha e cel mai temut vulcan din America. Istoria ne-a lăsat știri numai despre erupțiile sale din 1534, 1539, 1577, 1588, 1660 și 1662. Aproape două secole trecuseră fără ca torențele lui de lavă și puter-nicele sale zguduiri să împrăstie doliul și disperarea, și n-au lipsit geologi care să creadă că era un vulcan stins. Dar la 22 martie 1859, el a dezmințit întru totul afirmația sacerdoților științei : pitorescul oraș Quito a fost atunci aproape distrus. Totuși, cum craterul principal al lui Pichincha se află orientat spre apus, lava lui e azvirlită către deșerturile ținutului Esmeralda, circumstanță salvatoare pentru Quito, care a fost astfel doar victima zgâlțâiturilor gigantului ce-i slujește de fortăreață. Ar fi de dorit, cu toate acestea, pentru mai marea liniște a locuitorilor săi, să se verifice pînă la ce punct este întemeiată opinia baronului von Humboldt¹, care afirmă că suprafața de șase mii trei sute de mile pătrate, ce alcătuiesc împrejurimile orașului Quito, acoperă materia inflamabilă a unui singur vulcan.

Pentru fiii Americii republicane, Pichincha înseamnă una dintre paginile cele mai luminoase ale măreței epopei a eliberării : la poalele vulcanului s-a purtat, în ziua de 24 mai 1822, sîngeroasa bătălie care a pecetluit pentru totdeauna independența Columbiei.

Binecuvîntată fii, glie născătoare de viteji, și fie ca viitorul să-ți dăruiască ceasuri mai bune decît ale prezentului ! Pe malurile pitorești ale Guayas-ului mi-ai dat

¹ *Alexander von Humboldt* (1769—1859) a explorat America tropicală și Asia Centrală, contribuind la dezvoltarea climatologiei, geologiei, biogeografiei și oceanografiei.

adăpost, găzduindu-mă în zilele de hăituială și restrîște. Se cuvine ca recunoștința pelerinului să nu uite vreodată izvorul ce i-a ostit setea, dulcea oază ce l-a răcorit la umbra ei proaspătă, făcînd să înmugurească speranța ce părea pe veci pierdută.

De aceea, azi iau din nou în mînă pana-mi de cronicar, pentru a scoate din întinericul uitării una dintre cele mai frumoase și triste legende ale tale, amintirea unuia dintre oamenii tăi cei mai mari, povestea celui care a dobîndit laurii geniului trudind nestrămutat cu penelul, precum Olmedo și-a așezat pe frunte, prin cîntul său homeric, nemuritoarea cunună a poetului.

II

Așa cum am spus, vă voi vorbi despre un pictor, Miguel de Santiago.

Arta picturii, care, în vremurile coloniei, a fost ilustrată de un Antonio Salas, un Gorívar, Morales sau Rodríguez, s-a întruchipat în tablourile minunate ale protagonistului nostru și care trebuie socotit adevăratul maestru al școlii din Quito. La fel cum creațiile lui Rembrandt și ale școlii flamande se disting prin umbrele lor specifice, printr-un arome clarobscur misterios și prin inspirata așezare a grupurilor în cadru, tot așa celor ale școlii din Quito le e proprie vioiciunea coloritului și firescul atitudinilor. Nu căutați în ele rafinamentul artistic, nici nu pretindeți să găsiți la *Madonele* sale perfecțiunea liniilor; dar dacă iubiți tot ceea ce înseamnă poezie, adică cerul albastru al văilor noastre, dorul și nostalgia ce se regăsesc în *yaravi*-urile îngîinate de indienii ce-și însoțesc cîntul cu armoniile tînguioase ale ghitarei *quena*, contemplați în zilele noastre operele unui Rafael Salas, Cadenas sau Carrillo.

Biserica mercedarilor din Lima păstrează astăzi cu mândrie un tablou de Anselmo Yáñez. În detaliile lui nu întîlnim stilul școlii din Quito, ajuns pe culmile sale; dar ansamblul ne arată limpede că artistul a fost călăuzit în permanență de sentimentul național.

Locuitorii din Quito au un viu simțămînt al artei. Un singur fapt va fi de-ajuns să ne convingă. Minăstirea Sfîntului Augustin își împodobește pereții cu paisprezece picturi de Miguel de Santiago, între care deosebit de reușită este una de mari dimensiuni, intitulată *La Genealogia del Santo. Obispo de Hipona*¹. Într-o dimineață, prin 1857, a fost furată o bucată din pînza tabloului, reprezentînd un frumos grup. Alarma a cuprins întreg orașul și fiecare locuitor porni să scotocească pe unde-i venea la îndemînă. Tabloul a fost apoi restaurat. Hoțul fusese un străin, negustor de picturi.

Dar dacă, din întîmplare, tot am adus vorba despre cele paisprezece tablouri ale lui Santiago, pe care le păstrează claustrul San Agustín și care se disting prin coloritul specific și măreția concepției, mai cu seamă cel intitulat *El Bautismo*², vom aduce la cunoștința cititorului cauzele datorită cărora au fost create, aflate de noi, împreună cu cea mai mare parte a datelor biografice ale acestui artist, pe care vi le comunicăm, dintr-un remarcabil articol scris de poetul ecuadorian don Juan León Mera.

Un dregător spaniol îi comandă lui Santiago să-i facă portretul. Odată terminat, artistul plecă într-un sat vecin, numit Guápulo, lăsînd tabloul la soare ca să se usuce și dîndu-l în grija nevestei. Nefericita nu știu cum să facă să nu se murdărească, și-l chemă în ajutor pe vestitul pictor Gorívar, ucenic și nepot de-al lui Miguel, ca să repare stricăciunea. Întors acasă, Santiago descoperi, la articulația unui deget, urma altui penel care trecuse peste al său. Îi mărturisiră adevărul.

¹ *Genealogia Sfîntului Episcop de Hipona.*

² *Botezul*

Artistul nostru avea un caracter mai vijelios decît o mare, cu măruntaiele răscolite pe timp de furtună. Se minie la culme, luînd mica reparație drept o profanare, pe Gorivar îl lovi de mai multe ori cu latul sabiei, iar sârma-nei consoarte îi retează o ureche. Sosi în grabă și dregă-torul, dojenindu-l pentru purtările sale violente. Fără pic de respect pentru ifosele ilustrului personaj, Santiago se năpusti și asupra lui, împungîndu-l cu spada. Dregă-torul fugi și intentă proces contra furiosului artist. Acesta se adăposti în chilia unui călugăr și, în timpul celor paisprezece luni cît stătu ascuns, pictă cele paisprezece tablouri care împodobesc mănăstirea augustinilor. Între ele, o atenție specială, datorată măiestrei îmbinări a culori-lor, merită cel intitulat *Milagro del Peso de las ceras*¹. Se afirmă că unul dintre chipurile zugrăvite în el este însuși portretul lui Miguel de Santiago.

III

Cînd Miguel de Santiago ajunsese să respire din nou liber aerul proaspăt al orașului natal, sufletul lui era robît de ascefismul veacului său. O singură idee îl ținea ca pe jar : să aștearnă pe pînză imaginea supremei agonii a Mîntuitorului.

Se așează la lucru de nenumărate ori ; dar, nemulțumit de rezultate, azvirlea paleta cît colo și rupea pînza. Ceea ce nu însemna că renunțase la ce-l frămînta.

Era devorat de febra inspirației ; și totuși, mîna ce purta pensula refuza să slujească o inteligență atît de puternică și o voință atît de hotărîtă. Dar geniul găsește întotdeauna calea pentru a ieși triumfător.

Între discipolii care îi frecventau atelierul, se afla și un tînăr cu un chip de o frumusețe rară. Miguel crezu

¹ Sfînta minune a cîntăririi lumînărilor.

că vede în el modelul de care avea vitală nevoie pentru a-și materializa gândurile.

Îl puse să-și lepede hainele și-l răstigni pe o cruce mare de lemn. Poziția nu era deloc plăcută, nici comodă. Cu toate acestea, pe fața tânărului se putea desluși un suris ușor.

Dar artistul nu căuta expresia bunăvoinței sau a nepăsării, ci pe cea a suferinței și a durerii.

— Suferi ? îl întreba adeseori pe discipolul său.

— Nu, maestre, răspundea tânărul, surizînd liniștit.

Deodată, cu ochii ieșiți din orbite, cu părul vîlvoi și scoțînd un răcnet îngrozitor, Miguel de Santiago străpunse cu o lance pieptul flăcăului.

Acesta începu, în sfîrșit, să geamă, și pe fața sa apă-rură, vădite, convulsiile agoniei.

Iar Miguel de Santiago, într-un delir de inspirație, cuprins de nebunia fanatică a creației, așternea pe pînză expresia chinurilor ce preced moartea ; penelul său zbura cu repeziciunea gîndului peste întinderea ei.

Muribundul se zbuciuma, striga și se zvîrcolea pe cruce ; în vreme ce, la fiecare convulsie pe care-o picta, maestrul său exclama cu un entuziasm din ce în ce mai mare :

— Bine ! Bine, maestre Miguel ! Bine, foarte bine, maestre Miguel !

Într-un tîrziu, marele artist își dezlegă victima ; o văzu însîngerată și fără suflare ; își trecu mîna peste frunte, ca pentru a-și chema amintirile ; apoi, ca unul care se deșteaptă dintr-un coșmar obositor, măsură într-o clipă întreaga grozăvie a faptei sale și, înspăimîntat de sine însuși, azvîrli cît colo paleta și pensulele, fugind bezmetic din atelier.

Pasiunea pentru artă îl împinsese la crimă !

Dar taboul *Christos în agonie* fusese terminat.

Aceasta a fost ultima creație a pictorului Miguel de Santiago. Meritele sale recunoscute au slujit drept apărare artistului, care, după un lung proces, a reușit să obțină achitarea.

Tabloul a fost dus în Spania. Mai există, oare, sau se va fi pierdut din vina binecunoscutei neglijențe peninsulare ? Nu mai știm.

Atacat, din ziua crimei sale artistice, de o oaste nemiloasă de remușcări, Miguel de Santiago a murit cu mintea răătăcită în noiembrie 1673, iar mormîntul său se află la picioarele altarului San Miguel, din capela Sagrario.

POETUL DE LA RIBERA DON JUAN DEL VALLE Y CAVIEDES

(1683)

În 1859 am avut norocul să ajungă între mîinile noastre un manuscris cu o caligrafie tare încilcită și veche. Era o copie, făcută în 1693, a versurilor pe care, sub mușcătorul titlu *Diente del Parnaso*¹, le-a așternut pe hîrtie, între anii 1683—1691, un poet din Lima, pe nume *don Juan del Valle y Caviedes*.

Acesta a fost fiul unui înstărit negustor spaniol și, pînă la douăzeci de ani, părintele său îl ținu pe lîngă el, ocupîndu-l cu diferite treburi legate de comerț. Odată împlinită această vîrstă, îl trimise în Spania ; dar, după trei ani de ședere în metropolă, tînărul se întoarse la Lima obligat de faptul că autorul zilelor sale răposase.

¹ Dintele Parnasului.

La douăzeci și patru de ani, Caviedes se pomeni stăpîn pe o avere nu prea mare și se puse pe chefuri și trai vesel, păgubindu-și din plin moștenirea și nu mai puțin sănătatea. Pînă atunci nu i se mai năzărise să scrie versuri, iar primul val de inspirație simți că-i năpădește creierul prin 1681.

Lecundu-se cu greu de o boală urită, urmare firească a exceselor sale, hotărî să-și schimbe purtările. Se însură și, cu ce brumă de avere îi mai rămăsese, își încropi într-una din chichinețele sau dughenele situate în apropiere de palatul viceregilor, o prăvălioară de mărunțișuri și dresuri femeiești, care alcătuiau pe atunci așa-numitul *cajón de ribera*, un soi de arcă a lui Noe, în care se vindeau o mie de fleacuri trebuincioase.

La cîțiva ani după aceea, rămase văduv și, ca să-și aline tristețea, poetul *de la Ribera*, poreclă sub care se făcuse cunoscut printre mușteriii săi, căzu iar în patima beției, care, necruțătoare, îl dădu gata în 1692¹, înainte să fi împlinit patruzeci de ani, așa cum presimțea chiar el într-una din cele mai grațioase romanețe ale sale.

Tipăritul unei cărți costa din cale afară de scump pe atunci, și versurile lui Caviedes au zburat, în manuscris, din mînă în mînă, aducîndu-i poetului faima binemeritată. După moartea sa, nenumărate au fost copiile scoase după cele două cărți pe care le-a scris, intitulate *Diente del Parnaso* și *Poesiás varias*². În Lima, pe lângă manuscrisul care ne-a aparținut și care ne-a fost sustras împreună cu alte hîrtii prezentînd oarecare interes, am văzut prin biblioteci particulare încă trei copii ale acestor opere; de asemenea, la Valparaiso de Chile, în 1862, am avut prilejul să cercetăm altul, în colecția de manuscrise americane cu care se mîndrea cărturarul *don Gregorio Beeche*.

¹ Totuși, data morții sale pare să fie 1694 (n.a.).

² *Poezii fclurite*.

Caviedes a fost un poet tare lipsit de noroc. De multe ori, prin revistele literare din Peru ori de aiurea, am întâlnit versuri de-ale sale, nesemnate sau atribuite unor farsori. În viață, Caviedes a fost victima cugetelor empirice, iar după moarte a căzut pradă pirateriei literare. Astăzi, încercarea de a strânge laolaltă scrierile sale este un act de convenită dreptate. Să-i dăm Cezarului ce este al Cezarului.

Custodele Bibliotecii din Lima, don Manuel de Odriozola, care slujește cu atît folos istoria și literatura patriei, încredințînd tiparului documente foarte puțin sau deloc cunoscute, păstrează o copie a versurilor lui Caviedes, făcută în 1694. Din păcate, în afară de faptul că cerneala s-a decolorat de-a lungul veacurilor, acest manuscris are greșeli atît de mari, iar grafia este așa de neîngrijită, încît lectura unei singure pagini devine o treabă mai anevoioasă decît descifrarea buchilor chinezești. Cu toate acestea, prin puterea muncii tenace și a timpului pe care i l-am închinat, făcînd totodată o nouă copie, am reușit s-o aducem într-o formă acceptabilă, pentru a fi dată pe mîinile zețarului¹.

Am fost ispițiți să corectăm și unele fraze, expresii poetice, greșeli gramaticale, și chiar să eliminăm cîte ceva ; dar, pe lingă teama că se va găsi vreun zoil² care să pună la îndoială competența noastră, am socotit că un poet trebuie judecat cu frumusețile și scăderile sale, așa cum l-a făcut Creatorul, și că, încercînd să-l îndreptăm,

¹ Acest articol a fost scris pentru a servi drept prefață la *Culegerea de poezii* a lui Caviedes, publicată în Lima la 1873 și constituind volumul V de *Documente literare ale Perului*, valoroasă compilație aparținînd lui Odriozola. În 1899, s-a reeditat, ca apendice, în opera intitulată *Flor de Academias* (n.a.).

² Substantiv devenit comun, derivînd din numele filozofului sofist grec Zoil (sec. IV î.e.n.).

am ridica prea mari pretenții, profanînd totodată operele unuia care a scris într-un alt veac, pentru o lume diferită.

Caviedes nu s-a contaminat de extravaganțele literare și gustul îndoielnic al epocii sale, cînd aproape nu s-a aflat adept al lui Apollo, care să nu plătească tribut gongorismului ¹.

Pentru că muza zglobie și senină a compatriotului nostru nu răbda în jurul ei țesătura alambicată a culteranismului — meteahna de a face paradă de erudiție indigestă — care urîțește operele unor autori de geniu recunoscut din veacul al XVII-lea. Ceea ce l-a salvat pe Caviedes din capcana vulgarității au fost simplitatea și naturalețea versurilor sale, precum și lipsa oricărei pretenții de a face pe savantul. Caviedes a scris decime ² și romane care, încă și azi, iradiază atîta prospețime și farmec al limbii autentice, pure, că par scrise în timpurile noastre.

Cu riscul că vom fi judecați drept pătimiși, vom enunța acum, în sinteză, opinia noastră asupra poetului țăr-murean : „În genul festiv și epigramatic, America hispanică nu a mai dat pînă astăzi un poet care să-l întrecă pe Caviedes.“ Aceasta este conștiința noastră literară.

Grațioasele strofe dedicate unui doftoroi ghebos pe care el îl vede „mai boțit și mai zbîrcit decît mantia cea nouă a săracului“, și

*mai strîmb, mai răsucit decît o lege
făcută cu țelul de-a nu sluji nicicui ! ;*

savuroasa discuție între doamna Moarte și un medic muribund ; sau deocheata romanță închinată preafrumoasei Anarda, și multe alte compoziții de-ale sale, ar fi fost soco-

¹ Stil afectat, prețios. Denumirea provine de la numele autorului spaniol Luís de Góngora y Argote, născut la Córdoba (1561-1627).

² Strofe de cîte zece versuri.

tite demne de luare-aminte de către nemuritorul bard ce și-a îndreptat satira împotriva căsătoriei ¹.

Partea mai grea, însă, abia acum începe. Cartea de față va umple de revoltă auzurile delicate, va întoarce pe dos stomacurile subțiri și nu puțini o vor considera drept nerușinat de imorală. Și să vedem pentru ce.

Că, mai mult decît subiectele, sînt supărătoare și îndrăznețe cuvintele folosite de poet în diferite romănțe ale sale, este un punct asupra căruia nu mai încap e îndolia ; deși s-ar putea invoca drept scuza că tema îl obliga pe scriitor să lase la o parte mănșile și fasoanele. Mare păcat era să-i spui pînii „pîne“ și vinului „vin“ ! Dar acest lucru nu constituie o rațiune suficientă pentru ca în veci de veci să rămînă netipărită, slujind drept hrană șobolanilor și moliilor, o carte care, orice s-ar spune împotriva ei, va fi întotdeauna ținută la mare preț de către cei ce știu să aprecieze caratele geniului uman. Dacă această goliciume exterioară a frazei ar fi un motiv care să merite atenție, multe din cele mai frumoase romănțe ale lui Quevedo (și, între ele, cea care începe cu *Yo, el menor padre de todos* ² ca și operele admirabile ale altor scriitori din trecut, n-ar fi trăit ziua glorioasă cînd au văzut lumina tiparului.

Dar oricît de delicați și scrupuloși ne-am dovedi, în aceste timpuri ale paietelor sclipitoare și măștilor, și oricît ne-am strădui ca să ascundem ideile după paravanul cuvintelor, trebuie să recunoaștem că în limba pornită din leagănul Castiliei sînt foarte puțini cei care îl întrec pe Cavedes în privința farmecului subtil, șugubăț.

¹ Aluzie la Molière (Jean-Baptiste Poquelin, 1622-1673) care, critică instituția burgheză a căsătoriei în piesele sale.

² *Eu, nedemnul părinte al tuturor.*

Avem la îndemână cele trei volume cu care, în 1872, casa editorială Rivadeneyra, din Madrid, și-a inaugurat seria de cărți rare sau inedite și, în afara volumului ce cuprinde *Cancionero de Estúñiga*¹, celelalte două egalează, dacă nu chiar întrec, în ceea ce privește „frumusețea” cuvintelor, volumul *Diente del Parnaso*. Și să nu uităm cîtuși de puțin că aceste cărți au fost tipărite sub înaltul patronaj al Academiei Regale Spaniole, for de necontestată autoritate, care, în materie de limbă și stil, *purifică, statornicește și dă strălucire*².

Volumul *Tragicomedia de Lijandro y Roselia*³, cuprinzînd mai bine de o sută de anecdote picante și obscene, este comentat de don Eugenio Hartzenbusch; iar *Lozana Andaluza*⁴, un fel de roman ce descrie în culori de *aqua-forte* și imagini de *streap-tease* livresc, aventurile scandaloase ale unei curtezane, și-a meritat elogiile lui don Pascual de Gayangos, binecunoscut pentru cultura sa și care l-a inclus în colecția „Biblioteca Autorilor Spanioli”.

Autoritatea, de o mie de ori demnă de tot respectul, a acestor doi iluștri academicieni, dezrădăcinează din sufletul nostru și ultimul scrupul în legătură cu faptul că am descifrat manuscrisul și l-am îndemnat pe *señor Odriozola* să-l încredințeze tiparului. Pentru frivoli, acest florilegiu de poezii va însemna o lectură ușoară, plăcută, dar nimic mai mult. Pentru ipocriți, una respingătoare și demnă de a figura pe lista neagră. Pentru toți oamenii de litere însă, va fi opera unui mare poet peruan, a unui poet

¹ Culegere de texte ale unor cîntece populare, descoperite și adunate de Estúñiga.

² Cunoscuta caracterizare a respectabilului for spaniol de cultură : *Limpia, fija y da esplendor*.

³ *Tragicomedia lui Lijandro și a Roseliei*.

⁴ *Mîndra andaluză*.

care poate rivaliza, în ceea ce privește ascuțimea și sarea scrierilor sale epigramatice, cu señor Juan Abad de la Torre.

MANTIA SFÎNTULUI IOSIF

(1696)

Părintele *fray* Antonio José de Pastrana ¹, întemeietorul ordinului Predicatorilor din Lima, povestește în curiosul său *crónicon* despre *Vida y excelencias de San José* ², tipărit la Madrid prin anii 1696, că în minăstirea de las Descalzas ³, măicuțele păstrau printre alte moaște și reliceve, nici mai mult nici mai puțin decît mantia Sfîntului Iosif, uitînd însă cronicarul să ne spună dacă era mantia pe care anahoretul o purta în zilele cînd mînuia dalta și ciocanul, ori cea de duminică și zile mari.

De la sine înțeles că binecuvîntata mantie era făcătoare de mari minuni și că, prin grația ei, atît călugărițele „desculțe” cît și capelanul, erau dăruîți din belșug cu pomeni și oboluri, de către credincioșii recunoscători. Iar dacă aş povesti măcar în fugă despre încurcăturile de mațe, cancerele de sîn, lingorile și bolile de plămîni tămăduite de mantie fără ajutorul doftoroilor și al ierburilor de leac, și tot mi-ar lua o mulțime de vreme. Amintesc, între alte minuni substanțiale și greu de înfăptuit, pe care Pastrana

¹ Antonio José de Pastrana : *Empeños del poder y amor de Dios en la admirable y prodigiosa vida del Patriarca San José* (Găjurile puterii și dragostea lui Dumnezeu în admirabila viață a făcătorului de minuni Patriarhul Sfînt Iosif — n.t.), Madrid. Văduva lui Francisco Nieto. 1696, 12 in folio, 643 pagini (n.a.).

² *Viața și minunile Sfîntului Iosif*.

³ Minăstirea maicilor desculțe.

le înșiră conștiincios, doar pe cea săvîrșită cu o cinstită concetățeană de-a mea, ce rîvnea să dobîndească rodul binecuvîntării căminului și căreia i-a fost de-ajuns, pentru ca pîntecul să i se rotunjească, să-și treacă peste el mantia timpularului intrat în cinul sfinților.

N-am mai avut grijă să aflu, că într-atît sînt eu de delăsător, dacă mantia se păstrează și acum pe altarul minăstirii, deși am convingerea intimă că, pipăită și smucită mai bine de două veacuri, desigur că s-a prefăcut de mult în zdrențe. Ceea ce m-a interesat pe mine să descopăr este împrejurarea în care mantia patriarhului a ajuns în Lima.

Se spune că pe la 1640 se înădădise prin părțile noastre o șleahtă de răufăcători, care își practicau meseria, prădînd mai cu seamă mănăstirile de călugărițe, unde se dusesse vestea că, trăind cu frica-n sin de groaza piraiților englezi și olandezi, multe familii bogate își dădeau în păstrare giuvaerurile de preț și chiar și pungi burdușite cu uncii de aur. Halal încredere !

Măicuțele *descalzas*, al căror claustru fusese intemeiat în 1603, n-aveau nici un motiv să creadă că vor fi cruțate de atacul hoților și, fără excepție, fiecare pe rînd slujea drept paznic de noapte al minăstirii.

Într-una din nopți, cînd, luminîndu-și calea cu un felinar de mină, îndeplinea funcția de străjer o măicuță cu straiul alb, curăt și scrobît, și un chip de înger, crezu că zărește o umbră nedeslușită, ca o arătare, ce se feri după un stîlp ; îngrozită, strigă :

— Stai, cine-i acolo ?

— Nu te speria, măicuță. Sînt eu, Sfîntul Iosif, și, ca patron al acestei minăstiri, vreau să te însoțesc în rondul de pază.

Măicuța avea însă destulă fiere-n ea și, curajoasă, în timp ce tot făcîndu-și semnul crucii striga după ajutor, se prăvăli peste îndatoritoarea persoană a sfîntului ; dar acesta se făcu nevăzut, lăsîndu-i între mîini doar mantia.

Călugărițele se puseră să scotocească, care mai de care, pentru a afla pe unde ar fi putut să scape misteriosul oaspete și, în cele din urmă, se convinseră că acela nu putuse fi o ființă omenească, ci una scoborită din ceruri.

Începînd din ziua aceea, mantia pătrunse în colecția relicvelor sfînte și purcese să facă fel și chip de minuni.

„CINE-I DÎNSA ?“

(1712)

*Despre-un înalt dregător, se spune,
— care-ntru nimic nu era prost —
că, de cîte ori cineva anume
vreo jalbă-i trimitea, cu vreun rost,
scribul pe dată-l oprea
(cel ce jalba-i citea),
și nerăbdător glăsuia :
„Nu voi a ști ce e-ntr-însa,
că eu pe lume am un crez,
caută doar cine-i dînsa ?
și-ajungi pe dată la miez !“*

Așa-și începe don Manuel Bretón de los Herreros unul din cele mai fermecătoare cîntece ale sale. În care dovedește prin $a + b$ că

*...nu se află scăpare !
și-n orice faptă ce pare-ntimplare :
ceartă, bătaie ori „cauză justă“
— doar să făptuiască Domnul o minune —
se află desigur, la mijloc, o fustă !*

Din același lemn, lut, sau ce o fi fost, din care creatorul plămuisse pe guvernatorul descris de către vestitul poet comic al Spaniei, Majestatea Sa *don Filip al V-lea* îl trimisese în aceste regate ale sale din Peru, cam prin anii 1712, pe licențiatul în drept *don Juan Alejo Cortavirtate*, cu funcția de „alcalde al crimelor“ în cetatea Limei. Pentru *don Juan Alejo*, la fel ca și pentru dregătorul lui Manuel Bretón de los Herreros, nu era cu puțință să se întâmple vreo crimă sau alt delict pe teritoriul aflat sub jurisdicția sa, fără ca pricină, mijlocitoare ori complice, să nu fie o fiică de-a Evei.

Clopotarul tagmei călugărești din minăstirea Merced era, tot pe-atunci, un *gallego*, fratele Emerenciano, om la vreo patruzeci de ani și cam sărac cu duhul, care ținea pe lângă dînsul ca ajutoare, nemaiprididind singur cu toaca și îngrijitul clopotniței, pe alți doi călugări laici, mai tinerei și fișneți.

Emerenciano se bucura de faima austerității celei mai crunte, îndeplinindu-și cu zel îndatoririle monahicești și credincios pînă la fanatism. Nu era dintre acei vînturâlume ce-și petrec toată ziua în afara pereților claustrului. Nici gurile rele, care în toate se bagă și pentru care nimic nu-i deajuns de sfînt ca să nu-l împrăste cu veninul lor, nu aflaseră vreodată temei pentru a mușca din curăția fratelui Emerenciano. Lui nu i se cunoșteau „cumetre“ și nici „nepoți“, așa cum aveau mai toți miniștrii altarului. Dacă Emerenciano nu era încă socotit printre sfinți, apoi nici mult nu-i mai lipsea !

La orele nouă, în fiecare zi, se ținea cu multă ceremonie în capela minăstirii slujba de dimineată, și începînd de la această oră pînă către zece, clopotarul rămînea sus în turn, alături de cele două ajutoare ale sale, pentru a bate toaca de chemare și plecare de la slujbă, precum și a da și alte răspunsuri la rugăciuni.

S-a întîmplat ca, într-o dimineată, călugărul Emerenciano să fie văzut că se urcă pe balustradă și se prăbușește

în gol. Căzînd de la treizeci de picioare înălțime pe pietroaiele pietii, se făcu zob.

Voise el oare să-și pună capăt zilelor cu bună știință ? Sau, poate, ajutoarele sale îi dăduseră brînci ? La aceste întrebări avea de găsit răspuns justiția, adică reprezentantul ei, judecătorul Cortavitarte.

— Gata, *don Juan Alejo*, îl necăjeau prietenii. Odată și-odată trebuia să dea greș și crezul domniei-tale. Aici chiar că n-a fost și nici nu poate fi vorba de-o femeie !

— Și de ce nu ? răspundea alcaldele crimelor. Crezul meu e neclintit și nu poate să dea chix.

— Dar ce, ești nebun ? insistau ei. Poate nu știi că răposatul socotea femeile de prisos pe lume ?

— Cine știe ? răspundea judecătorul. Numai procesul ne va dezvălui cine-i dînsa !

Iar procesul scoase totul la lumină : că grațioasa contesă de C..., care locuia în casa din fața turnului, avea obiceiul să se scalde în fiecă dimineată într-un iaz mititel, ale cărui ziduri înalte de piatră o puneau la adăpost de privirile vecinilor curioși, fără să-și închipuie un moment că e pîndită din turnul clopotniței. Dracul și nu altul făcu în așa fel ca, într-o dimineată, ochii de linx ai clopotarului să cadă pe formele sculpturale ale Venerei devenită ondină și, chiar din clipa aceea, neprihana lui pieri, lăsînd locul poftelor adormite în el pînă atunci. Dacă însuși regelui sfînt David, care a fost cine a fost, priveleştea Bethsabeei în baie i-a stîrnit mare uragan în hățișurile sufletului, nu văd pentru ce un sărman și umil călugăr laic să fi avut vreo platoșă ca să reziste și să iasă teafăr din această ispititoare primejdie ? Și atît de fericit se simțea, desfătîndu-se cu spectacolul ce i se oferea gratis în fiecă dimineată, că într-o zi, pentru a desluși mai bine un ungher al trupului zeiței, se cocoță pe balustradă și, fie din întîmplare, fie că-l cuprinsese ameteala, fapt este că-și rupse gîtul în cădere.

Don Juan Alejo de Cortavitarte, semnînd și ultimul act al dosarului, începu să-și frece mîinile de plăcere și, uitînd de ifosele pe care funcția sa de judecător i le cerea, se răsuci de două ori pe-un cîlcii, spunîndu-i grefierului :

— Așa cum vezi, don Antolín, nu am zbîrcit-o nici acum :

*În orice încurcătură lumească
„cine-i dînsa ?“ pe loc să se găsească !*

COADA DIN COSIȚA EI

(1734-1738)

Poetului spaniol don Tomás Rodríguez Rubí, autorul unei drame ce poartă același titlu ca și această povestire tradițională.

I

Despre cum Mariquita Martínez n-a vrut
să fie poreclită *Mariquita la Pelona* ¹

Pe-atunci, prin anii 1734, pe străzile acestea ale Limei se plimba surîzătoare Mariquita Martínez, o fată ca o nestemată, ce făcea să-ți pară viața mai frumoasă, dragele mele cititoare. Parcă o văd în fața ochilor, și nu pentru că aș fi cunoscut-o într-adevăr, ce naiba ! (câci pe vremea cînd ea mîncea pîine de grîu, povestitorul nu depășise încă

¹ *Mariquita cea cheală.*

faza de proiect în mintea Creatorului), ci după descrierea însușirilor și farmecelor ei, făcută de un versificator din acel secol, care, după cum răsare dintre rînduri, trebuie că a fost îndrăgostit lulea și i se-aprinseseră călcîiele tot alergînd pe urmele frumoasei. Mariquita era una dintre acele limence care sînt mai grațioase, cînd merg, decît un episcop ce binecuvîntează cu haru-i sfînt, și despre care un poet a spus :

*În Lima mai limpede pare
lumina, căci Domnul cînd a făcut
să lumineze lumea un soare,
din dragoste doi sori a pus,
limencelor pe chip, la fiecare.*

În nopțile cu lună, mai cu seamă, îi plăcea Mariquitei să se plimbe. Pe Pod în sus, pe Pod în jos, cu rochia de mătase albă sclipind, *pañuelo*¹ din *tulle* alb, conduri micuți cu toc nu prea înalt ce încălțau o comoară de picioruș, în stare de a trezi morții de prin racle, și numai flori de iasomie în jurul capului. Razele lunii dădeau pe înserate frumuseții fetei o paloare fantastică ; iar bărbații, care mai întotdeauna ne pierdem capul după aceste închipuiri din carne și oase, o asaltau cu ocheade și vorbe dulci, la care ea, ca să nu rămînă cu nimic mai prejos, răspundea cu acea drăgălășenie discretă, care a făcut proverbiale grația și istețimea limencelor.

Mariquita făcea parte dintre cele care spun : „N-am venit pe lume ca să suspin și să bocesc. Să ne trăim viața, bucurîndu-ne de fiecă clipă, căci nu se mai întoarce !”

În epoca colonială aproape că nu puteai trece Podul, în nopțile cu lună. Aici era locul de întîlnire al tuturor tinerilor. Balustradele erau amîndouă înțesate de junii eleganți care, odată cu boarea ce urca dinspre rîu și-i

¹ Năframă, șal din dantelă, sau alt material diafan.

răcorea de arșița verii, își desfătau ochii pironindu-i pe mulțimea de fete ce ieșeau să ia o gură de aer proaspăt, îmbălsămînd văzduhul cu mireasma suavă a florilor de iasomie ce le împodobeau părul.

Moda de-atunci nu le pretindea să se gătească întruna cu pietre scumpe, ci și cu flori ; iar acest obicei era întru totul pe placul hăituiților tați sau soți, care reușeau astfel să iasă din încurcătură cu numai jumătate de *real* din argint, salvîndu-și și sufletul din purgatoriu. Mai mult, aceste podoabe ieftine aveau avantajul de a satisface curiozitatea în legătură cu starea civilă a femeilor, căci în vreme ce domnișoarele obișnuiau să poarte mănunchiul de flori în partea stîngă a capului, nevestele îl purtau pe dreapta.

În toate serile de vară, străzile Limei erau împînzite de pîlcuri de năpîrstoci și, auzindu-le strigătul : *el jazmi-nero !*¹, la ferestrele zăbrelele ale caselor se iveau fetele, doritoare să cumpere cîteva foi de platan pe care se aflau, frumos dichisite, o mină de flori de iasomie, salcîm, diamela², suche³, lămîi, portocal, chirimoya⁴, și altele, nu mai puțin parfumate. Limencele din trecut își căutau podoabele în mijlocul naturii și nu în manufactura artistică.

Aceleași limence nu foloseau de fel elixiruri contra durerilor de măsele, nici prafuri pentru dinți ; și totuși, frumusețea și strălucirea acestora era vestită. Nu se cunoștea încă taina că în caverna unui molar poate fi ascunsă o Californie de aur și că din fildeș se pot face șiraguri de dinți cu nimic mai prejos decît cei dăruiți nouă de către Creator. Știți, cumva, cui datorau limencele

¹ Cultivator și vînzător de flori de iasomie.

^{2,3,4} Florile decorative și parfumate, ale unor plante specific tropicale.

albeața marmoreană a dinților lor ? Ei bine, lui *raicero*¹. Întocmai ca și *jazminero*, acesta era alt cultivator și vânzător ambulant, ce le oferea, de doi bani, niște rădăcini albe, pline de sevă pe care tinerele le mestecau distrat, frecându-și dinții cu ele.

Pare glumă, însă astăzi aceste industrii naturale au decăzut. Nu-l mai întâlnești pe vânzătorul de iasomie, nici pe rădăcinar, și e păcat ; pentru că, de-ar mai exista, le-ar cădea pe cap un impozit municipal să nu-l poată duce, în aceste vremuri când pînă și cîinii își plătesc cota-parte pentru dreptul de a-și exercita lătratul ! Și, cu îngăduința dumneavoastră, au dispărut și *pajuelero*, sau vânzătorul de fitile sulfurate ; *puchero*, adică vânzătorul de mucuri de țigări mari, din foi, *anticuchero*² și alții.

Dar să închidem paranteza și să ne întoarcem la Mariquita.

Limencele de odinioară nu cunoșteau coaforul, nici cum se așază cocul fals, ci doar buclele și cîrlionții ce săltau liberi în zilele de sărbătoare ; nici fiarele încinse, nici moațele de hîrtie sau de cîrpă ; nici nu s-au uns vreodată cu uleiuri și balsamuri, glicerine sau alte pomezi și dresuri pentru păr. Apa dată nouă de Dumnezeu, fără nimic altceva, și părul lor creștea în valuri tot mai bogate.

Astăzi însă, copilele spun că apa putrezește rădăcinile părului și n-o să fiu tocmai eu acela care să caut ceartă cu luminarea aprinsă, susținînd că nu-i așa³ ! Și bețivarii preferă licoarea lui Bacchus, încredințați că apa face *broaște-n burtă* !

Mare parte din farmecul Mariquitei hălăduia, așadar, în părul ei, căruia fata îi îmblînzea revărsările despărțindu-l

¹ Cultivator și vânzător de plante și rădăcini medicinale.

² Persoană care prepară și vinde *bisteque en palito*, adică frigărui.

³ Aluzie autoironică la propria calvitie.

în două cozi împletite, mîndria ei, și care, așa cum a spus Zorilla despre frumusețea Evei :

...înnălțîndu-se dreaptă, o măsurau pe de-a-ntregul.

Într-una din acele nopți vrăjite, Mariquita se plimba pe Pod, aruncînd o privire unuia, surizînd altuia, sau înțepînd cu vorbe pe unul de mai încolo, cînd, deodată, un tînăr bărbat o înșfăcă de mijloc, sclipi în argintul lunii tăișul unui pumnal și, hîrști !, cît ai clipi din ochi îi reteză o coadă.

Țipete și învălmășeală. Pe Mariquita o luă cu leșin, plimbăreții fugiră care-ncotro, porțile se ferecară zăngănind, iar la palat ajunse zvonul că niște corsari feroși ar fi venit tiptil, pe rîu în sus, atacînd orașul nepregătit.

Pe scurt, fata rămase bearcă de o coadă și, pentru că nu voia în ruptul capului să fie poreclită „Tunsa Felegunsa“, puse cruce traiului slobod de pînă atunci, intră la mînăstire iar gura lumii o uită curînd.

II

Despre cum cosița Mariquitei Martínez
a dăruit Perului glorie artistică

Cel care o ciumpăvîrse la mînie pe Mariquita era un flăcău de douăzeci și șase de ani, rod al dragostei între un spaniol și o indiană. Se numea Baltazar Gavilán. Răposatul taică-său îi mai lăsase cîte ceva, dar flăcăul, amoretzat pînă peste urechi de femeiușca amintită mai sus, se puse să arunce cu banii în dreapta și-n stînga, pe cadouri, pînă ce dădu de fundul pungii, care, desigur, nu putea să-i ajungă la nesfîrșit, precum cele cinci parale ale lui Juan Espera-en-Dios, alias Jidovul Rătăcitor.

Nașul lui Baltazar era păstrătorul cheilor de la San Francisco, călugăr cu multe surle, foarte respectat de

ceilalți, și care, deși își iubea finul din cale-afară, îi ținu o predică de trei ore când află de la acesta necazul ce-l minase la el. În primele zile, alcazdele crimelor ceru să-i fie predat grabnic vinovatul ; dar, fie că Mariquita se gândise între timp că, chiar și spînzurîndu-l pe bietul suspinător, coada ei pierdută tot n-ar fi crescut la loc peste noapte, sau, mai degrabă, greutatea cuvîntului nașului reverend reușise să ducă de nas pe oarba zeiță — fapt sigur este că ocîrmuirea nu se cramponă nici ea de articolul extrădării.

Pentru a-și uita de urîtul și plictisul vieții monahicești forțate, Baltazar începu să cioplească o bucată de lemn, plămînd chipurile Fecioarei, al Pruncului Isus, ale celor trei Regi Magi, în sfîrșit, toate cele cîte alcătuiesc scena nașterii Domnului, în biblicul Bethleem. Deși figurile aveau dimensiuni mici, ansamblul era așa de expresiv, încît toți vizitatorii începură să-și dea cu părerea că talentul zăcea ascuns în oropsitul tînăr. Incurajat de laude, Gavilán se apucă să facă icoane sculptate, în mărime naturală, nu numai din lemn ci și din piatră moale de Huamanga, dintre care unele există și azi în diferite biserici din Lima.

Dar opera cea mai aplaudată a artistului nostru a fost o *Mater Dolorosa*, despre care nu știm dacă se mai păstrează în capela mînăstirii San-Francisco. Lățindu-se vestea despre meritele sculptorului pînă la urechile viceregelui marchiz de Villagarcía, acesta voi să se convingă personal despre adevărul lor și, într-o dinineată, intră pe neașteptate în chilia devenită atelier. Asigurîndu-l că curtenii fuseseră zgîrciți cu laudele, Excelența-sa zăbovi îndelung de vorbă cu tînărul ; iar el, înviorat de bunăvoința suveranului său, îi mărturisi cît era de sătul de schimnicie, cum își ispășise cu prisosință vina în cei trei ani scurși între zidurile mînăstirii și că rîvnea libertatea cu toată ființa lui. Marchizul vicerege își mîngîie lobul urechii și-i răspunse că obștea avea nevoie de o despăgubire pentru a-l ierta și că, de

vreme ce nelegiuirea o săvîrşise pe Pod, tot acolo se cuvenea să aşeze la mare vedere o operă a cărei frumuseţe să şteargă din mintea tuturor ruşinea scandalului provocat de om, dîndu-le putinţa să admire geniul artistului.

Cinci luni mai tîrziu, în 1738, se sărbătorea în Lima cu mare alai, multe muzici şi tot atîta splendoare, cu rîuri de vin şi cascade de artificii, dezvelirea statuii ecvestre a lui Filip al V-lea, aşezată chiar pe arcada Podului.

Descrierile citate de noi asupra acestor serbări, ne lasă să înţelegem că nesfîrşitele osanale aduse artistului îi erau pe drept cuvenite. Din nefericire pentru gloria lui, opera nu i-a supravieţuit, căci la nimicitorul cutremur din 1746, năruindu-se o parte din arcada Podului, se făcu ţandări şi statuia.

Altă curioasă întîmplare pe care vrem s-o notăm este că aproape în acelaşi timp cu căderea bustului monarhului de pe şocul lui din piatră, a ajuns în Lima vestea morţii reale a regelui Filip al V-lea, în urma unei apoplexii fulgerătoare, care este, cum ar fi spus cineva, un cutremur al organismului.

CAZNA UNUI TRĂDĂTOR

(1749)

I

În noaptea de 25 iunie 1749, o mulţime de bărbaţi intrară, pe rînd, învăluiţi în beznă şi taină, în salonul unei case situate în vecinătatea bisericii parohiale din San Lázaro care, prin anii aceia, era unul dintre cele mai puţin locuite cartiere ale Limei, din pricina recentului cutremur din 1746, ce năruise mare parte din clădirile acestei circumscripţii.

Salonul despre care vorbim se afla aproape în întuneric, căci opaițul cu feștila abia pîlpiindă, ce nu putea fi numit lampă, era așezat pe o masă lungă, acoperită de un giulgiu negru, în fața unui crucifix, la picioarele căruia se afla și o spadă scoasă din teacă.

Scaunele cu spătar înalt și jilțurile din piele erau ocupate în tăcere de cei ce soseau.

În încăperea vecină cu salonul se afla un sicriu vegheat de patru lumînări lungi, albe, funebre. Iar în coșciug zăcea un trup neînsuflețit.

Toți cei ce intrau sărutau picioarele crucifixului și, luînd în mînă spada, rosteau :

— Nu vin, nu, să reînnoiesc o durere nestinsă. Dacă vin, da, e pentru a încredința rudele și prietenii dispărutului că de se află vreun om care, cu sau fără voia Celui-de-Sus, i-a luat zilele, cu spada aceasta mă leg să răzbun asemenea mîrșăvie.

După care, punînd lama de oțel la locul ei, mergea cu pași rari, solemni, să ia loc lîngă perete.

Astfel se desfășura ceea ce, în acel veac, se numea *a ține doliu și a cinsti pe cei săvîrșiți din viață*, și acestea erau, fără a scoate o silabă și nici a adăuga vreo literă, cuvintele pe care trebuiau să le rostească cei îndurerați.

La nouă seara, mortul era dus la biserică în al cărui cimitir sau boltă urma să odihnească pe veci ; iar punerea în mormînt avea loc a doua zi, după *requiem*, obișnuita slujbă de pomenire, răspunsurile la rugăciuni și aghezmuirea cu sfeștocul.

II

Toți cei adunați în sală păstrară o tăcere pioasă, pînă ce, auzindu-se la ora nouă primul dangăt de clopot, unul dintre ei se ridică în picioare și spuse în dialectul *quechua* :

— Fraților, sint cinci luni de cînd, la Amancaes, l-ați proclamat împărat al Perului pe iubitul meu tată, nobilul și cinstitul *Chonquí*. Domnul l-a chemat acum la dînsul... Lăudat fie Domnul ! Dar opera de izbăvire a neamului nostru, pe care a început-o cel ce peste puțină vreme va coborî în mormînt, nu poate pieri odată cu el, iar mie îmi revine datoria de a o face să triumfe. Să reinnoim deci, în fața rămășițelor pămîntești ale celui care a fost împăratul și stăpînul nostru, jurămîntul de a ne dezrobi patria înlăntuită !

Cei de față, în afară de un metis numit Jorge Gobeá, întinseră brațul drept către locul unde, prin ușa deschisă, se deslușea sicriul și răspunseră într-un glas :

— Jurăm !

Apoi, alaiul mortuar îl însoți pe răposat pînă la biserica parohială cea mai apropiată.

Erau peste patruzeci cu toții, indieni nobili și mețiși, *caciques*, cea mai mare parte din satele învecinate Limei.

La ieșirea din sfîntul lăcaș San Lázaro, fiul lui *Chonquí* strînse mîna fiecăruia dintre prietenii săi, dîndu-le acest consemn :

— Nu uita, frate, ziua sfîntului arhanghel Mihail. Credință nestrămutată. Pînă atunci, cu bine.

— Nu vom uita, răspundeau conjurații ; căci, fără îndoială, cititorul se va fi dumirit că, pe lingă dorința de a înmormînta răposatul cum se cuvine, era vorba de-a se răzvrăti împotriva Spaniei.

Și conjurații se împrăștiară în liniște, care încotro.

Jorge Gobéa, cel care nu ridicase brațul să jure, o porni către Piața cea Mare unde, tot plimbîndu-se în jurul monumentalei coloane din mijlocul ei, ce nu se putea mîndri pe-atunci cu grădina, cu lespezile de marmură și nici cu grilajul atît de frumos lucrat, din zilele noastre, îl aștepta un necunoscut cu pălăria trasă pe ochi.

— Ei bine !, îi spuse acesta celui ce sosea, au hotărît ziua ?

— Da, excelentissime *señor*, răspunse metisul. Toate pregătirile vor fi gata înainte de trei luni, de ziua Sfântului arhanghel Mihail.

Și viceregele conte de Superunda, căci el era cel ce-și ascundea chipul, întoarse spatele denunțătorului și își îndreptă pașii spre palat.

III

A doua zi, 26 iunie, în oraș se stirni mare zarvă, deoa-rece guvernul se apucase să întemnițeze nu doar pe unii dintre indienii de vază, ci și pe negrii cu mare trecere în rîndul confreriilor africane.

Acțiunea fusese incredințată dregătorului *don José Pedro Bravo de Castilla*, care, mulțumită puterii de convingere a torturilor aplicate vinovaților, știut fiind că acesta-i mijlocul cel mai sigur de a face să vorbească pînă și muții, o declară îndeplinită la 20 iulie ; în ziua de 22, șase dintre căpetenii au fost spînzurate și mai apoi sfîrtecate, punîndu-li-se capetele în cîrlige pe arcada Podului și la porțile cetății Lima. Mulți dintre cei bănuiați au fost condamnați la ocnă pe viață în Chagres, Ceuta și Juan Fernández.

Acesta a fost deznodămîntul Conspirației de la Amances, nume sub care a rămas cunoscută în istorie.

Viceregele Manso de Velasco, în *Memorialul* sau darea de seamă asupra principalelor evenimente din perioada sa de guvernare, povestește că a avut știri vagi despre răscoala pusă la cale de la doi preoți duhovnici, și că a reușit să strecoare un spion în sînul conjuraților, căpătînd în felul acesta vești sigure despre toate uneltirile.

Se pare că taina spovedaniei nu era păstrată cu sfințenie în epoca colonială. Tot niște cinstite fețe bisericești i-au dezvăluit lui Francisco Pizarro complotul partizanilor lui Almagro *El Mozo*, iar mai târziu, la tot pasul în istoria viceregatului, întilnim cu duiumul clerici și călugări pe post de denunțatori.

Scrierea cu caracter retrospectiv, din care am scos aceste însemnări, adaugă : „Au fost luate o mulțime de precauții pentru ca indienii și metișii, negrii și mulatrii să nu încerce a se răscula, împiedicînd execuțiile. La poarta Palatului a fost așezată cavaleria viceregelui ; la colțul străzii Petateros, cavaleria de gardă ; sub porticurile Catedralei, cele două companii armate ale negustorilor, iar în fața Primăriei, patruzeci de indieni nobili cu glonțul în gură. Primul conjurat, fiul lui Inca *Chonquí*, a fost spînzurat la orele opt dimineța, iar ceilalți cinci au fost executați din jumătate în jumătate de oră.“

În noaptea care a urmat acestei înfiorătoare zile, metisul Jorge Gobéa, care-i denunțase, s-a făcut nevăzut din Lima. Se spune că patru bărbați, cu pumnale în mînă, îl luaseră prin surprindere și-l forțaseră să-i urmeze.

IV

Retras cu războinicii lui în munții Chanchamayo, încă din 1734, indianul nobil Juan Santos fusese uns de către ai săi Inca, sub numele de Atahualpa al II-lea, rege al Anzilor și, în fruntea a numeroase triburi sălbatice, pusese stăpîne pe *Cerro de la Sal*¹, amenințînd să cucerească așezările Tarma, Huancayo, Huánuco și altele. Autoritățile spaniole au luat, firește, o poziție de apărare, trăgînd cu tunul din fortul de la Quimiri care, pînă la urmă, căzu

¹ Muntele de sare.

în mâinile oștilor barbare ; acestea tăiară fără milă capetele soldaților prizonieri. În 1749 se lăți zvonul că Juan Santos fusese ucis de vasalii săi, iar indienii din satele civilizate, care îl simpatizau, întreținând chiar legături tainice cu acea căpetenie, începură să uneltească hotărît în Lima.

Adunările avuseseră loc încă din luna ianuarie a acelui an în *pampa* de la Amancaes, iar numărul conjurațiilor trecea de două mii numai în capitala viceregatului. Iată și planul lor : folosind împrejurarea că la 29 septembrie, sărbătoarea Sfintului arhanghel Mihail, cu prilejul serbărilor religioase alegorice, exista obiceiul ca indienii și negrii să facă figurație închipuind oștile vrăjmașe, în care scop stăpînii și patronii le împrumutau flinte și săbii, răzvrătiții își propuseseră ca, avînd la îndemînă armele, să pună foc cetății din patru părți, eliberînd în același timp unul din brațele zăgăzuite ale rîului și, în mijlocul zăpăcelii și al panicii iscate de pe urma focului și a inundației, luîndu-i prin surprindere, să-l ucidă pe vicerege și pe toți spaniolii. Ocna din Callao, care gemea de băștinași, trebuia să se răscoale și ea, iar din acest măcel ca la judecata de apoi, numai preoții ar fi urmat să scape teferi.

V

Viceregele Manso de Velasco se cam înșelase închipuindu-și că, odată cu execuțiile pe eșafod, săvîrșite în Lima la 22 iulie, îi băgase în sperieți pe indieni și domolise răscoala.

În ziua de 29 septembrie, sărbătoarea sfintului Mihail, revolta izbucni mai înfricoșătoare în Huarochiri, o așezare vecină, aproape de porțile capitalei. Mai mult de cincisprezece spanioli căzură victime. Duhul răzmeriței se întinse

peste districtul Canta și peste altele ; și, deși înfrinți acolo, din lipsă de arme și organizare, peste douăzeci de mii de indieni hotărâți să lupte fără preget, își regrupară forțele, mai apoi, în Huarochirí.

Armatele regale, sub porunca marchizului de Monterrico și a contelui de Castillejo, au primit sarcina să înăbușe răscoala, pe ultimele ei baricade. Dar lunile treceau, iar rebelii cîștigau teren zi după zi, căci soldații plătiți ai ocîrmuirii nu erau în stare să le țină piept indienilor, prin rîpele înalte și stîlcoase, năpădite de mărăciniș.

Cu totul altul ar fi fost sfîrșitul acestei bătălii dacă dezordinea (și chiar trădarea) nu și-ar fi făcut loc cu încetul în tabăra răzvrătiților. Viceregele s-ar fi văzut silit să trateze de la egal la egal cu cei din Huarochirí, iar aceștia să dobîndească înlesniri și privilegii pe drept cuvenite neamului lor obidit.

Începînd din luna mai 1750, trupele spaniole își recăpătară pozițiile și, la 6 iulie, în marea piață din Lima au fost spînzurați cei doi principali capi ai răscoalei.

Aceasta a izbucnit din nou în Huarochirí în 1783, avîndu-i în frunte pe Felipe Tupac-Amaru și pe Ciriaco Flores, pentru a fi încă o dată înăbușită, iar cei doi care o însuflețiseră să sfîrșească pe eșafod.

VI

În ziua de pomină a Sfintului Mihail, izbucnind totuși răscoala, a fost adus în cetate, dintr-o peșteră unde fusese ținut prizonier pînă atunci, trădătorul metis Jorge Gobea ; îl legară de un stîlp, îi tăiară limba buclucașă și... i-o aruncară la cîini.

Nefericitul își dădu ultima suflare după o oră de înspăimîntătoare agonie.

LATINEASCA UNEI LIMENCE

(1765)

(fragment)

[...]

În veacul al XVIII-lea, pînă și femeile dăduseră în boala vorbirii latinizante; multe dintre ele tălmăceau curgător, urmărind cu degetul pe textul greoi, *Metamorfozele* și *Ars Amandi* ale lui Ovidiu, dovadă că a existat pînă și o latinească de alcov.

Acum, cu îngăduința domniilor voastre, am să scot la lumina zilei o povestioară pe care am ascultat-o de multe ori cînd eram băietan... Or, de-atunci pînă acum a curs multă apă la vale.

Apoi, *señores*, cam prin vremea viceregelui Amat, își ducea viața în Lima o fetișcană pe nume Mariquita Castellanos, în jurul căreia flăcări roiau, și despre care am avut prilejul să vorbesc mai pe larg în prima mea carte de *Tradiții*. Doar ea a fost autoarea spuselor care au devenit mai tîrziu proverb popular: *Bonita soy yo, la Castellanos* ¹!

Se pare că primii ani ai copilăriei și i-a petrecut Mariquita printre călugărițele clarise, pînă cînd ajunse la vîrsta *del chivateo* ² (că așa numeau înaintașii noștri pubertatea) și, părăsind fără muștrări de cuget ferestrele zăbrelete, o porni să zburde prin această preanobilă cetate a regilor. Și era frumoasă fetica, precum o crenguță în-

¹ Autorul se referă aici la tradiția intitulată *Pues bonita soy yo, la Castellanos*! (*Măi, că frumoasă sînt eu, Castellanos*!), cuprinsă într-una din primele serii de *Tradiții*.

² De la *chivo* (ied de un an), *chivatear* (a sări, a se zbengui); vîrsta pubertății.

florită în april și, pe deasupra, isteată și ageră la minte, așa cum ne-o dovedește faima de care s-au bucurat în Lima poznele ei năstrușnice.

Tot prin vremea aceea își făcea veacul în Lima și un poetas, mare latinist, al cărui nume nu-mi vine în minte, dar pe care Mariquita îl purta ca pe un titirez agățat de poalele fustei. Pentru a-i fi pe plac, acesta îi făgăduise să-i aducă în dar o *saya* din atlas de Orient ce prețuia cît trei ochi de bou, adică uncii de aur, în graiul poporului. Cum însă poeților le este scris în stele să fie mai bogați în rime, decît în bani peșin, zilele se scurgeau șirag una după alta, iar darul promis Mariquitei zăcea în vitrina prăvăliașului, amenințat să prindă mucegai.

De la un timp, Mariquita socoti că gluma se cam îngroșase și hotărî să-i pună capăt, dînd papucii suspinătorului nesperios, pe atît de darnic în a promite pe cît de zgîrcit în a-și ține făgăduiala. Amorezul tocmai sosea în vizită și cum, pe-atunci, nu se inventaseră încă *nervii* și *spleen*-ul, cele două metehne care scuză și motivează orice grosolănie cu fapta sau cu vorba, nimfa îl primi acră și supărată, nevoind să înceapă discuția și abia rostind cîte un cuvîntel monosilabic. Poetul își pierdu cumpătul, limba i se latiniză și zise :

— *Spune-mi, copilă, ce plîngi în batistă,*
quare causa, ¹ de ce ești tristă ?

Mariquita, amintindu-și și ea de latineasca ce-i trecuse pe lîngă urechi în trecuta viață monahicească, răspunse pe dată :

— *Tristis est anima mea ²*
pîn' ce nu văd saya aceea.

¹ Datorită cărei cauze.

² Sufletul meu e trist.

Poetul biciuit astfel, văzînd că fata pune degetul pe rană, încercă să se dezvinovătească într-un chip care, în asemenea situații, e de-ajuns pentru a tăia nodul gordian :

— El quare conturbas me ¹
dacă știu că n-am cu ce ?

La care, ștregărița zdrobitoare de inimi și pungi, îi răspunse înțepată, arătîndu-i calea spre ușă :

— Fugite in allia ², *atunci,*
că altul va fi să-mi dăruie prunci !

Și-am încălecat pe-o șa, și v-am spus povestea așa ; și-am încălecat pe-o oaie... bearcă, și v-am spus povestea întreagă ; și-am încălecat pe-o roată, și v-am spus povestea toată ; și uite-așa, în mers clătinat, povestea s-a terminat !

DREPTLE JUDECĂȚI ALE LUI CIRILO

(1767)

Señoria sa, *don* Cirilo Sorogastúa, subdelegat de Chachapoyas, întruchipa tot ceea ce se înțelege printr-o autoritate *sui generis* și un tip unic de judecător, cînd e să împartă dreptatea. Ceva așa, ca Sancho Panza, cînd să guverneze insula.

Demult, cam pe vremea cînd viceregele Amat vindea posturile publice celui cu punga mai mărinimoasă, i se năzări lui *don* Cirilo, un *gallego* mai greoi la trup și la minte decît barosul trîntit pe nicovală, să-și cumpere o funcție care să dea importanță persoanei sale.

¹ Și de ce mă chinuiești ?

² Fugi încolo, fugi de-aici.

Odată ajuns în Peru, începuse să lucreze ca administrator de mină și, cum era din cale-afară de chibzuit și stăruitor, reuși să pună stivă cinci mii de *duros* pe care, cu puțină osteneală și ceva mai mult noroc, îi spori de zece ori. După numărătoarea banilor, deveni el *don Cirilo* și, odată cu această schimbare de poziție socială, în inima-i deșartă înmuguriră fumuri de mărire.

Luându-și în stăpânire slujba, *don Cirilo*, care deslușea buchile numai cu mare greutate, chiar și pe cele ieșite de sub tipar, și iscălea înșirînd din fuga penitei o linie lungă și încilcită, înțelese că avea nevoie de serviciile unui secretar personal și tocmi, cu douăzeci de *pesos* pe lună, pentru această funcție, pe un contopist sau avocatul de prin partea locului.

Don Cirilo era cam îngălat de felul său, iar în părul lui nu intrase vreodată pieptănul, căci avea obiceiul să și-l netezească cu degetele. Secretarul îl sfătui, așadar, că pentru a apărea în ochii lumii cum se cuvine unei autorități, să cheme un frizer pe mîna căruia să-și lase barba și claia ce-i acoperea inteligența. Se resemnă *don Cirilo* și, după propriile-i cuvinte, într-o oră cît ținu bărbieritul, trecu prin toate caznele Purgatoriului. Eliberat de negura deasă a părului, se instalează ceremonios într-o sală mare și începu să împartă dreptatea.

I se aduse un hoț de vite la drumul mare, „delict de furt“, cum spun criminaliștii. Acesta pretindea că trecînd din întîmplare printr-o pășune, dobitoacele prinseseră drag de el și îl urmaseră de bună voie. Stăpînul animalelor susținea contrariul, și judele, prins la strîmtoare între unul care afirma și altul care nega același lucru, nu se putea hotări ce sentință să pronunțe.

„Avem de pedepsit un hoț sau un mincinos, își spuse în sinea lui *don Cirilo*. Care dintre cei doi spune adevărul? O s-o aflăm îndată.

Și întorcîndu-se către împetricinați, le spuse :

— Duceți-vă în fața peretelui și scuipați care cit poate mai sus.

Părțile adverse făcură întocmai și saliva tilharului căzu cu două degete mai sus decît cea a omului ce îl acuza de hoție.

— Ah, calomniator murdar ! strigă furios judecătorul. Scuipi rău și mai umbli să fii crezut și să capeți dreptate ? Ai merita să poruncesc să fii „luat la flintă“ pe loc.

— Să ne fie cu iertare, îl întrerupse un jandarm, dar pe la noi nu sînt flinte.

— Să fie ras, tuns și frezat, și are să-l doară la fel. Mai departe, secretarul îi aduse la cunoștință că una dintre fiicele Evei se jeluia în scris că o soră de-a ei întru strămoașa comună o numise „femeie“ în loc de „señora“, ea, cea insultată astfel, socotindu-se o doamnă și prea doamnă în toate cele ale sale.

— Ia să vedem, secretare, scrie domnia-ta ce am hotărît și îți dictez : „Reclamanta să ne încredințeze cu dovezi provenite de la doctori și moașe că nu este parte femeiască și îi vom rezolva cererea.“

Secretarul citi apoi un recurs, care începea așa : „Subsemnatul, învățător la școala din localitate, cu tot respectul vă rog a binevoi...“ etc.

Don Cirilo nici că voi să audă mai mult, pentru că întrerupîndu-l, strigă minios :

— Cum îndrăznește ? ! Aici nu se află alt subsemnat decît mine, care reprezintă autoritatea legii. La carceră cu nemernicul, pentru uzurpare de titlu. Mai sînt și alte petiții ?

— Un plugar se plînge împotriva celui ce distribuie apa în șanțuri, pentru irigații, și roagă să se facă măcar o singură „baie“ ogorului său, pînă nu i se usucă toți pepenii.

— Răspunde așa : „Cum noi tot n-o să gustăm din pepenii cu pricina, deci nu pierdem, nici cîștigăm dacă se usucă, subdelegatul hotărăște că nu“.

Între doi indieni care cumpăraseră o vacă, se iscase mare gilceavă, pentru că, după ce-o plătiseră, li se năzărise că fiecare era stăpin pe jumătate din animal. Dar cum să facă împărțeala ? Unul din ei, mai mintos, își făcu socoteala că, dacă moare vaca, va avea mai mare câștig vânzând coarnele, țeasta și toată partea dinainte, de unde se scot cele mai fragede și mai jinduie hălci de carne, și o ceru pentru sine. Tovarășul său rămase să se mulțumească cu partea dinapoi a vacii ; dar cum afurisita nu voia să moară deloc, dimpotrivă, pe gură mânca finul unuia dintre ei, în timp ce viței îi făta prin partea celui-lalt, se încinsese buclucul.

— Documentul e limpede, și răspunsul cum nu se poate mai simplu, spuse *don* Cirilo. Grija și cheltuiala pentru hrană revine stăpînului părții dinainte, fără ca nimeni, sub pedeapsă aspră, să aibă dreptul de a se amesteca dacă vaca rumegă iarbă ori coceni, iar foloasele, adică viței și laptele din care se scoate untul și brînză, sînt ale stăpînului părții dinapoi.

Precum la ospețele unde... „Mulțimea aduce vinul și hălcele, iar primarul abia-și mișcă fălcile !“

Și, pentru ziua aceea, *don* Cirilo conteni cu împărțeala. Puțină dreptate, da' strașnică. parcă pentru a-i face numele nepieritor !

LAGUNA DIAVOLULUI

(1778),

Se pare că dracul a avut, în vremurile coloniei, mare slăbiciune pentru ținutul Puno. Dovadă stă grămada de zicale și povești de prin partea aceea, în care e pomenit regele abisurilor.

Iar această preferință a mers pînă-ntr-acolo că mărirea sa încornorată nu s-a mulțumit să treacă drept un „te-miri-cine“, ci a rîvnit chiar la posturi de conducere prin acele locuri. Mă gîndesc la Alcaldele din Paucarcolla.

Și diavolul a făcut nu doar drăcii de-ale sale, obișnuite, ci și unele lucruri bune, vîind, poate, să se bage pe sub pielea Celui-de-Sus, căci în legătură cu biserica din Pusi, a cărei construcție a început la sfîrșitul veacului trecut, se povestește că pe lingă colecta publică făcută anume, în fiecă simbătă ingerul izgonit din Paradis își aducea obolul, dăruind preotului cîte un drug de argint ce cîntărea ca la o sută de mărci, pe care acela îl vindea imediat, sfînțindu-l fiind mai-marele peste zidari și singurul cu care se înțelegea copitulul, deghizat în indian bătrîn. Din nefericire, acest sfînt lăcaș ce promitea să fie cel mai frumos și cel mai înalt din cîte se afla în toată provincia, a rămas neterminat, deoarece ocîrmuirea, care se amestecă peste tot unde nu-i treaba ei, se încapățîină să scormonească de unde proveneau drugii de argint, iar demonul, temîndu-se să nu i se întindă vreo capcană, nu mai puse piciorul prin preajma pașnicului orașel.

Dar să mergem mai departe cu tradiția, lăsînd la o parte amănuntele.

Cronicile povestesc că prin anii 1778, într-o băcănie din cel care pe-atunci era orașul Lampa, intră un indian ca să cumpere mai multe sticle de rachiu ; dar, neajungîndu-i banii să le plătească, lăsă ca garanție, pe termen de două luni, niște idoli și figurine, din aur și argint. Nevasta băcanului arată, fără știrea bărbatului, odoarele cele scumpe preotului Gamboa, iar acesta, socotînd că, după înfățișare, ele fuseseră de curînd scoase la iveală de prin vreo *huaca*, o puse să jure că-i va da de veste îndată ce indianul o să vină să-și plătească datoria.

Cu încuviințarea guvernatorului, *don* Pablo de Arambar, peste două luni, cînd indianul trecu iar pe la bă-

cănie, alguazilii se năpustiră asupra lui și-l duseră legat la judecată.

Nefericitul, înspăimântat de amenințările preotului, și ale guvernatorului, le făgădui să-i ducă a doua zi la locul de unde dezgropase idolii.

Și într-adevăr, îi conduse în *pampa* de la Betanzos, numită astfel în amintirea conchistadorului cu-acest nume, care s-a însurat cu *ñusta doña Angelina*, fiica învinsului Atahualpa ; dar, oricît scormoniră într-o *huaca* arătată de indian, nu reușiră să dezgroape nimic. Temîndu-se că prizonierul își bate joc de ei și-i trage pe sfoară, ridicară bîtele și începură să-l scuture de praf.

Tocmai pe cînd preotul și guvernatorul asudau mai tare ciomăgîndu-l, atras fără îndoială de strigătele victimei apărî un indian bătrîn, care grăi așa :

— *Viracochas* („cavaleri“ sau „albi“), nu-l mai chinuți de pomană pe bietul om. Dacă ceea ce căutați e aurul, apoi eu am să vă fiu călăuză pînă-ntr-un loc, unde veți găsi ce n-ați visat vreodată.

Lacomii de bani, cei doi încetară cu bătaia, intrară în vorbă cu bătrînul și, în cele din urmă, se convinseră că le-a picat norocul din cer.

Făcură cale-ntoarsă la Lampa însoțiți de bătrîn, pe care-l țînură din scurt și bine păzit, atîta timp cît fu nevoie ca să primească din Lima îngăduința viceregelui *don Manuel Guirrior* pentru a dezgropa o comoară ascunsă în locurile ce alcătuiesc astăzi moșia *Urcumimuni*.

Viceregele *Guirrior* încuviință și trimise pe *don Simón de Llosa*, nobil de vază în *Arequipa*, să vegheze la buna desfășurare a lucrărilor și să ia în primire a cincea parte, adică cea cuvenită vistieriei Coroanei.

Cronicarul *Basadre* afirmă că din registrele tezaurului regal ale orașului *Puno* reiese că muntele de lingouri de aur extrase din acea *huaca* s-a ridicat, ca valoare, la peste un milion și jumătate de *pesos*, fără să mai punem la socoteală ceea ce s-a evaporat pe drum.

Mari bogății ascund măruntaiele pământului, locuit de bărboși sau de spini, totuna !

Tradiția spune că în vremea cînd țara strîngea aur pentru a și-l răscumpăra pe Atahualpa, aflîndu-se între timp de uciderea lui, o sută de indieni s-au trudit să îngroape la Urcumimuni bogățiile purtate în spinare de o mie de catiri și lame.

Indianul bătrîn privea surizător la fericiții *viracochas*, iar în ziua cînd, secătuiind *huaca*, își arătară părerea de rău, le spuse :

— Cele găsite aici înseamnă foarte puțin, căci pe întinsul pampei se află o comoară mult mai bogată ; dar nu poate fi dezgropată decît cu mare primejdie.

Pe bună dreptate a spus Solomon că unul din cele trei lucruri ce nu-și află sațul vreodată este lăcomia !

Cavalerii noștri nu se mulțumiră cu avuțiile dobîndite pînă atunci ; nedînd ascultare povețelor bătrînești ale indianului, chemară noi ajutoare și se puseră pe săpat.

Trei săptămîni se mai scurseră pînă cînd, pe înserat, tîrnăcoapele și sapele se poticniră de un zid de piatră, îngropat adînc în pămînt.

Preotul, guvernatorul și trimisul domeniilor regale săltau de bucurie, văzîndu-se ca și stăpînii bogăției pázite cu atîta strășnicie.

Numai indianul stătea, parcă împietrit, iar în colțul gurii i se furișa, din vreme în vreme, același suris batjocoritor.

Cu unelte și puteri înnoite, săpătorii se trudeau să spargă zidul cel gros ; cînd, deodată, un bolovan uriaș se desprinsese din el, răsună o bubuitură prelungă și asurzitoare, venită din străfundurile pământului și, prin acel loc, o cantitate imensă de apă țîșni către cer.

Toți cei de față o luară la goană, oprindu-se numai la două poște depărtare.

Bătrînul indian dispăruse ca prin farmec și nimeni nu mai avu vreo veste despre el.

Poporul, în simplitatea lui, crede începînd de atunci că laguna din Chilimani e tot o faptă de-a diavolului, ce și-a bătut astfel joc de zgîrcenia oamenilor, și zadarnic au fost înființate, pînă și în timpurile Republicii, societăți pentru asanarea acestei lagune despre care, aidoma celei de la Urcos, se crede că ascunde bogății fără seamăn.

Autorul curiosului manuscris intitulat *Viaje al globo de la luna* ¹ explică astfel, în această lucrare, cele întîmplate :

„Nu încape îndoială că seniorul din Collao, numit și *Colla*, vasal de nădejde al marelui Inca, și-a îngropat comorile sub trei grămezi uriașe de pămînt, adevărați munți durați de mîna oamenilor. În zilele noastre, niște spanioli, pornind pe urmele arătate de indienii din partea locului altora, premergători lor, au întreprins cutezătoria faptă de-a încerca să găsească cele trei coline înălțate de mîna omului. Scosese un idol de aur și o coroană tot din aur, dar, încinși de bucuria acestei descoperiri și de cea încă și mai mare pe care o întrezăreau, n-avură destulă grijă să păstreze neatins stratul de tencuială ce înconjura aidoma unui zid sau, mai degrabă, era chiupul ce ascundea în sînul lui aceste avuții, apărîndu-le contra puternicelor infiltrații ale lacului vecin.

Din cauza acestei nehibzuințe, continuarea lucrărilor a devenit imposibilă, iar tezaurul s-a pierdut pentru totdeauna. Faptul că indienii au putut să mute dealuri și să înalțe acești munți, ori să ridice ziduri groase și lungi, aidoma unor diguri uriașe pe malul lacurilor — pare de-a dreptul opera unor titani. Cu toate acestea, procedeul era simplu, și reușita depindea de numărul mare de brațe de care putea să dispună seînor constructorul. Așezați, de pildă, într-un cerc de o mie de prăjini de jurîmprejur, aveau loc să muncească cincizeci de mii de in-

¹ Călătorie înspre globul lunet.

dieni sau chiar mai mulți, săpînd pămîntul, cam tot atîția scoteau apa care se infiltra, în timp ce un număr egal pregăteau tencuiala și înălțau zidurile acelea de nepătruns ; ar mai fi de adăugat că mulți alți oameni, așezați la distanță pentru a nu se stînjeși între ei, își treceau din mîină în mîină materialele. Și astfel, fără încurcături și învîlmășeli, fără a se împiedica unii pe alții, în rînduri bine ordonate, această uriașă mulțime robotea înghițind uneori, sau ridicînd alteori, munți întregi de pămînt, săpînd tunele subterane, făcînd drumuri și fortărețe.“

ARGUMENTELE GUVERNATORULUI

(1778)

I

Se pare că, într-o bună zi de dimineată, regele Carlos al III-lea se trezi cu un suflet de soacră, și pe bună dreptate, căci pricini erau berechet pentru ca inima monarhului să se oțetească. Majestatea-Sa visase că lăzile vistieriei regale erau în primejdie să se preschimbe așa cum i-ar plăcea Creatorului să fie sufletele muritorilor, adică fără de păcate și curate, pentru că supușii săi din cele două Americi se cam trîndăviseră și întîrziiau să le umple.

— *Carrampempe !*¹... Că doar n-o să pățesc și eu ca *don Enrique el Doliente*² care, deși era rege, și încă dintre cei mai vajnici, pomenindu-se într-o zi că n-are ce pune în farfuria de dinainte-i, își amăneta vestmintele pentru ca bucătarul să-i poată pregăti o supă de praz.

¹ Exclamație de ciudă, la necaz : „Pe dracu !“

² Henric cel suferind.

și-o ciosvîrtă de mistreț afumat. Să mi-l chemați îndată pe don José Antonio.

Și don José Antonio de Areche, membru în Consiliul Indiilor și cavaler al distinsului ordin al lui Carlos al III-lea, nu întîrzie să se prezinte în fața regelui său și să se sfătuiască îndelung și pe larg cu acesta despre lipsurile tezaurului regal. Și, ca urmare a acestei convorbiri între domn și supusul său, ne veni în 1777, ca picat din cer peste aceste regate din Peru și cu titlul de *visitador*¹ general, o năpîrcă dintre cele mai veninoase.

Puțin după sosirea sa în Lima, inspectorul se convinsese că glia mustește de bogății, iar comisionul său este o bucatăică cum nu se poate mai gustoasă. De asemeni, ghici pe dată și fără a fi vrăjitor că noi, peruanii, eram blînzi din fire și, prin urmare, aplecați a trage la jug toate poverile pe care *señoria*-sa ar fi binevoit să ni le pună în spinare. Cum gîndi, așa și făcu, și fără să mai umble cu tocmeli și ocolișuri, puse șeaua pe noi și decretă impozite, și biruri, și vame, și taxe, și contribuții și mai știu și eu cîte alte belele pe capul oamenilor! Iertat să-mi fie, dar se spune că, anticipînd faptele unei primării din minunatele vremuri de azi, a fost cît pe ce să pună la plată și cîinii, neiertînd nici măcar javrele păzitoare la minăstirile San Roque, Santo Domingo, San Lázaro și Santa Margarita, care, după cum le-a mers vestea, au fost cu toții sfinți ce iubeau animalele, mai cu seamă cățeii.

Dar întinse coarda așa de tare că, în cele din urmă, buboiul plesni și se sparse, iscîndu-se mare scandal. Inspectorul era încăpățînat, nu dădu înapoi nici un pas și continuă să ne strîngă cu ușa, că doar nu-l durea pe el! Mare tevatură ieși, cu măceluri, spînzurători, otravă, în-cît... ce să mai vorbim!, ne putem socoti printre cei no-

¹ Inspector.

rociți de soartă că nu am venit pe lume în acel secol de neorinduială și dezământ. Trecînd toate acestea ca apa, ticăloasele de impozite rămaseră ca pietrele și, printre cîrteli, mîrîieli și bombăneli, toți cei cărora le era drag propriul grumaz și nu-și puneau ambiția să-i facă personală cunoștință cu gîdele, trebuiră să le plătească.

În timp ce ne storcea astfel de ultimul marafet răpănos în folosul Majestății-Sale, *señoria*-sa începu să-i controleze pe toți slujbașii ce minuiau banii coroanei ; și, cercetînd unele registre, descoperi atîtea dezordini și încurcături, că-i băgă la răcoare pe cei răspunzători, oricît s-ar fi ținut ei de fuduli și țănoși. S-a dus vestea că auzind cum își motiva cheltuielile un slujbaş, *señor* de Areche i-ar fi răspuns scos din pepeni :

— Știi ceva, domnule birnic : eu nu înțeleg o iotă din socotelile domniei-tale.

— Nu mă miră, *señor* inspectore. Eu nu le înțeleg nici atîtica, deși sînt chiar socotelile mele.

Mai încălcite de-atîta, nici c-ar mai fi fost cu putință, blestematele !

Printre cei care intraseră la închisoare, se afla și un anume guvernator despre care se spunea că fusese mai hulpav decît o lipitoare, sugînd sîngele băștinașilor a căror ocîrmuire îi fusese încredințată. Cu atîtea probe, dovezi, puneri de față, recursuri și întregul talmeș-balmeș al farsei judecătorești, procesul amenința să se lungească pe puțin cît trei generații. Omul nostru hotărî să apuce pe o cale mai scurtă și, intrînd în vorbă cu temnicerul, îi ceru deschis îngăduința să lipsească două-trei ceasuri, dîndu-i cuvîntul că se va întoarce în celulă înainte de scurgerea acestui răgaz de timp. Paznicul se gîndi că onoarea cuiva nu este un lucru să-l legi bocceluță, căci în schimbul său nici cămătarul nu-și deznoadă baierele pungii, și-i spuse verde că nu și nu. Dar, orbit de strălucirea citorva gal-

beni pe care, cu un gest neglijent dar plin de grijă, întemnițatul i-i strecură în palmă, sfîrși prin a se mai îmblinzi, trăgînd zăvoarele și deschizînd lacătele de la gratii.

II

Era ora șapte către seară. *Señor* inspectorul se afla în salonul casei sale unde, într-o veselă tovărășie, juca *ombru*¹. Tocmai hotărîseră o miză mare pe regii de tobă și tăiaseră cu *atu* și jocheu, cînd intră majordomul și, chemîndu-l la o parte, îi șopti :

— Un cavaler dorește să vorbească pe dată cu *señoria*-voastră.

— Vreun nepoftit ! Să se-ntoarcă mîine. Nu ți-a spus cum îl cheamă ?

— Nu, *señor* ; dar mi-a dăruit două uncii de aur ca să nu uit a vă aminti de dînsul și, cum nu se cuvenea să-l las să aștepte răspunsul la ușă, l-am condus în odaia de lucru.

— Și zici că ți-a dat două uncii bacșiș ?! Atunci trebuie să fie ceva tare important care-l aduce pe sărmanul om.

Și, întorcîndu-se către oaspeții săi, le spuse :

— Cavaleri, cu voia domniilor-voastre, revin îndată, iar *don* Narciso să joace în locul meu. Tare zbuciumată viață mai duc, că nu le-aș dori-o nici celor mai crunți dușmani !

Și *don* José Antonio se îndreptă către biroul său, situat în curtea interioară a casei. Acolo îl aștepta un necunoscut, cu pălăria trasă pe ochi, care, la sosirea lui Areche, se descoperi și-i spuse curtenitor :

— Bună precum inima să vă fie seara !

¹ Joc de cărți.

— Aşa să dea Dumnezeu. Ehei, domnul meu, dar cum se face că ai ieşit din temniţă fără învoirea mea ?

— N-a fost nevoie de ea, *señor* inspectore. Mi-am dat cuvîntul de onoare să mă întorc pe dată în celulă, şi voi şti să mi-l țin.

— Îmi închipui de ce ai venit domnia-ta..., să-ți susții cauza, fără îndoială.

— Întocmai, *señor* inspectore.

— Dacă-i pe-aşa, ți-ai irosit vremea în zadar, prietene. Văd că ai apucat-o pe o cale greșită şi, chiar de mă doare inima, va trebui să fiu neînduplecat ; căci regele nu m-a trimis aici să umblu cu mânuşi şi să vă iau cu duhul blîndeții. În procesul domniei-tale sînt documente zdrobitoare şi martori fără de pată, ale căror declarații sigure ajung şi prisosesc pentru a trimite la spînzura-toare nu unul, ci zece de teapa domniei-tale. În ce priveşte împărțeala dreptății, eu sînt neclintit şi nu mă îndur nici de maică ce mi-a dat viață !

— Apăi, *señor* inspectore, împotriva a tot ceea ce domnia-voastră zice că-i mai grav în procesul meu, am nu mai puțin de o mie de argumente trainice ; da, *señor*, o mie de argumente. Şi cel mai bine ar fi să devenim prieteni şi să ne lăsăm de procese, care nu slujesc decît pentru a aduce necazuri, a-ți face sînge rău şi a dospi plîne călduță conțopiștilor şi clănțăilor.

— Şi de ce, dacă ai atîta încredere c-or să te scoată basma curată, nu ți-ai dat la iveală argumentele mai de vreme ? Aş vrea să aflu măcar unul, să ți-l combat pe loc.

— Dacă *señor* inspectorul îmi făgăduiește că nu se va minia şi va păstra taina noastră, îi voi mărturisi curat care sînt argumentele mele.

— Vorbește deschis, omule, așa cum ne învață Mîntuitorul. Prezintă-mi doar unul singur dintre argumentele dumitale şi ține-ți-le pe celelalte nouă sute nouăzeci şi

nouă pînă la proces, că nici vremea nu-mi prisosește și nici nu-i acum momentul să m-apuc a le cerceta.

Auzind așa, guvernatorul băgă mîna-i grăsulie în buzunar și scoase de-acolo, ținînd-o între degetul cel mare și arătător, o uncie de aur :

— Vede *señoria*-voastră acest argument ?

— Bine, dar ăsta-i un galben, domnule guvernator !

— Apăi, țin pregătite o mie de argumente asemenea pentru a pune capăt procesului. Eu vă doresc noapte bună, *señor* inspectore, căci ceasurile zboară și cuvîntul e cuvînt.

Și, pășind ușurel, guvernatorul se întoarse în temniță.

Cît despre *señor* de Areche, se povestește că reveni buimăcit să-și ocupe locul la masa de joc, că toată noptica nu jucă o dată ca lumea și că, pentru întâia oară în viața lui, făcu două „renunțări“ — mărturie cît de răvășită îi era mintea.

III

Ce naiba ! Că mie nu-mi place să ponegresc pe nimeni, dar în istorie sînt fapte în stare să-l scoată pe om din sărite.

Iar dovada că *don* José Antonio de Areche n-a jucat prea cinstit, ca să zicem așa, cînd și-a dus la îndeplinire misiunea încredințată lui de către rege, stă în faptul că, în cele din urmă, Majestatea-Sa s-a văzut nevoit să-l destituie, rechemîndu-l în Spania, confiscîndu-i averea și condamnîndu-l să trăiască exilat de la curte și din orașul Madrid.

A doua zi după întrevvedere cu inspectorul, întemnițatul a fost pus în libertate, iar procesul s-a suspendat.

Și să mai ai încredere în incoruptibilitatea justiției !

Vreau să spun, dacă am avea cu toții la îndemînă argumentele guvernatorului...

GUVERNATORUL DIN TINTA .

(1780)

Cronică din epoca celui de-al treizeci și treilea
vicerege al Perului

„Pe-un fur cînd îl spînzurau,
îi zicea mîierea sa :
— Omule, nu te-ntrista,
că se poate întîmpla
să plesnească funia !”

(Anonim)

I

Era în ziua de 4 noiembrie 1780, și preotul din Tun-
gasuca își sărbătorea ziua numelui, care era și a Ma-
jestății sale Carlos al III-lea, avînd în jurul unei mese co-
pioase pe cei mai de seamă dintre locuitorii parohiei sale
și cîțiva prieteni de prin satele învecinate, soșiți odată cu
zorii, să-l felicite cu prilejul onomasticii.

Preotul *don* Carlos Rodriguez era un cleric generos,
cumsecade și deloc aspru în ceea ce privea plata contri-
buțiilor și a celorlalte venituri parohiale, însușiri de apos-
tol care făceau din el idolul enoriașilor. În dimineața aceea,
luase loc în capul mesei, avînd în stînga sa un urmaș
direct al împăraților Inca, pe nume *don* José Gabriel Tu-
pac-Amáru, iar în dreapta pe *doña* Micaela Bastidas, so-
ția acestui nobil. Cupele se înălțau, se rosteau urări de
sănătate și, firește, veselie se întetea. Deodată răsună
galopul înfundat al unui cal ce se opri în poarta casei
parohiale, iar călărețul pătrunse în sala ospățului fără
să-și fi scos măcar pintenii.

Nou-venitul se numea *don* Antonio de Arriaga, gu-
vernator al provinciei Tinta, pretins *hidalgo* spaniol și

mîndru din cale afară de noblețea singelui său, care-i privea de sus, considerîndu-i plebei, atît pe europeni, cît și pe creoli. Grosolan în cuvinte, moșic în purtări, fără de milă cu indienii *mitayos* și așa de zgîrcit, încît, dacă s-ar fi născut ceas în loc de om, n-ar fi arătat nici orele, numai să nu dea nimic de la el, așa era *señoria*-sa. Și pentru a-l văduvi de orice urmă de prestigiu, vicarul general și canonicii din Cuzco îl excomunicaseră solemn, deoarece se ridicase împotriva autorității bisericești.

Toți comesenii săriră în picioare la intrarea guvernatorului care, fără a-l lua în seamă pe nobilul *don José Gabriel*, se așază în jilțul ocupat înainte de acesta, iar indianul, de viță la fel de veche, se îndreptă către celălalt capăt al mesei, fără a-și face sînge rău din cauza necuviinței spaniolului îngîmfat și fanfaron. După ce rosti cîteva fraze vulgare, ghiftuindu-și bine stomacul cu cîrnuri și gîtlejul cu băutură, *señoria*-sa cuvîntă :

— Doar nu-ți închipui că mi-am scos sufletul venind de la Yanaoœa pînă aici numai ca să te salut pe domnia-ta ?

— *Señoria*-voastră știe, răspunse umil parohul, că oricare ar fi cauza ce v-a adus, sînteți întotdeauna binevenit sub acoperișul colibeii mele.

— Bucură-te, sfinția-ta, căci m-am convins personal despre neadevărul unei știri pe care am primit-o ieri și mă jur că, de-aș fi aflat că-i așa, nu-ți lăsam fir de păr pe devlă și-ți ardeam o săpușeală, să-ți meargă fulgii și să n-o uiți nici pe nășălie ; că atîta vreme cît stăpînesc eu aici, nici un maimuțoi să nu cuteze a crîcni !

— Domnul mi-e martor că nu cunosc pricinile mini-oaselor cuvinte ale *señoriei* voastre, murmură preotul intimidat de obrăznicile lui Arriaga.

— Eu îmi cînt și dansez singur, *señor don Carlos*. Că doar nu-s prost să îngădui ca în ținutul pe care-l ocîrmu-

iesc, chiar sub nasul meu, cum se spune, să umble tot felul de interziceri și hîrtoage de excomunicare pe care le răspîndește, împotriva-mi, bătrînul ăla nebun ce face pe vicarul în Cuzco și, pe sufletul tatălui ce mi-a dat viață, odihnească-se în pace !, că am de gînd să-l jupoi de viu pe primul care va încerca să-mi știrbească din autoritate ! Și țineți bine seama că, dacă-mi sare muștarul și-mi ies din pepeni, cît ai zice pește mă și înființez la Cuzco și-i fac ghiveci și terci și tot ce vrei pe burtoșii de canonici, cu țitoarele lor cu tot !

Și absorbit cum era de fanfaronada lui ieftină și grosolană, pe care-o întrerupea numai pentru a-și trage răsuflarea și a da pe gît înghițituri mari de vin, guvernatorul nu luă seama că *don José Gabriel* împreună cu unii dintre invitați ieșiseră tiptil din încăpere.

II

Către orele șase seara, trufașul *hidalgo* galopa înapoi, spre orașul unde își avea reședința, cînd calul i se împletea într-un lasou, iar *don Antonio* se pomeni înconjurat de cinci bărbați înarmați, în care-i recunosc pe tot atîția dintre oaspeții parohului.

— Dă-te prins domnia-ta, îi grăi *Tupac-Amaru*, căpetenia cetei.

Și fără a-i da timp guvernatorului prins la strîmtoare să opună cea mai mică rezistență, îi puseră cătușele și-l duseră în temnița din *Tungasuca*. Pe dată, mai mulți indieni porniră la drum cu spîii către *Alto Perú*¹ și alte ținuturi, iar *Tupac-Amaru* ridică stindardul de luptă împotriva Spaniei.

Cîteva zile mai tîrziu, la 10 noiembrie, drept în fața capelei din *Tungasuca* se înălța o spînzurătoare ; spanio-

¹ Regiunile înalte ale Perului.

lul cel trufaș, gătit cu uniformă plină de galoane și paf-tale și însoțit de un preot care-l îndemna să moară creș-tinește, putu să audă vocea pristavului rostind sentința :

„Aceasta este dreptatea pe care *don José Gabriel I*, prin mila lui Dumnezeu Inca și rege peste Peru, Santa-Fé, Quito, Chile, Buenos Aires și pământurile ce țarmuresc mările din sud, duce și *señor* al Amazoanelor și al marelui Paititi, poruncește să se facă asupra persoanei lui An-tonio Arriaga, pentru că a fost tiran, fătarnic și trădător, vrăjmaș al Domnului și al miniștrilor săi, corupător și viclean !”

După care călăul, un negru ales chiar dintre sclavii nefericitului guvernator, îi smulse galoanele, coborîndu-l astfel în grad, îi azvîrli pe umeri un sac răpănos și-i puse frînghia de gît. Luîndu-i însă scara de sub picioare, funia se rupse, iar Arriaga, folosind clipa de firească nedumerire și spaimă pe care această întîmplare o stîrni printre indieni, fugi către biserică, să se adăpostească, strî-gînd : „Sînt salvat ! Către biserică mă îndrept ! Biserica mă primește !”

Dar cînd să pătrundă în sanctuar, Inca Tupac-Amaru în persoană îl înșfăcă de guler, zicîndu-i :

— Biserica nu ocrotește așa un ticălos cum ești dum-neata ! Biserica nu primește pe unul excomunicat chiar de biserică !

Și călăul, punînd din nou mîna pe condamnat, duse cu-rînd la îndeplinire sîngeroasa lui misiune.

III

Aici ar trebui să punem punct povestirii tradiționale ; dar schema obișnuită a scrierilor noastre pretinde să de-dicăm cîteva rînduri, ca epilog, epocii în care a avut loc această întîmplare și viceregelui care domnea pe atunci.

Excelența-sa, *señor don Agustín de Jáuregui*, de felul său din Navarra și făcînd parte din familia conților de

Miranda și de Teba, cavaler al Ordinului de Santiago și locotenent general al trupelor regale, ocărâu provincia Chile când regele Carlos al III-lea îi porunci să-l înlocuiască, în mod nedrept și înjositor, pe viceregele don Manuel Guirrior. Cavalerul de Jáuregui sosi la Lima în ziua de 21 iunie 1780 și, o spunem deschis, nici unul dintre înaintașii săi nu-și începuse domnia sub auguri mai vitregi.

Pe de o parte, triburile sălbatice din Chanchabayo tocmai jefuiseră și pusaseră foc la o mulțime de așezări civilizate ; iar pe de alta, impozitele crescute ca număr și valoare, precum și purtările tiranice ale inspectorului Areche provocaseră tulburări serioase, în timpul cărora mulți dregători și birnici fuseseră jertfiți de mânia poporului. Se poate spune că pălălaia revoltei cuprinsese întreaga țară, în ciuda faptului că viceregele Guirrior suspendase perceperea odioaselor și exageratelor contribuții, în vreme ce monarhul însuși, mai bine sfătuit, revenea asupra unor hotărâri.

Pe lângă acestea, în 1779, fusese declarat războiul între Spania și Anglia, iar repetate solii venite din Europa îl preveneau pe noul vicerege că regina mărilor înarmase o întreagă flotă, trimițând-o în Pacific.

Jáuregui (nume care, în dialectul bascilor, înseamnă „mult prea *señor*“) voind să prevină atacurile prin surprindere ale piratilor, se văzu nevoit să ridice fortificații pe coastă, înzestrându-le cu baterii de artilerie grea, să strângă trupe noi și să mărească numărul vaselor de război, măsuri care au pretins cheltuieli mari, ce făcură și mai apăsătoare povara de pe umerii mulțimii.

Trecuseră abia patru luni de la înscăunarea lui don Agustin de Jáuregui ca vicerege, când îl ajunse știrea morții năprasnice a guvernatorului din Tinta și, odată cu ea, află că pe o întindere de peste trei sute de leghe fu-

sese proclamat drept Inca și suveran al Perului un *cacique* numit Tupac-Amaru.

Nu e cazul să istorisim aici această înfricoșătoare răscoală care, după cum se știe, a pus în mare primejdie guvernul colonial. Puțin a lipsit atunci ca opera Independenței să fie înfăptuită.

În ziua de 6 aprilie, vinerea patimilor din anul 1781, Inca și cei mai de seamă sfinți ai săi au fost făcuți prizonieri și se făptuiră cu ei cruzimi de nedescris. Limbi și mâini tăiate, trupuri sfirtecate de vii, spânzurări și gîtuiri mîrșave. Areche a fost cel care a autorizat această barbarie de neînchipuit.

Odată cu torturarea lui Inca, a soției sale *doña* Micaela, a fraților și copiilor lui, răzvrățiții rămaseră fără o minte călăuzitoare. Cu toate acestea, jarul răzmeriței arse mocnit pînă în iulie 1783, cînd a avut loc în Lima execuția lui *don* Felipe Tupac, fratele nefericitului Inca și căpetenia băștinașilor din Huarochiri. „Astfel — spune bătrînul Funés — a luat sfîrșit această răscoală și cu greu se va mai găsi, în istoria coloniei, una mai cu temei pornită și mai puțin norocoasă.”

Blazonul casei de Jáuregui era format dintr-un scut brăzdat de trei fișii orizontale : prima, aurită, cu un stejar rămuros și un mistreț în fugă ; a doua, avînd un castel de argint cu flamură, pe fond roșu-aprins ; iar a treia, cu trei flori de crin pe fond de culoarea azurului.

Se știe că la 26 aprilie 1784, viceregele *don* Agustín de Jáuregui primi în dar un coș de cireșe, fructe pe care excelența-sa le îndrăgea îndeosebi, dar că abia apucă să pună două-trei în gură și căzu la pămînt fără suflare. Treizeci de ore mai tîrziu, se deschidea la palat marea ușa a salonului de recepții ; iar într-un jîlt, sub baldachin bogat, ședea viceregele Jáuregui în uniformă de gală. Urmînd ceremonialul obișnuit în astfel de cazuri, secretarul camerei, urmat de *Real Audiencia*, înaintă pînă la cîtiva pași depărtare de tron și, ploconindu-se pînă-n pă-

mînt, spuse cu voce tare de trei ori : „*Excelentissime señor, don Agustín de Jáuregui !*“ Întorcîndu-se apoi către cei adunați în sală, rosti fraza obligatorie : „*Señores, nu răspunde. A răposat ! A răposat ! A răposat !*“ După care, dregătorii trecură pe rînd să-și aștearnă iscălitura pe actul de protocol întocmit la moartea viceregelui și pecetluit de mărturia lor.

Așa au răzbunat indienii moartea lui Tupac-Amaru.

UNCHEȘUL MONOLIT

(1793)

I

O fi adevărat sau nu, că eu n-am văzut-o și nici n-am cercetat-o, dar am citit într-un ziar din Sucre că în arhiva doctorului Samuel Velazco Flores se află, drept mărturie a acestei tradiții, țidula scrisă de însăși mîna regelui *don Carlos al IV-lea*. Și-acum, cumetre cititor, ciulește-ți urechile bine.

Nuño Perez era, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, dacă nu un om de știință, cel puțin un mare amator de studii geologice, arheologice și ceramice, patimă care l-a împins să dea o raită printre dărîmăturile de la Tiahuanaco, renunțînd să mai scormonească prin puzderia de *huacas* înșirate pe coastă.

Cum e și firesc, bunul Nuño Pérez își risipea în zadar știința latinească și-și bătea capul întruna, încercînd să-și facă o idee despre civilizația incasă, cercetînd uimitoarele și uriașele monumente întîlnite la tot pasul printre ruine, niște blocuri imense de piatră sculptată, despre care cu greu ți-ar veni să crezi că au putut fi ridicate de mîini omenești la înălțimile unde se găsesc.

Capete simbolice, dăltuite într-un singur bolovan și cu o greutate reprezentând multe quintale, răsar ca din pământ pe culmile neînchipuit de înalte. Cum au izbutit oare indienii, nu doar să le plăsmuiască, ci să și ridice la astfel de nivele asemenea greutăți? Noi, oamenii, n-am reușit încă să le dezvăluim taina și toate câte s-au afirmat despre aceste ciudate alcătuiți nu sînt decît presupuneri, mai mult sau mai puțin întemeiate și judicioase. Singura certitudine, înafara oricăror îndoieli și semne de întrebare, pe care criticii de artă o propun ca argument în favoarea credinței generalizate despre originea asiatică a celor care au populat America înainte de Columb, este că între sculptura egipteană și a noastră, andină, se pot stabili aceleași trăsături distinctive și caracteristice, precum între doi fii ai aceleiași mame. Fără ca asemănarea să fie totală, ele au în comun ce-i mai temeinic, un „nu-știu-ce“, un *quid divinum*¹, ceva ca un *cachet*, cum spun francezii, adică „sigiliul“, „pecetea“, sau alunița de familie. Oricine contemplă un *huaco*, nu-și poate împiedica fantezia să zboare imediat la lecturile despre Egiptul antic și frumoasele sale statui de piatră.

. Dar acestea cu greu se vor lămurii și, ca să închidem paranteza, vă voi spune că Nuño Pérez, plătind în dreapta și-n stînga și opintindu-se el însuși, reuși să transporte la Chuquiabo (La Paz)², un enorm monolit, un bloc de piatră gigant, reprezentînd un chip de om cu trăsături destul de diforme. Ochii bulbucați și buzele groase, dintre care cea de jos era mai puțin ieșită în afară decît cea de sus, dădeau figurii o expresie fioroasă, de om impulsiv care, într-un acces de minie, își mușcă buzele.

Odată ajunsă stîncă în oraș, nu rămase nimeni care să n-o fi văzut și atins, poporul ajungînd să creadă, în

¹ Ceva divin (lat.).

² Capitala actualului stat Bolivia.

cele din urmă, că o alcătuire atât de neobișnuită nu putea fi ieșită dintre miinile oamenilor. ei dintr-ale diavolului în persoană.

II

Din nu știu ce scrupule de ocîrmuitor plin de zel, excelența-sa, *señor don fray Francisco Gil Taboada, Lemus y Villamarin*, cavalier profesînd sfînta religie a lui San Juan, locotenent general al Flotei Regale și vicerege al acestor regate din Peru și Chile în numele Majestății Sale regele *don Carlos al IV-lea*, trimisese în orașul La Paz pe *don Alfonso Arias de Londoño*, născut în inima regiunii Vizcaya, cu însărcinarea de a controla cîte făptuise, ca administrator, guvernatorul intendent *don Manuel Ruiz Alcedo*. Iar printre instrucțiunile sale secrete, anchetatorul o avea și pe aceea de a-l destitui pe Alcedo și a numi înlocuitor, în cazul că un anumit cap de acuzare va putea fi pe deplin dovedit.

Nu-i greu de ghicit că Arias de Londoño și Ruiz Alcedo își stăteau unul altuia ca sarea-n ochi, avîndu-se între ei precum ciinele cu pisica. Londoño căuta nod în papură ca să-l scoată din slujbă pe Alcedo, dar acesta nu se lăsa prins cu mîta-n sac, pentru ca acela să aibă motiv s-o facă, pe calea justiției. Întocmai ca doi cocoși înfuriați.

Pînă-ntr-o după-amiază, cînd, unui flăcăiandru care avea motivele lui să nu-l prea îndrăgească pe guvernatorul intendent, i se năzări să împrăstie zvonul că *señoria-sa* ar fi spus, privind monolitul :

— La naiba ! Că nici măcar dracu' nu seamănă cu tat' său așa de bine, precum pietroiul ăsta hidos cu chipul nemernicului aceuia și puiului de lele ce-mi este *don Alfonso* ! Asta să-mi fie crucea dacă primul nu-i leit portretul celuiilalt !

Vorbele nesăbuite zburară murmurate din gură în gură ; și, odată cu seara, orașul La Paz susținea în cor că intendentul Ruiz Alcedo afirmase sus și tare cum monolitul și Arias de Londoño semănau ca două picături de apă.

În cele din urmă, lucrurile ajunseră chiar la urechile lui don Alfonso, care se-nfurie ca un cerb mexican împuns de săgeți aprinse și, fără să mai verifice adevărul acestor spuse, îl destituî cît ai clipi din ochi pe guvernatorul intendent. Și, deși în plicul său cu instrucțiuni era sfătuit ca, în caz că va sosi și acest moment de neînălăturat, să numească în funcție pe unul dintre locuitorii cei mai bine văzuți, don Alfonso își zise : „Cine-mparte, parte-și face !“, și se numi pe sine însuși în postul respectiv. Aici s-ar cuveni să repetăm cuvintele episcopului Palafox, în privința nepriceperii lui Arias de Londoño de a-și îndeplini obligațiile :

*Marchize, să nu te miri,
ci mai bine rizi ori plînge,
de vezi oameni fără slujbe
și slujbe fără-acoperiri !*

Ruiz Alcedo se făcu la față de parcă i-ar fi dat cu vitriol cînd auzi cum fusese ofensat și, fără să mai facă escală în Palatul din Lima, se duse să se plîngă drept la Majestatea-Sa regele don Carlos al IV-lea. Se pare că domnia-sa avea la curtea din Madrid proptele zdravene și pile încă și mai mari.

Vă spun sincer că-mi place genul acesta de oameni, expeditivi și atît de asemănători mie. Nu mă dau nici-odată pe mîna sfîinților, oricît de mare le-ar fi faima de făcători de minuni. Nu plătesc vameși intermediari și merg direct la Dumnezeu, pentru care totul e cu putință... atunci cînd catadixește să vrea să fie așa.

Monarhul, convingîndu-se cît de nedreaptă și arbitrară fusese această destituire, trimise în 1793 o înaltă țidulă regească, prin care hotăra ca de atunci înainte

Arias de Londoño. să nu mai fie chemat pe numele lui, ci poreclit Alfonso Arias-Monolitul, drept pedeapsă pentru purtările lui abuzive.

Populația Limei, întotdeauna gata să-i lingusească pe sus-puși, termină prin a-l boteza Uncheșul Monolit, dar señor anchetatorul nici că se sinchisea, tot așa cum povestitorul acestor snoave n-are nimic de pierdut nici de câștigat din această poreclă.

LA TEMNITĂ CU TOȚI CRISTOȘII !

(1796)

Cronică din epoca viceregelui englez

I

Prin anii 1752, bătea străzile Limei un mămular, sau *mercachifle*¹, bărbat de înălțime mijlocie, gros la trup, cu mâini și trăsături cam necioplite, o claie de păr blond și pielea ca alabastrul ; dacă avea ceva mai mult de douăzeci de ani. Născut în Irlanda, din părinți plugari săraci, anii copilăriei, după spusele biografului său Lavalle, și i-a trecut călăuzind plutele de bușteni pentru bucătăria castelului de la Dungán, reședința contesei de Bective, pînă ce un unchi de-al său, călugăr iezuit într-o minăstire din Cádiz, îl chemă lingă el, îl educă așa și-așa și, văzîndu-l înclinat mai mult spre negustorie decît să îmbrace sfințele veștminte, îl trimise în America, garnisindu-i o *pacotilla*².

¹ Vinzător ambulant de mărunțișuri.

² Lădiță special amenajată pentru a fi purtată în spate, ușor de transportat.

No Ambrosio el Inglés¹, cum îl alintau limencele, că-
rora le bătea pragul neobosit, duminindu-se curînd că
negoțul cu panglicuțe, danteluțe, agrafe, degetare și alte
asemenea fleacuri nu-l vor duce nicicînd la porțile bogă-
ției, se hotărî să treacă în Chile unde, cu sprijinul unui
medic irlandez plin de relații în Santiago, reuși să se
angajeze ca inginer desenator la construcțiile de hanuri
și adăposturi pentru poștalioanele ce făceau calea dus și
întors, cu corespondența între Chile și Buenos Aires, de-a
curmezîșul Cordillerei.

Dar pe cînd își îndeplinea el mai cu osîrdie îndatoririle
slujbei, năvăliră puhoi triburile araucanilor și, pentru a
le izgoni, căpitanul general organizează, pe lîngă alte trupe,
o companie de voluntari străini a cărei comandă o în-
credință înflăcăratului nostru inginer. Luptele îi aduseră
glorie și foloase; regele îi conferi, unul după altul, gra-
dele de căpitan de dragoni, locotenent colonel, colonel
plin și brigadier; iar în 1785, odată cu înălțarea la gradul
de mareșal, a fost investit și cu titlurile de președinte al
Audienței, guvernator și căpitan general al regatului Chile.

Nu dispunem de date suficiente și nici forma săltăreață
a acestor povestiri tradiționale nu ne îngăduie să istorisim
cei zece ani de guvernare, demnă de toată luarea aminte, a
lui don Ambrosio O'Higgins. Solida fortăreață Barón, în
Valparaíso, și mulțime de așezăminte obștești îi păstrează
nepieritor numele în Chile.

După recucerirea cetății Osorno din mîinile araucani-
lor, monarhul îl numi marchiz de Osorno, cu gradul de
locotenent general, și îl transferă în Peru ca vicerege, în
locul lui don Francisco Gil y Lemus de Toledo y Villa-
marín, cavalier al Ordinului San Juan, *comendador* de Pu-
ente Orvigo și locotenent general al flotei regale.

La 5 iunie 1786, O'Higgins își luă în primire postul.
Sub scurta lui oblăduire, se pietruiră străzile și se termi-

¹ No, forma familiară, contrasă, de la *señor*. Deci: *Nea Am-
brozie Englezul*.

mară de construit turnurile catedralei din Lima ; a fost înființată Societatea de Binefacere și s-au deschis mai multe fabrici de textile ; fațada cu contraforturi creștate, aleea de ploi și șoseaua către portul Callao au fost tot opere ale administrației sale.

Sub domnia lui, a fost încorporat Perului districtul Puno, supus până atunci viceregatului Buenos Aires, iar Chile a ieșit de sub jurisdicția celui cu capitala la Lima.

Alianța pe care, prin tratatul de la San Ildefonso, la sfârșitul campaniei lui Rosellón, a pecetluit-o cu Franța ministrul *don* Manuel Godoy¹, duce de Alcudia și principe de Paz, a dus, cum se știe, la izbucnirea fâțișă a războiului dintre Spania și Anglia. O'Higgins a trimis coroanei spaniole șapte milioane de pesos, prin care viceregatul Peru a contribuit nu atât la acoperirea cheltuielilor militare, cât la exaltarea luxului curtenilor și a desfătărilor lui Godoy, și a regeții sale țitoare, Maria Luisa.

Scurtă, dar rodnică în binefaceri a fost perioada de guvernare a lui O'Higgins, supranumit în Lima „viceregele englez”. S-a stins din viață la 18 martie 1800 și a fost înmormântat sub bolțile bisericii San Pedro.

II

Cînd O'Higgins își ocupă funcția, în Lima hălăduiau dezordinea și corupția. După recensămîntul² făcut la porunca viceregului anterior, Gil y Lemus, cetatea număra

¹ Manuel Godoy Alvarez de Faria, om de stat spaniol, născut la Castuera (1767-1851), ministrul regelui Carol al IV-lea al Spaniei și favoritul reginei Maria Luisa. A avut un rol deosebit în politica Spaniei din timpul revoluției franceze și al imperiului napoleonic ; a fost imortalizat într-un portret făcut de Francisco de Goya y Lucientes.

² Acest recensămînt este al doilea din punct de vedere istoric, care s-a făcut asupra populației din Lima. Primul a avut loc sub domnia viceregului marchiz de Montesclaros, în anul 1614 (n.a.).

în incinta zidurilor 52.627 de locuitori și, pentru o populație atât de restrinsă, numărul de atelaje particulare împodobite cu harnașamente bogate și animale splendide, în plimbare pe Alameda, trecea de șapte sute. Această risipă de lux ne dezvăluie cu prisosință că moralitatea socială nu ținea prea sus.

Jafurile, crimele și celelalte scandaluri nocturne se înmulțeau îngrijorător și, pentru a le pune capăt, Exce-lența-sa socoti de cuviință să publice decrete prin care locuitorii erau preveniți că oricine va fi întâlnit pe străzi după ora zece noaptea, să fie arestat pe dată de către rondurile de pază. Companiile de encap'ados¹, sau polițai, create de viceregele Amat, au fost sporite și întărite prin numirea de căpitani aleși dintre persoanele de vază.

Dar interdicțiile rămăneau afișate la colțuri de stradă, în timp ce încăierările nu încetau. Mai cu seamă tinerele odrasle ale familiilor din aristocrația colonială iscau toată tevatura. Iar prostimea urma, ca oile, pilda lor ; și văzînd viceregele că nu-i chip să stirpească răul din rădăcină, chemă într-o zi la dînsul pe cei cinci căpitani ai companiilor de *encapados*.

— Am știri, *señores*, le spuse, că domniile voastre îi băgați la închisoare numai pe prăpădiții fără sfinți la Ierusalim ori sfinți care să-i scoată din bucluc ; dar cînd e vorba de vreunul dintre marchizișorii și conțișorii ce forfotesc hai-hui pînă-n zori, forțînd tăria ferestrelor, trezind lumea și stîrnind dobitoacele cu serenade, cio-rovăieli și petreceri, vi se scurtează vederea, că-s de-ai voștri. Eu vreau ca legea să nu aibă două măsuri ci să fie una și aceeași pentru toți, deopotrivă mari sau mici.

¹ Purtătorii de pelerină sau mantie ; de la *capa*, mantie, pelerină.

Deschideți bine urechile la ce spun și ..., la temniță cu toți Cristoșii !” după orele zece noaptea.

Înainte de-a continua, o să povestim din fuga condeiiului originea acestei zicale populare. Se spune că într-un sătuc din Andaluzia a fost alcătuită o procesiune de ispășire a păcatelor, la care mulți credincioși veniră îmbrăcați cu tunică nazarineanului și purtând pe umeri o cruce de lemn, mare și grea. Se pare că unul dintre cei ce îl parodiau pe Christos, îl îmbrânci din răutate pe un altul, căruia îi curgea prin vine sânge aprins, nu apă de ploaie, și care, uitînd de blîndețea proverbială a personajului pe care-l întruchipa, scoase la iveală pumnalul. Ceilalți penitenți nu rămaseră nepăsători și începură să lovească în dreapta și în stînga cu pumnii și jungherele, pînă cînd își făcu apariția alcaldele, poruncind :

— La temniță cu toți Cristoșii !

Tot ce se poate ca *don Ambrosio O'Higgins* să-și fi amintit de această istorioară atunci cînd, dojenindu-i pe căpitani, termină ce avea de spus evocînd cuvintele alcaldelui andaluz.

În aceeași seară, Excelența-sa dori să se convingă personal de felul în care erau urmate indicațiile sale. Pe la unsprezece, cînd orașul zăcea cufundat în bezna cea mai neagră, viceregele se învâlui și el în mantie și ieși din palat.

Nu merse prea mult și se întîlni cu o patrulă ; dar, recunoscîndu-l, căpitanul îl lăsă să-și urmeze calea în liniște, murmurînd :

— Bravo, cum vine asta !? Dacă Excelența-sa însuși a pornit în căutare de aventură, pentru ce nu pricepe că și ceilalți sînt oameni și vor să petreacă ? E limpede că slujba de vicerege are „avantaje mai mari decît testamentul moqueguanului”.

Fraza aceasta strigă în gura mare după explicații : a fost odată, în localitatea Moquegua, un bogătaș pe nume *don Cristobal Cugate*, căruia nevastă-sa, talpa iadului în

persoană, îi făcuse multe zile fripte. Și aflindu-se nefericitul în pragul morții, se gândi că nu era cu putință să mai fi viețuit pe lume vreun bărbat atât de cumsecade ca el, și că oricare altul, de-ar fi răbdat numai a zecea parte din câte înghițise el, i-ar fi altoit consoartei zece ciomăgeli zdravene.

— E musai să mă răzbune careva, își spuse în sinea lui muribundul; și chemînd un notar, își dictă testamentul, lăsînd-o pe acea scorpie ca moștenitoare a întregii lui averi, cu condiția să se mărite din nou înainte de scurgerea a șase luni de la moartea sa; în caz contrar, dorința lui era ca toată averea rămasă să fie trecută unui spital.

Femeie tinăară, bine făcută la trup, bogată și pe deasupra obligată să-l înlocuiască repede pe răposat — ziceau moqueguanii —, ce mai chilipir de testament! Și spusele lor deveniră, cu vremea, proverb.

Viceregele întilni încă trei patrule, ai căror căpitani îi dădură binețe și-l întrebă dacă nu vrea să fie însoțit și, tot pierzîndu-se în politețuri și plecăciuni, îi lăsară calea liberă.

Bătură orele două noaptea, și viceregele, obosit, hotărî să se ducă la culcare, cînd fu orbit de felinarul celei de-a cincea patrule, avîndu-l drept căpitan pe *don Juan Pedro Lostaunau*.

— Stai! Cine-i acolo?

— Eu sînt, *don Juan Pedro*, viceregele.

— Nu cunosc nici un vicerege pe stradă, după orele zece noaptea. La carceră cu derbedeul!

— Dar, *señor* căpitane...

— Nimic! Porunca domnească-i poruncă și... „la temniță cu toți Christoșii!”

A doua zi, primii patru căpitani care, din respect, nu-l arestaseră pe vicerege, au fost destituiți din funcțiile lor; iar înlocuitorii s-au dovedit destul de energici pentru ca, fără multă ceremonie, să pună curînd capăt debandadei.

Fapt este că în temnița murdară a Pescaderiei, își petrecu noaptea, aidoma unui pungaș de rînd, însuși don Ambrosio O'Higgins, marchiz de Osorno, baron de Balle-nari, locotenent general al trupelor regale și cel de-al treizecișisaselea vicerege al Perului în numele Majes-tății Sale, regele don Carlos al IV-lea.

REGELE MUNTILOR

(1815)

(fragmente)

I

Care, între altele, vorbește despre cum regina negrilor *terranovezi* și-a pierdut onoarea, sceptrul și viața

Odată cu creștinismul, care propăvăduiește înfrățirea, și ca o negare a respectivei credințe, ni s-a adus din civiliza-ta Europă, comerțul de sclavi. Chipul neomenos și plin de cruzime în care negustorii de carne omenească își com-pletau, pe coastele ținutului Arica, încărcătura corăbiilor, cît și modul barbar în care erau apoi tratați acești dez-moșteniți ai soartei, nu sînt de istorisit în aceste poveș-tioare tradiționale.

Sclavii care munceau la cîmp trăiau sub perma-nenta amenințare a cravașei și a lanțurilor, iar deasupra capetelor celor care aveau norocul să robească prin ca-sele orășenilor, atîrna, aidoma altei săbii a lui Damocles amepîntarea că la prima necuviință ori nesupunere, pen-tru el se vor deschide porțile de fier ale temniței.

Mulți stăpîni, dovedind o cruzime atroce, nu se dădeau înapoi de la a însemna pielea sclavilor, întocmai ca pe vitele de staul ori caii de tracțiune, cu fierul roșu, pînă ce din peninsulă sosi poruncă regească interzicînd această practică, numită *carimba*.

Viața sclavilor a început să fie mai puțin aspră abia în secolul trecut. Africanii care, prin acele vremuri, se vindeau în Peru la un preț mai mult sau mai puțin egal cu cel plătit azi pentru a contracta un colon asiatic, și-au atras din partea stăpînilor favoarea de a se putea reuni, odată creștinați, alcătuiind confrerii după naționalitatea sau triburile de unde proveneau. Bănuim că și în legătură cu aceasta, sosise din Spania vreun decret.

Scurgîndu-se anii, mulți sclavi izbuteau să-și plătească răscumpărarea, din agoniseala lor și banii luați cu împrumut pe garanție, și atunci se apucau să practice cîte o meserie, nu puțini dintre ei reușind să adune avere bunicică. Strada cunoscută astăzi sub denumirea de *Otárola*, și-o datorează numelui unui înstărit neguțător mozambican, despre care, pentru că îmi vine la îndemîna condeiului, am să povestesc o întîmplare :

Cu un anumit prilej, în fața ușii unei biserici a fost așezată o masă pe care se afla nelipsita tăviță unde credincioșii să-și aducă prinosul. Sosi Excelența sa viceregele și depuse doi galbeni, iar dregătorii, doamnele, consilierii, și alții, care trăiau pe picior mare, făcură să răsunе tăvița metalică cu cel puțin o uncie sau un scud. Pentru că așa o cereau moda și obiceiurile.

În sfîrșit, sosi *taita* Otárola, urmat de doi negri, fiecare dintre ei ducînd în cîrcă cîte un sac de o mie de *duros* și, scoțînd din buzunar jumătate de *real* din argint, îl aruncă pe tăviță zicînd :

— Asta-i pomana.

Apoi le făcu semn negrilor să înainteze și, cînd aceștia așezară pe masă cei doi saci, adăugă :

— Asta-i pentru că așa mi s-a năzărit.

Acum, interpretați domniile-voastre singuri întâmplarea, nu lipsită de subînțelesuri.

Cum era și firesc, multe dintre asociațiile de negri au reușit să-și garnisească vistierile. Cei originari din Angola, Caraveli, Mozambic, Congo, Nigeria sau Terra Nova își cumpărară terenuri pe străzile de la marginea orașului, unde construiră căsuțe grupate laolaltă, pe confrerii. La anumite sărbători, când foștii stăpîni îi onorau cu vizita lor, se întruneau acolo pentru a încinge petreceri și a se ospăta din plin, după datina meleagurilor natale.

Fiind cu toții botezați, își aleseseră ca patroană a confreriilor pe *Fecioara del Rosario*, iar fastul pe care-l desfășurau de ziua numelui ei era demn de toată atenția. Fiecare trib își avea regina lui, care era întotdeauna o negresă bogată. La procesiunile solemne, aceasta își făcea apariția gătită în rochie de atlas alb, acoperită cu cele mai fine dantele *valenciennes*, și banderola de regină, de-a curmezișul pieptului, bătută în nestemate, cingătoare și sceptru de aur, cercei și coliere de perle. Toate purtau, cum se spune, o întreagă avere pe ele. Fiecare regină era însoțită de respectivele doamne de onoare, alese de obicei dintre sclavele tinere, răsfățate de aristocrati-cele lor stăpîne și căroră, din vanitate, acestea le imprumutau în astfel de zile cele mai scumpe și frumoase bijuterii ale lor. „Curtea“ era urmată de populația tribului, femeile purtînd ceremonios lumînări lungi și albe, iar bărbații cîntînd la instrumente aduse de prin Africa.

Deși cu mai puțin fast, confreriile participau și la alte sărbători religioase, ale căror slujbe se țineau în biserica San Francisco, precum și la procesiunile de *Corpus* și *Quasimodo*¹. La acestea din urmă, negrii erau cei care

¹ Prima duminică după paștele catolicilor.

alcătuiau cuadrilele de diavoli săltăreți însoțindu-i pe *tarasca*, *papahuevos* și *gigantones* ¹.

Pe la 1799, regina negrilor proveniți din Terra Nova era o negresă de mai bine de cincizeci de toamne, cunoscută sub numele de *mamá Salomé*, și care, terminându-și de plătit „carta de libertate“, deschisese o *mazamorreria* ²; și fapt este că avînd spor cu vînzarea terciului aburînd, încropi o avere rotunjoară, așa fel încît fu aclamată, *ne-mine discrepante* ³, drept unică doamnă și regină.

Probabil că limenii din veacul trecut se bădeau în vînt după terciul de mălai, cald, dulce și aromat, de vreme ce provincialii le-au scos, în batjocură, porecla de *mazamorreros*. Atîta pagubă să avem noi ! Că-i la fel de rușinos precum a mîncă pîine sau a mesteca frunze de coca ⁴.

Slavă Domnului !, astăzi sîntem cum nu se poate mai civilizați și nu-i primejdie să ni se scrie pe frunte acel cuvîntel care ne făcea să roșim pînă-n albul ochilor, iar terciul, care nu dăuna cu nimic nimănui, a fost dat uitării. [...]

Trecuseră cîțiva ani de cînd suverana ciocolatie își stăpînea în pace tronul, la fel de real precum cel al reginei Amazoanelor. Dar să vedeți și domniile voastre ce înseamnă invidia !

Cum nimeni nu reușea s-o întreacă în hărnicie pe maica Salomé, o colegă de breaslă stîrni zvônul mincinos că

¹ Personaje tipice, tradiționale, de bilci și carnaval ; primul poartă o mască cu gura mare, rînjită, sau cu bot ; al doilea este un căpăținos, prostănac ; ultimul, un uriaș de carton, este purtat în Spania și colonii la procesiunile religioase.

² Dugheană unde se prepară și se vinde terci cald, aromat, din mălai.

³ În unanimitate.

⁴ Plantă și fruct : *coca del Peru*, cunoscută în botanică sub denumirea *Erythraylon coca*, în timp ce *coca de Levante* (*Anamirta coculus*) crește și în sud-estul Europei, sub numele popular de măslad.

destoinica regină era vrăjitoare și că, pentru a-și face bucatele mai gustoase, ar fi mestecat în oală — ce scîrbă ! — cu un femur de om mort, și încă unul jidovesc, că nu degeaba se numea ea Salomé.

Vrăjitoare, ați spus ? Deci bună de dat pe mîna Inchiziției ! Și biata negresă, după ce mărturisi (cu ajutorul scripetilor) că practica magia neagră, se văzu făcută de risul lumii, călare pe-o gloabă de catîr costeliv și pe jumătate goală, în vreme ce un pristav o ponegrea mergînd dinainte-i, și altul o chelfănea pe la spate.

Și spun gurile rele că, în privința frigului sau a căldurii, poate să mai fi simțit ceva ; dar rușine, nici cît negru sub unghie, căci pe piele nu-i apăruse nici cea mai mică urmă de roșeață !

De la sine înțeles că Sfîntul Oficiu confiscă pînă la ultimul marafet al vrednicei regine, iar mulțimea nu-i mai dădu ascultare, tăgăduind-o. Bănuiesc că, după părerea lor, acuzația de vrăjitorie era un motiv suficient pentru destituire.

Nu cunosc legile constituției negrilor terranovezi ; dar spiritul lor îmi place și aș dori să-l văd aplicat codului politic al țării noastre, unde învinuiri cu mult mai grave n-au atras niciodată după sine asemenea strivitor dispreț.

Mamă Salomé, regina de mascaradă, aleasă în glumă, nu s-a asemănat nici suveranilor adevărați care, atunci cînd supușii îi detronează pur și simplu cu un picior în dos, se duc mîrîind să lingă blide străine și încă se jură că scursoarea lor e un deliciu, trîncănind la cîți proști și nebuni își pun mintea să-i asculte, că roata se poate întoarce oricînd, tot așa cum „Domnul a dat, Domnul a luat !”,

Maica Salomé nu încercă nici cea mai mică răzvrătire, ci se puse să mediteze la nerecunoștința și ticăloșia alor săi și, ca urmare, inima i se cătrăni atît de tare, încît, nici mai mult nici mai puțin, dădu ortul popii.

Despre cum moartea unei regine
a pecetluit viața unui rege

Mama Salomé lăsa un fiu, liber ca și ea, flăcăiandru acum de cincisprezece ani, și care își jură sie însuși, pentru cînd va deveni bărbat, să răzbune nedreptatea și jignirea adusă mamei lui de către mulțimea care o stigmatizase ca vrăjitoare, pedepsindu-i în același timp pe negrii terranovezi pentru că se ridicaseră împotriva reginei lor.

Se povestește că odinioară, fără ca gălionul de Cádiz să fi sosit aducînd vești despre moartea regelui sau a vreunui principe de sînge, ori ca în Lima să fi răposat vreun gran-gur din ierarhia civilă sau ecleziastică, clopotele catedralei începură să bată solemn, urmîndu-i pilda cele din nenumăratele turnuri ale cetății. Lumea forfotea pe străzi, întrebînd cine-i mortul, iar autoritățile înseși nu știau ce să răspundă.

Strînși cu ușa, clopotarii răspunseră, și pe bună dreptate, că rostul lor nu era să scormonească motivele, fiind datori numai să repete întru totul și cu totul semnalele marelui clopot al catedralei. Chemat în fața arhiepiscopului, clopotarul acesteia spuse :

— Prealuminat *señor*, sfintele învățături poruncesc : „Cinstește pe părintele și pe maica ta !“. Acea care mi-a dat viață a murit în spital azi-dimineață, iar eu, care n-am alt venit decît de pe urma turnului, îmi cinstesc mama, făcînd clopotele să geamă.

Mutatis mutandis ¹, se poate spune că propunîndu-și să cinstească prin crime amintirea mamei sale, fiul Salomeii gîndea întocmai ca clopotarul de odinioară.

Lima se bucura de o liniște aparentă, dar în aer începea să se simtă un vînt de răzmeriță și libertate cînd, deodată, alarma cuprinse orașul, și pe drept cuvînt, că mo-

¹ Schimbînd ceea ce e de schimbat (lat.)

tivele prisoseau. Era vorba, nici mai mult, nici mai puțin decît de apariția unei cete puternice de răufăcători, care nu se mulțumeau să făptuiască o mie și una de tilhării la drumul mare, ci pătrundeau noaptea în cetate, dînd iama și jefuind, apoi dispăreau cu aceeași seninătate, ca și cînd n-ar fi spart măcar o farfurie. De mai multe ori fuseseră trimise potere, avînd poruncă să-i măcelărească ; dar bandiții se dovediră atît de viteji, încît următorii lor se vedeau nevoiți a întoarce crupa cailor, revenind în oraș tăbăciți și împuținați.

Și rare erau incursiunile tilharilor în capitală cînd nu era răpit cîte un negru terranovez pe care, după cîteva zile, îl aduceau înapoi biciuit zdravăn și tuns chilug. Femeile terranoveze pătimeau aceleași lucruri și încă ceva pe deasupra. Într-o seară, regina care domnea pe atunci se afla la o petrecere în casa Confreriei cînd, pe nepusă masă, își făcură apariția bandiții, o biciuiră pe Majestatea-Sa și făcură cu ea asemenea nelegiuiri, încît după cîteva zile doar, sufletul i se urcă la ceruri. Tronul rămase vacant, căci de frica unor pățanii asemănătoare nu-l mai jînduia nimeni ; tribul își pierdu bunul renume, luîndu-i-o înaintea celelalte comunități, partizane înflăcărâte ale Regelui Munților, nume sub care era cunoscută căpetenia blestematei bande, cel care fusese cîndva micuțul negricios al mamei Salomé.

Popularitatea Regelui Munților se întemeia pe o grămadă de povești, adevărate sau închipuite, ce i se puneau în seamă. Numai bogătașii erau ținta atacurilor sale, iar partea lui de pradă o împărțea la săraci ; nu se afla călăreț, să-l întreacă, și în privința curajului și isprăvilor sale de nebunească îndrăzneală, se povesteau despre el atîtea că, în cele din urmă, mulțimea de gură-cască începu să-l admire ca pe un erou de legendă.

Teroarea și spaima pe care vestitul bandit izbutise să le stîrnească erau așa de mari, încît, pentru a se pune la adă-

post de vreun atac, cei mai avuți proprietari se învoiseră să-i plătească un tribut lunar, în bani și alimente, pentru întreținerea cetii lui de răufăcători.

În zadar puse viceregele să fie înfiți la marginea drumurilor stilpi cu anunțuri ce ofereau patru mii de pesos pentru capul Regelui Munților. Și lunile treceau, și anii așijderea; și, în cele din urmă, convingându-se ocîrmuirea că preavicleanul nu se lăsa prins cu smotrul, și întotdeauna găsea scăpare din capcana cel mai bine ticluită, se hotărî să apuce calea vînzării.

Nimic mai fățarnic decît dragostea. O Dalilă de abanos făcu legămînt să-l predea legat fedeleș pe noul Samson și pe cei mai de seamă dintre filistinii săi.

Trecînd peste amănunte lipsite de interes, vom spune că într-o seară, stînd Regele Munților tolănit la umbra stufoasă a unui boschet, împreună cu ibovnica lui și încă patru sau șase dintre ai săi, Dalila avu grijă să-i îmbete și, la o oră dinainte stabilită, în grădină pătrunseră soldații.

Trezit de zgomotul încăierării, Regele Munților își luă la iuteală flinta, ochi, dar glonțul nu porni. Ghicind atunci dintr-o dată că femeia îi vînduse, apucă de țevă și o lovi cu patul greu al puștii, în moalele capului, pe nefericita care se prăvăli la pămînt, cu oasele craniului zdrobite.

III

Mănuco „Parlampanul”

Dacă în Lima a existat vreun om cu renume de *bonus vir*¹, sau de biet amărit, acesta a fost fără îndoială ne-grul Mănuco.

Era poreclit Parlampanul, pentru că la corridele de tauri își făcea apariția, în mascarada pe care-o prezenta

¹ Bărbat cumsecade (lat.).

ceata parlampanilor, îmbrăcat ca paiată, și se desfășura cu atita haz încît își cucerise destulă popularitate.

Într-o seară ieși în arenă cu corpul îmbibat de mai mult rachiu ca de obicei, îl împunse un taur și-l duseseră la spital, culcat pe o targă ; sosi doctorul, cercetă rana, dădu din cap murmurînd : „Foarte grav“, iar în urma lui veni preotul care ascultă confesiunea lui Mănuco.

Prăpăditul mai trăi încă patruzeci și opt de ore și, pînă în clipa cînd își dădu ultima suflare, nu încetă să strige :

— *Señores*, ascultați de sfatul meu : *drugul și zăvorul...*, lăsați broasca în pace..., cea mai bună nu face cît o ceapă degerată..., pentru toate există iarba fiarelor..., ranga și zăvorul, și n-ai decît să dormi buștean...

De-atîtea ori își repetă povețele, încît intendentul spitalului San Andrés se gîndi că vorbele acestea nu erau doar aiureli de muribund, ci strigătele conștiinței sale, și se duse la judecătorul cartierului să-i povestească totul. Acesta scormoni pe unde crezu de cuviință, pînă scoase la lumină că Mănuco Parlampanul fusese om cu greutate și atît de priceput să minuiască șperacle și chei false, că nu i se putea împotrivi nici o broască, de-ar fi avut chiar și o sută de zăvoare. De asemeni, autoritățile descoperiră că „cinstitul“ Mănuco fusese brațul drept al Regelui Munților, cînd se porneau la spargeri și jafuri prin case.

Așa cum v-am spus, dragi cititori : ranga și zăvorul !

Dar s-o sfîrșim acum cu Majestatea-Sa, Regele Munților.

IV

Unde se vede că pentru oricare Achile
se află un Homer

Un potop de oameni se îmbulzea în Piața cea Mare din Lima, în dimineața zilei de 13 octombrie 1815.

Toți voiau să-l cunoască pe tilharul care furase de dragul aventurii, nu al avuției, împărțind la săraci ceea ce luase de la bogați.

Regele Munților și trei tovarăși de-ai săi fuseseră condamnați la moarte prin spînzurătoare.

Umbra frînghiei se lungea amenințătoare, în locul ei obișnuit, la intrarea pe strada Petateros.

Prevenit că în mulțimea de curioși se amestecaseră rebeli care pregăteau un schimb de focuri pentru a-l face scăpat pe condamnat, viceregele Abascal înconjură piața cu trupe regale și oameni ai ordinii publice, fără uniformă.

Dar furia mulțimii nu trecu de strigăte și fluierături, iar călăul Pancho Sales își făcu nestingherit datoria.

A doua zi, se vindeau, la prețul unui *real* din argint, foi volante cu o romanță de gust îndoielnic, povestind în hiperbole gongorine isprăvile spînzuratului. Fragmentul ce urmează, va fi de-ajuns ca să vă faceți o idee despre meritele laudativei romanțe :

*Mai mult decît Rege, Cid ¹ al munților
a fost, prin avîntul său neînfricat,
prin cît de norocos era în bătălii
și, mai ales, mărinimos și blînd ;*

*Roldán ² cu pielea africană,
pășea senin peste primejdii-o mie,*

¹ Rodrigo Diaz del Bivar, supranumit *El Cid Campeador* (Viteazul luptător), cavaler spaniol născut în apropiere de Burgos (1043-1099). S-a remarcat în bătăliile cu maurii, devenind apoi eroul unui mare număr de opere literare, de la epopeile populare spaniole și baladele din ciclul folcloric *Romancero*, pînă la tragediile scrise de Guilhem de Castro și Pierre Corneille.

² Formă obținută prin metateză, datorită circulației orale, de la cea corectă, Roland, numele eroului principal al epopeii populare franceze *La Chanson de Roland*.

*și nu în luptă dreaptă a fost răpus,
ci violenții șirete l-au vîndut !*

Desigur că poetul anonim și-a epuizat ediția pe loc,
agonisind bune parale.

TAUROMACHIE

(1540)

(fragmente)

Însemnări pentru istoria corridelor americane

Locuitorii Limei s-au dovedit întotdeauna mari iubitori de spectacole cu tauri, iar în această cetate au avut loc corride dintre cele care, cum se spune în general, fac epocă. Cel care însăilează aceste însemnări a cunoscut bătrîni ce nu știau povesti altceva decît despre taurii care s-au luptat vitejește în Piața cea Mare, cu prilejul serbărilor regale prin care populația a înțeles să celebreze urcarea lui Carlos al IV-lea pe tronul spaniol, sau preluarea puterii de către viceregii O'Higgins, Avilés, Abascal și Pezuela ; în privința lui Laserna, el nu s-a bucurat de asemenea dovadă de simpatie căci, pe moment, situația politică era mai mult decît tulbure.

Încă din zilele marchizului Pizarro, el însuși un picador îndemnatic și mare pasionat de vînătoare, au fost gustate în Lima aceste lupte, care însă aveau loc foarte rar, din lipsă de vite.

Cea dintîi corrida, desfășurată sub ochii limenilor, s-a ținut în 1540, luni, 29 martie, a doua zi de paști, în cinstea sfintelor sărbători slujite de episcopul *fray* Vicente Val-

verde. Spectacolul a avut loc în Piața cea Mare a orașului ; a început imediat după prînz, iar în arenă au ieșit trei tauri mici din crescătoria de la Maranga. Don Francisco Pizarro, călare, îl doborî pe al doilea, cu împunsături de banderilă.

Începînd din 1559, Consiliul Comunal al Limei stabili patru zile fixe pe an pentru această distracție : de sărbătorile Crăciunului, de Sfîntul Ion, de Sfîntul Iacob și de Adormirea Maicii Domnului. Impresarul care contractase spectacolele cu Primăria punea să fie amenajată o arenă... din scînduri¹, cu tribune de jur-împrejurul ei, iar din închirierea locurilor se scotea mare cîștig. Bineînțeles, în aceste zile se spărgeau tîrgurile care, în mod obișnuit, aveau loc pe-atunci tot în Piața Mare, mutîndu-se în piețe mai mici, precum cea a Sfîntului Francisc, a Sfintei Ana și altele.

Cu prilejul sărbătorilor regale, luptele se desfășurau după următorul ceremonial :

De dimineață avea loc ceea ce se numea *encierro*², iar în piață erau lăsați liberi doi sau trei tăurași cu coarnele tocite înadins. Mulțimea îi zgîndărea, înfuriîndu-i, și nu puțini viteji plecau acasă cotonogiți. Jocul acesta se prelungea pînă pe la zece, după care lumea se retrăgea, dîndu-și cu presupusul despre meritele taurilor ce urmau să se lupte după-amiază, judecînd după întîmplările dimineții.

Către ora două, ieșea din Palat însuși viceregele, cu mare alai de dregători, călărînd tanțoși cu toții pe armăsari focoși, înșeuaiți sărbătorește. Și în vreme ce traversau piața, doamnele de după grilajele balcoanelor și teraselor lăsau să cadă o ploaie de flori peste ei, iar poporul, înghe-

¹ Joc de cuvinte rezultat din faptul că *arena* înseamnă nisip.

² Închiderea taurilor în *toril*, cușcă special amenajată în stricta apropiere a arenei.

suit pe treptele și sub arcadele catedralei, ovaționa cu înflăcărare. Arhiepiscopul cu corpul său de canonici, cât și mulțimea de preoți, dascăli și călugărași, grupați pe ordine religioase, luau parte la spectacolul corridei.

Un sfert de oră mai târziu, viceregele se așeza ceremonios sub baldachin în tribuna rezervată curții și arunca în piață cheia țarcului unde erau închiși taurii, strigînd : „Trăiască regele !“ O prindea din zbor un cavaler, căruia această onoare îi fusese dinainte rezervată, fiind ales din mulțimea de doritori, și care, în pasul săltat al calului, se îndrepta către colțul arenei ce dădea înspre strada *de los Judíos*¹, unde se afla situat țarcul, a cărui poartă o deschidea, chipurile, cu marea cheie aurită.

Numai sub guvernările fraților Pizarro și domniile viceregilor contele de Nieva și al doilea marchiz de Cañete, au fost văzuți în Lima cavalerii împărțiți în două cete și luîndu-se la harță. După aceștia, în micile pauze ce se creau în desfășurarea corridei, au apărut grupurile de măscărici pe picioroange, pitici cu devlele mari și slute din carton, negri africani cu măști și paiatele.

Nu este adevărat, așa cum afirmă un scriitor contemporan, că pentru prima dată au fost tipărite afișe și s-au dat nume taurilor cu prilejul corridei din 3 noiembrie 1760, în cinstea urcării pe tron a regelui Carlos al III-lea.

În 1701 au fost tipărite, întâia oară, sferturi de coală de hîrtie cuprinzînd numele animalelor și crescătoriile sau fermele de unde proveneau. În această epocă, corridele obișnuite, care nu intrau în categoria serbărilor regale, aveau loc în piața Otero.

Ca o curiozitate istorică, aș vrea să reproduc aici un afiș :

¹ Strada Evreilor.

LISTA NOMINALĂ A TAURILOR CARE, ÎN
DOUĂ DUPĂ-AMIEZE, SE VOR ÎNFRUNTA
ÎN ACEASTĂ PIAȚĂ MARE, ÎN ONOAREA
AUGUSTEI PROCLAMĂRI A MAJESTĂȚII
SALE REGELE DON FILIP AL V-LEA,
DOMNUL ȘI STĂPÎNUL NOSTRU

Encierro — primă dimineață :

Sfișie-haine, alb, pătat cu galben, de la crescătoria
Oquendo ;

Bondocul, berc de coadă, roșcat, de la crescătoria Bu-
jama ;

Lișița, șarg, de la crescătoria Huando ;

Întîia după-amiază :

Ușuraticul, cu capul negru, de la crescătoria Palpa ;

Străveziul, smolit, de la crescătoria Larán ;

Porumbelul, alb, de la crescătoria Gómez ;

Șopîrlița, stropit, de la crescătoria Hilarión ;

Suav-ca-floarea, galben precum lutul, de la crescătoria

Chincha ;

Doritul, roib închis la culoare, de la ferma Naranjal ;

Ieduțul, negricios, de la Corral Redondo ;

Lapte-prins, de la crescătoria Vilcahuaura ;

Mamoșul-împerecheat, alb tărcat cu negru, de la cres-
cătoria Retes ;

Mănîncă-oameni, șarg pătat, de la ferma Quipoco.

A doua dimineață :

Năbădăiosul, cu pîntecul alb, de la ferma Casablanca ;

Murdar-la-față, tărcat, de la crescătoria Pasamayo ;

Băftosul, vinețiu, de la ferma Contador ;

A doua după-amiază :

Scarmănă-cocuri, alb, de la ferma Lurinchincha ;

Chiștoc-la-ureche, pestriț, de la ferma Chancaillo ;

Aprinde-luminarea, cu fruntea lată, de la ferma Esquivel ;

Cotoiul, tărcat, de la crescătoria Pacallar ;

Vede-cu-ocEANul, lucios, de la crescătoria Mala ;

Aleargă-dansînd, cu picățele pe fese, de la ferma Sayan ;

Boldei, negricics, lat în spete, de la crescătoria Chuguitanta ;

Diavolul-șchiop, bălțat, de la crescătoria Hervay ;

Sacristanul, de culoarea usturoiului uscat, de la crescătoria Limatambo ;

Neînvinsul, foarte închis la culoare, de la crescătoria Bujama.

Se pare că, pentru aceste corride, Primăria ceruse fiecărui gospodar înstărit din văile aflate în vecinătatea Limei, să doneze cîte un taur, și firesc e să ne închipuim că, luîndu-se la întrecere, aceștia se vedeau nevoiți să trimită ce aveau mai bun în toată cireada.

În cărțile cu descrieri ale festivităților regale, găsim o mulțime de amănunte despre corride. După părerea mea, cartea lui Terralla intitulată *El Sol en el Mediodía*¹ și scrisă în 1790 pentru serbările date în onoarea regelui Carlos al IV-lea, cuprinde cea mai ciudată descriere a unei corride cu tauri, din cîte s-au scris pînă atunci.

Printr-un decret regal, promulgat la 6 octombrie 1798, s-a stabilit ca numai luna să aibă loc corridele, la cererea autorităților ecleziastice care credeau că, avînd ele loc duminica, o grămadă de lume nu se mai ducea la biserică să asculte slujba.

În 1768, don Agustín Hipólito Landáburu termină, ca impresar, amenajarea unei „piețe” pentru luptele cu tauri, pe terenurile cunoscute sub numele de Hacho, denumire

¹ Soarele la amiază.

care, cu scurgerea anilor, a pierdut o literă, transformându-se în *Acho*.

Construcția acestei arene a durat trei ani, înghițind aproape o sută de mii de *pesos*, iar după îndeplinirea anumitor clauze ale contractului, subliniate de Fuentes în a sa *Estadística de Lima*¹, acest edificiu urma să devină proprietatea Casei de Binefaceri, care îl administrează începând din 1827.

Arena de la *Acho* este mai mare decât oricare dintre circurile Spaniei, putând să găzduiască cu ușurință 10.000 de spectatori. Are forma unui poligon cu cincisprezece laturi și un diametru ce măsoară optzeci și cinci de prăjini castiliene.

La început, au fost îngăduite numai opt corride pe an, dar cu vremea îngrădirile au mai slăbit. Pe lângă acestea, mai avea loc și un spectacol, așa-numit de *encierro*, cu care se termina stagiunea. Taurii care se luptau în această corrida nu erau uciși cu vârful spadei, ca de obicei.

Până în 1845, corridele se țineau luna ; astfel încît, sub motivul că merge să le vadă, populația se bucura de două zile de odihnă, una după alta.

Chiar și după construirea cercului de la *Acho*, mai aveau loc lupte cu tauri în Piața cea Mare, cu prilejul festivităților regale și al instalării viceregilor. Ultima corrida ce s-a desfășurat aici a fost cea dată în onoarea viceregelui Pezuela, în 1816.

Până în 1750, de cînd a început să fie la modă în Spania tactica de luptă a școlii din Ronda, anume de a ucide taurii primindu-i în ascuțișul uneltelor *bandola* și *estoque*, dibaci minuite, în Lima n-au existat decât toreadori care luptau cu o vergea ascuțită, numită *rejón*, și care-i hărțuiau, omorîndu-i, pe bieții patrupezi cornuți. Cîțiva ani după aceea, veni moda școlii din Sevilla, opusă celei din Ronda,

¹ *Statística Limei*.

practicind lovituri din *volapié*¹ și inventind banderilele propriu-zise. Progresele „artei” din metropolă nu întârziu să ajungă în colonii.

Prin 1770 au început să apară afișe cuprinzind câte o octavă sau o pereche de decime ocazionale. Echipa din acel an îi avea ca *matadori* pe Manuel Romero (*Jerezanul*) și pe Antonio López, din Medina Sidonia; José Padilla, Faustino Estacio, José Ramón și Prudencio Rosales ca *picadori* cu sulite scurte, iar drept *capeadori*² și *banderrilleri* pe José Lagos, Torribio Mujica, Alejo Pacheco și Bernardino Landáburu. Mai existau și doi toreadori cu pumnale scurte, ce dădeau taurului în agonie lovitura de grație, alții doi cu cângile și doisprezece *parlampani*.

Aceștia din urmă erau niște bieți amăriți, un fel de clovni îmbrăcați ca la bilci. Pe unul îl chema *Doña María*, pe altul *Gogomanul*, iar ceilalți purtau nume pe care le-am uitat.

Mai erau și șase indieni numiți *mojarreros*, care ieșeau în arenă mai întotdeauna afumați de băutură și care, înarmați cu niște cuțite avînd lama scurtă și lată, împungeau și ei taurul pînă ce acesta își dădea duhul de tot.

Garrocheros erau cei însărcinați să ațîțe taurul, zvîrlind în el de la o anumită distanță țepușe și săgeți ascuțite ce i se înfigeau între coaste.

Practica barbară numită *lanzada* consta în așezarea unui om în fața țarcului, unde taurii mugeau înfometăți. Acesta ținea o lance groasă, sprijinită oblic de o scîndură. Animalul orbit de furie se năpustea în lancea care-l străpungea pieptis; cum însă această tragică soartă era hărăzită unui taur curajos și puternic, au fost și cazuri cînd vita a luat în rîs lancea, dînd năvală cu coarnele asupra omului lipsit de apărare și omorîndu-l. Se încetățenise

¹ Împunsătură dată unui taur din fugă (fr.).

² Toreadori care ațîță taurul cu pelerina.

obiceiul ca sârmanul indian ales pentru *lanzada* să-și facă rugăciunea în public cu cîteva clipe înainte de a se deschide poarta țarcului, ce lăsa liber taurul în arenă.

În 1782 începu să fie în vogă elegantul obicei de-a lupta călare, necunoscut pe atunci chiar și în Spania, și în care a fost neîntrecut marchizul de Valle Umbroso, *don Pedro Zavala*, autor al unei cărți publicate la Madrid prin anii 1831, cu titlul *Escuela de caballería conforme a la práctica observada en Lima*¹.

„Lupta de pe cal cu taurul, după spusele cronicarului Mendiburu, n-a fost practică la început de toreadori plătiți, ci de oameni care doreau s-o facă, din pasiune, și chiar unele persoane din rîndurile nobilimii nu se dădeau înapoi să-și procure o lance pentru ca, din înălțimea șei, să-și dobîndească faimă de viteji. Abia la sfîrșitul veacului trecut, luptătorii călăreți au devenit simbriași.“

Matadorii și *banderillerii* spanioli din această epocă au fost : Alonso Jurado, Miguel Utrilla, Juan Venegas, Norberto Encalada și José Lagos Barreta.

Cei mai buni luptători de pe cal, care au evoluat în redondelul Limei, au fost : Casimiro Cajapaico, Juana Breña (mulatră) și Esteban Arredondo.

Elogiîndu-l pe primul, marchizul de Valle Umbroso spune în cartea citată mai sus : „Era un călăreț minunat și stăpînea dîrlogii ca nimeni altul dintre cei cunoscuți de mine ; de fiecă dată cînd îl vedeam pe cal, simțeam pornirea să-i înalț o statuie !“. Nemaiavînd ce adăuga la asta, cu statuia, să punem punct, și de la capăt.

La 22 aprilie 1792, a avut loc la Acho o mare corrida „în folosul binecuvîntatelor suflete din purgatoriu“. Să nu vi se pară de rîs, căci martor îmi stă afișul.

¹ *Curs de cavalerie conform practicii observate în Lima.*

Toreadorul spaniol José Alvarez a nimerit atunci între coarnele unui taur, mergînd să țină tovărășie beneficiarilor corridei, care n-au avut destule puteri să-i scape măruntaiele dintre coarnele unui juncan de la crescătoria Bujama.

Alejo Quintín, pe care populația îl cunoștea sub porecla *Puișorul*, avea șaiszeci și patru de ani și purta ochelari. Era *picador* cu cange scurtă, sau *rejoneador*, precum Santiago Pereira din timpurile noastre. Prin 1815 făcea încă parte din prima linie, așa cum ne-o dovedesc niște versuri tipărite pe un afiș din acel an. [...]

A murit la datorie, ca urmare a împunsăturilor unui taur, în 1817.

Înfruntarea dintre un urs și un taur nu este, așa cum au susținut-o unii, o născocire a zilelor noastre.

La 9 februarie 1817, s-a desfășurat pentru prima oară o astfel de luptă în cirul de la Acho.

Cînd un toreador nu ținea seama de „jude“ sau greșea cu ceva în fața publicului, era pedepsit prin punere la arest într-un loc anume, să-i treacă năbădăile, pentru timpul cît urma să se desfășoare corrida. Numai dacă se făcea deosebit de vinovat, era trimis la închisoare.

Față de artiști exista ceva mai puțină îngăduință : în Biblioteca din Lima se află în original dosarul procesului intentat în 1810 împotriva Luisei Velarde, poreclită *La Yuca*¹, născută la Piura și în vîrstă de douăzeci de ani ; o fată care, cînd trecea, parcă suna din zurgălăi, deși pe scenă avea roluri de mîna a doua. Copiem acest act din dosar : „Luiza Velarde să fie închisă în camera de recludiune a teatrului de comedii, de unde va putea să iasă

¹ Manioc, tapioca.

doar pentru a-și juca rolurile pe scenă, iar cheia acestei camere să fie încredințată administratorilor, care o vor da numai în mîna portarului însărcinat să-i servească mîncarea ce i se va aduce de acasă.“ Semnează hotărîrea marchizul de San Juan de Nepomuceno, regent în *Real Audiencia*.

Așadar, pentru cei din lumea teatrului exista pînă și temniță specială, de unde erau scoși, seara, pentru timpul cît dura spectacolul. Toreadorii însă nu puteau ieși din închisoare pentru a merge să distreze publicul.

Pînă în 1860 a dăinuit la Acho obiceiul ca, înaintea defilării de onoare a cuadrilei, să iasă o companie de soldați însoțind un pristav care, oprindu-se în două puncte diferite ale redondelului, citea cu voce tare ordinul prin care autoritatea amenința cu pedepse pe cei ce ar fi provocat dezordine în timpul luptelor corridei. Ca răsplată a osteneții sale și pentru a-l despăgubi de zeflemelile și fluierăturile mulțimii, crainicul primea patru pesos.

Începînd din 1810, listele de tauri cuprind și lungi tirade în versuri, iar evenimentele politice ale metropolei inspiră pana poeților noștri. Listele din această perioadă se deschid cu lozinca „Trăiască Fernando al VII-lea!“ și continuă cu versuri împotriva lui Napoleon și a francezilor. [...]

Credem că nici în Spania nu vor fi fost proferate injurii mai patriotice la adresa cotropitorului.

Hotărît lucru, noi, în America păcătuim înflăcărîndu-ne prea repede !

Să spunem cîte ceva despre renumiții tauri ai Concor-diei. Pentru a stăvili sau măcar a amîna vijelia revoluției, viceregele Abascal înființă în Lima un regiment alcătuit din floarea tinerimii creole și spaniole înstărite. Denumit Regimentul Concordiei, avea drept colonel chiar pe vicerege.

Din 1812 pînă în 1815, regimentul a oferit anual cîte o corrida de gală, în timpul căreia taurii ieşeau în arenă purtînd o tarniţă acoperită cu monede din aur şi argint. Creolii şi peninsularii se întreceau să contribuie la splendoarea festivităţii.

Atunci a fost văzută pentru prima oară o companie de soldaţi intrînd în arenă şi oferind o paradă militară, cunoscută, începînd din acel an, sub numele de *despejo*¹.

De la primele corride ale Concordiei, a existat cuadrilă formată numai din peruani. Din cea spaniolă făceau parte picadorul Francisco Dominguez, matadorul Esteban Corujo şi banderrillerii José Cantorral şi Vicente Tirado, care, mai tîrziu, au luptat şi cu spada. În cuadrila autohtonă cei mai renumiţi erau : Casimiro Cajapaico, vestitul capeador ; Juana Breña şi José Morel ; negrul José Becquer, *puntillero*², care era anume scos din temniţă pentru fiecare reprezentaţie ; Lorenzo Pizí, un oarecare *Muchos Pañuelos*³, şi Pedro Villanueva, cu spada.

Aceşti *matadori* s-au dovedit „eclectici“, nesocotind atît regulile şcolii din Lima cît şi pe cele ale şcolii din Sevilla. Ucideau taurul cu o sabie îngustă şi lungă, după moda *à la criolla*, adică la bunul plac al întîmplării. Pentru ei, ţeasta ori coada — tot taur era !

Despre toţi aceştia ne povesteşte lucruri foarte hazlii poetul don Manuel Ascensio Segura în comedia sa *El sargento Canuto*⁴.

Din cuadrila spaniolă făcea parte şi iscusitul *banderrillero* Juan Franco, care a murit în 1818 la Acho, împuns de un taur ce l-a surprins nepregătît în timp ce stătea de

¹ Inviorare.

² Toreador care doboară taurul cu *puntilla*, sau *cachete*. pumnal mic, ascuţit la vîrf.

³ *Pañuela* : şal ; *Muchos pañuelos*, „Multe-şaluri“ purtate legate în talie, ca un brîu.

⁴ *Sergentul Canuto*, al cărei autor (1780-1846) a fost scriitor şi poet festiv.

vorba cu drăguța lui, care ocupa unul din locurile vecine cu parapetul arenei.

Picadorul Francisco Dominguez era la fel de vestit precum Cajapaico. Când San Martín și-a stabilit cartierul său general la Huaura, Dominguez a plecat din Lima cu intenția de a-l asasina. Odată descoperit planul său, San Martín l-a pus în libertate, după ce Dominguez însuși a mărturisit în ce scop venise.

Interesant de notat este că toreadorii acelei epoci erau amestecați în sforările politice. Astfel, Esteban Corujo a denunțat o răscoală pe vremea viceregelui Abascal.

Cu prilejul corridei oferite de regimentul Concordiei în 1812, s-a luptat un taur pe nume *Mizantropul*, căruia i se datorau unsprezece victime omenești. Fusese găsit în munți, fără urme de fier roșu sau alte semne că ar avea stăpîn, și acolo obișnuia să iasă la drumul mare și să atace călătorii. A fost adus cu mare greutate în țarc, înconjurat de boi blinzi. În timpul luptei, a rănit calul picadorului Dominguez, l-a ucis pe ajutorul de toreador Guillermo Casasola, și l-a schilodit pe *matadorul* Cecilio Ramirez. În reprizele cînd l-a hărțuit cu pelerina roșie, Casimiro Cajapaico a stîrnit admirația tuturor. Acest taur n-a murit în arenă, ci în curtea animalelor, ca urmare a mulțimii de răni.

Celelalte corride ale Concordiei n-au întrecut-o în fast pe cea din 1812, nici n-au prilejuit întîmplări ieșite din comun. Să trecem la ultima, care a avut loc la 10 aprilie 1815. [...]

Compania de grenadieri din regimentul Concordiei, care fusese aleasă pentru *despejo*, se încurcă la un exercițiu. Căpitanul îl dojeni cu asprime pe unul dintre ofițeri, iar trupa rupse rîndurile. Se spune că au izbucnit strigăte precum : „Trăiască patria“ ! Parada se isprăvi ca o rugăciune spusă în grabă.

Restabilită cu mare greutate ordinea, începu în sfârșit corrida. Dar în țarcul animalelor se furisaseră câțiva patrioți care, pentru a întuneca strălucirea spectacolului, aruncară cu cenușă în ochii primilor doi tauri, orbindu-i. Fapt e că, în urma acestor incidente, se făcu o anchetă preliminară, și chiar întemnițări.

Cel de-al patrulea taur se numea *Pumacagua cel înfrînt*, amintind de sfârșitul trist al acestei căpetenii a băștinașilor. Îl primi Juana Breña, călare pe un roib iscusit, și fumînd un trabuc lung. Ea reuși să-l atragă de nouă ori cu *muleta*¹, contrazicînd practic părerea marchizului de Valle Umbroso care spune în cartea sa : „Aceste reveniri ale taurului trec cu greu de șapte ; e rar taurul care s-o facă, dar și mai rar calul care să-i reziste.“ Entuziasmul mulțimii întrecu toate așteptările și nu se află spectator care să nu arunce galbeni strașnicei *capeadora*, pe care viceregele Abascal însuși o dăruie cu șase uncii de aur. Juana Breña adună în după-amiaza aceea peste o mie de pesos, după cum afirmă o fițuică de ziar, tipărită pe-atunci!

Între 1816 și 1820, fermierii din Cañete susținură multe corride, luîndu-se la întrecere cu cei din Chancay, fără ca să putem ști căreia anume dintre cele două văi îi reveni meritul de a jertfi cele mai frumoase animale.

Listele de tauri din această perioadă nu cuprind decît ocări la adresa patrioților, iar în arenă erau așezate momii de cîrpă închipuindu-l pe *Portuarul* (San Martín) și pe *Cleucón* (lordul Cochrane), pentru a fi sfișiate de tauri.

În 1816, poeți renumiți, precum franciscanul Chueca și clericii Larriva și Echegaray, nu s-au dat înapoi să publice versuri în listele de tauri, la fel cum au făcut-o, în timpul Republicii, Pardo, Segura, Juan Vicente Ca-

¹ Vergea pe care toreadorul întinde pînza roșie.

macho, fratele său Simón și mulți alți merituoși discipoli ai muzelor. Cunoaștem liste de indiscutabilă valoare literară, presărate de anecdote și ghimpi epigramatici.

Cît despre trecerile în revistă ale taurilor, sau descrierile care se disting printr-un tehnicism plin de haz, ele au început să apară în ziarele din Lima abia după 1850. Am citit cîteva, demne de însăși pana lui Abenámar sau a cronicarilor andaluzi și madrileni. Pînă și eu, fără să pricep o iotă, am scris mai multe, forțat de împrejurări. Și au fost publicate; biete de ele !

Cea mai mare parte a listelor tipărite în ultimii ani ai dominației spaniole, începeau astfel :

TRĂIASCĂ FERNANDO AL VII-LEA !

- *Să-ncerci a te opune legii celei drepte,
împotriva brațului și-a puterii suverane,
e o-ndrăzneală dintre cele mai vane !*

Voi pune punct acestor însemnări, pe care le închin celui ce va dori, avînd timp și humor, să le folosească scriind cronică taurină a Limei. Eu n-am făcut decît să strîng laolaltă niște date, pentru ca altul să încerce a le ordona, dîndu-le forma literară.

PARTEA A TREIA

TRADIȚII PERUANE
DUPĂ CUCERIREA INDEPENDENȚEI
(1821-1830)

„CU ZILE ȘI ULCELE, VOM ÎNVINGE !“

(1821)

La începutul lunii iunie 1821, când tocmai se inițiaseră vestitele tratative dintre viceregele La Serna și generalul San Martín, care au dus la armistițiul de la Punchauca, oștile patrioților încartiruite la Huaura au primit următoarea parolă și contraparlă, deopotrivă : „Cu zile și ulcele, vom învinge !“

Pentru toți, în afară de Monteagudo, Luzuriaga, Guido și García del Río, această parolă reprezenta o șaradă lipsită de orice sens, o frază prostească ; iar cei care îl judecau pe San Martín cu îngăduință creștinească, ridicau din umeri, spunînd : „Așa i s-o fi năzărit generalului !“

Totuși, parola și contraparlă era plină de tilcuri și rezuma o întîmplare istorică, de neuitat. Iată despre ce mi-am propus să vorbesc azi, bazîndu-mi povestirea nu atît pe tradiția orală auzită de la secretarul lui San Martín și de la alți soldați de-ai vechii patrii, cît pe autoritatea prietenului meu, scriitor din Buenos Aires, *don Mariano Pelliza*, care relatează din fuga penitei despre această parolă într-una din interesantele lui cărți

I

Din motive pline de înțelepciune pe care istoria le-a reținut și aplaudat, San Martín nu voia să datoreze cucerir-

rea Limei succesului unei bătălii, ci căilor politice de înțelegere cu vrăjmașul. Oștile patriotice, arzînd de nerăbdarea de a se răfui cît mai grabnic cu înfumurații de regalști, spumegau la spectacolul liniștii aparente a generalului ; dar eroul argentinian ocrotea speranța, așa cum am spus mai sus, de-a deschide porțile cetății fără risipă de pulbere și, mai ales, ceea ce avea o importanță deosebită pentru el, chibzuind bine viețile soldaților, care într-adevăr nu-i prisoseau.

Fiind de mai multă vreme în corespondență secretă și neîntreruptă cu patrioții din capitală, avea mare încredere în entuziasmul și activitatea lor conspirativă, care duse-seră, între alte fapte cu urmări pozitive pentru cauza eliberării, la distrugerea batalionului Numanciei.

Deseori însă, mesajele dintre San Martín și prietenii săi din Lima erau interceptate de spioni și de către echipele de înaintare sau de cercetași, și planurile cădeau baltă. Starea aceasta de încordare, accentuată de veștile despre executarea patrioților pe care spaniolii îi dibuiau că duc răvașe codificate, îl neliniștea pe întreprinzătorul conducător, punîndu-l pe gînduri. Era, fără doar și poate, mare nevoie de a găsi un mijloc de comunicare sigur și rapid.

Într-una din seri, generalul se plimba preocupat și ur-suz pe lungă și singura stradă din Huaura, însoțit de Guido și de un aghiotant, cînd, lăsate să rătăcească la voia întîmplării, privirile îi căzură peste o colibă veche din apropierea podului, în curtea căreia se afla un cuptor de ars cărămizi și oale de lut.

În acele vremuri, cînd porțelanurile lucrate de mînă nu ajungeau peste mare, olăritul era o meserie foarte spor-nică ; căci atît vesela de folosință zilnică, cît și blidele de bucătărie erau din argilă prelucrată și arsă în țară, excepție făcînd cine știe ce carafă de Guadalajara ori talerele din argint, cu blazon, care, desigur, nu puteau fi întîlnite decît pe mesele celor avuți.

San Martín avu una dintre acele inspirații subite și pline de har, ce se nasc doar în mintea oamenilor de geniu, și exclamă pentru sine : „Eureka ! Necunoscuta ecuației a fost rezolvată !“

Stăpînul casei era un indian bine intrat în ani, dar cu sufletul tînăr și mare partizan al insurgenților. San Martín ținu cu el sfat de război, și olarul se puse să meșterească o ulcică cu fund dublu, dar cu atîta iscusință lipit, încît nici ochiul cel mai ager să nu poată descoperi șiretlicul.

Indianul călătorea în fiecă săptămînă spre Lima, călăuzind doi catîri încărcați cu străchini și oale de lut, cele din *peltre*¹ sau din aramă spoită nefiind încă răspîndite prin partea locului. Între mulțimea de blide care alcătuiau marfa olarului, și prea puțin diferită de suratele ei, călătorea „ulcica revoluționară“, ascunzînd în fundul ei dublu importante scrisori cifrate. Bătrînul se lăsa controlat de toate patrurile întîlnite în cale, răspundea cu seninătate la întrebări, își scotea pălăria cînd ofițerul pichetului de pază pronunța numele regelui Fernando al VII-lea, domnul și stăpînul nostru, și îl lăsa să-și continue drumul, nu înainte de a-l pune să strige : „Trăiască regele ! Moarte patriei !“ Cui i s-ar fi năzărit — doar dracu' să fi fost — că prăpăditul acesta de moșneag indian era virît pînă-n gît în belele politice ?

Olarul nostru se aseamăna acelui soldat, mare și neîntrecut născocitor de versuri, căruia, luat prizonier de un colonel spaniol, acesta îi spuse, în glumă sau pentru a-l face să-și renege stindardul :

— Ascultă, șarlatane, îți dăruiesc un *peso* dacă-mi compui un catren cu piciorul fix de vers pe care am să ți-l dau :

— *Trăiască al șaptelea Fernando,
cu nobila și credincioasa-i națiune !*

¹ Aliaj de zinc, cositor și plumb.

— Nu văd nici cel mai mic „convenient“, señor colonel, răspunse prizonierul. Ascultă numai :

*Trăiască al şaptelea Fernando,
cu nobila şi credincioasa-i naţiune,
dar fie doar cu o condiţiune :
mie, aici, să nu-mi comande,
...şi dă gologanu-ncoace !*

II

Señor don Francisco Javier de Luna Pizarro, prelat al cărui cuvînt a avut de-atunci înaintea mare greutate în ţară, locuia la Lima, în casa din faţa bisericii *Concepción*, şi el era patriotul ales de San Martín pentru a trata cu olarul. La ora opt dimineaţa, acesta trecea pe strada cu pricina, strigînd cît îl ţineau bojocii lui bătrîni : „Hai la oale, străchini şi ulcele ! Ieftine şi bunicele !“, că pînă nu demult, vînzătorii ambulanţi din Lima puteau constitui subiectul unei întregi cărţi, prin specificul strigărilor lor. Şi încă ceva. În unele case, pentru a afla cît e ceasul, nu era nevoie să te uiţi la orologiu, ci doar să ciuleşti urechea la strigările aceloră.

Lima s-a civilizat, cîştigînd mult ; dar s-a depoetizat, şi pe zi ce trece pierde tot ce a avut mai original şi mai tipic în obiceiurile sale.

Eu am apucat acele vremuri cînd se pare că în Lima singura îndeletnicire a locuitorilor ei ar fi fost cea de a menţine într-o neîntreruptă activitate morile mestecatului, cunoscute şi sub numele de dinţi şi măsele. După tabloul ce urmează, cititorul să-şi facă singur o idee despre chipul în care aflai cît e ceasul în cartierul meu, cam pe atunci cînd eu trăgeam chiulul de la şcoală, cocoţat în pomi sau călărind zidurile, găsindu-mă tare departe de a scrie tradiţiile acestea sau de a face pe poetul, ceea ce-i tot o formă de a-ţi omori timpul şi a chiuli :

Lăptăreasa venea la șase dimineța.

Negresele terranoveze, vînzînd ceai din ierburi sălbatice și *chicha*, își făceau auzite glasurile la orele șapte fix.

Vînzătorul de biscuiți și cel de lapte prins, care striga : „Ia-l, că s-a-nchegat !“, treceau împreună, la ora opt, nici un minut mai mult sau mai puțin.

Vînzătoarea de fructe sălbatice se arătase la patru dimineța, pentru schimmici.

Negustoreasa de *tamal*¹ anunța ora zece.

La unsprezece treceau vînzătorul de pepeni galbeni și mulatra mînăstirii, care vindea prăjituri umplute cu miez de nucă de cocos, turtițe cu floricele de porumb și alune americane, „fasole turnate“ adică tot un fel de floricele din boabe mari de fasole, pestrițe, cultivate prin partea locului, precum și nemaipomenita „bucățică regească“².

La nămiezi, își făcea apariția vînzătorul de fructe, cu coșurile pline ochi, alături de cel cu plăcinte umplute cu carne tocată.

Ora unu după prînz era anunțată fără greș de vînzătorul de gustări și aperitive, vînzătoarea de orez și cel cu niște prăjiturile mici, crocante, ca fursecurile.

La orele două ale după-amiezii, trezind lumea, tunau cu strigările lor vînzătoarea de frigănele și cea de *humitas*³, precum și cel cu delicioasa „cauză a lui Trujillo“.⁴

La trei din siestă, vînzătorul de turtă dulce cu miere, vînzătoarea de alviță și *anticuchero*, sau vînzătorul de frigărui din carne de vacă înfipite în bețișor, soseau cu mai

¹ Mîncare din mămăligă, carne, urechi și șorici de porc, etc., condimentate și fierte în pănușe de porumb.

² *Bocado del rey* : înghițitura regelui ; prăjitură umplută cu dulceață făcută din mai multe fructe tropicale.

³ Turtițe din porumb răzuیت, amestecat cu mirodenii și coapte în vatră, la foc mic.

⁴ O varietate de alviță.

mare punctualitate decît bătaia clopotelor de bronz ale catedralei.

La ora patru după-amiază, se auzeau vînzătoarea de mirodenii și negustorul de mieji de nucă verde.

Pe la cinci, chirăiau ascuțit vînzătorul de iasomie, cel de mosc și alte plante cu flori parfumate, precum și cel cu florile artificiale, din pînză, care striga așa : „O grădină într-un coș ! Fetico, cum de n-o miroși ?“

La ora șase, se îngînau unul pe altul rădăcinarul și vînzătorul de pesmeți.

La șapte, căderea amurgului o anunțau vînzătorul de caramelle și cel de *mazamorra*, terciul cald și aromat, din mălai, care soseau împreună cu vînzătoarea de *châmpola*, o băutură răcoritoare cu mare trecere.

La opt, se înghesuiau vînzătorii de înghețată și de „băr-cuțe“, niște prăjiturile mici, coapte în forme speciale, de unde și denumirea lor.

Chiar și pe la nouă seara, odată cu toaca de acoperit focul, *animero*, sau sacristanul parohiei, ieșea cu un felinar în mînă și mantie colorată, cerînd credincioșilor să dea cîte ceva pentru izbăvirea sufletelor din purgatoriu ori pentru luminări sub icoana Domnului, stăpînul nostru. Acest din urmă colindător era spaima zvăpăiaților de copii, ce n-aveau somn.

După această oră, ceasurile ambulante de peste zi erau înlocuite de *el sereno*¹, care cînta pe nas, între două fumuri de țigară : „*Ave Maria Puríssima* !“ a bătut de ora zece. Trăiască Peru, e senin !“. Căci, într-adevăr, pentru toți „seninii“ din Lima, oricît ar fi fost timpul de înnorat sau ploios, consemnul era să-l declare senin ! Și din șai-zece în șai-zece de minute, cantica lui se repeta pînă la ivirea zorilor.

¹ Seninul, un fel de muezin al cartierului, tocmit cu simbrie de către alcalde, pentru a anunța cît e ceasul, din oră în oră.

Nu mai ținem socoteala nenumăratelor strigări ce se auzeau fără oră fixă !

Ah, vremuri fericite ! Pe atunci, a avea pendulă în casă era risipă curată ; iar dacă doreai să afli exact cât e ceasul, nici un orologiu nu era mai punctual decât vocile vînzătorilor ambulanți. Acestea chiar că nu o luau razna măcar cu o secundă, nici nu trebuiau curățate sau trimise la reparat după fiecare șase luni. Și apoi, cât de ieftine erau !... S-o lăsăm baltă ; că de-ncep să vorbesc despre lucruri și întîmplări din vechime, chiar că mi se urcă sîngele la cap, iar pana prinde s-alerge pe hîrtie ca un cal fără ză-bală. Mai bine punem punct digresiunii și continuăm cu olarul insurgent.

Abia își termina acesta strigările la fiecă colț, că ieșeau la poartă toți locuitorii care aveau nevoie de unelte de bucătărit.

Pedro Manzanares, majordomul seniorului Luna Pizarro, era un negru tuciuriu, garnisit cu toată nerușinarea creolă a derbedeilor porecliți *budingas* și a hîngerilor din Lima, mare meșter la spus măsări și vorbe fără perdea, gurist, ghitarist și cuțitar, dar foarte credincios stăpînului său și foarte răsfățat de acesta. Niciodată nu lipsea de la chemarea olarului și nu pierdea prilejul să-i plătească un *real* de argint pe o ulcică de pămînt ; dar a doua zi, cînd olarul se întorcea să mai dea o raită, stătea în ușa casei cu oala în mină, rățoindu-se :

— Ia ascultă aici, că mare pungaș mai ești, cu oalele dumitale care toate se crapă... Schimbă-mi-o degrabă pe asta de-am cumpărat-o ieri, pînă nu ți-o sparg de căpătină, să te înveți minte și să nu-i mai înșeli pe mușterii. Tîlhar fără obraz ce-mi ești !

Olarul răbda batjocura surîzînd cu înțelepciune și-i schimba ulcica.

Și scena aceasta, cu cumpăratul și schimbatul oalelor și cascada de ocări creștinește îndurate de către bătrînul indian se repetă de atîtea ori, încît bărbierul din colț, un andaluz ce-și băga nasul în toate oalele, se trezi spunînd într-o dimineată :

— O mie de draci ! Da' cărpănos s-a mai făcut preotul ! Că nici eu, un prăpădit ce-mi cîștig pîinea cu briciul, nu fac atîta comedie pentru un jigărit de *real*. Și-ncă atîția draci ! Auzi, smolitule : oalele de lut și femeile, care-s tot din lut făcute, le iei și nu le mai schimbi, iar ăl de s-a fript, pe toți dracii !, n-are decît să-și sugă degetul cel mic, să nu mai tune și fulgere ci să înghită gălușca și să nu mai stîrnească vecinii cu zbierete și tînguie !

— Și pe dumneata, *seor* maur cornut, „Gură spartă, ce' nu tace nici moartă“, cine te-a chemat la praznic ? îi răspunse Manzanares cu obraznicia lui firească. Du-te mai bine de retează bărbile și ciopîrțește clăile și nu te mai amesteca acolo unde chiar că nu-ți fierbe oala, *señor* parudă la întîii de lună, ageamiu venetic cu-o sută de păcate în circă...

Auzindu-se apostrofat așa, andaluzul simți că-i sare muștarul și începu să sîsiie :

— Sfîntă fesioară, simt că-mi pierd minsile... Păsea, găinas și baligă se esti !

Și punînd mîna pe un brici mic ca un pumnal, ce-i slujea și de scobitoare, se năpusti asupra lui Perico Manzanares, care, fără să mai aștepte ciocnirea, se refugie în odăile stăpînului său. Cine știe dacă gîlceava dintre bărbierul spior și majordomul cîrcotaș n-ar fi stîrnit bănuiele în privința oalelor, că din lucruri mici ies dandanale mari ? ! Din fericire, însă, ea a coincis cu ultima călătorie conspirativă a revoluționarei ulcele ; căci cearta lor a avut loc pe 5 iulie, iar a doua zi în zori viceregele La Serna părăsea cetatea Limei, patrioții urmînd să intre în stăpînirea ei în noaptea de 9.

Cînd, la începutul lui iunie, indianul dusesese lui San Martín pentru prima oară ulcica înapoiată de majordomul lui *señor* Luna Pizarro, generalul se afla în cabinetul său, dictînd ordinul de zi. Lăsînd totul la o parte, citi scrisorile ascunse în fundul dublu al ulcelei și, întorcîndu-se către miniștrii săi García del Río și Monteagudo, le spuse, zîmbînd :

— Cum a cerut-o petiționarul.

Și, apropiîndu-se de secretarul-copist, adăugă : Scrie, Manolito ; parolă și contraparlă, deopotrivă, pentru azi : „Cu zile și ulcele, vom învinge !“.

Iar victoria jinduită de *San Martín* era să supună Lima fără pulbere și vieți secerate în zadar ; și cu ajutorul ulcelor ce purtau în pîntece idei, care întotdeauna țintesc mai sus și mai bine decît tunurile cele mai moderne, succesul a fost atît de total, încît la 28 iulie, în Lima s-a depus Jurămîntul Independenței și s-a proclamat autonomia Perului. Iar bătăliile de la Junín și Ayacucho au pecetluit-o pe veci.

O FEMEIE AFURISITĂ

(1822)

(fragmente)

I

Cea dintîi bancnotă

Fără scurtele însemnări cu caracter istorico-economic, care urmează, și care sînt cum nu se poate mai bine venite în aceste vremuri de haos bancar, poate că cititorii ar înțelege mai greu această tradiție.

La începutul lui 1822, cauza Independenței se afla în mare primejdie să rămână ca găina care a sculat toți vecinii cotcodăcînd c-a făcut un ou, și, cînd colo, acela-i sec. Cruzimile nemaiîntîlnite făptuite recent de Carratalá în Cangallo și de Maroto în Potosí, e adevărat că-i căliseră pe patrioții de bună credință, dar stîrniseră și o oarecare panică în rîndul celor slabi de inger și temători. San Martín însuși, pierzîndu-și încrederea în geniul și steaua lui, o pornise spre Guayaquil, în căutarea lui Bolívar, cu gînd să-i ceară ajutoare columbiene, lăsînd în Lima ca guvernator pe marele mareșal marchizul de Torretagle.

Se zvonea despre o îngrozitoare conspirație care uneltea să predea capitala în mîna vrăjmașului ; iar noul guvern, descumpănit, nu numai că luă unele măsuri de-a dreptul ridicole, interzicînd, de pildă, celor ce nu juraseră încă pe cauza sfîntă a Independenței, să poarte mantie, ci recurse și la altele, extreme și teroriste. Printre acestea, vom enumera ordinul care hotărîse expulzarea din țară a spaniolilor holtei, precum și faimosul decret redactat de don Juan Félix Berindoaga, conte de San Donás, baron de Urpin și mare ofițer patriot, într-un minister. Ultimul, de pildă, propunea ca trădătorii să fie împușcați, spînzurați și lăsați să putrezească în vîzul tuturor. Ironia soartei ! Singurul căruia, peste patru ani, i-a fost hărăzit acest crud și rușinos destin, a fost chiar nefericitul Berindoaga, autorul decretului.

Aflîndu-se orașele Pasco și Potosí în mîinile regaliștilor, Banca Națională nu mai avu lingouri de argint pentru turnat bani, iar printre marii oameni politici și financiari ai vremii se născu ideea salvatoare de a emite bancnote în scopul de a face față cheltuielilor de război. „Fiecare scoate cămașa pe unde poate“.

Poporul, căruia nu-i venea cîtuși de puțin la îndemînă ca o zdreanță de hîrtie să înlocuiască metalul sunător, înălță strigăte, clamînd pîn' la cer ; iar pentru a-i închide gura, a fost nevoie ca don Bernardo de Torretagle să-și

arate colții, promulgînd la 1 februarie o lege care să-l apere de muște, de fapt o înșiruire de pedepse ce urmau să li se aplice celor ce, de atunci înainte n-ar fi primit de bună voie biletele de doi și patru reali, singurele puse în circulație.

Măsurile își arătară roadele. Populația bombăni, făcu zîmbre, dar în cele din urmă plecă grumazul, trecînd prin cercul de foc ; în timp ce oamenii Palatului jubilau, încîntați că au reușit să impună gloatei această lege. [...]

Temîndu-se totuși că funia prea întinsă va plesni, guvernul dădu poporului un degetar de miere, desemnîndu-l pe García del Río să meargă la Londra pentru a face un împrumut, destinat să amortizeze valoarea hîrtiilor, dar și să potolească spiritele. Negustorii, cel puțin, nu se culcară pe o ureche și puseră la cale afaceri mănoase ; după numai șase luni de cercetare a stării de lucruri, la 13 august, ieși un decret ce impunea ca hîrtia (la fel de disprețuită, precum biletele de bancă de astăzi) să fie primită de Vama din Callao și de Monopolul Tutunului. Frumos august pentru negustorii cu miros de șoricar, căroră chiar că „le-a adus ceasul ce n-au visat tot anul !“

Sigur este că San Martín n-a avut un amestec direct în emiterea bancnotelor ; dar mulțimea, în naivitatea ei și aplecată din fire să-și încoroneze eroii cu lauri, hotărî în sine să că Protectorul scosese castanele din foc cu mîna altuia, și că el era adevăratul responsabil al acestei nu prea curate operații bancare.

De aceea, în 20 august, la întoarcerea lui din plimbarea de la Guayaquil, cînd San Martín își relua postul de conducere, abia dacă mai murmură vreunul dintre cei care, puțin mai înainte, se adunaseră și ceruseră în Piața cea Mare capul lui Monteagudo, ce n-avu altă scăpare decît să ia calea surghiunului. Căci acest ministru fusese cel care semnase decretul din 14 decembrie 1821, pentru înființarea Băncii Naționale de emis bancnote.

În martie 1823, sub guvernul mareșalului Riva Agüero și odată cu sosirea de la Londra a știrii că împrumutul a fost acordat și semnat, Congresul hotărî să ștanțeze (pentru prima oară în Peru) jumătate de milion de pesos în monede de cupru, pentru amortizarea hîrtilor, care, după distrugerea matrițelor, au fost arse în fața Trezoreriei, cite cinci sute de pesos pe zi, pînă la epuizarea emisiunii.

Astfel s-a pus atunci capăt crizei, iar hîrtia, cu sau fără garanția Statului — ceea ce, în cazul acela, era tot una — nu mai apăru pînă cînd ...se milostivi Domnul și ne trimise o ploaie deasă de bilete de bancă și o totală lipsă de monedă. Patrioți sau patriotarzi, am reușit să jumulim patria de tot, rămînînd tocmai bună de dat la coșul de hîrtii.

Dar a venit momentul să povestesc tradiția, că pana o ia razna alunecînd către glume și comparații cu caracter politic, prin ele însele primejdioase în vremurile pe care le trăim.

II

Alunița

Mai nerușinată decît Peta Winder din zilele noastre, a trăit, prin 1822, o femeie afurisită și rea de gură, ce purta cuțit la jartieră, cunoscută de poporul Limei sub porecla de *La Lunareja*¹, și care parcă era întruchiparea vie a proverbului :

*Femeia însemnată
e rea viața toată !*

Își ducea zilele ținînd o prăvălioară, mai degrabă o magherniță de cizmărie pe strada *de los Judíos*, sub portă-lurile Catedralei, alături de alte chichinețe subterane care au dispărut acum cîțiva ani, nu fără rezistentă din partea

¹ Alunița.

canonicilor ce încasau chirie pentru vizuinele acestea murdare și umede.

De fiecare dată când vreun cetățean intra în cotineța Gertrudei, zisă Alunița, să cumpere o pereche de încălțări, era nevoit să-și vîre degetele în urechi pentru a nu o auzi cum revarsă dintr-însa, pe gura pe care Domnul i-a făcut-o pentru alintări și șoapte de dragoste, numai venin și fiere. În ciuda poruncii severe de la ocîrmuire, pantofăreasa refuza cu înverșunare să primească bani de hîrtie, garnisindu-și gestul cu un sos precum acesta :

— Uite, priviți la hoțomanul de *ño* San Martín, căruia nu-i ajunge că a despuiat-o pe Fecioara del Rosario de tot aurul de pe ea, mai vrea să ia și banii noștri, și să ne dea, ca la ținci, hîrtii cu desene colorate !... Pui de lele și de cătea ce-mi e... !

Și blestemăția asta de femeie, care chiar că era o *goda*¹ pînă în măduva oaselor, își încheia pomelnicul de insulte la adresa Protectorului, cîntînd pițigăiat și fals o strofă din *miz-miz*, dans frivol la modă, înțesat de expresii tendențioase despre supremul delegat, marchizul de Torretagle, care se termina așa : „Moarte patriei și *Viva el Rey* !“

La dracu' ! Cîntecelul nu putea fi mai subversiv în acele zile cînd cuvîntul *rey*, adică rege, fusese izgonit din vocabular pînă la a... se reboteza *peje-rey* — pește-rege sau rechinul — numindu-l pește-patrie, iar păunului i se schimbase numele în curcan național² !

Nemulțumiții, din care se aflau cu duiumul la ora aceea, aplaudau obrăznicile și murdăriile ieșite din mintea fanatică a Gertrudei, căci una din însușirile oamenilor mici și

¹ *Godo*, nume dat regaliștilor, partizani ai vechii ordini de dominație spaniolă, făcîndu-se aluzie la goți, care, înaintea arabilor, s-au suprapus peste populațiile celtiberice ce au locuit inițial în peninsula. În cazul Gertrudei, zisă Alunița, ea era cu adevărat o *goda*, adică și nemțoaică.

² De la *Pavo* : curcan și *pavo real* ; păun. Înlocuind *real* cu *nacional* se obține curcan național.

iași este aceea de a se bucura la auzul necuviințelor cu care răuvoitorii improască pe cei sus-puși. Astfel, încurajată proteste, pantofăreasa devenea, pe zi ce trecea, tot mai îndrăzneată, făcându-i cu ou și cu oțet chiar și pe polițiștii care, din cînd în cînd, o puneau la respect pentru a nu stîrni scandal printre locuitorii cinstiți și patrioți.

Autoritățile fiind la curent cu toate acestea, sărmanul Torretagle stătu mult pe gînduri cum să pună capăt dezordinelor. Sentimentele sale cavalierești îl împiedicau să aplice unei femei pedepsele menționate în decret.

Alcaldele cartierului primi în cele din urmă ordin s-o ia în primire pe Alunița și s-o admonesteze ; dar aceasta, care, așa cum am spus, avea o limbă ascuțită și tăioasă, ca brițul bărbierului, îl primi ea pe reprezentantul puterii publice cu asemenea puhoi de ocări, încît bunului alcalde îi sări muștarul și, chemînd patru soldați, o duse pe pantofăreasa spurcată la gură, bine legată și aproape tîrîș, într-o celulă din temnița Pescaderiei. [...]

Se află încă în viață, și mîncînd pîinea patriei (că așa se numea, prin 1822, cea care azi este pîinea obișnuită, de casă) destui oameni, martori ai întîmplărilor adevărate pe care vi le povestesc acum, și îi rog să mă dezmințā dacă mă abat cu un vîrf de ac de la adevărul istoric.

A doua zi (22 februarie), în Piața cea Mare din Lima fu înălțat de dimineată un podium din scînduri, cu un stilp la mijloc. La orele două după-amiază, sub escortă de soldați, Gertrudis fu scoasă din închisoarea Pescaderiei.

Veni o pocitanie de bărbat, care o legă de stilp și o tunse ca-n palmă. În timpul acestei operații, nefericita se văicărea și se răsucea, zvîrcolindu-se și strigînd :

— Cer iertare stăpinului meu Torretagle, și n-am să mai fac !

La care, derbedeii ce înconjurau podiumul răspundeau în cor, ea să-l întărite pe slușitura de bărbier, ce mînuia și foarfeca, și brițul :

*Rade-o, maestre, și-o tunde
pîn' ce de milă o să-și cînte !*

Iar Alunița, crezînd că pușlamalele fac aluzie la refrenul din miz-miz, începu să cînte, luîndu-și o mutră de martir :

*Trăiască patria
și peruanii !
Să moară goții,
ce-i sînt tiranii !*

Dar corul haimanalelor era necruțător și începu să strige sacadat :

*Gură spurcată și picioare de cîine,
Rade-o, maestre, pînă mîine !*

Isprăvind cu tunsul și făcînd-o cîntăreață cheală, urîtenia de bărbier îi puse drept căluș un os de mort și, pînă pe la patru ale după-amiezii, nefericita femeie rămase acolo, expusă batjocurii publice.

Din acel moment, nu se mai împotrivi nimeni să primească bancnotele.

Concetățenii mei traseră învățăminte, se pare, din pățania altuia și nu mai crîcniră în fața hotărîrilor guvernului.

III

Sfîrșitul afurisitei femei

Cînd noi, insurgenții, am pierdut fortăreața Callao, ca urmare a trădării lui Moyana și a lui Oliva, Gertrudis-Alunița a emigrat la Felipe Real, unde Rodil i-a alocat o soldă de trei pesete pe zi și o porție de hrană, la fel cu cea a ofițerilor.

Ziua de 3 noiembrie 1824 a fost nefastă pentru Lima, din vina infumuratului de Urdaneta, care a oferit spaniolilor prilejul de a dobîndi glorie ieftină. Brigadierul *don Mateo Ramírez*, de tristă amintire, a semănat cu cadavre de femei, de copii și de oameni fără apărare, drumul de la poarta cetății, ce dă înspre Callao, pînă la piețele Merced și San Marcelo. Încă și acum, bătrînele Limei se infioară de groază cînd evocă acea sîngeroasă hecatombă.

Gertrudis-Alunița a fost una dintre acele bacante furioase și lipsite de orice urmă de omenie, care au sosit în ziua aceea odată cu cavaleria regalistă, comandată de marchizul de Valle Umbroso, *don Pedro Zavala*, și care, după cum povestește un scriitor contemporan, au făptuit cruzimi de nedescris cu morții, dansînd apoi în jurul lor, pe melodii obscene.

În ziua de 22 ianuarie 1826, dată la care Rodil-a semnat capitularea fortului Callao, Alunița a murit, atacată probabil de scorbut, la fel ca majoritatea celor ce se închiseseră în acea fortăreață. Dar, pe-atunci, s-a zvonit că pantofăreasa înghițise otravă și preferase să moară, decît să vadă stindardul Republicii fluturînd peste crenelurile cetății.

Alunița și-a dat ultima suflare strigînd : „Trăiască Regele !“

DREPTATEA LUI BOLÍVAR

(1824)

În iunie 1824, oștile eliberatoare se aflau risipite prin întregul departament Ancach, pregătind operațiunile campaniei militare care, în luna august a aceluiași an, au dus la marea înclăstare de la Junín, iar patru luni mai tîrziu la strălucitorul triumf de la Ayacucho.

Bolívar și Statul său Major se aflau încartiruiți la Caraz, împreună cu cavaleria comandată de Necocha, divizia peruană din La Mar și batalioanele Bogotá, Caracas, Pichincha și Voltijeros, care s-au luptat atât de vitejește sub comanda bravului căpitan Córdova.

Divizia Lara, compusă din batalioanele Vargas, Rifles și Vencedores, era încartiruită în orașelul Huaraz. Ofițerii acestor corpuri de armată alcătuiau o ccață de tineri chipeși și bine făcuți la trup, la fel de neîmblânziți în bătăliile lui Marte, ca și într-ale Venerci. Și în vreme ce se pregăteau să lupte îndirjit cu oțelita și numeroasa armată regalistă, în viața de garnizoană luau cu asalt, mînați de nu mai puțin avînt și ardoare, pe urmașele celor izgo-niți din Paradis de propria lor lăcomie.

Ofițerii Columbiei stîrneau, așadar, zizanie între fete, neliniști printre mame și îngrijorare în cugetul soților; pentru că blestemații de soldați nu puteau da cu ochii de vreo fetișcană cît de cît arătoasă, fără să-și spună la fel ca, mai tîrziu, viteazul Córdova: „Înainte, în pas de învin-gător!” și să se poarte cu o familiaritate ce l-ar fi pus pe jăratîc chiar și pe soțul cel mai distrat și mai nepăsător. Mare încredere nu puteai avea în eliberatori!

Lor li se deschideau larg ușile tuturor caselor, și în zadar se fereca vreuna, că ei găseau întotdeauna o cheie potrivită, mai bună decît iarba fiarelor și intrau în ea ca într-o cetate cucerită. Mai mult, nimeni nu se încumeta să nu le fie pe plac; întîi, fiind că ei erau oamenii zilei; apoi, fiindcă ar fi însemnat multă nerecunoștință să faci nazuri celor veniți tocmai de pe malurile rîurilor Cauca și Apure, spre a ne da o mîină de ajutor ca să zdrobim că-tușele, gata să împartă cu noi și binele, și răul; și, în al treilea rînd, pentru că în „vechea patrie” nimeni nu voia să treacă drept patriot nehotărît.

Avînd divizia Lara și o formație muzicală permanentă, ofițerii care, cum spuneam, erau foarte dornici de petreceri, după careul de la opt seara se îndreptau în grup, cu instrumente cu tot, către prima casă ce li se năzărea, improvizînd o serată dansantă la care stăpîna casei își chema pe dată prietenele și vecinele.

O doamnă, pe care o vom numi *señora* de Munar, văduva unui spaniol înstărit, locuia într-o casă din apropierea pieții, împreună cu două fiice și două nepoate, aflate acum cu toatele la sorocul măritişului, fiind pe deasupra frumoase, bogate, binecrescute și provenind din vechea aristocrație locală. Aveau, deci, ceea ce pe atunci se numea „sare, piper, sovîrv și rostopască“, adică cele patru odoare pe care peninsularii le căutau, hulpavi, la femeia americană.

Deși, din evlavie desigur față de amintirea răposatului, *señora* de Munar era regalistă și răsregalistă, într-o seară, trebui să-și calce pe inimă și să-i primească în salonul său pe cavalerii columbieni, care-și manifestau pe strune de gitară dorința de a încinge zaiafet în aristocraticul lăcaș.

Cît despre fete, ele simțeau pesemne, după cum le sălta inima în piept, că în doi ispitele sînt mai ușor de învins.

Señorei de Munar i se punea cîte un nod în gît la fiecare vorbă dulce cu care ofițerii bombardau fetele și ba o ciupea pe nepoata ce se pierdea cu firea la un cuvîntel mai înflăcărat, ba o chema la ordine, cu vocea joasă, pe fiica ce dădea mai multă atenție decît cîreia buna cuviință, lin-gușelilor vreunui eliberator.

Trecuse de miezul nopții cînd una dintre copile, ale cărei farmece ațîțaseră simțurile căpitanului celei de-a patra companii a batalionului Vargas, spuse că i s-a făcut rău și se retrase în iatacul ei. Căpitanul, amorezat și ușuratic, crezînd că va păcăli cîinele păzitor întruchipat de

mamă, zbură în căutarea cuibului porumbiței. Aceasta tocmai încerca să țină piept dorințelor arzătoare ale celui Tenorio ¹ de ocazie, ce amenințau să devină pălălaie, când o mină sigură smulse iute sabia pe care ofițerul o purta la cingătoare și i-o înfipse între coaste.

Bătrina și apriga *señora* de Munar era cea care îl pedepsea astfel pe bărbatul ce voise să semene rușinea în sinul familiei sale.

Căpitanul alergă în salon, acoperindu-și rana cu **mina**. Camarazii săi de arme, care-l iubeau din cale-afară, făcură mare târăboi și, după ce încercuiră casa cu soldați, ares-tind pe toți purtătorii de... fustă, îl duseră pe muribund la cazarmă.

Cînd îl ajunse vestea despre asemenea scandaloasă ispravă, Bolívar tocmai termina de prînzit și, încălecînd pe dată, străbătu în cîteva ceasuri drumul de la Caraz la Huaraz.

În aceeași zi, întreaga armată primi următorul

„**ORDIN GENERAL**: Excelența-Sa, Eliberatorul, a aflat cu indignare că glorioasa flamură a Columbiei, pe care o încredințase spre păstrare batalionului Vargas, a fost pătată chiar de către cei datori să-i apere mai cu zel onoarea și strălucirea, drept care hotărăște, ca pilduitoare pedeapsă a acestei fapte :

1. Batalionul Vargas va ocupa ultima poziție de luptă, iar stindardul său va fi păstrat de generalul comandant pînă în clipa cînd, printr-o victorie asupra vrăjmașului, va șterge rușinea de pe el ;

2. Trupul mort al vinovatului va fi îngropat fără onoruri militare, iar spada pe care Columbia i-a încredințat-o, pentru apărarea libertății și a cinstei, va fi frîntă în două de față cu întreaga companie.“

¹ Don Juan Tenorio, celebrul erou al piesei lui Tirso de Molina, reluat în nenumărate variante de către scriitorii secolilor ulterioare.

Demnă de marele Bolívar era această hotărîre. Numai astfel prestigiul cauzei sfinte a Independenței putea să rămînă neștirbit, iar disciplina militară să se întărească.

Sucre, Córdova, Lara și toți comandanții Columbiei stăruiră pe lângă Bolívar să anuleze articolul prin care întreg batalionul Vargas era degradat din vina unui singur ofițer. Eliberatorul rămase neclintit trei zile, după care socoti nimerit să cedeze. Lecția de moralitate fusese dată cu vîrf și îndesat, și faptul că primul articol rămînea sau nu, avea mai puțină însemnătate.

Batalionul Vargas spală cu sînge pată de la Huaraz în vitejia luptelor de la Matará și Ayacucho.

După înmormîntarea căpitanului columbian, Bolívar se îndreptă către casa *señorei* de Munar și îi spuse :

— Salut pe demna stăpînă a acestui cămin cu tot respectul ce-l merită femeia care, în ciuda slăbiciunii sale, a găsit puterea de a-și apăra propria onoare, cît și pe a celor apropiați ei !

Señora de Munar renunță, din clipa aceea, la vechile ei convingeri regaliste și strigă cu entuziasm :

— Trăiască Eliberatorul ! Trăiască Patria !

BOLÍVAR ȘI CRONICARUL CALANCHA

(1825)

I

După bătălia de la Ayacucho, în Peru încă se mai aflau oameni ce nu se lăsau călcați pe bătăture și ocroteau speranța că regele Fernando al VII-lea va trimite din metropolă o armată în stare să-i readucă la ascultare pe vasalii răzvrătiți. Rezistența lui Rodil în Callao și a lui

Quintanilla în Chiloé dădeau apă la moară acestei absurde nădejdi a regaliștilor ; chiar și după ieșirea din scenă a celor două încăpăținate căpetenii rebele, s-a mai găsit în Bolívia, la sfîrșitul anului 1828, un preot pe nume Salvatierra și un oarecare don Francisco Javier de Aguilera, care au ridicat stindardul pentru Majestatea-Sa. E adevărat însă că această semeție i-a costat viața.

Fapt sigur e că între noii republicani și vechii monarhiști domnea o neînțelegere deplină, fiecare trăgînd pătura de partea lui, cu riscul de a o face bucăți. Mare dreptate avea un proprietar din acele vremuri cînd spunea : „*Patriei mame i-am dăruit bani și odoare, tatălui-rege grîu și vite. Nu ne-a mai rămas decît pielea ; pe asta cine o vrea ?*”

Pe cîmpul de bătălie de la Ayacucho, se află o colibă, sau cabană, unde a stat generalul Sucre în ziua luptei. Cîteva ore după victorie, unul dintre aghiotanții săi a afînat pe peretele ei această inscripție :

9 decembrie 1824,
ultima zi a despotismului !

O săptămînă mai tîrziu, în aceeași căsuță poposea tînăra marchiză de Mozobamba del Pozo, peruană regalistă din creștet pînă în tălpi, care a adăugat dedesubt aceste cuvinte :

• și *întîia, tot a lui !*

În Cuzco, ultima fortăreață a viceregelui La Serna, dăinuia încă un grup compact, deși restrîns ca număr, devotat cauzei Spaniei, alcătuit din vreo douăzeci sau treizeci de familii cu sînge albastru ca anilina, care nu se puteau împăca cu gîndul că Republica le va răpi privilegiile, călcîndu-le în picioare pergamentele. E drept că politica colonială trăsese o linie apăsată între cuceritori

și cuceriți, iar ca s-o dovedesc, ar fi de-ajuns să citez decretul din 17 iulie 1706, promulgat de *Real Audiencia*, care interzicea „indienilor, metișilor și oricui nu era spaniol curat să facă negoț de orice fel, în prăvălie sau pe stradă, nefiind decent să stea alături de peninsularii cu aceste în-deletniciri, rezervându-li-se celor dintii muncile manuale și mecanice.”

Acum, în timp ce patrioții purtau mantii de culoare închisă, îndărătnicii regaliști și le făcură din postav vișiniu, iar nevestele lor, lăsind pe seama insurgentelor perlele și briliantele, își puneau pe ele numai podoabe din aur.

Acesta era motivul pentru care, pe la serbările populare, patrioții cîntau binecunoscutul refren :

*Atîtea mantii vopsite
și atîtea zorzoane din aur !
...că de-ar fi vaca cîstită,
n-ai vedea coarne de taur !*

Bolívar, Eliberatorul, tocmai se îndrepta către Cuzco, unde intră cu mare fală la 26 iunie 1825, trecînd pe sub arcurile de triumf și călcînd pe covor de flori. Douăzeci de zile rămase *don Simón* în cetatea Incașilor, zile care au însemnat tot atîtea sărbători, serate, banchete. Pentru a face de neuitat vizita unui oaspete atît de ilustru, s-au turnat medalii din aur, argint și aramă cu bustul celui supranumit de popor Părintele și Eliberatorul acestui chinuit meleag peruan, nu mai puțin călcat în picioare după aceea.

Bolívar era pe-atunci în plinătatea vîrstei și a gloriei sale ; iată portretul lui, așa cum ni-l descrie un istoric conștiincios, și pe care eu îmi iau îngăduința să-l reproduc.

„Eliberatorul era mai degrabă mic de statură și subțirel. Îmbrăcat cu grijă, avea o expresie sinceră, cazonă. Era foarte puternic și un călăreț curajos. Purtările le avea plăcute și necăutate ; totuși, la prima vedere, nu părea simpatic. Ochii-i sticleau, negri și pătrunzători ; dar cînd

îți vorbea, nu te privea în față. Nasul bine format, fruntea înaltă, lată, și bărbia subțire. Chipul îi era mai tot timpul preocupat, trist și uneori plin de trufie. Caracterul său, viciat cu vremea de adorația multimei, devenise arogant, nestatornic și cu o ușoară înclinare de a jigni. Mare iubitor al sexului frumos, dar din cale-afară de gelos. Dansa valsul cu mare plăcere și îndeminare, deși nu era prea grațios. Nu fuma și nici nu îngăduia altora să fumeze în prezența lui. Niciodată nu ieșea în public fără suita de rigoare, și era foarte grijuliu cu regulile de etichetă. Avea o nemaipomenită putere de muncă, iar acasă la el citea întruna, dicta ordine și scrisori, sau stătea de vorbă cu ceilalți, pentru a le afla părerile. Lectura lui preferată erau cărțile franțuzești, de unde provin și galicismele stilului său. Avînd darul vorbirii frumoase, îi plăcea mult să țină discursuri și toasturi. Oferea ospete copioase ; dar era foarte cumpătat la mîncare și băutură. Nu-l interesau banii, dar era nesățios și avid de glorie.“

Mareșalul Miller, care a trăit în intimitatea lui Bolívar, la fel ca Lorente și Vicuña Mackenna, care n-au ajuns să-l cunoască, afirmă că vocea Eliberatorului era groasă și aspră. Aș putea să citez mărturiile multor eroi ai Independenței, care încă trăiesc și susțin că glasul celui care a înfrînt Spania era subțire, avînd unele inflexiuni ce, ades, îl făceau să semene cu un scheunat, mai ales cînd se infuria.

Călătorul Laffond ne spune : „Caracteristicile cele mai pronunțate ale lui Bolívar erau : un orgoliu nemăsurat, care contrasta flagrant cu faptul că nu-i privea în ochi decît pe cei mult inferiori lui ; tonul cu care se adresa generalilor săi, foarte distant, marcat de mîndrie, deși manierele îi erau distinse, lăsînd să se ghicească educația aleasă pe care o primise ; limbajul, ce îi devenea uneori de o afectată grosolanie cazonă, dar o făcea inadîns, pentru a deveni mai temut.“

Un portret asemănător îi face generalul *don Jerónimo Espejo*, care, într-o foarte interesantă carte publicată la Buenos Aires, în 1873, despre întrevvedereea de la Guayaquil, povestește, pentru a ne făuri o idee despre orgoliul fără margini al lui Bolívar, că la un banchet care a avut loc cu acel prilej, viitorul Eliberator ar fi spus : „Ridic paharul, *señores*, pentru cei mai mari doi oameni ai Americii de Sud : generalul San Martín și cu mine !” Sincer, avem îndoieli serioase în privința autenticității acestui toast și să ne ierte venerabilul general Espejo dacă-l suspectăm. Bolívar putea fi oricum, dar prost să dea în gropi, în nici un caz !

Alt scriitor, descriind aroganța lui Bolívar și înclinarea lui de a-i umili pe cei din jur spune că, într-o seară, Eliberatorul intră împreună cu Monteagudo într-un salon de dans și că, scoțându-și pălăria, făcu gestul de a i-o da aceleuia să i-o țină. Monteagudo, nu mai puțin plin de mândrie și el, se făcu a nu pricepe și, întorcînd capul către ceilalți însoțitori, strigă : „Un servitor care să ia pălăria excelenței sale !”

Cît despre portretul pe care i-l face Pruvonena¹ lui Bolívar, îl considerăm neautorizat, rod al capriciului și al dușmăniei politice și personale.

II

Potolindu-se zarva primelor serbări din Cuzco, Bolívar hotărî să se convingă dacă locuitorii erau mulțumiți de noua ocîrmuire ; și pe toți cei care îl vizitau, îi descosea

¹ Considerăm că mai curînd în stilul scrierilor lor, decît în datele genealogice apropiate, se poate constata indiscutabila înrudire dintre acidul și antidemocraticul Pruvonena (marele Mareșal José de la Riva Agüero) și descendentul său, inadapdat regimului republican, istoricul și criticul José de la Riva Agüero y Osmá (n.a.).

despre caracterul, purtarea și ideile politice ale înalților funcționari din cetate.

Cum era și firesc, primea răspunsuri ce se băteau cap în cap. Unul și același om era, pentru unii, mare patriot, cinstit și deștept, pentru alții spion regalist, viclean și prost.

Cu toate acestea, se ivi și un animal salarivor (citește funcționar) pe care, *nemine discrepante*, cu mic cu mare, se înghesuiau cu toții să-l laude în fața Eliberatorului.

Uimit de coincidența acestor păreri, Bolivar clătina din cap neîncrezător, murmurând printre dinți :

— La dracu' ! Nu se poate !

Apoi, cu voce tare, întreba :

— Cărți joacă ?

— Nici măcar arșice, *excelentissime señor*.

— Bea ?

— Apă limpede de izvor, *excelentissime señor*.

— Are aventuri ?

— E un soț exemplar, *excelentissime señor*.

— Fură, risipește ?

— Nici măcar timpul, *excelentissime señor*.

— Ia în deșert numele Domnului ?

— E creștin vechi și nu calcă o literă din precepte, *excelentissime señor*.

— Mantie vișinie poartă ?

— Mai albastră ca cerul, *excelentissime señor*.

— E bogat ?

— A moștenit o sfoară de moșie și-o căsuță ; cum e lefegiu, duce o viață cumpătată, *excelentissime señor*.

Plictisit, Bolivar termina interogatoriul cu binecunoscuta lui interjecție, devenită istorică.

La plecarea oaspetelui, generalul îi spunea secretarului său, *don Felipe Santiago Estenós* :

— Ce părere ai despre toate astea, doctorașule ?

— Că nu e cu putință, *Señor*, răspundea secretarul plin de tact. Un bărbat pe care nimeni nu-l vorbește de rău e mai sfânt decît cei zugrăviți prin altare.

— Nu, nu, insista *don Simón*, nu mă las pînă nu descopăr ce chichiță se ascunde în omul ăsta !

Și excelența-sa chema mereu alți locuitori, și dialogul de pomină se repeta, iar firul acelorași răspunsuri îl făceau să rostească, înfuriat, la plecarea informatorului, exclamația lui predilectă.

Între acestea, sosi și ziua de 25 iulie, ajunul datei hotărîte de Bolívar pentru a-și continua marșul triumfal spre Potosí, iar autoritățile și slujbașii aveau destule motive să se teamă de vreo reformă care să ducă la schimbări în dauna lor.

La miezul nopții, Eliberatorul ieși în fugă din odaia lui, ducînd în brațe o carte voluminoasă, cu foile din pergament, și zbierînd ca un apucat :

— Estenós ! Estenós ! Ațin-te, c-a sărit iepurele !

— Care iepure, generale ? întrebă, buimăcit de somn, bunul *don Felipe Santiago*.

— Ia citește ce spune aici călugărul ăsta, pe care-l declar de azi înainte mai înțelept decît Solomon și cei șapte filozofi ai Greciei. Bolivian trebuie să fi fost ! adăugă cu îngîmfare comică.

Estenós îi luă cartea din mîini. Era *Crónica Agustina*, scrisă în prima jumătate a veacului al XVII-lea de *fray Antonio* de la Calancha, originar din Chuquisaca.

Secretarul citi din manuscris : „Cu nimic nu-i mai nefericit cel care nu are prieteni, decît cel care nu are vrăjmași ; aceasta dovedește că el nu are nici onoare, să-i fie bîrfită, nici curaj de temut, nici avuție de rîvnit, adică nimic nu-i de capul lui, demn să fie jinduît de alții“. Bolívar hotărî pe loc destituirea din slujbă a omului nostru, judecînd lucrurile astfel :

— Acest individ este ori un fățarnic și un intrigant fără pereche, care a reușit să-i îmbrobodească și pe dracu', și pe Dumnezeu, ori un nebleg, pe care oricine îl duce de nas după bunul său plac. În ambele cazuri, tot nu este

„omul potrivit la locul potrivit“, așa cum cere regulamentul.

Cît despre ceilalți slujbași, toți, de la prefect la portar, rămaseră la locurile lor.

A avut oare dreptate Bolívar ?

În sinea mea, rămîn la convingerea că părintele augustin Calancha era din cale afară de scrupulos și chibășar.

ULTIMELE CUVINTE ALE LUI BOLÍVAR

(1830)

Întîmplarea aceasta s-a petrecut la moșia San Pedro Alejandrino, într-o după-amiază de decembrie a anului 1830.

Pe veranda spațioasă a casei se odihnea, așezat într-un jilț de răchită, un bărbat slab, uscățiv, pe care o tuse răgușită și îndărătnică îl chinuia din oră în oră. Medicul, un savant european, îi dădea să bea o licoare calmantă, iar doi militari vîrstnici, care se plimbau tăcuți și triști prin salonul alăturat, dădea fuga binevoitori să-l ajute.

Mai mult decît despre un suferind, era vorba de un muribund ; dar unul cu nume nemuritor.

Abia scăpat de un puternic acces de tuse, bolnavul se adînci în gîndurile sale, iar după cîteva minute spuse cu vocea abia auzită :

— Știi, doctore, ce mă frămîntă mai tare acum, că mă știu cu un picior în groapă ?

— Nu, generale.

— Ideea că poate am construit pe nisip mișcător și am arat pe valurile mării.

Și suspinînd din rărunchi, se cufundă din nou în filozofica-i visare.

Se scurseră multe clipe pînă cînd un surîs nespus de trist flutură pe chipul său descărnăt și rosti arar, anevoie :

— Nu bănuiești măcar, doctore, care au fost cei mai grozavi trei gogomani din lume ?

— Desigur că nu, generale.

— Apropie-te, doctore..., am să ți-i spun la ureche...
Cei mai mari trei nerozi din lume am fost : Isus Christos, don Quijote și... eu.

PARTEA A PATRA

TRADIȚII DIN TIMPUL
REPUBLICII PERU

(1833-18...)

O COMOARĂ ȘI O LEGENDĂ

(1833)

Venerabilul doctor Galdo, preot în Locumba pe la începutul secolului al nouăsprezecelea, a fost chemat într-o bună zi la căpățiul unui muribund. Acesta era un indian încărcat de ani, mai mulți de o sută, cunoscut sub numele de Mariano Choquemamani.

După ce primi sfînta împărtășanie, îi spuse preotului :
— *Taita*, am să-ți încredințez o taină, căci nu am fiu, căruia să i-o las. Eu sînt urmașul lui Titu-Atauchi, căpetenia tribului din Moquegua, vestit în vremea lui Atahualpa. Cînd spaniolii l-au capturat pe Inca, acesta a trimis un sol la strămoșul meu Titu-Atauchi, cu porunca de-a strînge aur și nestemate pentru a-i plăti răscumpărarea. Nobilul *cacique* adunase o mulțime de lingouri din aur, dar pe cînd se pregătea s-o pornească cu această comoară înspre Cajamarca, îl ajunse din urmă vestea torturării și uciderii lui Atahualpa. Titu-Atauchi ascunse aurul în peștera aflată pe înălțimile din vecinătatea Locumbei, se întinse pe jinduital metal și își luă astfel viața. Mormîntul său e acoperit de nisip fin pînă la o anumită înălțime : peste el se află niște uluci din lemn de *pacays*, iar deasupra o grămadă de rogojini din papură, bolovani, pămînt și grohotiș. Printre rogojini e ascuns un coș din trestii și

scheletul unui papagal. Taina asta o știu de la părintele meu, care și el o aflase de la bunicul. Eu, taică preot, ți-o dezvălui pentru ca, de s-o întâmpla să se năruie biserica din Locumba, să scoți aurul și să durezi cu prețul lui un nou lăcaș de închinăciune.

Peste ani, Galdo destăinuie secretul urmașului său în slujba bisericii.

La 18 septembrie 1833, un cutremur dărâmă pînă în temelii biserica din Locumba. Părintele Cueto, noul preot, socotește că a venit momentul să dezgroape comoara; dar avu mult de furcă cu indienii, care se opuneau, văzînd în aceasta o profanare cumplită. Totuși, strîngîndu-se laolaltă cîțiva locuitori de vază, se puseră pe treabă, reușind să ajungă cu săpatul pînă la tulpinile din *pacays*, rogojinile și papagalul.

Dînd cu ochii de scheletul acestei pasări, săpătorii indieni se răsculară, amenințîndu-i cu moartea pe albi dacă se vor încumeta să pîngărească în continuare mormîntul nobilului *cacique*. Pentru a-i domoli, nu s-a aflat altă ieșire decît să se renunțe la căutări.

Prin 1868, o nouă generație de locuitori trăia în Locumba; totuși, credințele superstițioase ale indienilor nu dispăruseră.

Colonelul don Mariano Pio Cornejo, care, după ce fusese în Lima ministru de Război și al Marinei, tocmai se stabilise la una din proprietățile sale din valea Locumbei, alcătui o nouă societate pentru a dezgropa comoara. S-a săpat cu îndirjire, scoțînd la lumina zilei pietre, bețe, pămînt și rogojini, pînă cînd dădură, în sfîrșit, peste coșnița de răchită. Încă două, trei zile de trudă și, credeau cu toții, vor întîlni desigur, odată cu scheletul căpeteniei, multrîvnitul tezaur.

Odată dezgropat coșul, găsiră în el trupul mort al unei vigoii.

Indienii scoaseră țipete de groază, zvirliară cât colo topoare, tîrnăcoape, sape și lopeți, luînd-o la goană înspăimîntați.

Printre ei dănuia credința că în clipa cînd un muritor va atinge rămășițele căpeteniei, cu gînd de a le necinși și jefui, din casele lor nu va rămîne piatră peste piatră.

Rugămintile, amenințările și bacșisurile se dovediră zadarnice zile în șir, nereușind să înfrîngă îndărătnicia indienilor.

Într-un tîrziu, unuia dintre șefii asociației îi veni ideea de a-i ispiti cu rachiul, după care indienii se dădeau în vînt. Numai îmbătîndu-i, îi convinseră să-și reia uneltele.

Odată îndepărtate și ultimele piedici, apărură scheletul nobilului *cacique* din Locumba.

„Victorie !” exclamară cei interesați. Poate mai rămîneau de săpat doar cîteva degete în adîncime, pentru a deveni stăpîinii lingourilor de aur, atît de jînduite. Maimarele lucrării se repezi la osemintele albite, vrînd să le dea la o parte.

În aceeași clipă, un bubuit înfricoșător venit din străfundurile pămîntului îi obligă pe toți s-o ia la fugă îngroziți. Casele din valea Locumbei se năruiau ; pe fața pămîntului se căscau crăpături, pe unde țîșneau șuvoaie de apă, duhnînd spurcat a pucioasă ; pămîntul le fugea oamenilor de sub picioare ; animalele alergau înnebunite, apoi se prăvăleau, în timp ce o grămadă de stînci prăbușite înghițise mormîntul lui Titu-Atauchi.

Superstițioasa credință a indienilor se împlinise : atîngînd cadavrul, stîrniseră nenorocirea și groaza.

Era ora cinci și un sfert a răusortitei zile de 13 august 1868, amintire de coșmar pentru locuitorii din Arica și alte așezări din sud.

CONSPIRAȚIA CĂPITANILOR

(1845)

I

Cu numele de Conspirația Căpitanilor a fost botezat în 1845 un colosal proiect de revoluție care, dacă ar fi devenit realitate, ar fi schimbat fața lumii, răul în bine, și susul în jos, ca în povestea cu cioara vopsită.

Eu aș numi-o Conspirația poezilor, tocmai pentru că era de fantezist și cutezător programul. Vă veți convinge pe dată.

După dezastruoasa înfrângere de la Ingavi, tinerețea care luptase avu năstrușnica idee că nenorocirea s-ar fi datorat în întregime corupției, fățarniciei, ambițiilor și rivalităților dintre militarii mai vîrstnici, și că, deși ei fuseseră aceia care înfăptuiseră marele act al Independenței patriei, tot ei dezlănțuiseră războiul civil și debandada care domneau în Peru, de la 1828 încoace. Certurile, ticăloșiile și starea de inapoiere a țării nu erau decît recolta firească a semințelor rele azvîrlite, la timpul lor, de această grămadă de lipitori ce sugeau din avutul public.

Pentru a nu încuraja situația din trecut, pentru a reda nobilei cariere a armelor strălucirea ei umbrită și a pedepsi cu o mină de fier imoralitatea și crima, tineretul trebuia să se unească într-o *logia*, o asociație secretă, și să facă planuri amănunțite în vederea unei lovituri sigure.

Orice militar cu grad de general, colonel sau comandant, era pentru cei ce voiau să regenereze țară, un păcătos înrăit și trebuia împușcat pe loc, fără milă, nici nași granguri ori sfinți care să-l scape. Cîntea, curajul, înțelepciunea, talentul, virtutea sau orice alt merit, nu puteau fi însușirile unor oameni care, într-un fel sau altul, au contribuit la întronarea politicii lui Gamarra, prima căpetenie răzvrătită pe care a avut-o noua patrie și care a dat apă la moara scandalagiilor și anarhiștilor.

Pentru cei din asociație, orice general, colonel sau comandant, în ciuda epoletilor, a galoanelor strălucitoare și a treselor, nu era mai mult decât un ocnaș evadat, un nemernic bun de ștreang sau de urcat pe eșafod. Era musai să fie sau măcelăriți, sau garnisiți cu patru uncii de plumb în spate.

Cum legile cuprinse în Constituție nu erau altceva decât niște biete curse de șoareci cu brânza rîncedă, din care nu mușcau decât cei mai proști și naivi pentru ca cotoii bătrîni să-și scoată pîrleala de peste an, tinerii din asociație proclamau dictatura unuia de vîrsta lor și... jos cu vechiturile !, căci viitorul aparține tineretului și numai flăcăii știu să facă totul bine și așa cum trebuie. Bătrîinii, se știe, nu sînt buni nici măcar să dăruie patriei fii durdulii, de care ea are atîta nevoie ! Ce mai ! „Bătrîinii la groapă, și tinerii la treabă !“¹

Sub pretextul științei, cumpătării și experienței, babilicii respectivi nu aduseseră Perului decât năpastă. Tinerii din asociație hotărîseră ca vîrstnicii să fie puși pe liber pentru veșnicie, iar toate funcțiile publice să le împartă exclusiv între ei. Astfel, sub guvernarea băieților, oricine ar fi dorit să capete o pîine de la noua ocîrmuire nu trebuia să dovedească cine știe ce pricepere pentru a-și îndeplini sarcinile, ci, mai întîi, actul său de naștere. Celor de patruzeci sau patruzeci și cinci de ani, așa, numai din milă și ca să nu crape de foame li s-ar fi dat niște slujbulițe subalterne, de copiști sau curieri. După patruzeci și cinci de ani, n-ar fi fost buni nici ca portari. Așadar, pentru a nu simți pe propria piele aceste neplăceri și jigniri, cel mai bun lucru pe care îl avea de făcut orice peruan, era să dea ortul popii înainte de a atinge vîrsta de cincizeci de ani.

¹ Această sentință aparține lui Manuel Gonzales Prado (1848-1918) (n.a.).

Ca urmare, în armată n-ar mai fi existat generali, nici comandanți, pentru că aceste grade purtau în ele sămînța tuturor relelor. Deajuns cu atîtea lăcuste ! Ierarhia militară ar fi cuprins pe viitor numai căpitani și locotenenți ; adică în loc de patru, numai doi — ceea ce-i tot aia, vreau să spun șef, oricum s-ar chema !

Dictator ar fi urmat să fie un căpitan care să nu dea socoteală nimănui, și investit cu puteri neîngrădite pentru a face și a desface după bunul său plac. Fusesse chiar ales, pentru a exercita autocratica funcție, căpitanul *don Juan Ayarza*, născut în Ayacucho, iar ca secretar general al său, căpitanul *don Manuel Tafur*, din Lima, care mai tîrziu s-a săvîrșit din viață, cu stele de colonel la epoleți, în timpul bătăliei de la Huamachuco, purtată împotriva chilienilor.

Fără îndoială, cu asemenea ocîrmuire am fi ajuns și noi, peruanii, atît de arhifericiți, că am fi făcut praf, de invidie, toate celelalte națiuni ale lumii.

Iar această poetică nebunie lua, pe zi ce trecea, asemenea proporții, și taina numelor celor șaptezeci și nouă de participanți la joaca cu focul era păstrată cu atîta sfințenie, încît numai printr-o întîmplare pe care vom numi-o providențială ajunsese guvernul să le dibuie vizuina și să împrăștie puietul cel rău.

II

Din batalionul comandat de colonelul *don Francisco García del Barco*, încartiruit la Ayacucho, făcea parte și locotenentul *don Faustino Flores*, ce lupta în prima companie, al cărei căpitan era *don Juan Lizárraga*, flăcău chipeș și lat în spete, mare cunoscător într-ale literelor și cifrelor deopotrivă, mare strateg, dar și pretențios, viteaz ca un leu pe cîmpul de bătălie, foarte îndrăgit și

răsfățat de camarazii săi de arme. Era, cum s-a spus, copilul minune al trupei.

Toți ofițerii batalionului, afară de patru sau cinci mai potoliți, se afiliaseră asociației, locotenentul Flores numărându-se printre puținii ce făceau excepție. Și nu intrase în ea, pentru că Lizárraga, care era capul acțiunii în respectivul corp de armată, nu avea o părere prea bună despre darurile lui de soldat și însușirile lui ca om.

Flores, care întocmai ca și Lizárraga era din Ayacucho, obținuse de la colonelul său încuviințarea de a lipsi două zile, de la cazarmă, pentru a și le petrece în sânul familiei, la o fermă din apropierea orașului, cu prilejul aniversării zilei de naștere a unei verișoare.

Scurgându-se timpul învoirii, Flores se întoarce la datorie, și primul om pe care-l întâlnește fu căpitanul Lizárraga, de gardă la poartă în ziua aceea. Colonelul uitase să-l anunțe pe Lizárraga că locotenentul Flores fusese în permisie și, cum era firesc, căpitanul trebuia să ia poziție cu asprime față de greșeala pe care, credea el, o făcuse subalternul. Așa că, de îndată ce îl văzu pe Flores venind, îl mustră zdravăn. Cum cuvintele grele cheamă altele asemenea, locotenentul, care nici el nu era mut și, pe deasupra, mai era și amețit de băutură de la sindrofia din ajun, își dezlegă și el limba, discuția luând sfârșit odată cu provocarea căpitanului la duel. Acesta, vanitos, îndrăzneț și vestit ca bun mînuitor de spadă, răspunse :

— Acum, pe loc. Vino să scot din tine și rachiul, și sufletul, pui de lele ce-mi ești !

Și, urmați de câțiva ofițeri, dueliștii se îndreptară spre plantația de plop de la Santa Teresa, plop cunoscut și sub numele de Caballitos, la puțină leghe distanță de cazarma Santa Catalina.

Flores abia dacă știa să mînuiască spada, în timp ce adversarul său era maestru în privința armelor sau, cel puțin, așa era socotit de camarazii săi.

— Bietul Flores !, il tinguiau pe drum cei ce urmau să le fie martori la duel. Se și poate socoti printre sufletele de pe lumea cealaltă !

Fapt este, însă, că abia se încrucișaseră lamele săbiilor, și Lizárraga se prăvăli la pământ, cu inima străpunsă.

A fost o zi de doliu pentru Ayacucho, unde căpitanul era mare favorit al saloanelor.

Ofițerii duseră pe brațe trupul mortului în oraș, după care colonelul, însoțit de un aghiotant, intră în încăperea pe care o ocupase răposatul la cazarmă, pentru a proceda la inventarul bunurilor sale. Mare le-a mai fost surpriza când, deschizînd un cufăraș de campanie, găsiră mulțime de scrisori, documente, adrese, mă rog, tot felul de hirtii care dezvăluiau conspirația !

Imediat, García del Barco trimise un curier fulger la Lima, pentru a înmîna președintelui Republicii, generalul Castilla, cele cîteva fire ale fantasticei urzeli pe care le dibuiseră, ajutați numai de întîmplare.

În același timp, Flores era judecat și condamnat la moarte de un tribunal de război ; dar rubedeniile sale îl făcură scăpat din închisoare, după care el se adăposti în Bolivia.

În 1856 a fost amnistiat de Convenția Națională. Nu s-a mai întors în armată, și a murit acum vreo cincisprezece ani într-un orașel de provincie, unde ocupa, după cum ni s-a spus, postul de învățător.

III

Cînd mareșalul Castilla legă între ele capetele rupte și țesu în minte bătătura îngrozitorului complot, începu să se minuneze în fraze scurte și întretăiate, care alcătuiau limbajul său caracteristic și particular :

— Eh ! Ce mai ispravă !... Copii nebuni !... Plozi cara-ghioși !... Le tai eu aripile de bărzăune !... N-au minte de-

loc !... Da' li s-a infundat !... Cățelandri șturbulatici !... Să vină Mendiburu !... Da, da !... fără tărăboi..., asta-i !... Să rupem itele !... Așa e mai bine !... Mendiburu !... Fără, fără gălăgie !... Ia să vedem...

Și încuindu-se împreună cu cel care pe-atunci era colonelul *don* Manuel de Mendiburu ¹ (și care cu siguranță că se ocupă de acest episod în *Memoriile* sale, nepublicate încă), se sfătuiră amândoi îndelung și puseră țara la cale.

A doua zi, Mendiburu se imbarcă pornind către Arica și, în mai puțin de o lună, cu toată grija cuvenită, colindă trei departamente din sud, tăind firele ce legau pe conjuțați între ei : cu mare îndeminare și mult tact îi despărți pe căpitani primedjioși de batalioanele lor, fără ca ei să aibă habar care era motivul ; nimic înjositor în aceasta, de vreme ce nu îi degrada. Unii, mai procopsiți, au fost trimiși în străinătate, pe lângă legații și consulate, alții proiectați tocmai în Europa, pentru a deprinde noi metode de luptă ; cei mai mulți au fost însă cooptați de ministere și birouri, iar foarte puțini, adică cei lipsiți de orice prestigiu și aptitudini, se duseră unde și-a întărcat dracu' copiii și abia dacă aveau după ce bea apă.

Mareșalul Castilla ar fi putut să-i închidă pe toți membrii Conspirației într-o cazemată, să-i supună la judecată, care s-ar fi putut prelungi oricât de mult dacă așa i-ar fi convenit președintelui, stîrnind însă o zarvă de nedescris și alte pofte de nesupunere ; el însă, om practic și politician ce pătrundea în miezul lucrurilor, preferă să stîrpească răul fără mari dureri, avînd grijă ca pe viitor tinerii cu închipuirea visătoare și influență asupra gloatei soldaților să nu mai capete comanda.

¹ *Señor* Mendiburu a murit în ianuarie 1885, cu gradul de general, și, între alte opere, este autorul unui *Diccionario histórico del Perú* (Dicționarul istoric al Perului — n.t.), opt volume în cuarto, de cîte cinci sute de pagini fiecare, operă care îi face numele nemuritor. Academia Regală Spaniolă l-a considerat pe Mendiburu printre membrii săi corespondenți în Peru (n.a.).

DATINI DE SÎN-PETRU ÎN CORONGO

(1865)

I

Nici după 15 iunie, și nici înainte de 15 iulie, de-ai răscoli toată Lima, nu dai în ruptul capului măcar de un singur coronghin.

Băieții de pe la hoteluri, vînzătorii ambulanți de înghețată și sirop, ca și salahorii tocmiți cu ziua de Municipalitate pentru a netezi și pietrui străzile capitalei provin, eu foarte rare excepții, din așezarea devenită azi oraș, dar cunoscută pînă în 1888 sub numele de Tîrgul San Pedro de Corongo, reședința provinciei Pallasca.

Coronghinul trudește cîstit și îndîrjit în Lima vreme de unsprezece luni încheiate, fără altă năzuință mai fierbinte decît aceea de a agonisi pînă în iunie măcar patruzeci de *duros*, pe care îi face praf, cu încîntare și bucurie, în ziua de 29 a aceleiași luni, cîstindu-și sfîntul patron.

A prins rădăcini tot mai adînci credința populară că toți coronghinii își au locșorul rezervat în Paradis, de vreme ce încă din viață au știut să-și cîștige bunăvoința custodelui gloriei eterne.

În ziua de 29 iunie, odată cu zorile, coronghinii încep să tragă la măsca, iar la nămiezi, cînd parohul scoate statuia sfîntului în procesiune pe străzi, ei i-au și închinat atîtea libațiuni, încît, femei și bărbați deopotrivă, nici nu mai știu pe ce lume se află. Astfel, cînd sosește ceasul ca fetele *pallas*, alese dintre cele mai frumoase și, musai!, nemăritate, să danseze *panatagua*, mergînd înaintea procesiunii ce cutreieră așezarea, răsar ca din pămînt cel puțin o jumătate de duzină de flăcăi înarmați cu bîte, care

se năpustesc asupra odaliscelor cu gîndul de a le răpi, cu sau fără voia lor, după datina chiliană ¹.

Se iscă atunci o îmbulzeală de nedescris. Părinții și neamurile sabinelor coronghine sosesc fără grabă și numai de ochii lumii ; cum însă, între tinerii satului mai întotdeauna se află și unii care, disprețuiți de fetele îndrăgite, sînt dornici să-și verse necazul la înghesuială, ei îi ciomăgesc de-adevăratelea pe norocoșii ce le-au suflat iubitele. Prietenii acestora din urmă le sar pe dată în ajutor și, nu arar, se încinge o bătaie atît de zdravănă și de sinceră, că, o dată, însăși icoana statuară a sfîntului patron a ieșit din anuala învălmășeală cu capul despărțit de trunchi, ceea ce i-a făcut pe invidioșii din satele vecine să-i poreclească pe coronghini *Mata a San Pedro* ².

După trecerea a zece minute de luptă, timp suficient pentru ca fiecare roman de la poalele Cordillerei să-și fi luat tălpașita cu respectiva sabină în brațe, iată că se trezește să apară și subprefectul însoțit de un pichet de jandarmi, care reușește, nu fără anume osteneală, să stingă vrajba și să stabilească ordinea, pentru ca procesiunea să-și urmeze calea.

Ritualul cere ca, opt zile mai tîrziu, preotul satului să se lase înduplecat cu numai jumătate din cele convenite în asemenea împrejurare și să le cunune pe sabine cu răpitorii lor. Motiv de laudă și mare ambiție pentru fetele din Corongo, care dau doi bani pe ele, este să-și înceapă viața de nevastă după ce au dat prilej la capete sparte și mădulare stîlcite.

Dorința coronghinelor de a fi răpite în ziua de Sîn-Petru se aseamănă mult cu vechiul obicei al fetelor din Chorrilla, care își întemeiau renumele pe faptul că nu se lăsau duse la altar decît după ce trăiseră trei luni de *încercare* sub acoperișul celui ales. Astfel, părinții chor-

¹ Parafrază după deviza înscrisă pe stema Republicii Chile, *Por la razón o por la fuerza* (Prin puterea minții sau a brațelor).

² Ucide pe Sfîntul Petru.

rillanelor, dornici să își cheme invitații la nuntă, le scriau în felul acesta : „Vă înștiințăm că fiica noastră a trecut cu bine încercarea și urmează să se cunune mâine.“ Ca să vezi ! Cînd vă spun eu că bunele obiceiuri dispar tocmai de bune ce sînt !

Se povestește că, sătul să vînture apa oceanelor, un matelot se hotărîse să nu mai pună piciorul pe punte de corabie și să se rostuiască cu o nevastă care să nu-i amintească vreodată de treburi marinărești. Aruncîndu-și o vislă pe umeri, o porni din sat în sat, întrebînd pe toate fetele de măritat întîlnite în cale dacă știe ce-i unealta aceea, și toate îi răspunseră că era o vislă. În cele din urmă, îi ieși înainte una care zise că nu știe ce-i aia, și el se însură cu ea. Venindu-le timpul însurățeilor să se culce, în noaptea nunții, mireasa îl rugă sfioasă să se urce el primul în pat. Soțiorul îi făcu voia bucuros, și atunci ea îl întrebă :

— Spune-mi, în ce parte a patului se cuvine să dorm : la babord ori către tribord ? !...

Dacă marinarul ar fi putut să-și ia nevastă după vechiul obicei din Chorrilla, hotărît lucru că fata ar fi scrîntit-o la probă.

La opt zile după Sîn-Petru, din Corongo e alungată orice urmă de lincezeală și chef, și cu toții, fără un sfanț în buzunar, se întorc la Lima, pentru a munci țeapăn unsprezece luni în șir... pînă la sărbătoarea din anul viitor.

II

Că locuitorii din Corongo nu au inventat praful de pușcă și nici măcar scobitoarea, este un lucru bine cunoscut în tot departamentul ; pînă și la fabricarea înghețatei sînt mai prejos decît vecinii lor, indienii din Huancayo. Și ca să nu spună că-i ponegresc, nerecunoscîndu-le harul deșteptăciunii, mi-e de-ajuns să vă povestesc o întîmplare din 1865.

Un flăcău mucalit biciuia de zor un măgar îndărătnic, și-atît îl pedepsi cu cravașa, încît pașnicul animal își pierdu proverbiala răbdare și-i aplică o copită zdravănă în pintece, trîntindu-l la pămînt. Se adună lume multă, printre care și spișerul, ce declară că nu există alt leac decît să fie îngropat răposatul.

Anul acela, funcția de judecător de pace o îndeplinea în Corongo un locuitor de vază, pe nume *don* Macario Remusgo, care, la cererea poporului, făcu ancheta preliminară a cazului și, în loc să termine hotărînd, după spusele martorilor, că nenorocirea se datora încăpățînării ștregarului, încheie dictînd un ordin de arestare a urechiatului.

Numai că măgărușul vinovat se evaporase și n-a fost chip să mai fie găsit și întemnițat.

Și atîta larmă stîrniră coronghinii, minunîndu-se de talentul și corectitudinea concetățeanului lor Remusgo, că fapta ajunsese la urechile judecătorului atestat al provinciei. Acesta, cerînd actele, scrise pe ele că sentința se anulează, pe temeiul că între judecătorul de pace ales și măgarul condamnat de dînsul, există o prea apropiată rudenie.

CONGA

(1867)

(Reminiscențe)

Bine a spus cel care a spus că grația și originalitatea cîntecelor noastre populare au pierit. Scînteia creolă ce le însufleșea a ajuns în osuar, iar noi ne-am „zarzuelizat”¹.

¹ *Zarzuela*, reprezentație lirică tipic spaniolă, de scurtă durată, cu melodii inspirate din folclor, caracterizată prin alternanța cîntecelor și textelor declamate.

Desigur, Conga a fost ultima pîlpiire a spiritului creol. Cum și cînd a venit și unde a dispărut Conga ? Nimeni n-o știe mai bine ca mine, fiindcă această focoașă vînzoleală e legată de amintirea celor mai bune zile ale mele de entuziasm tineresc, de vremea cînd făceam gazetărie politică și hrăneam utopii revoluționare, ori cînd asaltam citadelele cu fustă, avînd nu arar norocul de partea noastră.

Mai puțină vorbărie și mai multe fapte. Destul cu ocolișurile și să începem Conga. Și cum nu am de gînd să fac istorie contemporană, și cu atît mai puțin despre o epocă în care se spune c-am jucat și eu un rol, deși cu nu prea multă îndemînare, voi scrie numai în limita temei propuse.

Colonelul *don* José Balta era idolul populației chichayene. Căpetenie a răzvrătiților împotriva administrației colonelului *don* Mariano Ignacio Prado, ajunsese în orașul Chiclayo la 6 decembrie 1867. O sută cincizeci de bărbați în uniforme zdrențuite, lipsiți de arme și muniții — aceștia erau oștenii săi.

Chichayenii ne primiră cu un entuziasm plin de înflăcărare, pe Balta și pe cei care îl însoțeam. După trei zile, la porțile așezării sosea o divizie de soldați, trimiși de guvernul din Lima, sub comanda ministrului de război. Era un regiment de cavalerie, o mie de pedestri și paisprezece tunuri. Să rezisti, cu șanse de victorie, părea cu neputință.

Colonelul Balta chibzui să se îndrepte către Huaraz, unde avea susținători activi cu care nădăjduia să-și completeze forțele reduse ; dar chichayenii îl înduplecară să nu plece. Erau hotărîți să învingă ori să moară alături de căpetenia lor. Schimbările zilnice de ghiulele și gloanțe au ținut o lună încheiată, iar chichayenii s-au bătut ca leii și ca zmeii. Și acum, să începem Conga.

Pe la serbările populare din Chapén și Guadalupe se auzea cîntîndu-se :

*Trăiască soarele, trăiască luna,
trăiască floarea de picant ¹,
trăiască femeia ce are
un „baltist“ drept amant !*

Cuplet care, sincer să fiu, întotdeauna mi s-a părut cam neghiob.

În prima seară petrecută la Chiclayo a trebuit ca, în calitatea mea de secretar general, aproape ministru de stat (și nu sînt fanfaron, credeți-mă !) să-l însoțesc în niște vizite pe viitorul președinte constituțional al Republicii. În toate casele se încinseseră chefuri, se cînta și se dansa cu foc. Puține plane, mîngîiate cu alean pe clape, și mult zdrăngănit de gitară ; nici urmă de vals, polcă, dansuri de salon ori cadril, ci numai din cele creole, naționale, de-ale noastre get-beget.

A curs multă șampanie, jerez, oporto sau bere ? Fugi de-aiei, omule ! Că doar nu sîntem francezi, spanioli, portughezi sau germani. Numai *chicha* și *moscorroffio* ² din cel mai neaș.

În noaptea aceea s-a născut Conga. Se cînta astfel :

*Dintre coloneii toți,
care-i cel mai plin de zel ?
Colonelul Balta,
nici că poate fi altfel !*

După care, urma *fuga* ; o încîntare de dans, ca-n al șaptelea cer, alăturînd grația și vioiciunea perechilor ; iar pe margini, toată lumea bătea din palme ritmic, înto-nînd în cor :

¹ *Picante* sau *picapica*, liană din America, ale cărei frunze us-tură ca urzica, din ele extrăgîndu-se praful de strănutat.

² Băutură indigenă acidulată, din fructe.

Hai acum la Conga !
(acuma, acu')
señora Manonga,
(acuma, acu')
nu veni prea tare,
(acuma, acu')
că ieși fără picioare !
(acuma, acu')

Pe cuvînt, zău ! Cine n-a văzut cum se dansa Conga atunci, n-a văzut nimic. Era, după spusa unui arhiepiscop, o „reînviere a patimilor cărnii“.

Sosi și noaptea de 6 ianuarie, noapte hotărîtoare pentru viitorul cauzei apărute de chiclayeni.

Pe la unsprezece, forțele unite ale asediatorilor au pornit atacul asupra pieței. Cei o sută cincizeci de soldați baltiști, al căror număr nu fusese posibil să crească din lipsă de puști și muniții, se baricadară în turn.

Între timp, locuitorii, care n-aveau decît flinte de vînațoare, cîteva revolvere și foarte puține puști, luptau care cum puteau, într-un chip special, cu totul și cu totul aparte.

Asediatorii se năpustiră prin trei din străzile ce duceau către piață, și trecînd pe sub ferestrele oblonite ale caselor îi auzeau pe oameni cîntînd :

Hai acum la Conga !
(acuma, acu')
și Pium !, un glonte —
señora Manonga,
(acuma, acu')
Pium, înc-un glonte.

Din toate părțile,acompaniate de șuierul gloanțelor răsunau diferite variante ale patrioticei Conga, prin întregul Chiclayo.

Cît despre mine, deși curiozitatea mă împingea să urc din cînd în cînd în turn, ploaia de confetti din plumb mă făcea să cobor de îndată.

Îmi fusese încredințată distribuirea explozivelor fulminante (căci pe atunci armata peruană nu avea în dotarea ei cartușe cu capse, cum au carabinierii moderni).

Rezervele noastre se compuneau din numai zece mii de cartușe și ceva mai puțin de opt mii de capsule explozive, o adevărată comoară, al cărei preț îl cunoșteam și pe care n-aveam de gînd s-o risipesc.

Pe la cinci dimineața, coborî însuși colonelul Balta să-mi ceară explozive, deoarece tocmai îi trimiseseam vorbă că acestea sînt pe sfîrșite.

Pe masa largă unde etalasem munițiile, se vedeau doar cîteva sute de cartușe și niște explozive, ici și colo, rostogolite din întîmplare în momentul cînd cutia de carton, în care erau așezate, se rupse. Colonelul Balta le adună cu mîini lacome, aidoma unui înfometat primind pîinea salvatoare, le infundă în buzunarele pantalonilor și, cu toată graba, o porni înapoi spre turn. Cînd să pună piciorul pe prima treaptă, întrebai :

— Cu lupta ce mai e ?

— Dumneata n-auzi Conga ? și se îndepărtă în goană.

Răspunzînd la întrebarea mea printr-o alta, nu mă lămurise de fel.

Absorbit cum fusesem de misiunea încredințată mie, n-am auzit că se cîntau încă două noi strofe :

*Victoria-i aproape,
zorii-albesc afară,
și cocoșul cîntă
al său cucuriguuuu !
Hai acum la Conga !...
(acuma, acu')*

*Ce spune cocoșu-
n al său cucuriguuuu ?
Spune Viva Balta !
Cînt de corn răsună,
Hai acum la Conga
(acuma, acu' !)*

Trupele asediatoare reușiră să pătrundă în piață prin trei puncte ; dar atacul lor se dovedi atît de prost organizat, încît, în bezna nopții, cei dintr-o parte îi luară drept dușmani pe cei din colțul opus, și se bătură ca chiorii.

Ai noștri, după trei ore de foc susținut asupra pieții, nevoiți să facă economie de muniții, primiră ordinul ca fiecare soldat să tragă numai din cinci în cinci minute. Între timp, asediatorii se măcelăreau între ei.

La șase dimineața, înfrîngerea acestora era tótală. Aici am să pun punct : mai întîi, pentru că, așa cum am spus, nu vreau să țin lecții de istorie ; în al doilea rînd, pentru că orice aș mai putea scrie tot n-ar avea nici o legătură cît de mică cu Conga.

Prin 1868, frigurile galbene făcură mari ravagii în nord, mai ales în Chiclayo. Pe-atunci, Conga se cînta așa :

*Toc ! Toc ! Toc !
Cine bate acolo ?
Stă aicea cine ?
Ah, o fi chiar Conga,
vine după mine.*

Unui preot i se năzări să spună din înălțimea amvonului că Conga ar fi vestitoarea frigurilor galbene și că, de vreme ce o chemai în bătaie de joc, cum nu era surdă, ea sosea pe dată și-l ducea cu sine pe cel ce cîntase. Orice popor își are superstițiile sale, și iată cum și de ce s-a destrămat, pierind, Conga, care a fost *Marseilleza* chiclayenilor din lunga noapte de 6 ianuarie 1867.

UN MACCHIAVELLI CREOL

(1872)

(Episoade contemporane)

— Nimic, domnule povestitor de snoave și istorii tradiționale ! îmi spunea ieri prietenul meu, *don Restituto*, un bătrînel cu fumuri mai mari decît ale Constituției din '60, și un fel de a gîndi tot alătura cu drumul. Mai lasă-te de filozofii palavragiste și ia seama la credința mea, ce propovăduiește că numai potecile întortocheate te duc repede la țintă, după cum linia curbă e și cea mai scurtă. Mai sigur ajungi la țelul propus dîndu-i tîrcoale, decît luîndu-l piepțiș. Asta-i geometria mea socială, și țin-te bine !

— Dar, domnul meu, sigur nu ești nebun ?

— Măcar de s-ar afla mulți nebuni ca mine și puțini înțelepți ca dumneata, și n-ar mai merge totul anapoda pe lume. Crezi cumva, domnule poet, că atunci cînd cineva mă insultă, mă număr printre proștii care se năpustesc asupra lui să-i rupă gura ? Cum îți închipui că aș putea deveni atît de vulgar ? Pe cel ce ne-a făcut rău, trebuie să-l împingem la mai rău și, curînd sau tîrziu, se va împiedica în propriile-i picioare și-și va frînge gîtul. Eu am urmat la școlile lui Macchiavelli florentinul și ale lui Pajarito al nostru, din Lima.

— Sînt numai urechi, *señor don Restituto*. Spune-mi, te rog, povestea acestui Pajarito.

— Dă-mi atunci chibriturile și un trabucel. Încep.

Dar cum sînt sigur că n-aș reuși să copiez întocmai povestirea prietenului meu, cred că-i mai bine pentru toți, fiind și pentru mine mai ușor, ca, luînd din ea ce-i mai interesant, s-o rescriu în stilul meu laconic și curgător.

Pajarito era, prin 1871, medic al batalionului..., al cărui prim comandant, colonelul M. G., oștean viteaz ca

leul savanelor, fire dirză și neclintită, își petrecea viața mai mult între zidurile cazarmii.

Într-o noapte se îmbolnăvi un fiu de-al colonelului și, în fireasca dorință a tatălui de a-i găsi numaidecît un doctor care să-l îngrijească, crezu că poate apela la serviciile medicului său de batalion. Cît ai clipi, trimise un soldat acasă la Pajarito ; dar acesta n-avea nici un chef să-și părăsească culcușul cald și răspunse ursuz :

— Ia să mă mai scutească. Spune-i colonelului că un reumatism cumplit m-a pironit în pat și mi-e cu neputință să ies în stradă la ora asta, pe frigul blestemat și umezeala de afară.

Mindrul colonel, auzind scuzele invocate de subalternul său, își mușcă buzele, jurînd în sinea lui să se răzbune crunt, mai tîrziu, pe Pajarito.

Cîteva luni după aceea, în ultima perioadă a ocîrmuirii, colonelului Balta, în calitate de președinte al Republicii, acesta hotărî să ridice în grad pe toți medicii de trupă care puteau dovedi că nu fuseseră avansați în ultimii patru ani.

Pajarito, medic militar de categoria a doua și cu opt ani vechime în funcție, se prezentă cu dosarul bine garnisit și toate actele în regulă, iar colonelul Balta decretă ca ministerul să-i trimită titlul și drepturile cuvenite unuia de prima clasă. Cel de curînd înălțat în grad ieși din palatul prezidențial, plutind în al nouălea cer de bucurie, se duse întins la gărnizoană și comunică vestea ofițerilor, invitîndu-i la o bere.

Noutatea se lăți pînă la urechile colonelului său care, mergînd imediat la minister, dădu referințe atît de nefavorabile despre știința și conștiința lui Pajarito, încît președintele Republicii revocă decretul. Comandantul se întoarse la cazarmă și, crezînd că va reuși să întunece veselia sărbătoritului, îi spuse dintr-o suflare și fără ocolișuri, cele ce urmează :

— Află, doctorașule, că vin de la Palat, și i-am spus excelenței sale că nu ești în stare să vindeci nici splina, darămite ficații. Așa că avansarea dumatăle „s-a cam dus pe apa simbetel” și... n-ai decît „să te zbați ca peștele pe uscat” !

— Foarte mulțumesc, colonelule, răspunse Pajarito scîrbit, dacă așa ai considerat domnia-ta că e bine... Răbdare numai !

Veni acum rîndul colonelului să se minuneze ; căci, de unde credea că-i va face doctorului un pocinog să nu-l poată duce în spinare, se trezi că acesta primea lovitura cu o seninătate demnă de însuși Iov.

Cînd colonelul se retrase, unul dintre căpitani îi spuse lui Pajarito :

— Pentru Dumnezeu, omule ! Dumitale nu-ți curge sînge prin vine, ci apă chioară. Cum ai putut rămîne atît de nepăsător ?

— Ascultă aici, căpitane : într-o seară mă plimbam și eu prin piațeta Sfintei Ana, cînd un negru mai îmbibat de spirt ca o boabă din vișinată, îmi stilci pălăria căzută pe jos.

— Mi-nchipui că l-ai și altoit cu bastonul.

— Nicidecum, *señor*. Pe-atunci, bastonul meu era o nuielușă subțire de liană, și-apoi eu sînt cam plăpînd, după cum vezi, iar negrul era de zece ori mai puternic ca mine. Dacă îmi puneam mîntea cu el, ieșeam nu doar cu pălăria ruptă, ci și cu oasele făcute zob. Nu-s atît de fraier. N-am făcut decît să-i surîd, să bag mîna în buzunar, scoțînd o jumătate de liră sterlină, pe care i-am întins-o bețivanului, spunîndu-i : „Ia te uită ce negru caraghios și simpatic !... Ține-aici, să bei cîteva pahare în sănătatea mea”. Și m-am așezat la pîndă după primul colț. Negrul se împăună cu scofala lui și, făcîndu-și socoteala pesemne

că, dacă pentru fiecare obrăznicie va fi răsplătit în același chip de oamenii cumsecade, în scurtă vreme putea să adune un capital frumușel, își spori lipsa de respect față de trecătorii pașnici, pînă cînd dădu de unul mai iute la minie, care-i aplică așa o chelfăneală că-l sili să-și ceară iertare în genunchi, în timp ce-și aduna dinții risipiți pe jos ca mătăniile rupte. Sosiră și gardienii, care-l duseră pe negru la spital, cu capul spart, un braț sfărîmat și două coaste terciuite. Bătăușul stătu reținut la comisariat pînă ce lucrurile se limpeziră. Iată cum, fără altă cheltuială decît jumătatea de liră pe care i-am dat-o și neriscînd să am de-a face nici cu justiția, m-am văzut răzbunat cu vîrf și îndesat de mărunta jignire adusă pălăriei mele. Gîndește-te numai : dacă eu, acum, făceam tărăboi, ar fi fost întocmai pe placul colonelului, și în jurul bietului doctoraș chinga s-ar fi strîns și mai tare, iar într-o bună dimineată, în urma cine știe cărui infam ordin general, m-aș fi trezit muritor de foame. Nu, căpitane, știu eu ce am de făcut. Fumurile colonelului se vor îngroșa neconținut și, mai târziu sau mai devreme, pe potecile vieții, nu se poate să nu-și găsească el nașul.

Cîteva luni după acestea, la 27 iulie 1872, Lima întreagă era martora unui spectacol de groază : de una din grinzile ce înconjurau turnul catedralei, în reparație pe atunci, atîrna o frînghie la al cărei capăt se legăna trupul unui-a dintre coloneii răzvrătiți ¹.

Pierdut în mulțimea deasă și inversunată, Pajarito contempla cu ochi măriți priveliștea, murmurînd :

— La fel ca negrul acela bețiv ! Întocmai ca el !... Bietul colonel !

¹ Este vorba de unul din frații Gutierrez, colonelul din povestirea noastră, asasinul colonelului Balta (n.a.).

FRANCISCO BOLOGNESI

(1880)

I

Ne aflăm în prânele ore ale dimineții de sîmbătă 5 iunie 1880.

Razele firave ale unui soare nehotărît cad oblic pe pereții albaştrii ai unei căsuțe sărăcăcioase, așezată la poalele colinei Arica, cu fața către șoseaua ce duce înspre port.

Un soldat din batalionul de grenadieri Tacna, cu carabina pe umăr, face de sentinelă la ușa căsuței.

Dacă cineva ar intra în încăperea principală, lungă de opt picioare și lată de șase, ar rămîne uimit de modestia mobilelor : o masă rudimentară din lemn de pin, abia ieșită dintre mîinile tîmplarului lui Manco Capac¹, cîteva scaune dezarticulate și o banchetă lungă, cu pretenții de sofa, isprava aceluiași meșter. În fund, lîngă o fereastră întredeschisă, se găsește un pat de campanie, frust și incomod, care pentru noi, sibariți² ai orașului, ar părea mai degrabă un pat al lui Procust, decît un loc de odihnă a trupului istovit.

Așezat la masă, pe cel mai puțin șubred dintre scaune și urmărind cu creionul liniile încîlcite ale hărții desfășurate înainte-i, se află în dimineața aceasta un bătrîn cu chipul senin, impunător, cu barbă și mustați albe, privirea pătrunzătoare sub fruntea degajată. Poartă pantaloni din postav de culoarea granatei și centiron aurit, tunică albastră cu nasturi de metal închiși militărește, pînă sus, și chipiu cu semnul distinctiv al unui grad superior.

¹ Expresia vrea să sugereze vechimea mesei și starea ei de degradare ; Manco Capac a fost un vestit împărat din epoca precolumbiană.

² De la Sybaris, legendară cetate antică, distrusă de zeii mîniați pe locuitorii ei, care duceau o viață trîndavă și irosită în plăceri.

Este colonelul Francisco Bolognesi.

Nu ne propunem să scriem povestea vieții acestui nobil „martir de la Arica“, căci oricît vor fi fost de frumoase paginile existenței sale, luate una cîte una, solemnă măreție a ultimei le micșorează, întrecîndu-le. În viața sa de toate zilele dintre zidurile cazărzii sau pereții saloanelor, el a profesat numai religia datoriei, a fost un cavaler și un om de lume fără cusur, un soldat pentru care onoarea e mai presus de orice ; dar ultimele sale clipe ne uimesc, orbindu-ne cu strălucirea lor, precum razele de purpură și violet ale soarelui ce se scufundă în imensitatea Oceanului.

II

Un căpitan înaintează cîțiva pași spre masa de lucru și, luînd poziție militărească de drepti, spune :

— Colonele, a sosit purtătorul de cuvînt al inamicului.

— Să intre, răspunde Bolognesi, ridicîndu-se în picioare.

Ofițerul iese, iar după cîteva secunde în cameră intră un tînăr comandant chilian, elegant și bine făcut, îmbrăcat în uniformă de artilerist. Este maiorul *don Cruz de Salvo*.

— Respectele mele, *señor* colonele, rostește acesta, înclinîndu-se politicos.

— Mulțumesc, domnule maior. Binevoiește să iei loc.

Salvo ocupă scaunul cedat de Bolognesi, iar acesta se așază pe marginea sofalei alăturate. Cîteva momente se scurg într-o tăcere pe care, în cele din urmă, o rupe reprezentantul inamicului, spunînd :

— *Señor* colonele, o divizie de șase mii de oameni se află la o bătaie de tun depărtare de cetate...

— Știu, îl întrerupse cu voce liniștită comandantul peruan ; sîntem aici o mie șase sute de oameni hotărîți cu toții să apărăm onoarea armelor noastre.

— Îngăduiți-mi, *señor* colonele, continuă Salvo, să vă amintesc că onoarea militară nu pretinde un sacrificiu fără rost ; că superioritatea numerică a trupelor noastre e în proporție de patru contra unu ; că legile militare înseși justifică o capitulare în asemenea cazuri și sînt autorizat să vă comunic, din partea comandantului general al armatei chiliene, că această capitulare ar putea avea loc în condiții care să-i onoreze atît pe învinși, cît și pe învingători.

— Înțeleg ce vrei să spui, domnule maior, reia Bolognesi cu aceeași voce calmă, sîntem însă hotărîți „să luptăm pînă la ultimul cartuș“.

Trimisul chilienilor reușește cu greu să-și stăpînească admirația față de acest vechi soldat, întruchiparea cutezanței nobile și a curajului, al cărui profil dur pare dăltuit în aceeași cremene legendară ca și a eroilor imortalizați în *Iliada*. Pironește asupra lui Bolognesi o privire adîncă, scrutătoare, ca și cum s-ar îndoi că în acest suflet călit, de spartan, ar putea încăpea o hotărîre atît de eroică. Bolognesi înfruntă liniștit și mîndru privirea maiorului Salvo, iar acesta, ridicîndu-se, mai spune :

— Regret nespus, *señor* colonele. Misiunea mea s-a terminat.

Bolognesi îl însoțește pe mesager pînă la ușă, unde-și strîng mîinile cu putere. Trecînd pragul, Salvo întoarce capul și adaugă :

— Încă e timp să evităm un măcel... mai gîndiți-vă, colonele.

Un fulger de minie străbate ființa guvernatorului cetății și, cu voce alterată de inflexiunile nervoase ale celui ce se crede jignit de faptul că a fost socotit în stare să revină asupra unei hotărîri, odată luată, răspunde :

— Repetă-i, te rog, generalului dunitale că „vom lupta pînă la ultimul cartuş”.¹

III

Cîteva minute mai tîrziu, Bolognesi convocă în consiliu de război pe principalii comandanţi în subordinea lui. În puţine cuvinte, le prezintă fără exagerări deznădăjduită şi trista situaţie în care se aflau şi, după ce-i informă asupra misiunii parlamentarului chilian, le comunică hotărîrea sa de „a lupta pînă la ultimul cartuş”, adăugînd că speră ca tovarăşii săi de arme să i-o împărtăşească.

Entuziasmul şi panica au fost întotdeauna ca o scînteie electrică. Vorbirea curgătoare, deschisă, liniştită şi hotărîtă a comandantului cetăţii stîrni ecouri adînci în acele inimi bărbăteşti. Nobilul Joaquín Inclán şi întreprinzătorul Justo Arias, doi colonei cu vechime, căroră gerul anilor nu izbutise să le îngheţe sîngele fierbinte; Guillermo More, cel pe cît de îndatoritor pe atît de lipsit de noroc; prevăzătorul şef Mariano Bustamante şi impetuosul comandant Ramón Zavala — au fost primii, purtînd şi gradele militare cele mai înalte, care n-au şovăit să exclame :

— Vom lupta pînă la ultima suflare !

Iar strigătul lor a fost repetat de toţi ceilalţi comandanţi mai tineri, precum cei doi fraţi Cornejo, Ricardo o'Donovan, Armando Blondel, aproape un copil, dar plin

¹ În ziua de 5, după ce mesagerul se întoarse în tabăra lui, chilienii deschiseră focurile de tun, pe pămînt şi pe mare, asupra cetăţii Arica. Duminică 6, artileria ambelor părţi a funcţionat cu şi mai mare vigoare ca în ajun, peruani reuşind să scoată din luptă o corabie. În zorii zilei de 7, a început asediul şi, odată cu el, înfiorătoarea hecatombă. Dintre cei 1600 de apărători ai cetăţii Arica (după datele furnizate de istoricul chilian Vicuña Mackenna) şi-au pierdut viaţa peste 900, aproape 200 au fost răniţi, iar restul de cca 500 au fost luaţi prizonieri. Învingătorii au numărat şi ei peste 144 morţi şi 337 de răniţi, dintr-un total de 6500 de oameni iniţial (n.a.).

de energie precum anticul Alcid, cutezătorul Alfonso Ugarte, flăcău chipeș ca o cadră și care, în ceasul supremului sacrificiu, când ultima speranță în victorie pierise, și-a înfipt pintenii în coastele armăsarului focos pe care-l călărea, aruncându-se împreună, cal și călăreț, din înălțimea stîncii Morro în adîncul oceanului : pentru o inimă atît de mare, un mormînt pe adevărata-i măsură !

Toți ceilalți, Inclán, Arias, More, Zavala, Bustamante, frații Cornejo, o'Donovan și Blondel au căzut în atît de sîngeroasa, dar și glorioasa hecatombă de la Arica, o grozăvie pe care pana mea nu o poate descrie, pentru că se recunoaște incapabilă de a picta un tablou de o tragică măreție, imposibil de redat în cuvinte ; toți, în frunte cu Francisco Bolognesi, au căzut secerați, purtînd în ochi culorile sfinte ale drapelului patriei și murmurînd, în ultima clipă a dureroasei agonii, numele iubit al Perului.

IV

Singura bucurie care ne rămîne celor ce știm să prețuim valoarea eroicelor fapte de arme, este de a vedea cum poporul transfigurează cu dragostea lui înflăcărată, dînd, odată cu scurgerea anilor, proporții uriașe, de simbol, oamenilor care au avut tăria să ducă împlinirea celor datorate patriei pînă la jertfa supremă și martiriu. Manifestările spontane ale sentimentelor publice de respect, care se întind dincolo de mormînt, ne dezvăluie în chip revelator că o trăire de calitate superioară se impune într-o asemenea măsură încît, atunci cînd o viață ca a lui Francisco Bolognesi se stinge pentru totdeauna și într-un mod atît de ieșit din comun, amintirea ei iriază mai intens, atrăgînd și captivînd iubirea și stima unui număr nesfîrșit de generații.

Colonelul Bolognesi a fost unul dintre acei oameni de excepție, care ajung la o vîrstă înaintată, păstrîndu-și neatinse avînturile tinerești ale inimii și capacitatea de a se

entuziasma de tot ce e nobil, generos, mare. Moartea lui glorioasă reprezintă un ideal moral care trăiește și care-i va supraviețui peste veacuri, pentru a ne încuraja cu amintirea veșnic vie a eroiceii sale abnegații de oștean și patriot.

Noi l-am cunoscut și am stat de vorbă cu Bolognesi în amurgul ceșos al vieții sale ; dar pentru copiii noștri, pentru oamenii de mâine, care n-au apucat norocul de a strînge între miini dreapta fierbinte și puternică a viteazului luptător, numele său va avea răsunetul vibrațiilor unui astru ce se sparge în mii de țândări.

Nimănui decît lui Francisco Bolognesi nu i se cuvin mai mult versurile poetului :

De-ai năzuît fierbinte să te-nalți
și către înfinit să urci mereu,
dorind să-ți lași urmașilor
înscrișă-n veșnicie amintirea,
în tihnă poți să dormi acum
sub lespedeă tăcută, nemișcată ;
iar patria la rîndu-i, cu mîndrie,
prin glasul fiilor va spune lumii-ntregi
că, de ți-a fost frumoasă viața —
mai mare-n frumusețe ți-a fost moartea !

CUPRINSUL

Prefață		V
Tabel cronologic		XXIII
Nota traducătoarei		XXIX

PARTEA ÎNTÂI

TRADIȚII PERUANE DIN VREMEA INCAȘILOR ȘI A CONCHISTEI (...—1533)

Peștera minunilor		3
Darul împăratului		5
Palla-Huarcuna		7
Încașii șahiști		9
Sistemul zecimal al vechilor peruani		15

PARTEA A DOUA

TRADIȚII PERUANE DIN VREMEA DOMNIEI VICEREGILOR (1533—1820)

Cine a plătit oalele sparte		21
Căpeteniile sinucigașe		25

Moartea într-un sărut	26
Pedro Puelles	36
O partidă de popice	38
Casa lui Francisco Pizarro	40
Poate vreau, poate nu vreau...	44
Boabe de grâu	51
Cavalerii mantiei	53
Calul apostolului Santiago	72
Demonul Anzilor	74
Cele trei motive ale dregătorului	86
Banchet cu zaharicale	89
Nestemata diavolească	92
Un vicerege pețitor	94
Căpitanul Zapata	99
Fiiica condamnatului la moarte	103
Tigvele furate	106
Mîndrie de <i>cacique</i>	110
Peștele cel mic	113
Frumoasă între frumoase	122
Cine a fost Gregorio Lopez ?	127
Guvernele peruane	133
Răzmerița limencelor	135
Femeie și tigru	139
Despre <i>Don Quijote</i> în America	147
Buricul tatălui nostru Adam	154
Avocatul avocaților	158
Alcadele din Paucarcolla	161
Răsplată însuțită	168
O pățanie a viceregelui poet	175
O viață în schimbul onoarei	184
Tradiția tabloului <i>Christos în agonie</i>	195
Poetul de la Ribera don Juan del Valle y Caviades	201
Mantia Sfintului Iosif	207
„Cine-i dînsa ?“	209
Coadă din cosița ei	212
Cazna unui trădător	218

Latineasca unei limence	225
Dreptele judecăți ale lui Cirilo	227
Laguna diavolului	230
Argumentele guvernatorului	235
Guvernatorul din Tinta	241
Uncheșul Monolit	247
La temniță cu toți Christoșii !	251
Regele munților	257
Tauromachie	267

PARTEA A TREIA

TRADIȚII PERUANE DUPĂ CUCERIREA INDEPENDENȚEI (1821—1830)

„Cu zile și ulcele vom învinge“	283
O femeie afurisită	291
Dreptatea lui Bolívar	298
Bolívar și cronicarul Calancha	302
Ultimele cuvinte ale lui Bolívar	309

PARTEA A PATRA

TRADIȚII DIN TIMPUL REPUBLICII PERU (1833—18...)

O comoară și o legendă	313
Conspirația căpitanilor	316
Datini de Sin-Petru în Corongo	322
Conga	325
Un Macchiavelli creol	331
Francisco Bolognesi	335

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

